
Förord

”Idag kan konstateras att det politiska systemet varit framgångsrikt i uppgiften att sanera statsfinanserna och därmed värna både demokratin och välfärdssamhället. Samtidigt råder det inga tvivel om att den ekonomiska krisen har påverkat människors tilltro till de demokratiska institutionerna.”¹

I linje med sina direktiv har Demokratiutredningen på några olika sätt försökt att stimulera debatten om förhållandet mellan ekonomi och demokrati. Vi vill gärna avspegla den ideologiska spännvidd som den här diskussionen rymmer.

Kommittén har fört samtal med företrädare för svenskt näringsliv, Riksbanken, Finansinspektionen och ekonomisk journalistik om vilka villkor som bör gälla för ett sunt växelspel mellan politikens och ekonomins svenska aktörer. Demokratins ekonomiska betingelser och omvänt ekonomins beroende av demokratiska strukturer har varit ett återkommande tema i våra seminarier och skrifter.

I en av våra forskarvolymerna kunde professorn i nationalekonomi Douglas Hibbs tillsammans med sina medarbetare Anna Brink och Ola Olsson exempelvis konstatera, att folkstyrelsens genombrott i början av seklet sannolikt bidragit till en social stabilitet och kontinuitet, som kom att få en stor betydelse för den ekonomiska utvecklingen i landet. Inte minst innebar demokratiseringen att vi fick en jämlik inkomstfördelning, vilket dämpade konflikten mellan arbete och kapital.²

Idag är denna konflikt däremot mycket intensiv, om man får tro vad Bo Södersten ansåg på ett av våra seminarier bl a:

¹ Demokratiutredningens direktiv, Dir. 1997:101

² Ola Olsson, Anna Brink och Douglas A. Hibbs Jr: ”Institutionerna och samhällsekonomin”, i forskarvolym XI *Globalisering* (SOU 1999:83), sid. 63-102.

”Jag tror det är korrekt att hävda att spänningen mellan politik eller den demokratiska sfären å ena sidan och storföretagen eller marknaden å den andra knappast någon gång under vår moderna politiska historia har varit så stor som den är i dag.”³

En tredje professor i nationalekonomi, Lars Jonung, karakteriserade på ett annat seminarium denna motsättning som falsk:

”/.../ marknadsmekanismen, dvs. det fria bytet, utgör i sig en demokratisk institution i den bemärkelsen att den vilar på individens vetorätt. På marknaden tvingas ingen att ingå i ett byte, dvs. i ett köp eller en försäljning, mot sin vilja. Det går alltid att välja att använda sitt individuella veto genom att vägra att köpa eller sälja.”⁴

Tanken att den finansiella marknaden skulle utgöra ett hot mot demokratin, avfärdar därför Jonung. Han hävdar snarare motsatsen; när exempelvis finansmarknaden avreglerades, togs ett viktigt demokratiskt kliv framåt.

Onekligen gällde flera av det sena 1900-talets politiska konflikter hur demokratiskt valda politiska institutioner skulle reagera på ekonomiska problem. Förmodligen kommer denna aspekt av den nationella politiken inte att minska i betydelse under folkstyrelsens andra sekel. För ingen skall tro att globaliseringen utan vidare marginaliserar den nationella politiken. I sina globaliseringsstudier avtäckar sociologiprofessorn Saskia Sassen ett långt mera flerdimensionellt samband:

”Delar av vad vi beskriver som nationellt, därför att det sker inom ett nationellt territorium, har blivit globalt. Och delar av vad vi betraktar som globalt är beroende av nationalstaternas administrativa förmåga och av den som källa till legitimitet.”⁵

Därför är det alltså inte poänglöst att vi försöker se oss tillbaka för att lära oss något om folkstyrelsens villkor i slutet av dess

³ Bo Södersten: ”Demokratin och kompetensen”, i *Lekmannastyre i experternas tid* (SOU 1999:102), sid.62.

⁴ Lars Jonung: ”Den finansiella marknaden och demokratin i Sverige”, i *Globaliseringen och demokratin* (SOU 1999:56), sid. 78

⁵ Saskia Sassen: ”Det globala förankrat i det nationella”, i *Bör demokratin avnationaliseras?* (SOU 1999:11), sid. 28.

första sekel. Vad var det egentligen som hände t.ex. när politikens och marknadens sfärer frontalkolliderade i september 1992? Statsvetarprofessorn Jon Pierre skildrar detta dramatiska skeende i vår forskarvolym XI *Marknaden som politisk aktör* (SOU 1999:131). Han problematiserar både statens möjligheter och vilja att styra ekonomin, liksom det förmodligen allt mer oklara ansvarsutkrävande vi står inför på den ekonomiska politikens område.

Även statsvetaren Urban Strandberg fokuserar de demokratiska aspekterna på hur ekonomiska kriser löses. I en analys av valutamarknadens avreglering är han kritisk mot hur demokratins procedurvärden hanterades. Han menar att de stora besluten var mycket dåligt förankrade. Det var särskilt allvarligt eftersom beslutets innehåll kan strida mot den svenska demokratitraditionen.⁶

Är då ekonomiska frågor så svåra att demokratins anspråk på kunskap, insyn och debatt måste få stå tillbaka?

Lars Ingelstam, professor i Teknik och social förändring, konstaterar att det visserligen ofta är så men att det varken måste eller borde vara på det sättet. I ett av sina bidrag till vårt arbete påstår han att vi har en låg nivå i det offentliga samtalet om ekonomiska ting och att

”De slutna kunskapsmonopolen, den ofta överdrivna sekretessen och den starka specialiseringen utgör demokratiska problem. Det är rimligt att tro att en expertgemenskap – i detta fall företagsledare, ekonomer och ekonomijournalister – som utsätter sig för kritik och reaktioner från utomstående utvecklar bättre och pålitligare kunskaper än en som inte gör det.”⁷

⁶ Urban Strandberg: ”Ekonomisk politik som demokratiskt problem”, ur forskarvolym IX *Globalisering* (SOU 1999:83), sid 137-172. Jfr analyserna av besluten kring vårt EU-medlemskap, t.ex. Hans Agnés och Mats Lundströms diskussion i *Demokrati på europeisk nivå?* (SOU 1999:124), Kerstin Jacobssons seminarieinlägg i *EU – ett demokratiprojekt?* (SOU 1998:145) samt Jan Olssons uppsats ”Det politiska globaliseringsbehovet och demokratin” i vår forskarvolym IX *Globalisering* (SOU 1999:83), sid. 173-202.

⁷ Lars Ingelstam: ”En krympt agenda?”, ur forskarvolym IX *Globalisering* (SOU 1999:83), sid. 131.

I samma anda kan man se tillkomsten av den här debattskriften, som innehåller en alternativ analys av Sveriges ekonomiska problem. Den är ett bidrag till den viktiga debatten om expertstyre. Inte minst handlar den om vårt behov av en kritisk ekonomisk journalistik och debatt som kan ge underlag för ett rikt offentligt samtal. Tillsammans med våra övriga skrifter tror vi att den i någon mån kan öka medborgarnas möjligheter till vad Ingelstam kallar ekonomisk folkbildning. Inget annat ämne har för övrigt debatterats så flitigt på vår webbplats (www.demokratitorget.gov.se) som just samspelet mellan ekonomi och demokrati.

Den svenska folkstyrelsen befinner sig onekligen i ett historiskt skede. Men den vilar på ett antagande om att det föreligger ett val - och att detta val är vårt. Statsvetarprofessorn David Held preciserar vad det handlar om:

”Antingen kan demokratin förankras i städer, nationalstater och bredare, regionala och globala fora, eller komma att betraktas som ett nationellt styrelseskick som blev alltmer otidsenligt för det tjugoförsta århundradet. Valet är, som tur är, fortfarande vårt.”⁸

Demokratiutredningens ledamöter har inte tagit ställning till skriftens innehåll. Författaren är ensam ansvarig.

Erik Amnå

Huvudsekreterare

⁸ David Held: ”Kan globaliseringen regleras?”, i *Bör demokratin avnationaliseras?* (SOU 1999:11), sid. 50.

Innehåll

1. Ekonomi och demokrati	16
1.1 Bakgrund och förutsättningar	16
1.2 Lindbeckkommissionen och demokratin	43
2. Ekonomi och världsbilder	50
2.1 Den offentliga sektorn	50
2.2 Grassmanaffären	97
3. Vad händer med Sveriges ekonomi?	112
3.1 Den svenska modellen i en ny värld	112
3.2 Den ekonomiska politiken efter 1970.....	207
3.3 Vad händer med Sveriges tillväxt?	295
Referenser och övriga källor	344

Vad hände med Sveriges ekonomi efter 1970?

Torsten Sverenius

Författarens förord

Syftet med denna skrift är att bidra med fakta om och aspekter på Sveriges ekonomi och det ekonomisk-politiska skeendet efter 1970, samt diskutera hur vår politiska demokrati har påverkat respektive påverkats av detta förlopp.

Syftet är också att granska och ifrågasätta den i debatten dominerande bilden av orsakerna till Sveriges låga tillväxt och svaga makroekonomiska utveckling under perioden.

Vidare förs en diskussion om varför alternativa synsätt när det gäller vår ekonomi har så svårt att nå ut och få gehör, och varför vissa hypoteser om orsakssambanden tenderar att leva kvar långt efter att de har vederlagts. Exempel på detta ges.

Till stöd för resonemangen presenteras egna beräkningar och sammanställningar, baserade på ekonomisk statistik från institutioner som OECD, SCB, KI, SAF och LO.

Min tolkning av orsakssambanden ställs emot tolkningar som görs av några av Sveriges tongivande ekonomer och politiker, vilka intervjuats för detta sammanhang. Några äldre intervjuer, gjorda i andra sammanhang, har också använts eftersom de bidragit med viktiga pusselbitar. För dessa är intervjuåret satt inom parentes. Övriga intervjuer gjordes från oktober 1998 till juli 1999. De intervjuade är, i bokstavsordning:

Bo Bergman, *chef för finansräkenskaperna SCB*

Hans Bergström, *chefredaktör för Dagens Nyheter*

- Villy Bergström, *vice riksbankschef, f.d. chefredaktör, f.d. chef för FIEF*
- Gunnar Blomberg, *sakkunnig på Riksbanken*
- Staffan Burenstam Linder, *(m) professor på Handelshögskolan, f.d. ordf. riksbanksfullmäktige*
- Lars Calmfors, *professor på Institutet för internationell ekonomi (IIES)*
- Bengt Dennis, *f.d. riksbankschef och f.d. chefredaktör för Dagens Nyheter*
- P-O Edin, *chefsekonom LO*
- Klas Eklund, *chefsekonom SEB, f.d. planeringschef finansdepartementet (intervju 1995)*
- Rolf Englund, *(m) civilekonom, f.d. Timbro*
- Sture Eskilsson, *f.d. Timbro-chef och f.d. SAF-strateg*
- Kjell-Olof Feldt, *f.d. finansminister, f.d. ordförande i riksbanksfullmäktige*
- Thomas Fischer, *förläggare, företagare, finansman*
- Nils Gottfries, *professor vid Uppsala universitet*
- Margit Gennser, *moderat riksdagskvinna, ekonom*
- Jacob Gustavsson, *fil. dr statskunskap, Lund*
- Birgitta Hambraeus, *centerpartistisk riksdagskvinna*
- Carl Hamilton, *ekonom, publicist, krönikör i Aftonbladet*
- Lars Heikensten, *vice riksbankschef*
- Jan Herin, *chefsekonom SAF*
- Ulf Jacobsson, *professor, chef för IUI (Industriens utredningsinstitut)*
- Rudolf Jalakas, *f.d. chefsekonom Handelsbanken (intervju 1994)*
- Lars Jonung, *professor på Handelshögskolan, f.d. sakkunnig åt regeringen Bildt*
- Gösta Karlsson, *ekonom på TCO*
- Sven Robert Larsson, *doktorand vid Roskilde universitet*
- Anders Ljunggren, *f.d. sakkunnig på finansdepartementet (c)*
- Bo Lundgren, *moderat partiledare, f.d. skatteminister (intervju 1998)*
- Nils Lundgren, *chefsekonom Nordbanken*

Johan Lönnroth, *ekonomisk-politisk talesman för vänsterpartiet*
Stig Malm, *f.d. LO-ordförande*
Ulla Reinius, *styrelseledamot Pharmacia Upjohn, publicist, f.d. styrelseledamot Nordbanken*
Bengt-Ola Rytting, *socialdemokratisk riksdagsman*
Lennart Schön, *professor i ekonomisk-historia, Lund*
Hans Tson Söderström, *professor på Handelshögskolan, vd för SNS*
Anne Wibble, *chefsekonom Industrieförbundet, f.d. finansminister (fp)*
Lars Wohlin, *f.d. riksbankschef, styrelseordförande på Dresdner Bank, Norden*
Joakim Vogel, *professor i sociologi, expert på välfärdsräkning, SCB*
Michael Wolf, *sakkunnig på SCB nationalräkenskaper*
Erik Åsbrink, *(s) f.d. finansminister och f.d. ordförande riksbanksfullmäktige*

Intervjuerna, eller samtalen om man så vill, har handlat om bakgrunden till att vi efter 1970 har fått en sämre makroekonomisk utveckling än jämförbara länder. De har handlat om bakgrunden till depressionen på 1990-talet och om alternativa ekonomisk-politiska vägval, de har handlat om i vilka avseenden vi avvikit från respektive anpassat oss till den internationella trenden, samt hur vår samhällsmodell och demokrati har inverkat på de ekonomisk-politiska besluten.

Några av intervjuerna har främst behandlat problem av teknisk art, som detaljer i penningpolitiken eller definitioner kring offentliga finanser. Även om de intervjuade sakkunniga inom dessa områden inte citeras så har deras klarläggande hjälpt arbetet framåt. Detta gäller Gunnar Blomberg, sakkunnig på Riksbanken, Bo Bergman, chef för SCB:s finansräkenskaper samt professor Joakim Vogel, expert på välfärdsräkning och Michael Wolf, sakkunnig på SCB:s avdelning för nationalräkenskaper.

Frågan huruvida olika ekonomisk-politiska beslut har varit demokratiskt förankrade eller ej har också berörts, dock mer marginellt. Den viktigaste frågan har varit just: Vad hände med Sveriges ekonomi efter 1970? I undertexten ligger självfallet *vad som hände*

med svenskarnas välbefinningsutveckling. Bakom statistik över inflation, konsumtion och räntenivåer finns människor av kött och blod som antingen fått det bättre eller sämre. Detta döljs ofta bakom talet om att det nu går ”bra” eller ”dåligt” för Sverige. Tillståndet för Sverige är inte lika med saldot i statsbudget eller bytesbalans, tillståndet för Sverige är inte detsamma som generalindex för Stockholms fondbörs, även om det naturligtvis är viktigt för oss alla att det går bra för landets företag.

Här publiceras endast korta utdrag ur intervjuerna. Merparten av det sagda har inte kunnat återges i detta korta dokument, vilket är att beklaga eftersom så mycket intressant har framkommit, men det som inte tagits med här kan förhoppningsvis publiceras i ett annat sammanhang.

Undertecknad vill passa på att tacka de intervjuade för att ha delat med sig av sina kunskaper.

Endast tre tillfrågade har avböjt intervju. Tyvärr är det tre personer som varit centralt placerade i det ekonomisk-politiska skeendet; Thorbjörn Fälldin och Ingvar Carlsson, två före detta statsministrar, samt Assar Lindbeck, Sveriges mest kände och inflytelserike ekonom.

Med Thorbjörn Fälldin hade undertecknad tänkt ta upp problem som rör skeendet på 1970-talet, exempelvis ekonomernas påverkan på den ekonomiska politiken samt de kraftiga revideringar av nationalräkenskaperna som ekonomen Sven Grassman i samarbete med SCB tvingade fram genom sin forskning kring Sveriges bytesbalans och utlandsskuld.

Med Ingvar Carlsson hade jag bland annat tänkt samtala kring hur det gick till när Sverige ansökte om EU-medlemskap, en process som rönt en del allvarlig kritik, men som medierna inte precis gjort någon följetong av.

Med Assar Lindbeck hade jag, förutom ett antal frågor kring den makroekonomiska utvecklingen, planerat att diskutera Ekonomikommissionens slutsatser samt ekonomernas inflytande på den ekonomiska politiken och graden av frihet för den ekonomiska forskningen i landet.

Att få ta del av andra fakta och tolkningar än de egna har varit nyttigt och inspirerande, och det har bidragit till att nyansera, om än inte revidera, min bild av utvecklingen.

Även om andra bedömare får ge sin kommentar till utvecklingen så är denna redogörelse självfallet en subjektiv tolkning och ett subjektivt urval av alla de otaliga händelser och beslut, nationella och internationella, som påverkat vår ekonomi.

Här görs inte anspråk på att presentera *den korrekta versionen*, även om nya fakta presenteras och hård kritik riktas mot rådande hypoteser och ”den officiella versionen” av hur Sverige tappade sin världsledande position. Det finns nämligen inte något sådant som en korrekt version om vad som har hänt – och kommer inte att finnas – eftersom händelseförloppet går att tolka ur så många olika aspekter, var och en korrekt eller inkorrekt på något vis. Varje analys som görs av vår ekonomi är behäftade med brister vad gäller slutsatser och tolkningar av orsakssamband, så också denna. Alla utredningar, avhandlingar, böcker, debattinlägg och inslag i medierna har utelämnat viktiga fakta, det hör till sakens natur. Analysen är ofta oklanderlig och klargörande i flera delmoment, men eftersom bara en begränsad del av verkligheten tas med så är det en analys av *några aspekter*, trots att det ofta är helheten vi ger ett sken av att analysera. Alla försök att teckna en helhetsbild är dömda att misslyckas ur ena eller andra aspekten.

Bland annat av det skälet är denna skrift inte tänkt som en summering av hela det ekonomisk-politiska skeendet, även om titeln antyder detta, den är tänkt att ta fasta på några avgörande fakta och orsakssamband som undanhållits, glömts bort eller helt enkelt missats i debatten, litteraturen och i tidigare utredningar.

Om denna schematiska genomgång i någon mån kan bidra till att nyansera bilden av vad som hänt vår ekonomi och skapa debatt kring frågan då har skriften fyllt en funktion. Även om vi som sagt aldrig lär få den slutgiltigt korrekta bilden så kan vi genom att lägga olika betraktelsesätt och olika fakta på varandra få en allt mer *fördjupad* bild av skeendet.

Rådet till läsaren blir därför att efter en kritisk läsning gå vidare (alternativt återvända) till källor som SNS-rapporter, statliga långtidsutredningar, ESO-rapporter, Lindbeckkommissionen, tid-

skriften *Ekonomisk Debatt* och annan viktig litteratur om Sveriges ekonomi (se litteraturlistan).

I nämnda källor finns ett antal analyser och diskussioner som inte återgivits här, men som trots det är nödvändiga för förståelsen av svensk ekonomi.

Skriften *Vad hände med Sveriges ekonomi efter 1970?* vänder sig i första hand till politiska beslutsfattare och i ämnet engagerade medborgare. Ambitionen har varit att föra en diskussion tillgänglig även för oinvigda. Eftersom detta inte är en avhandling utan en debattbok så är stilen personlig och berättande snarare än neutral och vetenskaplig, även om resonemanget är tänkt att vara vetenskapligt hållbart.

Demokratiutredningen bad Konjunkturinstitutets chef Ingemar Hansson, en av Sveriges ledande ekonomer, att läsa delar av ett manus och hans kommentar var att de hypoteser som här framförs om till exempel eftersläpningen är intressanta, men att de inte leds i bevis.

Det är möjligt att Hansson har rätt i denna anmärkning, och jag återkommer gärna med en sådan bevisföring i annat sammanhang.

Jag har inte velat fylla denna skrift med diagram, min ambition har varit att föra ett *resonemang*. Personligen anser jag dock att skriften redan i detta utförande bidrar med tillräckligt mycket fakta för att kunna ifrågasätta den gängse bilden av vad som hänt svensk ekonomi.

Sedan bör man tillägga att mycket få teorier och hypoteser går att fullständigt leda i bevis. Skulle det vara ett krav då finge inte många skrifter som behandlar nationalekonomi se dagens ljus.

Trots mitt försök att uttrycka mig enkelt förekommer en rad ekonomiska facktermer i skriften, något som inte gått att undvika. Boken *Termer i Nationalekonomi* (Liber Ekonomi, 1992) rekommenderas som guide till nationalekonomins begreppsvärld. För en introduktion i nationalekonomins grunder rekommenderas också nationalekonomen Klas Eklunds lärobok *Vår Ekonomi* (Tiden) och ekonomijournalisten Gunnar Örns *Nationalekonomi för noviser* (Timbro).

Denna delrapport till Demokratiutredningen kan också utgöra en matnyttig läsning för de redan invigda, som ekonomer och ekonomijournalister. Dessa grupper har påverkat den ekonomiska po-

litiken, dels i egenskap av rådgivare, dels i egenskap av opinionsbildare och uttolkare, därmed har de också påverkat hushållens välfärdsutveckling. Tyvärr har en inte oansenlig del av våra ekonomer, politiker och journalister av olika orsaker missat väsentliga fakta om landets ekonomi. Detta har fått allvarliga konsekvenser för vår ekonomi och demokrati, vilket ges exempel på i denna skrift.

Alla har vi brister i vår analys, alla har vi också ett ansvar att ta avstånd från vår egen tendens till förenkling och enögdhet. Hur det än smärtnar att överge ”sanningar” som passar våra värderingar och teorier är det nödvändigt att fortsätta sorteringsarbetet mellan åsikter och sakförhållanden om vi ska kunna fördjupa analysen och bidra till samhällsutvecklingen.

I det sammanhanget kan det vara lämpligt att uttala att inte heller författaren av dessa rader är fri från värderingar och ställningstaganden. Ett tydligt ställningstagande görs bland annat när jag framför hypotesen att besparingar som riktas mot humankapitalet, exempelvis våra skolbarn, inte är någon besparing för samhället utan i själva verket ett slöseri med våra resurser.

Jag har alltså en och annan värdering, i huvudsak av humanistisk och ej partipolitisk art. När jag diskuterar svensk ekonomi försöker jag emellertid låta analysen vara överordnad.

Stockholm i december 1999

Torsten Sverenius

1 Ekonomi och demokrati

1.1 Bakgrund och förutsättningar

Att Sverige under 1990-talet genomlidit sin svåraste ekonomiska kris i modern tid kan knappast ha undgått någon. Även om man mot förmodan inte kunnat notera någon inverkan på den egna plånboken, så har man kunnat ta del av massmediernas fortlöpande rapportering om krisen och dess konsekvenser för företag, medborgare och statsfinanser.

Att vårt land under samma period haft en lägre tillväxt än flertalet jämförbara länder, och därför halkat efter omvärlden när det gäller BNP per invånare, är också allmänt känt.

När det gäller tänkbara *orsaker* till krisen och eftersläpningen går emellertid, föga förvånande, bedömningarna isär. En majoritet av ekonomer och debattörer har länge hävdat att Sverige redan på 70-talet började avvika från omvärlden, och att vi därefter fortlöpande tappat mark gentemot våra konkurrentländer. Mot denna uppfattning har en grupp debattörer med sociologen Walter Korpi i spetsen opponerat sig och hävdat att vi höll takten med omvärlden fram till 1990-talet.

Den förra gruppen härleder ofta den föregivet tidiga eftersläpningen till en "socialdemokratisk politik" med höga skatter, regleringar, stor offentlig sektor, omfattande transfereringar och höga löneökningar. Den senare gruppen hävdar med förkärlek att det var "den borgerliga regeringens hårdföra ekonomiska politik" i början av 90-talet som ledde till att Sverige kastades in i krisen, och att det var först då Sverige började halka efter.

Att tolkningar av ekonomisk-politiska samband följer ideologiska skiljelinjer är inget att förvånas över. I en demokrati är det ju önskvärt att företrädare för olika ideologier och teoribildningar får låta sina uppfattningar brytas mot varandra. Ett problem är möjligen att så inte sker i tillräcklig utsträckning. Man publicerar gärna sina inlägg i medier vars grundläggande värderingar överensstämmer med de egna, man rör sig i kretsar där den egna åskådningen bekräftas – och träffar sällan eller aldrig sina meningsmotståndare ansikte mot ansikte. Detta bekräftas av Carl Hamilton, ekonom, debattör och kolumnist, i intervjun för denna skrift:

– En av fördelarna med Sverige är att man aldrig behöver möta sina ideologiska motståndare öga mot öga, men nackdelen är då att man inte tvingas slipa sina argument. Därför får man aldrig någon finess och flykt i argumentationen, den blir tungfotad.

Man talar ofta *förbi* varandra i stället för *med* varandra eller *till* varandra, man förbigår ofta motståndarnas argument med tystnad. Debatten om Sveriges tillväxt och relativa eftersläpning kan tjäna som exempel. Båda sidor anser att de en gång för alla har bevisat sina hypoteser, och diskussionen om eftersläpningen blir därför aldrig riktigt levande, men vill av samma skäl aldrig riktigt dö. Detta kan synas märkligt eftersom det trots allt finns allmänt vedertagen ekonomisk statistik, som ländernas nationalräkenskaper.

En del av denna statistik presenteras i denna skrift, vilket förhoppningsvis kan undanröja en del förekommande missförstånd på området.

Att in i minsta detalj fastslå eller kvantifiera orsaker till händelseförlopp är svårt. Än svårare är att kontrafaktiskt visa vad som *kunde* eller rentav *skulle* ha hänt om politiken hade utformats annorlunda. Det beror bland annat på att politiska ingrepp i ekonomin ofta får ett antal motstridiga konsekvenser. Det kan exempelvis finnas en motsättning mellan ekonomisk-politiska åtgärders inverkan på kort och lång sikt, en motsättning mellan konjunkturella och strukturella effekter, mellan effekter på sysselsättning och inflation samt mellan följder för exportindustrin och följder för den inhemska marknaden. Den tilltagande globaliseringen av ekonomin, medlemskapet i EU och konvergenskraven för deltagande i EMU har tillfört ett antal faktorer som inte kan negligeras när man bedriver ekonomisk politik. Att fullt ut överblicka alla konsekvenser och få fram ett netto av för- och nackdelar är en i det närmaste hopplös uppgift.

Vill man att Sverige ska kunna ta tillbaka förlorad mark och återvinna en världsledande position – innanför eller utanför EMU – är det likafullt nödvändigt att analysera de processer som ledde fram till krisen och eftersläpningen. Görs inte detta, utan vår ekonomisk-politiska strategi till stor del formas av i debatten cirkulerande uppfattningar som inte är förankrade i empiriska och teore-

tiska landvinningar, vilar planläggningen självfallet på en bräcklig grund.

Man kan belysa detta med ett par exempel.

1. Ett antal ekonomer, politiker och journalister har hävdats att vi under många år har "levt över våra tillgångar" och förbrukat för mycket i förhållande till landets resurser. Man har hänvisat till överhettningen i slutet av 80-talet och till underskott i budget och bytesbalans, och har utifrån detta dragit slutsatsen att en för hög samlad efterfrågan har varit ett av Sveriges stora problem under den gångna perioden.

Visserligen har efterfrågan under ett par korta perioder överstigit utbudet, men vid en kritisk granskning visar sig den motsatta bilden. Sett över hela perioden 1970–99 har vi snarare levt långt "under våra tillgångar", det vill säga konsumerat för *litet* i förhållande till produktionskapaciteten, undantaget några enstaka år på 70- och 80-talen. Ett belägg för detta är att den inhemska efterfrågan (total konsumtion och totala investeringar) har ökat långt mindre i Sverige än i något annat land i hela västvärlden sedan 1970! Det är ett faktum som många ekonomer och debattörer fortfarande inte tycks ha noterat. Tvärtom drar många fortfarande slutsatsen att vi svenskar har "levt över våra tillgångar" och konsumerat för mycket i två decennier.

En sådan bristfällig analys riskerar att göra regering och riksbank benägna att föra en stramare finans- och penningpolitik än vad som kunde vara motiverat utifrån nämnda fakta.

2. Ett antal debattörer har skrivit om den svenska modellen och krisbekämpningen på 30-talet, och framhållit stabiliseringspolitiken från Keynes och Stockholmsskolan som en av faktorerna bakom den snabbt minskade arbetslösheten. Olika ekonomer och ekonomihistoriker har emellertid visat att andra faktorer förklarar huvuddelen av den snabba återhämtningen. En kraftig rationalisering på 1920-talet och, framför allt, Sveriges övergivande av guldmyntfoten 1931, gav svensk industri fördelar många år framöver. Sysselsättningsökningen hade i förstone mindre att göra med en ökad efterfrågan på hemma-

marknaden, även om denna också kom att göra sig gällande längre fram under decenniet.

Problemet med det förstnämnda betraktelsesättet – förutom att det uppenbarligen är fel i sak – är bland annat att det tonar ned valutapolitikens betydelse för exportsektorn och (därmed) för hela ekonomin, samt att det kan bidra till en felaktig uppfattning om olika ekonomiska teories användbarhet i olika situationer.

I ljuset av Sveriges makroekonomiska svårigheter reses ibland krav på att ekonomer och andra sakkunniga ska ges ett ökat inflytande över politiken. Studerar man perioden från 1970 till i dag kommer man emellertid finna att ekonomernas inflytande har varit betydande. Trots det går det inte att hitta någon tidsperiod i vår moderna ekonomiska historia där vår ekonomi har utvecklats sämre relativt omvärlden. Detta bör stämma till eftertanke i debatten om inflytandet över den ekonomiska politiken.

Ekonomernas sakkunskap behövs självfallet, men deras instruktioner för den ekonomiska politiken bör sättas under lupp i lika hög grad som militärens planläggning inför ett fältslag. Fransmännens grandiosa Maginotlinje och vår egen stolta försvarslinje – den fasta växelkursen – utgjorde båda fundament i strategier som drogs upp av sin tids främsta experter på området. Ändå var de pinsamt enkla att kringgå när det väl hettade till. Hur kraftiga dessa fästningsverk än såg ut att vara, och hur mycket arbete, prestige och kapital som än hade investerats i dem, så var de oanvändbara i samma ögonblick som fienden inte följde den på förhand utstakade vägen. Planläggningen var mönstergill och trupperna väl-drillade, det var bara den bångstyriga verkligheten som vägrade rätta in sig i ledet.

Ekonomernas påverkan på politiken

Någon läsare kanske undrar varför Sveriges ekonomiska politik och makroekonomiska utveckling efter 1970 behandlas inom ramen för Demokratiutredningen. Är inte detta händelseförlopp grundligt utrett och redovisat i ett antal statliga och privata utred-

ningar och rapporter? Har inte medierna varit fyllda av rapportering kring den ekonomiska krisen och eftersläpningen?

Svaret är att massmedierna förvisso har varit fyllda av reportage om krisen och att diverse utredningar visserligen, i flera avseenden, gjort klagörande analyser av den ekonomisk-politiska utvecklingen, men att det trots allt återstår frågetecken kring Sveriges relativa tillbakagång och depressionen i början av 90-talet. Den bild av de kausala sambanden som medborgare och politiker fått sig till livs avviker i viktiga avseenden från den bild som framkommer vid en granskning av nationell och internationell ekonomisk statistik. Inte så att de fakta som presenteras skulle vara felaktiga, i nämnda utredningar är de så gott som uteslutande oklanderliga, kritiken som här uttalar gäller snarare just tolkningen av orsakssambanden, samt att vissa avgörande fakta om utvecklingen medvetet eller omedvetet utelämnats.

En viktig omständighet i sammanhanget är att några av utredarna själva aktivt deltagit i skeendet, bland annat som rådgivare åt olika regeringar. Det är alltså i vissa avseenden den egna ekonomiska politiken de nu recenserar och utvärderar. Detta betyder självfallet inte att deras hypoteser och slutsatser måste vara felaktiga, men risken att en utredare bortser ifrån egna felgrepp måste beaktas. Ett annat problem har att göra med det tankemönster som olika rådgivare/utredare företräder. Är man exempelvis av uppfattningen att arbetslöshet så gott som alltid härrör från problem på utbudssidan då letar man förmodligen inte efter störningar som beror på låg efterfrågan, som stagnerande reallöner. Det man blundade för som rådgivare riskerar man att blunda för som utredare.

Radiojournalisten och författaren Björn Elmbrant skriver om ekonomernas råd till politikerna i sin bok *Så föll den svenska modellen* (Fischers förlag, 1993):

Ekonomerna rekommenderade enhälligt överbryggningspolitiken 1975–76 som gick snett, de bagatelliserade unisont de allvarliga konsekvenserna av de första budgetunderskotten, de gjorde helt felaktiga prognoser om vad som skulle komma att hända när kreditmarknaden och valutapolitiken liberaliserades, de förskönade konsekvenserna av en svensk ecu-anknytning och de gav förföriska

råd som bidrog till att förvärpa den värsta arbetslösheten sedan 20-talet.

Skulle en bilreparatör som gör ett dåligt jobb anlitas gång på gång? Det är en bild av ekonomismens och antiintellektualismens fasta grepp över medierna att ekonomerna fortfarande sitter och lägger ut texten i radio och TV, fast de haft fel i nästan allt.

En annan som har kritiska synpunkter på nationalekonomernas rådgivning är sociologen Agneta Hugemark. I sin avhandling *Den fängslade marknaden. Ekonomiska experter om välfärdsstaten* (Arkiv förlag, 1994) granskar Hugemark svenska ekonomers kritik av välfärdsstaten och deras argumentation för marknadslösningar, och visar hur nationalekonomers definition av effektivitet blivit normgivande för den offentliga sektorns verksamhet. Efter en pedagogisk genomgång av ekonomernas teoretiska fundament, i det här fallet den neoklassiska jämviktsteorin, diskuterar hon ekonomernas roll som rådgivare och den kollision mellan teori och realiteter som fasthållandet av jämviktsmodellen kan leda till. Hugemark refererar till ett temanummer av tidskriften *Ekonomisk Debatt* från 1978 (nr 6) där ekonomerna själva diskuterar denna problematik. Ett av de inlägg som citeras är den nuvarande vice riksbankschefen Villy Bergströms. Han skrev:

I bakhuvudet borde varje ekonom hur specialiserad och tillämpad han eller hon än är – ha en allmän jämviktsmodell för en värld av fri konkurrens och utan stat. Det hjälper för att behålla översikten och för att se vart kompassnålen pekar när detaljrikedomen i de statliga regleringarna tilltar och organisationerna griper in allt mer effektivt för marknadsreglering.

Otvetydigt har regleringar orsakat problem, men lika säkert är väl att ett och annat diskutabelt beslut har fattats just för att ekonomer i olika situationer haft denna jämviktsmodell ”för en värld av fri konkurrens och utan stat” i bakhuvudet när de som rådgivare ställts inför ekonomisk-politiska vägval. Man kunde tillägga: ”för en värld som bara existerar som teoretisk abstraktion”, eftersom den allmänna jämviktsmodellen behandlar en idealsituation som egentligen aldrig infinner sig. Att orientera efter en kompassnål

som lagts på en karta som beskriver en idealterräng och inte det verkliga landskapet kan naturligtvis ha sina risker.

Om detta skrev ekonomen Carl-Johan Åberg i nämnda nummer av Ekonomisk Debatt:

Vi måste få många fler som lämnar den teoretiska drömvärldens kurvor och på verklighetens villkor ger sig i kast med dess problem.

Agneta Hugemark refererar LO-ekonomen Gösta Rehns inställning till saken, som den kom till uttryck i Ekonomisk Debatt 1978:

Gösta Rehn skilde, i likhet med (Erik) Lundberg, mellan olika sorters ekonomiska rådgivare. Han talade om 'selektivister' respektive 'generalister' som två typer vilka befinner sig i ständig dragkamp. Selektivister använder sig i stor utsträckning av institutionell kunskap, medan generalisters utgångspunkt snarare är den abstrakta marknadsmodellen. Han ansåg att generalisternas råd i finans- och penningpolitiska frågor blivit allt opålitligare. De grundar sina råd i 'högtflygande matematiska deduktioner från abstrakta antaganden i stället för att ta reda på så pass mycket om den föreliggande verkligheten att de kan föra ett common sense-resonemang omkring de frågor man ställt dem inför.

Så långt Hugemarks avhandling.

En intressant paradox är att många ekonomer som sagt sig vara för en fri marknadsekonomi och så få politiska ingrepp i ekonomin som möjligt, i rådgivande eller beslutande ställning övergivit sina teorier om fri konkurrens och fri marknadsprissättning, slängt kompassen överbord och i stället tagit ut en fast kurs som går stick i stäv med en marknadslösning. Det bästa exemplet är väl det så kallade kronförsvaret hösten 1992, då en borgerlig regering i det längsta vägrade låta marknadens värdering av den svenska valutan bli normgivande.

Å andra sidan har en del av de socialdemokratiska ekonomerna ibland varit mer ivriga förespråkare för marknadslösningar än en och annan borgerlig kollega. Den så kallade kanslihusögern med

Kjell-Olof Feldt, Erik Åsbrink och Klas Eklund brukar nämnas i sammanhanget.

I en intervju för Sydsvenska Dagbladet 1997 säger Eklund:

Jag tror att om jag talar för oss i finansdepartementet, den gamla kanslihusögern, så såg vi problemen tidigare än många andra. Men alldeles för sent i förhållande till utvecklingen.

Det Eklund här talar om är att så få i tid uppfattade snabbheten i globaliseringsprocessen och det ökande konkurrenstrycket.

Klas Eklund är intressant ur ett par olika aspekter. Dels för att han är en kunnig ekonom, dels för att han genom åren har påverkat den ekonomiska politiken och debatten i olika roller:

- * På 80-talet var Eklund planeringschef på finansdepartementet, och utövade som sådan självfallet stort inflytande över utformningen av den ekonomiska politiken.
- * På 90-talet var Eklund ordförande i den statliga produktivitsdelegationen med uppgift att utvärdera den ekonomiska politik som förts.
- * Eklund var också ordförande i Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO), och ansvarade då för ett antal rapporter av hög kvalitet.
- * På 90-talet har Eklund skrivit en populär lärobok i nationalekonomins grunder, *Vår Ekonomi* (Tiden). Boken är välskriven och pedagogisk, med exempel från vår moderna ekonomiska historia och politik, också från den period då Eklund själv aktivt påverkade skeendet. Det är också beskrivningen av vissa kausala samband under nämnda tidsperiod som utgör denna läroboks enda svaga punkt.
- * Eklund var en tid chefsekonom på Posten, och de senaste åren har han varit chefsekonom på SE-Banken (nu SEB), med allt vad det innebär av inflytande över den svenska ekonomin.

Den statliga produktivitsdelegationen, med Klas Eklund i spetsen, och med andra framstående sakkunniga som Lennart Erixson och Jan Herin, kom fram till slutsatsen att det så kallade *omvandlingsstrycket* hade varit för lågt i Sverige under 80-talet.

Klas Eklund var själv, i egenskap av planeringschef på finansdepartementet, med om att iscensätta 1982 års så kallade superdevalvering tillsammans med Kjell-Olof Feldt och Erik Åsbrink. Som statlig utredare ett decennium senare kom Eklund att peka på skadliga effekter av denna devalvering. Vid en intervju som undertecknad gjorde med Klas Eklund 1994 kommenterade han detta samband:

– Jag tror nog att delegationen som helhet blev mer – i alla fall jag, om jag talar för mig själv – kritisk mot devalveringar under det här arbetets gång, för vi upptäckte just vilken väldig massa snedvridande effekter som devalveringarna får på sikt. De stimulerar inflation, de gröper ut köpkraften, de duschar industrin med gratis vinstmedel som minskar omvandlingstrycket, och de förskjuter relativpriset mellan arbete och kapital. I och med att devalveringar skapar en extra riskpremie på Sverige så åker räntorna upp, vilket på sikt kan göra investeringar dyrare. Å andra sidan, som du själv sa, så sänks ju reallönerna, och därför blir det mer och mer intressant för många företag att helt enkelt bromsa den tekniska utvecklingen, att hålla kvar så mycket arbetskraft som möjligt och investera mindre. Så man plogar sig fram med en lågprislinje i stället för att skynda på den tekniska utvecklingen. Omvandlingstrycket minskar, med andra ord.

Denna kommentar från Eklund – liksom hans insats i Produktivtetsdelegationen – är ett värdefullt men sällsynt exempel på självkritik från svenska ekonomer, där egna råd eller beslut i efterhand bedöms ha fått negativa effekter på Sveriges ekonomi. Arbetet i delegationen fick alltså Klas Eklund att ompröva den politik han själv varit med om att genomföra. I hårda och intressanta debatter mot Sven Grassman på 80-talet hade Eklund försvarat devalveringspolitiken. Grassman hade då pekat på devalveringarnas nackdelar; de höjde inflationen, sänkte reallönerna och bromsade rationaliseringen eftersom de gjorde svenskt arbete så billigt.

Min fråga till Eklund blev därför om man inte därmed kan säga att Grassman hade rätt i sin kritik av den förda politiken. Eklund svarade:

– Nej, därför att hans kritik gick ut på någonting helt annat, hans kritik gick ut på att problemet i Sverige var att vi sparade för mycket och konsumerade för litet, och hans recept var därför att man skulle stimulera igång konsumtionen så mycket som möjligt och att man inte skulle vara rädd för budgetunderskott och för att trycka pengar, och det är egentligen raka motsatsen till det jag säger.

Visserligen har Eklund rätt i att Grassman ansåg att politiken inriktades för mycket på besparingar och för lite på konsumtion, men om Eklund drar sig till minnes så kritiserade Grassman i ett antal böcker och artiklar – och, som sagt, i debatterna med Eklund själv – devalveringspolitiken med samma typ av argument som senare återfanns i Produktivitetsdelegationen. Ett explicit erkännande av Sven Grassmans tidiga insats vore därför en mer ärlig återgivning av händelseförloppet. Grassman redogjorde tidigt för devalveringarnas inflationsdrivande och snedvridande effekter, ett drygt decennium före delegationens i och för sig mycket intressanta analys.

Värt att notera är att ledande socialdemokrater som Feldt och Eklund efter sin tid i regeringen tilldelades framträdande befattningar i näringslivet: Feldt i olika styrelser, Eklund som chefsekonom på Wallenbergägda SE-Banken. Om detta är ett belägg för att socialdemokratins toppskikt gått kraftigt ”åt höger” efter 1982 eller om det i stället ska ses som en fortsättning på historiska korporativa tendenser i det svenska samhället – i detta fall storföretagens och socialdemokratins samarbete – är en tolkningsfråga. Den så kallade kanslihushögern gav i alla fall med 1982 års devalvering exportindustrin, bankerna och aktieägarna kraftiga vinster, samtidigt som löntagarnas köpkraft urgröptes genom den inflation som följde på devalveringen. Denna omfördelning från löner till finansiella vinster – reallönerna sjönk samtidigt som Stockholms fondbörs fick den starkaste uppgången i världen – kan vara ett av skälen till att dessa ledande socialdemokrater tilldelats centrala poster i det svenska näringslivet, förutom deras kompetens.

Något anmärkningsvärt har i vilket fall som helst hänt i Sverige när en framträdande socialdemokrat blir chefsekonom på SE-

Banken. Att Klas Eklund är en meriterad ekonom är sin sak, men att han dessutom är socialdemokrat gör saken intressant ur aspekten att socialdemokratien traditionellt representerar annorlunda värderingar än Wallenbergägda SE-Banken i synen på till exempel offentlig sektor, löner och välfärd.

Frågor om ekonomi och demokrati

Det ovan sagda reser några frågor om sambandet mellan Sveriges ekonomi och demokrati:

- * Hur ska maktkoncentration och likformighet brytas när det gäller den ekonomiska politiken?

Sverige är ett litet land, där en stor del av inflytandet över forskning, opinionsbildning och beslut kring vår gemensamma ekonomi är koncentrerad till en relativt liten personkrets i ett begränsat antal institutioner, belägna inom några få kvarter i Stockholms innerstad. Några av dessa institutioner är; Riksbanken, Rosenbad, Finansdepartementet, Riksdagen, LO, SAF, SNS, Handelshögskolan, Institutet för internationell ekonomi, Industriförbundet och IUI, Stockholms fondbörs, SEB, Handelsbanken, Dagens Nyheter, Dagens Industri, Svenska Dagbladet, Sveriges Radio, Sveriges Television. Personliga band mellan ledande personer i dessa institutioner och företag är vanliga, i många fall är det rentav *samma* personer som befinner sig i ledande ställning. Självfallet påverkar detta utformningen av och debatten kring den ekonomiska politiken.

Denna maktkoncentration, till några kvarter i huvudstaden, har sedan vi gick med i EU visserligen fått en motvikt i koncentrationen av makt till orter som Bryssel och Frankfurt, men eftersom flera av ovannämnda institutioner är positivt inställda till ett medlemskap i EU är det svårt att se att EU eller EMU utgör en reell *motvikt* till den svenska maktkoncentrationen. Om det råder en betydande samstämmighet kring makroekonomiska samband bland makthavare i Bryssel, Frankfurt och Stockholms innerstad behöver inte detta vara synonymt med en verklig spridning av makten över den ekonomiska politiken. Det kan i värsta fall vara ett tecken på det rakt motsatta. Ge-

nom att lyfta över bestämmanderätten i fler och fler frågor från riksdagen till EU:s institutioner och ECB kan det folkliga inflytandet över ekonomin komma att minska till förmån för den europeiska elit till vilken representanter för nämnda institutioner måste räknas. Å andra sidan kan ett ökat europeiskt samarbete och en ökad integration i många avseenden också komma att gynna och stärka det folkliga inflytandet.

- * Om inte ekonomer och andra sakkunniga förmår förmedla en tillräckligt rättvisande bild av orsakssammanhangen till medborgare och folkvalda, hur ska dessa då garanteras en så grundlig, allsidig och opartisk bild av Sveriges ekonomi att beslutsfattande och val av framtida strategier underlättas?

Det brukar riktas kritik mot polisen för att den utreder brott som misstänks ha begåtts av poliser. Sällan riktas liknande kritik mot nationalekonomer. Frånsett att ekonomisk-politiska förslag svårligen kan karaktäriseras som brottsliga, bör man kanske ändå ställa sig frågan om ekonomer som har varit aktiva i utformandet av den ekonomiska politiken bör tilldelas offentliga utredningsuppdrag som handlar om att kartlägga utfallet av den ekonomiska politiken. Om man nu kommer fram till att just dessa ekonomer på grund av sin kompetens är oundgängliga – vilket mycket väl kan vara fallet – så kanske man bör komplettera med andra ekonomer och andra sakkunniga (ekonomihistoriker, företagsekonomer, finansanalytiker, ekonomijournalister, sociologer, statsvetare och andra) som kan bidra med alternativa analyser. Det finns inte sällan en onödigt stor samsyn i utredningar kring ekonomin. Mycket vore kanske vunnet om man kunde förmå ekonomer/ekonomihistoriker med divergerande analyser att åta sig gemensamma utredningsuppdrag i stället för att engagera utredare som i stort delar analys och metod.

Att vända sig till utländska forskningsinstitut, som exempelvis SNS gjort vid flera tillfällen (NBER, Brookings m.fl.) kan också vara en väg att fördjupa och nyansera analysen. Utländska ekonomer har inte varit involverade i den svenska ekonomiska politiken och ingår normalt inte i maktgrupperingar eller partisintressen som försöker påverka utformningen av vår politik.

Jag skriver ”normalt” eftersom utländska bedömningar om

svensk ekonomi ibland används som ett rättfärdigande för en viss ekonomisk politik. Rapporter om Sveriges ekonomi från institutioner som OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) och IMF (Internationella valutafonden) behöver inte nödvändigtvis vara mer sakliga och stränga än analyser gjorda i Sverige. Ofta använder nämnda institutioner svenska ekonomer i sitt arbete, och använder sig självfallet av källor i Sverige. Man bör därför inte förvånas över samstämmigheten i analys och slutsatser, och därför kan en smula misstänksamhet vara på sin plats mot uttalanden av typen: "Nu säger även *internationella* bedömare det vi länge har hävdat!"

- * Om inte våra massmedier via ledarsidor, nyhetsinslag och daglig ekonomibevakning förmår att sortera mellan mytbildning och fakta, och inte förmår att avslöja ofullständigheter och inkonsekvenser i ekonomers och politikernas analyser, vem ska då göra det?

Det pågår en seriös och viktig forskning i nationalekonomi och ekonomisk historia, såväl i Sverige som i andra länder. Om inte väsentliga delar av denna forskning i en lättfattlig form kan presenteras för medborgarna, utan det som främst når offentligheten är schablonartade påståenden och myter av typen "vi har levt över våra tillgångar" eller "pengarna är slut", då hotas det demokratiska inflytandet över den gemensamma ekonomin. Den som är hjälpligt bevandrad i nationalekonomisk teori vet till exempel att analogier mellan privatekonomi och nationalekonomi kan leda till felaktiga slutsatser beträffande den ekonomiska politiken. Om våra politiker inte behärskar elementära definitioner och distinktioner kommer de att vara utlämnade åt sin egen okunnighet och därmed åt alla de partsintressen, lobbyister och experter som – på gott och ont – vill påverka inriktningen av den ekonomiska politiken.

Tilläggs bör att mediernas ekonomibevakning i många avseenden har förbättrats efter den djupa ekonomiska krisen på 90-talet. Genom att så många av de sakkunnigas teorier och förutsägelser har visat sig felaktiga, har en sund skepsis börjat breda ut sig på många håll.

- * Hur ska medborgare och förtroendevalda undvika att dras med i de överdrifter och felaktigheter i den ekonomiska analysen som beror på pendelrörelser i styrkeförhållanden mellan olika samhällsgrupper och fluktuationer mellan olika nationalekonomiska paradigmer?

Ett exempel är att fram till 1970-talet fanns här och var en kortsynt inriktning på efterfrågans betydelse, på bekostnad av strukturella analyser, därefter har efterfrågans betydelse för tillväxt och sysselsättning av allt att döma underskattats. Våra forskare, medier och politiker tycks i många fall relativt okritiskt ha följt med i ovannämnda pendelrörelser, vilket självfallet har försvårat det demokratiska inflytandet över den ekonomiska politiken. En sak är att alla teorier måste revideras och förnyas i takt med nya rön och i takt med förändrade realekonomiska förutsättningar, en annan sak är att kasta ut barnet med badvattnet och helt överge teorier som i viktiga avseenden fortfarande äger giltighet.

- * När det gäller forskningen i ämnen som nationalekonomi och ekonomisk historia så har denna visserligen god geografisk spridning, i huvudsak till universitetsstäderna Stockholm, Uppsala, Lund, Göteborg och Umeå, men det finns dock en koncentration till huvudstaden när det gäller kontrollen över forskningsresurser och påverkan på den ekonomiska politiken. Som exempel har ofta nämnts att professor Assar Lindbeck, i många år chef på Institutet för internationell ekonomi vid Stockholms universitet, haft en dominerande roll när det gäller inflytandet över den ekonomiska forskningen i landet. Det har han haft bland annat i egenskap av ordförande i Riksbankens jubileumsfond (som också delar ut ekonomipriset till Alfred Nobels minne) och andra stipendiefonder som bidrar med medel till den ekonomiska forskningen. Tilläggas bör dock att Lindbeck erövrat denna position i kraft av sin unika bildning och kompetens.

Maktkoncentrationens kritiker

LO:s chefsekonom P-O Edin kommenterade Assar Lindbecks dominerande roll när undertecknad intervjuade honom.

Jag nämner att ekonomer i Sverige sällan har vågat gå emot den rådande uppfattningen, och jag tar upp detta med Lindbecks kontroll över forskningsstipendier och tillsättningar i Sverige. Jag tillägger att jag inte vet hur mycket reellt det kan ligga i en sådan beskrivning. P-O Edin svarar:

– Det gör det, det ligger nog mycket reellt i det. Systemet håller ju på att rangordna ekonomer hela tiden, hela deras meriteringssystem är ju uppbyggt på detta att man faktiskt säger rätt saker. Det är ett *kollegialt* styrsätt. Det är klart; Assar satt i toppen, och han *var* ju ganska brutal. Han kunde ringa och säga att ”Den där ska inte ha något för han har gjort fel!”. Han lade sig ju i saker och ting. Nationalekonomiska föreningen firade 75-årsjubileum med att ge ut en bok där de bland annat bad Villy Bergström skriva en artikel. Och han skrev en kåserande artikel om hur ledande nationalekonomer hade ställt sig i politiskt viktiga frågor. Han studerade debatten om nationalekonomiska föreningen i samband med keynesianska genombrottet i början av 30-talet och visade hur Heckscher och Cassel hade gått emot och argumenterat i konservativ riktning, och han studerade ATP-striden i slutet av 50-talet, och visade samma sak; att de hade gått emot det. Så studerade Villy även striderna om löntagarfönderna, och visade framför allt Assars starka motstånd mot det – lite allvarligt och lite på skämt och så där. Sedan ringde Assar till redaktionen för boken och sa att ”Det där måste ni lyfta ut!”. Han hotade med att aldrig mer sätta sin fot på Nationalekonomiska föreningen om de gav ut den. Men de sa: ”Det måste du förstå att vi inte kan censurera den, det går inte.” Men han höll sitt löfte i, tror jag, 5 års tid och han hälsade inte på Villy under den tiden.

– Han har ju ringt och krävt att internationella ekonomiska tidskrifter ska plocka ut artiklar som han inte har gillat. Han *är* alltså en person som drivs av mycket, mycket starka känslor, trots sin analytiska skicklighet och pedagogiska skicklighet. Men han är konspiratorisk och han är maktmänniska i väldigt stor utsträck-

ning, så det är klart att sådant spelar roll, men det finns också ett rent *kollegialt* rangordningssystem.

Som chefsekonom på LO står ju P-O Edin utanför detta kollegiala rangordningssystem, vilket kan vara en förklaring till hans frispråkighet i ärendet. Edin behöver inte frukta att bli av med några stipendier, han missar ingen viktig utnämning när han säger detta.

Stig Malm, förre LO-chefen, har också synpunkter på ekonomerna:

– Jag fick i uppdrag att skriva en del i en bok som Arbetsmarknadsdepartementet skulle ge ut. Jag har länge gått och retat mig på nationalekonomer i Sverige, och Assar Lindbeck i synnerhet. Då gjorde jag en analys av vad ekonomerna sa mellan 1929 och 1931. Den tidens Assar Lindbeck hette Eli Heckscher. När man går igenom de förslag som de då lade fram, som sedan kom att underkännas av den socialdemokratiska regeringen, så är de identiskt lika med de förslag som läggs fram nu.

Jag frågar vilka förslag Malm tänker på.

– Det är egentligen 1976 års nobelpristagare Milton Friedmans principer: Det första och viktigaste är att man har låg inflation, det andra är att det måste vara en budget i balans och det tredje är att man bara får ha en viss del i statsskuld. Och sedan säger man att lönerna måste ha större spridning, alla trygghetssystem måste sänkas, så att folk tvingas till att jobba. Allt det som dagens ekonomer säger sa man då i början av 30-talet. Och redan då sa man att fackföreningsrörelsen har för stort inflytande. Så dagens diskussion är alltså ett eko från 30-talet. Som tur var så förde man ju inte den politiken då, men däremot Milton Friedmans politik fördes ju av först Margret Thatcher i England, sedan i övriga Europa. Han menar ju att arbetslösheten inte är något problem, möjligen om det är *för lite* arbetslöshet. Därför finns det ju inte med i hans kalkyl, utan blir en restprodukt när allt annat är genomfört. Och det här har nu övergått till att bli EU:s konvergenskrav, gudbevars, vilket också den socialdemokratiska regeringen i Sverige har adopterat. Och det här tycker jag är ganska otäckt, därför att det har inte fungerat någon gång egentligen. När Margret Thatcher tillträdde 1980 så hade

vi inom EU-området 18 miljoner arbetslösa, i dag är det drygt 18 miljoner arbetslösa, så den här politiken har ju visat sig inte fungera om ambitionen är att ha full sysselsättning, vilket för mig är den övergripande frågan, liksom det har varit för arbetarrörelsen i alla år.

– Redan när man instiftade det här ekonomipriset till Alfred Nobels minne – det är ju inte ett nobelpris utan ett pris från Riksbankens jubileumsfond – så fanns det en som var oerhört kritisk, och det var Bertil Ohlin, själv professor i nationalekonomi. Han var kritisk av det skälet att han tyckte inte att det var en vetenskap. Sedan har jag sett att Svenska Akademien nu har sagt likadant; att man vill avskaffa det här priset. Den senaste jag såg som föll in i debatten var Kjell-Olof Feldt. Det som är roligt just nu är att 1997 års nobelpristagare, det var ju två stycken, deras teoribildning om hedgefonder och liknande, gjorde ju att de drog igång ett jättearbete, gick in i styrelsen själva, och nu fick Federal Reserve (USA:s riksbank) gå in och rädda dem med en hisklig massa miljarder dollar, därför att alla deras teorier fungerade inte.

Den koncentration av inflytande till några få ekonomer som vi haft i många år kan kanske vara en av flera faktorer bakom den svaga ekonomiska utveckling i Sverige, relativt omvärlden. I flera utredningar och rapporter har uppmärksammats att det råder en brist på konkurrens i flera sektorer av den svenska ekonomin. Denna bristande konkurrens sägs bland annat ha lett till en högre prisnivå i Sverige än i flertalet konkurrentländer. Det mesta talar för att det är en korrekt analys, men analysen kan också vidgas till att gälla ekonomerna själva. Man kan mycket väl hävda att det råder ett slags ”monopol” eller en ”kartellbildning” bland nationalekonomer i Sverige, som bidrar till en idéernas likriktning. Det går att visa att denna bristande konkurrens när det gäller olika teorier, hypoteser och infallsvinklar har bidragit till en brist på flexibilitet i den ekonomiska politiken, som i sin tur har skapat betydande makroekonomiska problem.

Den moderata riksdagskvinnan och ekonomen Margit Gennser kommenterar detta samband vid intervjun.

– Du måste ha konkurrens i ekonomin, men du måste även ha konkurrens mellan ekonomer, det som ju Assar Lindbeck har kritiserat i *andra* sammanhang, den bristande konkurrensen i Sverige. Så där har du en väldigt bra parallell.

Det så kallade kronförsvaret hösten 1992 kan tjäna som exempel på denna bristande konkurrens. De ekonomer som avvek från den officiella linjen – att inga fler devalveringar skulle göras – blev kritiserade av sina kolleger, såväl internt som i medierna. Nordbankens chefsekonom Nils Lundgren diskuterade i Dagens Nyheter alternativ till kronförsvaret och den fasta växelkursen, och även om han inte direkt pläderade för flytande krona så fick han utstå hård kritik för att ha diskuterat saken offentligt. Till detta hör naturligtvis också, det ska sägas, att en diskussion om växelkursen *är* känslig, eftersom blotta diskussionen kan leda till omfattande spekulation, men saken måste ju trots det få diskuteras öppet i ett demokratiskt land.

Civilekonomen, journalisten och författaren Ulla Reinius, därjämte styrelseledamot i Pharmacia&Upjohn, har i sin bok *Stålbadet* (Ekerlids, 1996) bidragit med en inträngande skildring av finanskrisen, Penserkraschen och Nordbankens rekonstruktion.

Apropå kritiken mot Lundgren säger Reinius:

– I Sverige blir det olika sorters bannbullor på sådana som har avvikande åsikter. Bland annat Nordbankens chefsekonom Nils Lundgren. Han blev ju mer eller mindre hängd då, för att han skrev den här debattartikeln i DN någon dag innan kronan föll. Under den här känsliga eller sårbara perioden så ansågs det närmast vara ett majestätsbrott att han gick ut med en debattartikel i DN, eftersom han då ytterligare spädde på misstron mot kronan, och att det så att säga kostade ännu mera pengar att försvara den. Så det betraktades alltså som en oerhörd illojalitet. Nils Lundgren berättar att även i efterhand så blev han utesluten ur vissa kretsar där han tidigare hade funnits med. Slutligen säger han att ”det finns inte någon riktig öppenhet i det svenska samhället”, vilket ju är en lite bitter kommentar, men mycket to the point. Och det var en av de synpunkter som gjorde att jag kände att det här med de slutna rummens politik är en tradition, en feodal tradition.

Ulla Reinius ord påminner om Sven Grassmans kritik av vad han kallade "Den finansiella herrklubben i Stockholm". Med det åsyftade han att det finns en grupp ledande ekonomer, bankmän, företagsledare, politiker och andra inflytelserika män med i stort gemensamma värderingar om ekonomi och samhälle. Så länge man som nationalekonom håller sig inom ramarna för dessa "herrklubbens" värderingar är man accepterad som en i brödrskapet, börjar man däremot uttrycka avvikande åsikter då riskerar man att frysas ut och mista sin position inte bara i denna exklusiva krets utan i hela samhället, menade Grassman, som själv ansåg sig ha fått erfara just en sådan utfrysning efter sina avslöjanden om felaktigheter i Sveriges nationalräkenskaper.

En annan med synpunkter på konformismen i Sverige är ekonomen och publicisten Carl Hamilton. I sina Aftonbladetkrönikor har han under 90-talet gisslat ekonomer, politiker och riksbankschefer. Tillsammans med Dag Rolander, kollega från Handelshögskolan, skrev Hamilton boken *Att leda Sverige in i krisen* (Norstedts, 1993), en välformulerad pamflett riktad mot Carl Bildt, Anne Wibble, Bengt Dennis och "den enda vägens" politik.

Hamilton kommenterar:

– De var så inkörda i sina egna modeller, och framför allt i sin egen lösningsformel, att de inte kunde korrigera sig själva. Och då är den besvärliga frågan: hur kan det bli så här i ett öppet samhälle? För det här är ju sådant som vi förknippar med stängda samhällen. Och det är ett jäkla underbetyg på svensk demokrati och svensk debatt. Att det ledande skiktet – inom akademien, på Riksbanken och i regeringen – alla kan dra åt samma håll, och i en riktning som åtminstone i efterhand uppenbart är helt katastrofal. Ingenstans lyser varningssignalerna. Det är ett fruktansvärt underbetyg. *Då* kan vi tala om strukturproblem. *Det här* är ett strukturproblem för vårt land. Och det kopplar in i dina frågor, alltså detta att den svenska demokratin inte fungerar riktigt. Nu har det ju blivit mycket sämre de senaste åren i och med de här konvergenskriterierna, som har slagit hårt mot demokratin, de viktiga besluten fattas inte i svenska församlingar. Men om vi ska vara lite självkritiska, och det tycker jag att det finns anledning att vara, så var det inte så bra tidigare

heller, utan det har alltid i Sverige funnits en slags konsensuskultur som är jäkligt obehaglig. Det är det här att den som avviker och sticker ut bestraffas så fruktansvärt hårt. Och det finns ingen uppskattning av den som sticker ut, man ser inget värde i detta, utan det betraktas som sabotage.

Civilekonomen Rolf Englund (m) är en annan kritisk röst som ofta pekat på likriktningen inom ekonomkåren. Englund var på 70-talet talskrivare åt dåvarande moderatledaren Gösta Bohman, och i många år arbetade han som ekonom och utredare på Timbro, främst med löntagarfondsmotståndet. Efter turerna kring det så kallade kronförsvaret hösten -92 uppmanade han riksbanksfullmäktiges ordförande Staffan Burenstam Linder att avgå. En tid efter detta tvingades Englund lämna sin tjänst på Timbro.

Englund har konsekvent genom åren låtit faktabaserad analys gå före ideologiska och personliga hänsynstaganden. Sålunda har han varit en hård kritiker också av de egna, exempelvis kritiserade Englund regeringen Bildt för att hellre ha släppt lös arbetslösheten än kronkursen. Nuförtiden bedriver han sin opinionsbildning från den egna hemsidan www.international.se på internet, där han samlar fakta och artiklar om svensk och internationell ekonomi.

Englunds tankar om en del av våra ledande ekonomer är inte särdeles höga. Med en blandning av humor och allvar säger han:

– Man kan lära papegojor att upprepa vissa ord och fraser. Många av våra ekonomer glider runt på seminarier och cocktail-parties och snappar upp vad man ska säga: ”Ja, det är ju långvariga *strukturella* problem det här!” och ”*Lönebildningen*, innan *lönebildningen* är åtgärdad kan vi inte göra något annat!” eller ”Nu sjunker kronan, nu sjunker kronan för att vi inte är med i *EMU!*” och så där. De hör det där och så lär de sig att om man säger det så blir man allmänt uppskattad och får en nöt till. (Englund skrattar) Så de använder inte sin intellektuella kapacitet för att tänka fram någonting nytt, utan de upprepar de här fraserna som papegojor.

Uttalandet ska tas för vad det är, en skämtsam överdrift om vissa kolleger. Kommentaren röjer dock en djupt känd besvikelse över den brist på självständigt tänkande och intellektuell hederlighet

som Englund menar vidlåder delar av den nationalekonomiska kåren i Sverige.

På ett seminarium i Rosenbad den 17 mars 1999 som behandlade professor Lars Jonungs ESO-rapport om stabiliseringspolitiken antrade Rolf Englund talarstolen och tog till orda i ett känsligt ämne: de ledande ekonomernas ansvar för Sveriges ekonomiska tillkortakommanden.

Inför en del av de ansvariga för den förda politiken på 1980- och 90-talen sa Englund:

Låser man växelkursen så blir man av med räntevapnet, det har man vetat i femtio eller hundra år. Om Bengt Dennis och Kjell-Olof Feldt och andra hade läst på ordentligt hade de förstått att om de låser växelkursen kan de inte använda räntan för att bekämpa överhettningen på 1980-talet, och inte heller för att bekämpa "underhettningen" på 1990-talet.

Det här är inte lätt, men därför har vi speciella institutioner – Finansdepartement, Bankinspektion och akademiska ekonomer – som skall bevara denna kunskap. Det är en brist i Lars Jonungs rapport, att den inte tar upp utlandslånen.

Jag träffade Klas Eklund på gatan hösten 1992, då jag just hade skrivit en artikel på DN Debatt om att man borde släppa växelkursen fri: "Hör du Klas, ni måste släppa växelkursen, det här går åt helvete! sa jag. "Det går inte", sa Klas, "för då måste alla avgå!"

Jag har tänkt och tänkt på detta. Man lär sig genom bestraffningar och belöningar, men vilka bestraffningar och belöningar har delats ut till aktörerna under 90-talskrisen?

Bengt Dennis fick pension och hamnade, liksom Klas Eklund, på SE-Banken. Lars Heikensten är vice riksbankschef. Hans Bergström, en av de allra tappreste kronförsvarearna, är chefredaktör på DN och han har inte ens erkänt att han hade fel. Kjell-Olof Feldt, som var finansminister och lade hela fundamentet för krisen, har till de yttersta av dessa dagar varit ordförande i riksbanksfullmäktige. Ny vice ordförande i riksbanksfullmäktige är Johan Gernandt, en advokat som är moderat, har suttit i riksbanksfullmäktige sedan början på 1980-talet och är medskyldig till allting. Staffan Burenstam Linder, som var ordförande i riksbanksfullmäktige och den ytterst ansvarige som chef för Bengt Dennis, vad har hänt med

Staffan Burenstam Linder, har han fått någon bestraffning? Nej, han är chef för den moderata gruppen i Bryssel och alldeles här-omdagen nominerades han igen som förstanamn på moderaternas lista till Europaparlamentet. Och Carl Bildt, han försökte inte bara bli omvald, nu har han större ambitioner, han skall införa den fasta växelkursen i hela Europa!

Det är många jag har glömt, men man förstår bara den ekonomiska krisen på 90-talet och vad som har hänt därefter om man inser att 90 procent, lågt räknat, av den ekonomiska, politiska och journalistiska eliten i landet tänkte fel. Det är bara om man inser detta som man förstår hur det har blivit som det har blivit.

I publiken satt bland annat Bengt Dennis, Kjell-Olof Feldt och Hans Bergström. Ingen av dem kommenterade Englund's inlägg. Detta kan naturligtvis ha sinsemellan olika orsaker, men rent allmänt kan man nog säga att tystnad har blivit ett vanligt sätt att "bemöta" kritik.

Makthavarna och deras granskare

Vid en intervjun med före riksbankschefen Bengt Dennis frågade undertecknad vad han ansåg om Carl Hamilton och Dag Rolanders bok om kronförsvaret. Dennis svar blev kortfattat:

– Jag har inte läst den.

Svaret är anmärkningsvärt. Boken *Att leda Sverige in i krisen* innehåller en skarpsinnig kritik av den förda politiken, och boken är läst och diskuterad av de flesta som är engagerade i debatten om svensk ekonomi. Huruvida författarna har kommit till korrekta eller inkorrekta slutsatser i sin genomgång av skeendet kan självfallet diskuteras, men om ansvariga för skeendet inte ens läser eller kommenterar en sådan bok då blir det av naturliga skäl inte mycket till diskussion.

Här har medierna ett stort ansvar. Tunga nyhetsmedier som Aktuellt, Rapport, Dagens Nyheter eller Dagens Eko kan i princip tvinga fram svar från våra makthavare bara genom att göra en "affär" av en händelse och låta bli att släppa taget om en fråga. Så

har man gjort när det gäller "Sahlinaffären", "Marjasinaffären" och vid ett antal andra så kallade affärer av mindre format.

Bengt Dennis har skrivit en egen bok om kronförsvaret, med titeln *500 %* (Bokförlaget DN, 1998). Boken är skriven i en ärlig och saklig ton, och bidrar definitivt med intressanta interiörer från den förda politiken, men är naturligt nog också i betydande utsträckning ett försvar för det egna handlandet under den turbulenta hösten 1992.

Bengt Dennis har varit chefredaktör på Dagens Nyheter. Att hans bok blev väl mottagen på DN:s ledarsida behöver dock inte ha med det att göra, inte heller med det faktum att boken gavs ut på DN:s förlag och recenserades av en annan försvarare av den fasta kronkursen, Hans Bergström, DN:s nuvarande chefredaktör.

Vi är trots det åter vid fenomenet att Sverige är ett litet land med ett antal synliga och osynliga band mellan olika makthavare samt mellan makthavare och deras presumtiva granskare.

Ekonomen Villy Bergström har gått samma karriärväg som Bengt Dennis gick, och tagit steget över från granskare av makten, som chefredaktör på Dalademokraten, till att själv bli en av landets viktigaste makthavare i egenskap av vice riksbankschef.

Om sin företrädare på posten skrev Villy Bergström under rubriken *Vems var felet? Dennis bär ansvaret* en ledare i Dalademokraten den 5 mars 1998. Bergström skrev:

Perioden efter 1985 är en mörk epok i Sveriges ekonomiska historia. Överhettning och inflation inledde, följt av bankkris, massarbetslöshet och en krympning av Sveriges ekonomi med nästan sex procent.

Vems var skulden? Nationalekonomernas tidskrift, *Ekonomisk Debatt*, ägnar hela senaste numret till en analys av finanskrisen. Den viktigaste artikeln är skriven av Lars Wohlin, som vid den aktuella tiden var chef för Stadshypotek.

Wohlins analys är omfattande och inträngande. Man kan nog säga att han lägger en stor skuld på dåvarande riksbankschefen Bengt Dennis, som lyckades övertyga finansminister Kjell-Olof Feldt om att en avreglering av kreditmarknaden inte skulle få några påtagliga effekter på Sveriges ekonomi. Herrarna förstod inte kon-

sekvenserna av sitt handlande. Den ekonomiska politiken i övrigt anpassades inte till konsekvenserna.

Bengt Dennis har aldrig visat prov på några sammanhängande teoretiska insikter. Därför förstod han inte vad avregleringen skulle medföra: snabbt växande krediter till fastighetsbeståndet, stigande nominella förmögenhetsvärden, stigande real subventionsnivå i bostadsbyggandet, spekulationsbyggen och en konsumtionstillväxt hos hushållen på cirka fem procent per år. Också andra missförstod sammanhangen såsom bankerna, finansdepartementet och bostadspolitiker.

Men det avgörande var riksbankschefens missbedömning av följderna av 1985 års frisläppta kreditmarknad. Endast LO-ekonomerna var på rätt spår, utan att ange en alternativ politik, menar Lars Wohlin.

Ökningstakten i kreditgivningen hade legat omkring 10 procent per år, en rimlig takt vid sju à åtta procents inflation och tre procents real tillväxt. Efter avregleringen steg utlåningstakten till 25 procent. Subventionerna till nyproduktion av bostäder uppgick, genom den garanterade räntan på tre procent, intill 70 procent av fastigheternas produktionskostnad.

Åren 1987 till 1993 byggdes bostäder för 400 miljarder. Belåningen var nästan 100 procent. Värdet på detta bestånd torde i dag ligga omkring 200 miljarder. Det representerar en förlust större än den som bankkrisen medförde.

Krisens fortsättning kom genom den brutala övergången från en inflationsekonomi till prisstabilitet. Ingen föreställde sig att det skulle vara möjligt. Inte bankerna, inte Lars Wohlin själv. Den bristande insikten förklarar bankkrisen. Massor av lån blev nödlidande. Bankkrisen har skyllts på bankinspektionen. Wohlin menar, att lika lite som en revisor kan lastas för att ett företag går i konkurs, kan bankinspektionen lastas för bankernas misstag. Nej, det förelåg ett systemfel, på grund av regeringens felaktiga politik. Minskade avdragsrätter för räntor, flytande växelkurs för att möjliggöra stram penningpolitik och en försiktigare takt i avregleringen hade varit rimligt. Häri ligger regeringens och Kjell-Olof Feldts ansvar.

I Storbritannien fick finansministern Norman Lamont avgå när hans politik föll samman i september 1992. I Sverige fortsatte riksbankschefen som om ondsinta makter rådde för eländet.

Feldt avgick 1990 efter att fem år för sent ha insett vad han varit med om att ställa till.

Nu är Dennis rådgivare åt SE-Banken – passa Er aktieägare! – och Feldt riksbanksfullmäktiges ordförande. Så lönar Sverige män som åstadkommit miljardförluster för oss, störtat landet ut i massarbetslöshet och undergrävt arbetarrörelsen förtroendekapital i landet. Riksdagen beslutar just att avskärma Riksbanken från politiskt inflytande.

Nu sitter alltså Villy Bergström själv där som en av riksbankscheferna, ”avskärmad från politiskt inflytande”.

Efter det ovannämnda seminariet i Rosenbad i mars 1999 stegade den socialdemokratiska riksdagsmannen Bengt-Ola Rytting fram till sin partikamrat Kjell-Olof Feldt och sa: ”Du lurade oss Kjell-Olof när du sa att kreditavregleringen inte skulle få några våldsamma effekter.”

”Det var snarare jag som blev lurad, av honom” svarade Feldt och pekade på Bengt Dennis, som stod en bit därifrån.

Några månader senare tar jag upp detta med Bengt Dennis. Jag frågar:

Det har funnits en dubbel kritik eller en kritik från två håll mot dig där. Å ena sidan säger man att du så att säga lurade Feldt – det var någons formulering – att tro att det inte skulle bli några våldsamma konsekvenser av kreditavregleringen. Å andra sidan säger man att du själv inte insåg vidden av det, så att säga.

– Ingen insåg vidden utav det, ingen insåg att det skulle bli en sådan stor kreditexpansion, det är väl alldeles klart. Det fanns inte en enda röst.

Nej, men den andra tolkningen blir ungefär att du visste, att du kände till att det var en våldsam förändring som skulle ske men att du lurade Feldt att tro att så inte skulle bli fallet.

– För det första har jag svårt att tro att det ens är *möjligt* att lura Kjell-Olof Feldt. Jag känner honom så väl, det är inte en person man lurar. Dessutom; en centralbankschef måste ha en relation med finansministern som bygger på total öppenhet, annars går det åt skogen. Jag menar, det går aldrig med något tricks mot finansdepartementet, det är en omöjlighet, då spolieras det mesta. Men däremot så var vi medvetna om att det fanns en risk att göra det här, det dolde vi aldrig och det var det som vi hade diskussionen med finansdepartementets ledning om: Vad händer om risken realiseras? Och den var man medveten om på alla sidor. Däremot får jag en alldeles bestämd uppfattning när jag läser Ingvar Carlssons uttalande, till exempel, eller Palmes, att han över huvud taget inte var medveten om den typen av diskussion. Och Palme var inte intresserad av frågan, tyckte väl ganska illa om den typen av frågeställningar. Han hade tankarna på annat håll.

Bengt Dennis fortsätter:

– Jag diskuterar ju det där i min bok också, och det faller ju på sin egen orimlighet att en centralbank kan utlova någonting, för om det är någon som vet något om hur svårt det är att göra prognoser för finansiella flöden och marknadens utveckling så är det väl centralbanker. Utan tvärtom så varnade vi ju väldigt uttryckligt Finansdepartementet för att det kunde hända saker, och Finansdepartementets tjänstemän var ju fullt medvetna om detta.

Genom att ni berättade det för dem, eller?

– Med dem var det ju en ständig dialog, eller hur? Så de var ju väldigt medvetna om det här, och det tror jag att alla de som var med om det, både Erik Åsbrink och Michael Sohlman, verifierade efteråt. Men hur den här kommunikationen sedan mot regeringen och statsråden var, det är för mig oklart.

Du menar att Mischa Sohlman och Erik Åsbrink var mer insatta än Feldt i det här?

– Ja, det måste de ju vara, eftersom det är de som hade den täta kontakten, så är det ju alltid i alla frågor i ett politiskt system. De

var ju medvetna om att en eventuell kreditexpansion bara kunde mötas av en stramare finanspolitik. Men det har ju Feldt skildrat så utförligt i sina böcker, att det ansågs inte politiskt möjligt, det där är historia i dag. Men för mig är det bara att konstatera att regeringen gjorde bedömningen, i varje fall finansministern gjorde bedömningen, att det inte var politiskt möjligt att föra den åtstramning av den ekonomiska politiken som han själv egentligen ansåg nödvändig. I dag är vi nog ganska ense om analysen, han och jag.

Bengt Dennis kommentar röjer bland mycket annat att man såväl i Finansdepartementet som på Riksbanken hade låst upp sitt ekonomisk-politiska tänkande kring den fasta växelkursen. Hade man i stället låtit kronan flyta då kunde Riksbanken ha använt räntan som ett vapen att dämpa kreditexpansionen. Nu användes räntan bara som ett medel att hålla växelkursen oförändrad.

Detta trots att man i många år, som civilekonomen Rolf Englund nämnde på seminariet, har vetat just detta: med låst växelkurs blir räntan oanvändbar för styrning av efterfrågan.

Problemet kan verka tekniskt, men skvallrar i stället om något mycket större: nämligen att det ekonomisk-politiska tänkandet i Sverige under många år har varit lika fastlåst som växelkursen.

Rolf Englunds kommentar är att våra finansministrar och riksbankschefer *ska* känna till sådana här saker, att de har betalt för att vara pålästa i sitt ämne och kunna finans- och penningpolitiken på sina fem fingrar.

Man kan också tillägga att om det finns viktig litteratur om dessa problem så bör man på Finansdepartementet och Riksbanken känna till denna litteratur, annars kanske man ska fråga sig huruvida rätt personer befinner sig i ansvarig ställning vid dessa institutioner.

1.2 Lindbeckkommissionen och demokratin

Den 10 december 1992 sammanträdde regeringen Bildt under stort allvar. Den svenska ekonomin befann sig i fritt fall. För andra året i rad sjönk landets samlade produktion, och arbetslösheten steg till

nivåer som inte hade skådats sedan 30-talets depression. Stigande krisutgifter och sjunkande skatteinkomster försämrade de offentliga finanserna drastiskt. Statsskulden sköt i höjden, ett faktum som affärspressen dagligen påminde finansministern om. De flesta minns säkert rubriker som "God Morgon, finansministern, i dag är Sveriges statsskuld 1 280 miljarder kronor!" i Dagens Industri.

Tre veckor före sammanträdet hade de styrande tvingats ge upp sitt hårdnackade men utsiktslösa försvar av den fasta växelkursen. Kronan flöt, vilket i praktiken betydde att det nu var marknaden, eller utbud och efterfrågan, som minut för minut fastställde kronans värde i förhållande till andra valutor. Därmed var två allvarliga kriser över; valutakrisen och kostnadskrisen för exportindustrin, men för den inhemska delen av ekonomin var krisen djupare än någonsin. Svallvågorna från valuta-, fastighets- och finanskrisen sköljde in över företag och privatpersoner, som amorterade ned sina lån och drog ned på konsumtionen. Efterfrågan sjönk i allt snabbare takt och antalet konkurser slog rekord.

Den akuta krisen var emellertid bara den ena delen av problemet för svensk ekonomi. Ett lika stort problem ansågs vara att vi under ett antal år haft lägre tillväxt än flertalet jämförbara länder, något som förmodades ha mer *strukturella* än *konjunkturrella* orsaker. De strategier som var tänkta att sätta fart på tillväxten hade misslyckats. Varken Feldts "den tredje vägen" eller Bildts "den enda vägen" hade lett svensk ekonomi till några stora framgångar. Tvärtom; kritikerna talade om dessa vägval som starkt bidragande orsaker till krisen. Misslyckandet för den så kallade normpolitiken, med den fasta växelkursen som ankare, var också uppenbart. Nu letade man en ny strategi som skulle ge oss tillväxt och framtidstro åter.

På sammanträdet den 10 december 1992 föreslog därför chefen för Finansdepartementet, statsrådet Anne Wibble, tillsättandet av en kommission vars uppdrag skulle bli att "mot bakgrund av problemen i svensk ekonomi analysera och föreslå riktlinjer för den ekonomiska politiken i ett medelfristigt perspektiv".

Uppdraget att leda denna ekonomikommission gick till professor Assar Lindbeck, chef på Institutet för internationell ekonomi (IIES) och Sveriges mest kände ekonom. I mars 1993, under dju-

paste lågkonjunktur, överlämnade Ekonomikommisionen, populärt kallad Lindbeckkommisionen, sitt betänkande, "Nya villkor för ekonomi och politik" (SOU 1993:16), med 113 konkreta förslag till omläggning av politiken. Flera av förslagen sträckte sig utanför den ekonomiska politikens normala domäner, och innehöll krav på långtgående förändringar av vårt demokratiska system. Några exempel:

92. Renodla parlamentarismens princip. Stärk regeringens ställning. Inför konstruktivt misstroendevotum: regeringen sitter kvar så länge en ny regering inte kan bildas.
93. Stärk Statsrådsberedningen och Finansdepartementet. Reducera antalet fackdepartement.
97. Minska antalet riksdagsutskott och stärk finansutskottets ställning.
98. Neutralisera särintressenas inflytande i beredande och beslutande organ i riksdagen genom skärpta regler för intressejäv. Ge utskotten bredare ansvarsområde.
99. Förläng mandatperioden till fyra eller helst fem år.
100. Minska antalet riksdagsledamöter, förslagsvis till hälften.
105. Riksbanken ges ett tydligt prisstabiliseringsmål och en mer självständig ställning gentemot regering och riksdag. Samtidigt höjs kraven på ansvar och redovisning inför riksdagen.
110. Arbetsdomstolen, Bostadsdomstolen och Marknadsdomstolen avskaffas, och deras dömande uppgifter övertas av domstolar enbart bestående av jurister.

En del av förslagen har som bekant redan genomförts, andra lär väl aldrig förverkligas. Fenomenet som sådant är emellertid intressant: att en statlig ekonomikommision föreslår långtgående förändringar av landets demokratiska styrelseskick. Logiken är att vår ekonomi har utvecklats svagt därför att det finns brister i det politiska systemet. Först när vi har rättat till dessa brister kan svensk ekonomi åter bli konkurrenskraftig. Eller, med Lindbeckkommisionens ord:

Den ekonomiska krisen kan inte förklaras om man inte förstår bristerna i det politiska systemet. De svaga institutionerna i pen-

ning- och finanspolitiken förklarar inflationstendenserna under 1970- och 1980-talen, utvecklingen mot kostnadskriser och dagens stora arbetslöshet. Instabila spelregler på skatte- och regleringsområdet, bestämda i det politiska systemet, förklarar finanskrisen. Förkärleken för standardlösningar i det politiska systemet förklarar varför den offentliga sektorns tjänsteproduktion fortfarande bedrivs som monopol. Särintressenas makt förklarar varför statliga regleringar har motverkat konkurrens och effektivitet på många marknader. Hur den politiska processen utformat fördelnings- och trygghetssystemen förklarar det låga sparandet och den långsammare ackumuleringen av humankapital de senaste två decennierna, och hur den utformat skatte- och regleringssystemen förklarar de små och medelstora företagens begränsade tillväxt.

Formuleringarna för tankarna till den så kallade public choice-skolan, med ekonomer som James Buchanan och Gordon Tullock. Om denna skolbildning skriver Henri Lepage i sin berömda bok *I morgon kapitalism* (Ratio, 1980):

Två tankar intar en nyckelställning: 1. Först och främst tanken att svårigheterna i vår tids samhällen (inflation, arbetslöshet, ungdomsproblem, känslighet för olikheter och orättvisor, proteströrelser) härleder sig mindre ur marknadsekonomins misslyckanden än ur våra politiska systems misslyckanden. (...) 2. Vidare tanken att vår tids utmaning inte är av ekonomisk natur (exempelvis för att finna en ny mirakelmetod för att lösa det välbekanta problemet inflation – arbetslöshet) utan berör samhällsorganen och politiken: att skapa en ny politisk teknologi, nya demokratiska uttrycksformer som avlägsnar obalansfaktorerna i de nuvarande systemen och gör det möjligt att hejda den administrativa byråkratins ständiga utvidgning.

I public choice-skolans anda härledde således Lindbeck-kommissionen/Ekonomikommissionen en betydande del av Sveriges makroekonomiska problem ur hinder som man menade att det politiska systemet har rest. ”Svaga” institutioner och ”svaga” regeringar hävdas ha varit oförmögna att hålla stånd mot olika särintressen, alltför korta mandatperioder påstås ha förstärkt rege-

ringars benägenhet att flirta med olika väljargrupper för att få behålla makten. Resultatet har enligt kommissionen blivit växande offentliga utgifter, budgetunderskott och inflation.

Självfallet går det att betrakta våra makroekonomiska tillkortakommandon ur ett sådant public choice-perspektiv. Men i så fall måste några avgörande tillägg och nyanseringar göras:

1. Flertalet ekonomisk-politiska beslut från 1970 till i dag har visserligen formellt antagits av riksdagen eller Riksbanken, men arkitekter bakom har, som nämnts, ofta varit nationalekonomer. Ekonomer har, antingen som rådgivare och sakkunniga eller via den ekonomiska debatten, utövat ett mycket starkt inflytande på den förda politiken. Likaväl som att diskutera reformer av det politiska systemet borde man därför kunna diskutera ekonomernas roll som opinionsbildare och maktfaktorer, samt vilka reformer som kan tänkas rätta till eventuella obalanser på *det* området. I sammanhanget kunde man också belysa svenska nationalekonomers privatekonomiska beroendeförhållanden till olika partsintressen. Ett exempel är de stipendier som vissa banker och storföretag bidrar med till den ekonomiska forskningen, inte bara på privata institut och högskolor utan också inom den statliga universitets- och högskolevärlden. I sammanhanget bör nämnas Institutet för internationell ekonomi vid Stockholms universitet, där Assar Lindbeck varit chef i många år. Forskarna vid institutet är i stor utsträckning beroende av ekonomiskt stöd från näringslivet. Det behöver självfallet inte betyda att forskningen på institutet är styrd av bidragsgivarna, men man måste få lov att diskutera forskningen – liksom den påverkan den utövat på den ekonomiska politiken i Sverige – också utifrån ett sådant perspektiv.

Har näringslivets finansiering av den ekonomiska forskningen uteslutande bedrivits ur ett allmänt vetgirigt perspektiv? Har de ekonomer vars försörjning delvis är beroende av stipendier från banker och exportföretag inget som helst incitament att presentera forskningsresultat som ligger i linje med bidragsgivarens syn på skatter, löner och offentlig sektor? Ett

jakande svar på första frågan och ett nekande svar på andra frågan rimmar illa med ett public choice-perspektiv och rimmar särdeles illa med grundtanken i det neoklassiska paradigmet och den liberala ideologin, i vilken individer förutsätts konkurrera med personlig vinstmaximering och egennytta som väsentliga drivkrafter.

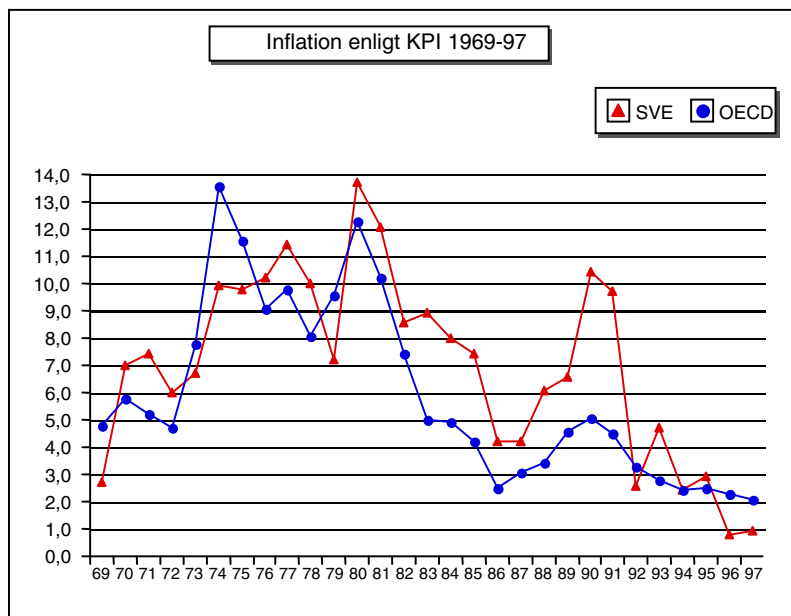
2. Till de så kallade partsintressen eller särintressen som Lindbeckkommissionen och andra tar upp bör inte bara räknas kategorier som fackföreningar och andra grupper som slåss för ökade löner och transfereringar. Man bör till kategorin i så fall också lägga exempelvis den finansiella sektorn och näringslivet. Det som gynnar en affärsbank måste inte i varje läge gynna landets ekonomi, lika litet som att det som är bra för en kommunalarbetare i varje läge är bra för landet. Det finns en tendens i dagens debatt att betrakta näringslivet och den finansiella sektorn som den närande parten, vilken politiken bör stödja, och samtidigt betrakta den offentliga sektorn, fackföreningsrörelsen och andra folkrörelser som exponenter för den tärande parten, vilken bör ges en så begränsad inverkan på politiken som möjligt. Med en sådan schablonartad uppdelning inrangeras huvuddelen av medborgarna under begreppet "särintresse" medan institutioner som banker och exportföretag får representera allmänintresset. Nedan ges exempel på hur denna dualistiska föreställningsvärld har lett till en tudelning av Sveriges ekonomi och samhälle.
3. Det finns en felaktig slutledning i Ekonomikommisionens antaganden om sambanden mellan Sveriges ekonomiska problem och det politiska systemet.

Man skriver till exempel att "De svaga institutionerna i penning- och finanspolitiken förklarar inflationstendenserna under 1970- och 1980-talen, utvecklingen mot kostnadskriser och dagens stora arbetslöshet."

En med verkligheten mer överensstämmande tolkning är snarare att *starka* institutioner i penning- och finanspolitiken förklarar en betydande del av Sveriges makroekonomiska tillkortakommanden. Det går nämligen att visa att olika regeringar

och riksbanksledningar vid diverse tillfällen gjort synnerligen kraftfulla ingripanden i ekonomin, ingripanden som ökat inflationen, bäddat för kostnadskriser och fått arbetslösheten att stiga. Här kan nämnas ett par exempel.

Figur 1.1. Inflation enligt konsumentprisindex (KPI) i Sverige och OECD 1969–97

OECD:s genomsnitt är vägt.

Källa: OECD, Economic Outlook. Diagram: Torsten Sverenius 1999.

Sveriges inflation har vid några tillfällen det gångna kvartsseket skjutit i höjden jämfört med omvärldens. Det hände till exempel 1970–71, 1977, 1980, 1983 och 1990. Gemensamt för dessa ”pucklar” av extra svensk inflation (utöver den internationella) är en höjning av momsen, vilket ju svårligen kan betraktas som *expansiv* finanspolitik, utan ett skolexempel på stram finanspolitik.

Tvärtemot talet om ”svaga institutioner” – vilka hävdas ha bedrivit en för släpphänt ekonomisk politik – går det alltså att hävda att det är synnerligen *kraftfulla* ekonomisk-politiska ingrepp och stram finanspolitik som vid ett flertal tillfällen fått inflationen att ta fart. Ett annat exempel är, som tidigare nämnts, att den samlade efterfrågan i Sverige har ökat mindre än i något land i hela västvärlden sedan 1970. Betraktat ur det perspektivet går det att hävda att inget jämförbart land, sett över hela perioden, fört en lika hård åtstramningspolitik.

På vilket sätt detta skulle vara resultat av ”svaga institutioner” återstår för Lindbeckkommissionens sakkunniga att förklara.

Vidare kan man starkt ifrågasätta om det är svaga institutioner som har orsakat den kraftiga ökningen av arbetslösheten under nittioalet. Var det svaga politiker (Finansdepartementet) och en svag penningpolitisk institution (Riksbanken) som genomdrev avregleringen av kredit- och valutamarknaderna, var det svaga institutioner (regering och riksbank) som fixerade växelkursen och därmed avhände sig räntevapnet mot den spekulationsdrivna överhettningen? Var det svaga institutioner som, mot teoretiska landvinningar och mot valutamarknadens bedömning, in i det sista vägrade låta tillgång och efterfrågan bestämma priset på valutan? Var det svaga politiker och sakkunniga som lät sig surras vid masten och vägrade föra en ”ackommoderande” politik mot en galopperande arbetslöshet?

Det är upp till läsaren att göra sin egen värdering av adjektivet svag i sammanhanget.

Den kritik som här riktas mot Lindbecks ekonomikommission ska inte tolkas som en generell kritik mot resonemang och slutsatser. Kommissionen har gjort en betydande insats för att fästa beslutsfattarnas uppmärksamhet på viktiga strukturella problem, det bör erkännas oberoende av om man delar alla slutsatser eller ej. I kommissionens bilagor finns flera intressanta analyser, analyser som av naturliga skäl inte fullt ut kan återspeglats i betänkande och förslag. Självfallet är en stor utredning av det slaget en kompromiss.

Eftersom kommissionen fick ett sådant kraftigt genomslag och eftersom man med sina förslag initierade förändring av hela vårt

demokratiska system så måste deras resonemang och förslag dock tåla en kritisk granskning.

En annan kritik som kan framföras mot Lindbeckkommissionen, men som tyvärr drabbar flertalet utredningar på området, är den bristfälliga analysen av bakgrunden till vår låga tillväxt och kontinuerliga eftersläpning gentemot omvärlden.

2 Ekonomi och världsbilder

2.1 Den offentliga sektorn

Rikets affärer diskuteras som aldrig förr, inte bara av professionella ekonomer och andra sakkunniga. På universitet och arbetsplatser, i massmedier och kring frukostbord dryftas dagligen den ekonomiska politikens utformning och problem som rör tillväxt, sysselsättning och statsfinanser. Dagligen utslungas diverse påståenden om svensk ekonomi; allt från att ”statsskulden beror på invandrarna” eller att ”krisen beror på direktörernas fallskärmar”, till aningen mer sofistikerade antaganden som att ”exportindustrin försörjer den offentliga sektorn” eller att ”det inte går att bedriva en expansiv ekonomisk politik i en värld med fria kapitalrörelser”.

Att sortera mellan fakta, analys, missuppfattning och ren mytbildning kan vara svårt. Alla går emellanåt bet på uppgiften, även vi som har till yrke att tillhandahålla fakta och sakliga analyser.

Många av våra egna hypoteser visar sig vid en samvetsgrann genomgång bygga på misstolkningar och begränsad kunskap. I filosofen Karl Poppers anda borde vi därför försöka betrakta våra egna ”fakta” och slutsatser som *provisoriska sanningar*, det vill säga sanningar eller hypoteser som så småningom kommer att revideras eller åtminstone nyanseras.

Något som grumlar vår syn är att vi alla bär på en världsbild, dels en egen, dels en kollektiv, genom vilken all information filtreras. Vetenskapsteoretikern Thomas Kuhn menade som bekant att nya paradig, nya vetenskapliga böjningsmönster, fortlöpande ersätter varandra.

Astronomins världsbilder brukar tas som exempel. Copernicus, Newton och Einstein markerar alla en övergång från ett föråldrat

paradigm till ett nytt, bättre överensstämmande med tidens vetenskapliga iakttagelser.

Från nationalekonomins värld kan nämnas Adam Smith, vars teorier underminerade merkantilismen, eller John Maynard Keynes och stockholmsskolan, som trängde ut den rådande neoklassiska världsbilden. Så småningom kom ekonomer som Joseph Schumpeter och Friedrich von Hayek (österrikiska skolan), Milton Friedman (monetarismen), Robert Lucas (teorin om rationella förväntningar) och James Buchanan (public choice) att utmana det keynesianska tankemönstret. Neoklassikerna återupprättades, ekonomer som Jevons, Pareto, Walras, Marshall och Menger blev åter på modet. Analysen rörde sig från makro- tillbaka till mikroplanet, från teorier om den reella blandekonomins brister och stabiliseringspolitikens nödvändighet till studier av en idealsituation med fri konkurrens och tendens till jämvikt mellan utbud och efterfrågan om marknadskrafterna får råda fritt utan störningar och utan statlig inblandning.

Så gott som alla ekonomer var keynesianer fram till den första oljekrisen 1973. Inom loppet av några år hade emellertid de flesta ekonomer övergivit Keynes läror, vilka förklarades oförenliga med den nya situation som hade uppstått i och med företeelser som stagflation (stagnation och inflation samtidigt), växande budgetunderskott och en avreglerad, internationaliserad kapitalmarknad. Efter misslyckandet med överbrygningspolitiken 1974–76 övergav i princip hela den svenska ekonomkåren tron på att det var möjligt att stimulera ekonomi och föra en keynesiansk konjunkturpolitik. Hur genomtänkta invändningarna mot den keynesianska teoribildningen var kan man i och för sig diskutera.

Professor Ulf Jacobsson, chef för Industriens utredningsinstitut (IUI) har i professor Bo Söderstens intressanta bok *Marknad och politik* (SNS Förlag, 1997) skildrat tre invändningar mot stabiliseringspolitiken som kom att bli vanliga från 70-talet; 1. ”Fine-tuning”-kritiken. 2. Vertikal Phillipskurva. 3. Teorin om rationella förväntningar.

”Fine-tuning”-kritiken går ut på att det är oerhört svårt att göra rätt prognoser om den ekonomiska konjunkturen. Detta faktum, plus att en regerings åtgärder har en fördröjd verkan, gör att till

exempel stimulansåtgärder lätt motverkar sitt syfte och blir kontraproduktiva.

Resonemanget om vertikal Phillipskurva går ut på att en expansionspolitik tenderar att leda till att inflationsförväntningarna stiger, och därmed motverkar sitt syfte. I resonemanget inbegrips också det så kallade NAIRU-begreppet. NAIRU står för "the non-accelerating inflation rate of unemployment", alltså den nivå på arbetslösheten som enligt detta antagande "krävs" för att inflationen inte ska ta fart. Var denna nivå kan tänkas ligga i respektive land kan dock ingen med säkerhet säga, diskussionen om detta pågår ständigt.

Teorin om rationella förväntningar säger exempelvis att en expansiv ekonomisk-politisk åtgärd som är tänkt att stimulera konsumtionen i stället kan komma att generera ett ökat privat sparande eftersom "de ekonomiska agenterna förväntar sig att de själva på ett eller annat sätt skall få vara med och finansiera den ökade räntebörda som staten drar på sig. Slutresultatet av stimulansåtgärder kan därför bli att hela stimulansen går till ökat sparande i den privata sektorn för att täcka de framtida inkomstminskningarna."

I takt med att industrivärlden på senare år skakats av svåra, globalt verkande kriser (Mexiko, Brasilien, Sydostasien, Japan) och i takt med att arbetslösheten i Europa har ökat, har den dödförklarade John Maynard likafullt börjat röra på sig en smula igen.

Inom nationalekonomins värld är det ju inte så att en avancerad teoribildning försvinner för gott. Olika skolor fortlever sida vid sida, ömsom bestridande, ömsom befruktande varandra. Revideringar görs i takt med nya empiriska iakttagelser, och ur kampen mellan olika riktningar växer förhoppningsvis teorier som bättre kan förklara ekonomins rörelselagar och därmed bättre förmår anvisa vägar till en hög levnadsstandard för *alla* medborgare och en god hushållning med naturresurserna, vilket väl till syvende och sist borde vara ekonomins huvudsakliga mål.

Ett problem är dock att de olika teorierna beskriver en värld som inte längre existerar. Världsekonomin förändras hela tiden. Ny teknik, nya institutionella förhållanden, nya maktkonstellationer; vi försöker beskriva något som hela tiden ändrar form,

och vi gör det med den uppsättning kunskaper och erfarenheter som vi förvärvat från en värld som inte längre existerar.

Ett annat problem har att göra med fenomenet att olika grupper och individer delvis har olika mål med den ekonomiska politiken och den nationella ekonomin.

Ett företag producerar varor eller tjänster med huvudsaklig inriktning på den inhemska marknaden är beroende av en ekonomisk politik som gynnar konsumtion. Höga reallöner och en stor köpkraft hos medborgarna är en grundläggande förutsättning för att ett sådant företag ska kunna expandera och nyanställa. Vilka arbetsrättsliga lagar vi än har så kan inte inhemska företag växa utan en växande inhemsk efterfrågan, såvida de inte främst är inriktade på export, vilket i och för sig ett antal svenska storföretag numera är.

Ett företag som producerar varor och tjänster med huvudsaklig inriktning på exportmarknaden är å andra sidan beroende av en ekonomisk politik som gör företaget konkurrenskraftigt på den internationella marknaden. Faktorer som låga kostnader, högutbildad personal, hög kvalitet på produkter och tjänster är här viktiga, förutom växelkurspolitik och skatter. Kombinationen av låga löner och högutbildad personal är dock, av naturliga skäl, svår att uppnå.

Ett exempel på en målkonflikt är hur man ska kunna få en hemmamarknad med höga reallöner, hög efterfrågan och utbyggd offentlig service och samtidigt få exportföretag med så låga kostnader (och därmed låga priser) som möjligt.

De flesta exportföretag behöver fortfarande sin hemmamarknad. Man kan också tillägga att ett land som konkurrerar med låga löner knappast på sikt kommer att återfinnas i de rika ländernas skara. Satsning på kunskap och utbildning är nog att betrakta som ett mer uthålligt konkurrensmedel än att försöka pressa ned lönerna under konkurrentländernas.

Den svåraste målkonflikten handlar som bekant om skatterna. Genom ett högt skatteuttag kan staten sörja för omfattande samhällsservice, välfärd och resurser till utbildningsväsendet, vilket i sin tur gynnar exportföretagen, men genom för höga skatter underminerar man samma företags möjligheter att konkurrera på världsmarknaden.

För höga marginalskatter minskar drivkraften att utbilda sig, genom att utbildningspremien försvinner. För hög skatt på ägande, förmögenhetsskatt, riskerar att kväva incitament för uppfinnande, nyföretagande och entreprenörskap, och riskerar leda till en utflyttning till länder med lägre eller ingen kapitalbeskattning. För höga inkomstskatter och för höga indirekta skatter och avgifter minskar dessutom hushållens köpkraft och riskerar därmed att dra ned landets samlade produktion.

Hur den perfekt avvägda skattesatsen ser ut är den ekonomiska politikens tiotusenkrönsfråga. Alla har synpunkter, ingen har svaret.

Den officiella bilden i ljuset av fakta

Den ekonomiska politik som förts i Sverige har efter kostnadskrisen på 70-talet till stor del varit inriktad på att gynna de stora exportföretagen på den inhemska marknadens bekostnad. Trots det har vår export bara gått aningen bättre än i omvärlden, medan däremot de *finansiella* vinsterna via devalveringspolitiken har ökat betydligt mer än i omvärlden. Den inhemska efterfrågan har däremot ökat minst i hela västvärlden. Kring detta har det inte blivit någon debatt, de flesta tycks fortfarande inte ens känna till att så är fallet. Trots att man till exempel inom både LO och SAF har medlemmar som har drabbats mycket hårt av denna katastrofala utveckling så har tystnaden varit kompakt kring frågan. Kanske kan denna tystnad ha att göra med det faktum att såväl Landsorganisationen som Arbetsgivareföreningen i stort har ställt sig bakom en politik som gynnar de stora företagen på småföretagens bekostnad. I vart fall har de inte uttryckligen kritiserat strategin att dra ned efterfrågan på hemmamarknaden och försöka överföra resurser till exportindustrin, som så många ekonomer och politiker varit överens om.

Svenska småföretag har haft många förespråkare vad retoriken anbelangar under denna period, dock inte lika många när det gäller den praktiska politiken.

När det nu finns ett så stort intresse för de svenska småföretagens väl och ve så kan man tycka att fler borde reagera när de får

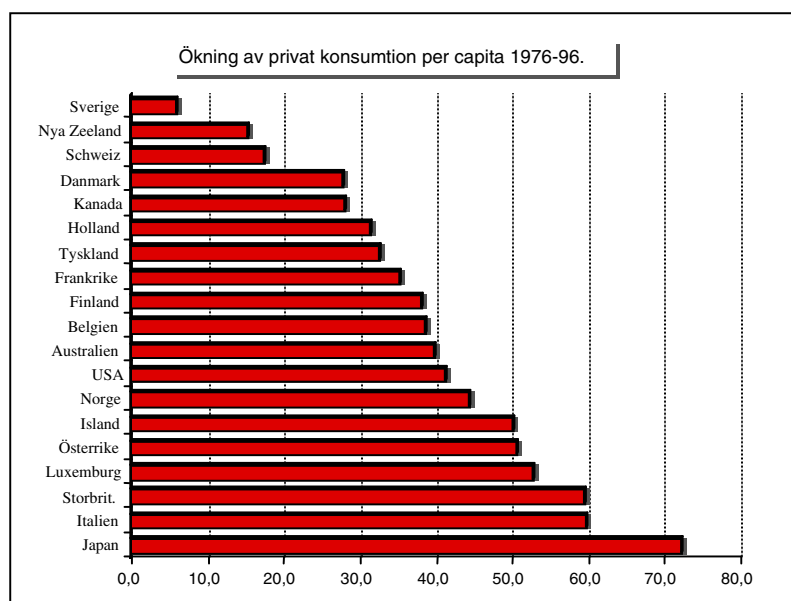
veta hur katastrofalt lite efterfrågan har ökat på den inhemska marknaden sedan 1970, och huvudskälen till detta.

Undertecknad har sedan 1995 i ett antal tidningsartiklar och krönikor (Sydsvenska Dagbladet, Expressen, Dagens Nyheter) samt i A-ekonomi och Norra Magasinet visat att konsumtionen och den inhemska efterfrågan i Sverige har ökat minst i hela västvärlden, och att detta i sin tur är huvudorsaken till vår låga tillväxt. Detta avslöjande har emellertid inte rönt några kommentarer, mer än mycket indirekt och diskret. Inte ens i de tidningar där dessa fakta presenterades kommenterades saken på nyhets- eller ledarplats.

En reaktion från vissa redaktörer har varit att ”det där är för komplicerade saker för att beskrivas i en dagstidning”. Det kanske kan ligga något i det, men reaktionen är intressant med tanke på att det i samma tidningar under två decennier har gått alldeles utmärkt att sprida budskap om ”överkonsumtion”, ”löneinflation” och ”offentlig utgiftsexplosion”. *Sådana* budskap har uppenbarligen inte varit för komplicerade. När denna gängse uppfattning sedan kan revideras, ja då är sambanden plötsligt ”för komplicerade” för att delges läsarna.

Att den privata konsumtionen i Sverige, med världens kanske modernaste produktionsapparat, bara ökade med 6 procent mellan 1976 och 1996 samtidigt som konsumtionen i jämförbara länder ökade med drygt 40 procent i genomsnitt – mer än sex gånger så mycket! – är inte detta värt att diskuteras i ett land där medborgarna fått höra att de levt över sina och landets tillgångar under samma period? Tydligt inte.

Figur 2.1. Procentuell ökning i fasta priser (volym) av privat konsumtion per capita 1976-96 i Sverige och OECD 18

Källa: OECD. Beräkning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Landet som levde över sina tillgångar? I diagrammet jämförs den privata konsumtionens ökning per invånare 1976–96 i Sverige och andra industriländer. Sveriges ökning är den lägsta i hela OECD; 6 procent på 20 år. Italienerna och engelsmännen har alltså (se ovan) ökat sin konsumtion ungefär 10 gånger så mycket som svenskarna, österrikarna drygt 8 gånger!

Då ska man veta att dessa länder hade nästan lika hög nivå på sin privata konsumtion som Sverige 1976, enligt OECD:s köpkraftsjusterade siffror. Österrikarnas konsumtion var 93,5 procent av vår, Italienernas 94,8 och engelsmännens 97,3. Gapet mellan oss och dessa länder har därför vidgats mycket kraftigt sedan 1976, inte bara procentuellt utan också reellt.

Ointresset för fakta som avviker från den gängse bilden har varit lika utbrett bland politiker som bland andra grupper. Efter någ-

ra artiklar jag skrev om svensk ekonomi blev jag dock uppringd av två politiker, båda med positiva synpunkter på att artiklarna innehöll fakta som undanhållits eller missats av våra ledande ekonomer. Båda var kvinnor, båda betraktas som självständiga sanningssägare i sina respektive partier, kanske ibland också som "svikare" eftersom de inte automatiskt har ställt sig bakom partiets officiella linje, utan att först ha prövat det sakliga innehållet. Det var moderaten Margit Gennser och centerpartisten Birgitta Hambraeus.

I intervjun säger Margit Gennser apropå fakta i debatten:

– Jag tror att fakta är otroligt nödvändigt, och de som bortser från fakta kommer förr eller senare att hamna i en omöjlig situation. Jag diskuterade detta om dogmatik med min man, att om man är dogmatisk, är det inte ett tecken på att man är lite mer obegåvad? Det var ju en retorisk fråga, men vi lutade åt att svara på den också.

(Gennser skrattar)

Det finns ytterligare ett antal fakta om vår ekonomi som hade kunnat nyansera den officiella bilden men som trots det, eller möjligen därför, inte lett till någon diskussion bland tongivande ekonomer och medier. Några av dessa samband rör den offentliga sektorn. Ett återkommande ämne har varit att vår offentliga sektor har vuxit så mycket mer än i omvärlden sedan 1970. Denna tro är förbunden med en syn på världen i vilken den offentliga sektorn betraktas som "tärande" och hotar att tränga undan den privata sektorn. Detta kan det i och för sig finnas en risk för, men frågan är om en sådan undanträngning verkligen har skett i Sveriges fall.

Fakta är nämligen att inte bara vår privata konsumtion har ökat minst i västvärlden. Detsamma gäller den totala konsumtionen – privat och offentlig konsumtion sammanslagen – där ligger vår ökningstakt i OECD-områdets botten om man räknar perioden från 1970 till i dag.

När undertecknad för några år sedan började sprida fakta om detta slog det mig hur dåligt informerade även våra ledande ekonomer var på denna punkt. Även en så kunnig och påläst ekonom som Jan Herin, chefsekonom på SAF. När vi 1995 samtalade om detta var hans kommentar att Sveriges konsumtion hade ökat *mer* än jämförbara länders sedan 1970. Herin visste att den *privata* kon-

sumtionen hade vuxit mindre än i omvärlden, men trodde att vår *offentliga* konsumtion hade ökat desto mer, och att nettot var en kraftigare ökning av den *totala* konsumtionen än i andra länder. Fakta är som sagt det rakt motsatta: den totala konsumtionen har sedan 1970 ökat minst i hela västvärlden, Nya Zeeland undantaget. Då bör man veta att den totala konsumtionen utgör huvudkomponenten i BNP, 80 procent. Växer huvuddelen av kakan långsamt så är det följdriktigt att hela kakan växer långsamt.

Om man på Svenska Arbetsgivareföreningen har byggt sin analys på att svenskarnas konsumtion har ökat *mer* än i andra länder så är det också följdriktigt att man missar huvudförklaringen till eftersläpningen: att vår totala konsumtion – 80 procent av BNP – bara har ökat med 30 procent under samma tid som motsvarande del ökade med 70 procent i jämförbara länder.

Detta kan vara ett av många exempel på hur vår världsbild emellanåt skymmer vår analys så att vi missar avgörande fakta. Ett fenomen som uppenbarligen inte ens våra mest kunniga ekonomer går fria från.

Den offentliga konsumtionen har under perioden 1970–97 ökat med 44,5 procent i Sverige och 72 procent i omvärlden. Visserligen hade Sverige, liksom när det gäller hela bruttonationalprodukten, ett högre utgångsläge 1970. Men även om man tar hänsyn till detta och gör en köpkraftsjusterad jämförelse, så har vår offentliga konsumtion tappat mark under många år.

Bara tre länder i OECD har låtit sin offentliga konsumtion växa mindre än Sveriges; Nya Zeeland (35,4 %), Kanada (30,5 %) och USA (8,1 %). Övriga länder har så att säga ”slösat och förbrukat” och låtit sin konsumtion av skola, vård, omsorg, universitet, polis, försvar, domstolar växa mer än vår. På 90-talet har förvisso de flesta länder (inför EMU-anpassningen) bromsat sin offentliga konsumtion, men få har låtit den *minska* i reala termer som Sverige gjort på senare år. En jämförelse över hela perioden med våra nordiska grannländer ger följande utfall:

Offentlig konsumtion per capita

Procentuell ökning i fasta priser 1970–97

Island 177,4

Norge 133,3

Finland 108,8

Danmark 85,1

Sverige 44,5

Snitt * 126,1

* Genomsnitt exkl. Sverige

Källa: OECD, Paris. National Accounts, vol. 1. Beräkning: Torsten Sverenius©1999.

Genomsnittet för de fyra övriga nordiska länderna är 126,1 procent. Den offentliga konsumtionen per capita i våra grannländer har alltså vuxit nästan tre gånger så mycket som i Sverige sedan 1970, i *procent* räknat.

Om man i stället för den procentuella ökningen vill jämföra konsumtionens *nivå* i olika länder vid olika tidpunkter bör man använda en köpkraftsjusterad beräkning. En sådan beräkning tar hänsyn till prisnivån i de olika länderna, och även om OECD:s prisjämförelser för köpkraftsjustering är mer tillförlitlig när det gäller privat konsumtion, så får man med dessa siffror en *ungefärlig* uppfattning om skillnaden i nivåer mellan olika länder.

Vi kan alltså på detta vis jämföra de övriga nordiska ländernas beräknade utgångsläge 1970 och deras konsumtionsnivå 1997 relativt Sverige. En sådan beräkning ger nedanstående resultat:

Offentlig konsumtion per capita, köpkraftsjusterad

Procent av Sveriges konsumtion 1970 och 1997.

	1970		1997
Sverige	100,0	Danmark	122,5
Danmark	89,9	Norge	102,3
Norge	58,5	Sverige	100,0
Finland	49,9	Island	96,2
Island	43,2	Finland	81,1
Snitt *	60,4	Snitt *	100,5

* Genomsnitt exkl. Sverige

Källa: OECD, Paris. National Accounts, vol. 1. Beräkning: Torsten Sverenius©1999.

Under samma period som man i den allmänna debatten hävdade att Sveriges offentliga sektor har vuxit mer än i omvärlden och försvårat exportindustrins möjligheter att konkurrera så har alltså omvärlden låtit sin offentliga konsumtion öka mer än vår och därför har man sakta men säkert närmat sig vår nivå.

År 1970 hade alltså de nordiska länderna en statlig och kommunal konsumtion på i genomsnitt 60 procent av Sveriges.

År 1997 var denna i genomsnitt lika stor som Sveriges, en förändring på hela 40 procentenheter. Danmark, vars offentliga konsumtion 1970 var 90 procent av vår, satsade ett kvartssekel senare drygt 20 procent mer resurser på skola, vård, omsorg, polis och övrig offentlig konsumtion än vi, detta enligt OECD:s köpkraftsjusterade siffror.

Ett annat exempel är Island, vars offentliga konsumtion 1970 bara var 43,2 procent av Sveriges. 1997 var deras konsumtion 96,2 procent av vår. Island har alltså tagit in närmast osannolika 53 (!) procentenheter under perioden. När de köpkraftsjusterade siffrorna för 1998 och 1999 är klara, visar de förmodligen att islänningarna har passerat oss i vår paradgren, offentlig konsumtion. (Vad

gäller *total* konsumtion har Island sedan länge gått förbi. Det hände redan 1984, och 1997 var islänningarnas konsumtion hela 25 procent högre än svenskarnas.)

För anhängarna av hypotesen om den offentliga sektorn som "tärande" för samhällsekonomin återstår alltså att förklara hur de nordiska länderna har fått en betydligt högre tillväxt än Sverige trots att deras offentliga konsumtion har vuxit så mycket mer än vår.

Den offentliga "utgiftsexplosionen"

Det har talats så mycket om de offentliga utgifterna att man kunde tycka att begreppen är förklarade en gång för alla. Tyvärr råder det dock fortfarande en begreppsförvirring på området, vilket gör att det nog inte skadar att definiera de olika begreppen ännu en gång.

Alltså: De offentliga utgifterna inte bara konsumtion. De består av:

1. Offentlig konsumtion.
2. Offentliga investeringar.
3. Offentliga transfereringar.

De offentliga utgifternas *andel av BNP* brukar vara en återkommande källa till oro över utvecklingen. Men då bör man tillägga att konsumtionen och investeringarna *bidrar till* BNP, inte bara utgör en kostnad för det offentliga. Man talar oftast bara om utgiftssidan, och glömmer då att offentlig konsumtion och investeringar samtidigt gör BNP större med samma belopp som de ökar de offentliga utgifterna.

BNP är ett mått på *produktionens* storlek. Konsumtion och investeringar ingår i BNP, de offentliga transfereringarna – som är en *överföring* av pengar mellan grupper i samhället – ingår inte i BNP och kan därför inte sägas utgöra en så stor *andel av* BNP. Däremot kan man säga att transfereringarna är så stora *i förhållande till* BNP:s storlek. Men då bör transfereringarna för det första mätas efter att de beskattats, inte före, man bör också vara sparsam med att slå ihop dem med konsumtion och investeringar eftersom det då är lätt att blanda ihop korten. Konsumtion och

investeringar *bidrar* som sagt till produktionen (BNP), transfereeringarna är en *fördelning* som tas ur denna produktion.

Ett vanligt sätt att åskådliggöra ”den offentliga utgiftsexplosionen” är att publicera ett diagram över de offentliga utgifternas *andel av BNP*. I skriften *Fakta om Sveriges ekonomi*, utgiven av SAF, finns ofta intressanta och relevanta grafiska framställningar. Tyvärr smyger sig också in diagram som mer försöker bekräfta den egna synen på världen än att sprida just fakta om Sveriges ekonomi. I 1997 års upplaga presenteras ett antal cirkeldiagram visande ”Offentliga sektorns utgifter i Sverige och omvärlden 1960–95”. Vid diagrammen står ”Procent av BNP” och i cirkeldiagrammet för år 1995 kan man utläsa att Sveriges offentliga utgifter, i gul färg, detta år motsvarar 66 procent av BNP. För den oinvidge framstår det då som om den privata delen av vår BNP, i blå färg, bara utgör 34 procent. Detta är ju vad som visualiseras i diagrammet. Summan av BNP:s andelar måste, som alla förstår, bli 100 procent. Då undrar man: vad består de kvarvarande 34 procenten i cirkeln av? Man kan ju exempelvis fortsätta räkneövningen med att addera den privata sektorns andel av BNP till nämnda cirkel. Gör man detta, då summerar delarna till osannolika 138 procent!

Så här ser nämligen BNP:s delar för 1995 ut från användarsidan, enligt nationalräkenskaper:

Sveriges BNP 1995, andelar i procent

Offentlig konsumtion	25,8
Offentliga investeringar	2,2
Privat konsumtion	52,3
Privata investeringar	12,4
Lagerinvesteringar	0,9
Export	40,9
minus:	
<u>Import</u>	<u>- 34,5</u>
BNP	100,0

Källa: SCB, Sveriges nationalräkenskaper, Försörjningsbalansen.

Om man alltså tar privat konsumtion, privata investeringar och export, drar från importen och till detta adderar 66 procent i offentliga utgifter då kan man förvisso tala om en ”offentlig utgiftsexplosion” eftersom den höga andelen offentligt då självfallet måste spränga BNP-cirkeln i bitar. Att få in 138 procent i en cirkel som ska rymma 100 procent är inte lätt (se fig. 2.2).

Vill man däremot redovisa den offentliga sektorns *andel* av BNP (konsumtion plus investeringar) på ett adekvat sätt så blir denna dock inte större än 28 procent (25,8 plus 2,2).

I SAF:s *Fakta om Sveriges ekonomi* jämförs Sveriges offentliga utgifter – som ”i förhållande till BNP”, en korrekt benämning, sägs vara 66 procent – med andra länders, till exempel EU:s, som sägs vara 50,1 procent. Detta är inte en adekvat jämförelse. Siffrorna för Sveriges del är statistiskt uppförstorade genom att våra socialförsäkringar (sjukförsäkring, arbetslöshetsförsäkring) är skattepliktiga, vilket motsvarande ersättningar i flertalet jämförbara länder inte är.

Detta innebär att nettokostnaden för våra inkomstöverföringar är betydligt lägre än den bruttokostnad som normalt redovisas. Därför är det okunnigt alternativt oärligt att redovisa Sveriges *bruttosiffror* och jämföra dem med omvärldens.

De offentliga utgifternas storlek i förhållande till BNP har bara nått över 50-procentsnivån vid två tillfällen, nämligen under kriserna i början av 80-talet och i början av 90-talet, annars har den så kallade utgiftskvoten sedan 1977 stadigt legat på mellan 45 och 50 procent i förhållande till produktionen, vilket är långt ifrån den alarmerande siffran 70 procent som hörs i debatten.

Här har många av våra ledande ekonomer, politiker och journalister svikit när det gäller att sakligt beskriva situationen för medborgarna. Tvärtom har man i vissa fall ytterligare dramatiserat saken med veritabla skräckskildringar över hur våra offentliga utgifter tagit fart i förhållande till omvärldens. Hur mycket av denna dramaturgi som är okunnighet och hur mycket som är medveten manipulation är omöjligt att säga. Effekten har i varje fall blivit att medborgare och beslutsfattare har presenterats en vanföreställning om tillståndet för svensk ekonomi, och tenderat att agera utifrån denna vanföreställning.

Vad ska man säga om det faktum att det finns ekonomi-professorer i vårt land som inför intet ont anande studenter levererar sådan oriktiga siffror under föreläsningar i nationalekonomi?

Saken blir extra pikant om man betänker att det är den offentliga sektorn som betalar för dessa föreläsningar. Om nu den offentliga sektorn betalar för sin egen avrättning så kan man ju tycka att detta i så fall kunde ske med rena, blanka vapen och inte i lönn-dom, bakifrån.

Låt oss titta på vad OECD-ländernas nationalräkenskaper och två statliga ESO-rapporter förtäljer i frågan hur mycket de offentliga utgifterna har vuxit i Sverige jämfört med våra konkurrentländer sedan 70-talet.

1. *Den offentliga konsumtionen* har (se ovan) ökat klart mindre än i omvärlden.

Vår offentliga konsumtion har vuxit med 44,5 procent i Sverige och 72 procent i ett genomsnitt av 18 jämförbara OECD-länder under perioden 1970–97. Gör man ett volymindex från 1970 så visar detta att vi aldrig hinner ifatt omvärldens ökningstakt, men det är först under 90-talet, då vår konsumtion *minskar*, som gapet mellan oss och OECD vidgas. Fram till dess är eftersläpningen för den offentliga konsumtionen inte dramatisk jämfört med den privata.

Vad den offentliga konsumtionens *andel av BNP* beträffar så har den sedan 1970 stigit i hela västvärlden. En orsak till det är att de privata och offentliga tjänsternas andel av BNP kontinuerligt ökar på industrins bekostnad. Industrin behöver allt färre händer, tjänsterna behöver allt fler. För Sveriges del har den offentliga konsumtionens andel av produktionen efter 1970 stigit under två perioder. Dels från 1973 fram till 1982, dels från slutet av 80-talet fram till 1994, därefter föll den tillbaka till den nivå på omkring 25 procent av BNP som den hade vid mitten av 70-talet. En starkt bidragande orsak till den växande andelen har varit att vår privata konsumtion hållits tillbaka mycket kraftigt, inte främst att den offentliga har ökat.

Under hela perioden har Sverige haft västvärldens högsta andel offentlig konsumtion. Trots att de flesta länder har låtit sin kon-

sumtion växa snabbare än Sveriges, så hade vi 1997 fortfarande den högsta *andelen* av BNP – 25,8 procent strax före Danmarks 25,3.

Danmark och Norge har nu en högre offentlig konsumtion än vi. De har *dessutom* högre privat konsumtion. Trots detta utgör deras totala konsumtion en lägre andel av BNP än vår. Det beror på att deras investeringar är högre än våra. Genom att bromsa vår konsumtionsökning verkar vi paradoxalt nog ha bromsat vår investeringsökning ännu mer.

Detta är intressant. På 1930-talet, då Sverige blev banbrytande inom nationalekonomisk forskning, föddes genom stockholmskolan (Myrdal, Ohlin, Lundberg m.fl.) teorin om sparparadoxen. Denna teori säger att besparingar i ett läge med stor outnyttjad kapacitet tenderar att *minska* det samhälleliga sparandet, det vill säga investeringarna. (Att det rent *finansiella* sparandet tenderar att öka är en annan sak.)

Sverige har vid några tillfällen i modern tid tillämpat just en sådan politik som stockholmskolan ekonomer varnade för.

Ett exempel på hur stockholmskolan världsbild övergavs av de ekonomer som styrde vår ekonomi de senaste decennierna ges i den tidigare finansministern Kjell-Olof Feldts bok *Alla dessa dagar...i regeringen 1982–1990* (Norstedts, 1991).

Feldt skriver där följande om inriktningen under hans tid som finansminister:

Inriktningen var klar: det var den privata konsumtionens tillväxt som måste begränsas, investeringarna ville vi hålla uppe på en så hög nivå som möjligt.

Inriktningen har inte varit förbehållen Feldts regering. Hans borgerliga kolleger på finansministerposten, exempelvis Gösta Bohman och Anne Wibble, har resonerat i liknande termer.

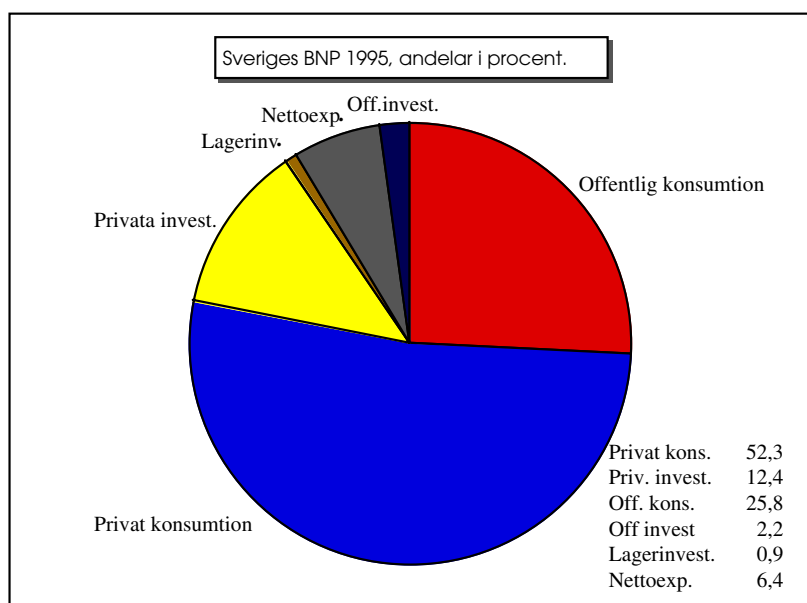
Det ska dock tilläggas att Erik Lundberg, en av stockholmskolan ekonomer, aktivt pläderade för en devalvering i början av 80-talet, åberopande de lyckade devalveringarna 1931 och 1949.

Missgynnandet av konsumtionen har dock bidragit till *sjunkande* investeringar i Sverige. En del av orsaken till detta står att finna i de svenska företagens ökade utlandsinvesteringar, men detta kan

inte mer än till en del förklara den svaga utvecklingen på hemmamarknaden.

Nu har i och för sig investeringskvoten sjunkit i hela västvärlden sedan 70-talet. Detta beror till stor del på en strukturomvandling, där investeringar i humankapital (offentlig konsumtion plus privat vård och utbildning) tar en växande andel på bekostnad av traditionella realkapitalinvesteringar (bostäder, maskiner, byggnader, vägar), vilket inte betyder att de sistnämnda minskat, bara att deras *andel* minskat. Detta har missats av många som varnat för "sjunkande investeringskvot", men bör ses som just en modernisering, låt vara att den inte *bokförs* som investering utan som förbrukning, dess motsats.

Figur 2.2. Sveriges BNP 1995, andelar i procent

Källa: SCB, Försörjningsbalansen. Diagram: Torsten Sverenius 1999.

För Sveriges del tillkommer dock att den låga privata efterfrågan har dragit ned behovet av investeringar i realkapital, detta trots att

exporten ökat kraftigt under 90-talet. Nettoexportens andel av BNP nådde 1997 sin högsta andel i modern tid (7 procent). Den våldsamma ökningen av nettoexporten under 90-talet har, tillsammans med raset för investeringarna under depressionen, lett till en brant fallande investeringskvot.

När vår konsumtion nu ökar igen så tar investeringarna fart ånyo, men från en för svenska förhållanden närmast chockerande låg nivå. 1970 var det bara två länder i OECD som hade klart *högre* bruttoinvesteringar per capita än Sverige: Schweiz och Japan. 1997 var det bara fyra länder som klart hade *lägre* köpkraftsjusterade investeringar än Sverige: Ungern, Turkiet, Polen och Mexiko, inte de länder vi normalt har velat jämföra oss med.

Sveriges bruttoinvesteringskvot var 1997 inte högre än 13,7 procent. Som jämförelse kan nämnas att Danmarks och Norges investeringar utgjorde 20,1 respektive 23,0 procent av BNP.

Om den offentliga konsumtionen i Sverige halkar efter andra länders, men vi samtidigt låter vår privata halka efter ännu mer, då minskar inte den offentliga *andel* av BNP relativt omvärldens, och då kan det skenbart se ut som vår offentliga konsumtion vuxit mer.

Den kraftigaste ökningen av den offentliga konsumtionen inträffade på 60-talet, med år 1970 som en slutpunkt i Sveriges relativt omvärlden våldsamma satsning på skola, vård och omsorg. I debatten har det däremot hävdats att det var på 70-talet den "tog fart".

2. *De offentliga investeringarna* har stadigt ökat i omvärlden. I Sverige har de *minskat*.

Våra *kommunala* investeringar per invånare var 1996 hela 32,7 procent *lägre* än 1970! Detta är bland annat en spegelbild av den gradvisa förslumning av landets skolor som blivit allt tydligare med åren. De som slåss för en nedbantning av den offentliga sektorn bör ta med i beräkningen att dessa uteblivna investeringar också drabbat ett antal privata byggfirmor, som gått miste om åtskilliga uppdrag och sysselsättningstillfällen genom denna kommunala sparsamhet.

Våra *statliga* investeringar däremot har tillåtits öka med 41 procent, men eftersom dessa utgör en mindre del än de kommunala så

blir nettot en minskning av de offentliga investeringarna med 15 procent per capita sedan 1970.

Under samma period har investeringarna ökat kraftigt i flertalet andra länder. Att räkna på differensen är inte mödan värt, eftersom våra investeringar inte ens når upp till nollstrecket.

3. *De offentliga transfereringarna* – inkomstöverföringar som arbetslöshetsunderstöd, pensioner, sjukförsäkring, barnbidrag, regionalstöd, företagsstöd – har fram till sysselsättningskollapsen på 90-talet *inte* ökat mer än i omvärlden, trots att 20 års debatt handlat om detta, trots att tongivande ekonomer och politiker gång på gång hävdar, och fortfarande hävdar, att så är fallet. Den del av produktionen som avsätts för transfereringar har stigit i många länder sedan 1970, dels beroende på ökade pensionsutbetalningar, ökad arbetslöshet och andra utgifter, dels beroende på att tillväxttakten i hela västvärlden växlades ned efter 1970. Således har både täljaren och nämnaren påverkat utfallet, vilket lett till en ökad ”utgiftskvot”, om man nu ska tala i de termerna.

För Sveriges del är det i hög grad så att nämnaren påverkat denna kvot eftersom vi har fört en ekonomisk politik som dragit ned vår BNP i förhållande till andra länder. Med högre BNP och färre arbetslösa skulle våra transfereringar ha tagit en långt mindre del av vårt samlade produktionsresultat.

Ett par viktiga ESO-rapporter har tittat närmare på utvecklingen av de offentliga utgifterna, då särskilt socialförsäkringarna, som utgör huvuddelen av transfereringarna.

Det är *En social försäkring* (Ds 1994:81) med delrapporten *Nettokostnaden för transfereringar i Sverige och några andra länder* (Ds 1994:133). Rapporterna är skrivna under Klas Eklunds tid som ESO-ordförande och uttrycker visserligen en oro över transfereringarnas storlek och budgetunderskottets djup – rapporterna är författade under djupaste depression, mot fonden av en ökande statsskuld – men bidrar samtidigt med en för den svenska debatten välbehövlig nyansering. Tyvärr är det dock så att seriösa rapporter som dessa tenderar att glömmas bort om varken medier eller politiska partier gör någon stor sak av de rön som framkommer.

Huvudrapporten författades under ledning av SACO:s chefsekonom Jan Bröms, och är en ambitiös genomgång av olika aspekter på socialförsäkringarnas storlek och inverkan på samhällsekonomin. En del drastiska förslag framförs, som att man bör överväga en sänkning av socialbidragsnivån, och att man bör överväga en minskning av barnbidrag, bostadsbidrag och bidragsförskott genom ett ökat inslag av inkomstprövning.

När det gäller frågan om huruvida Sveriges transfereringar har ökat mer än omvärldens, så skriver emellertid utredarna följande, och hänvisar då till ovannämnda delrapport (skriven av KI:s Marie Oberkofler och Hans Olsson):

Beräkningar som Konjunkturinstitutet utfört på vårt uppdrag avslöjar denna statistiska illusion. De visar att transfereringarna till hushållen netto efter skatt inte ökat sedan 1970-talet fram till 1990 räknat som andel av BNP till faktorpris. Andelen låg konstant kring 13 procent trots utbyggda ersättningar, allt fler pensionärer osv. Först när arbetslösheten ökade i början av 1990-talet steg utgifterna. Nettoberäkningen visar också att den offentliga konsumtionen är dubbelt så stor som transfereringarna. Bristande teknisk redovisning kan således både ge en felaktig bild av utvecklingen och indirekt av vilka besparingar som är möjliga.

Man fortsätter:

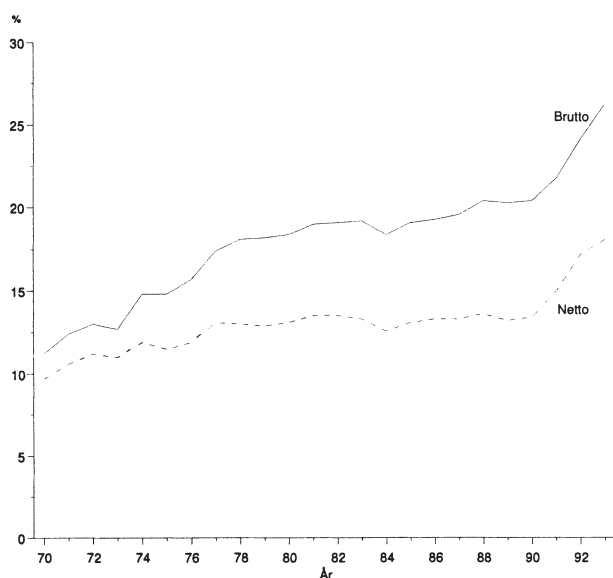
Efter att bidragsmottagarna, med i princip vändande post, betalat sin skatt har transfereringarna till hushållen stabilt motsvarat 13 procent av BNP till faktorpris (BNP till marknadspris exkl. indirekta skatter) alltifrån mitten av 1970-talet fram till början av 1990-talet då arbetslösheten kraftigt slog igenom i såväl nämnare som täljare i den aktuella kvoten. Bidraget ökade och BNP-basen minskade. Men också kvottalens absoluta nivå kan vara värda en tanke. Är 13 procent, eller för den delen 16 procent, av produktionsvärdet mycket eller lite för att finansiera pensionssystem, sjukförsäkring, föräldrapenning, arbetslöshetsersättning, barnbidrag, studiefinansiering, bostadsbidrag, socialbidrag och annat? Frågan går inte att besvara utan en djupare analys.

Trots det sagda menar utredarna att de offentliga utgiftsnivåerna bör ses över.

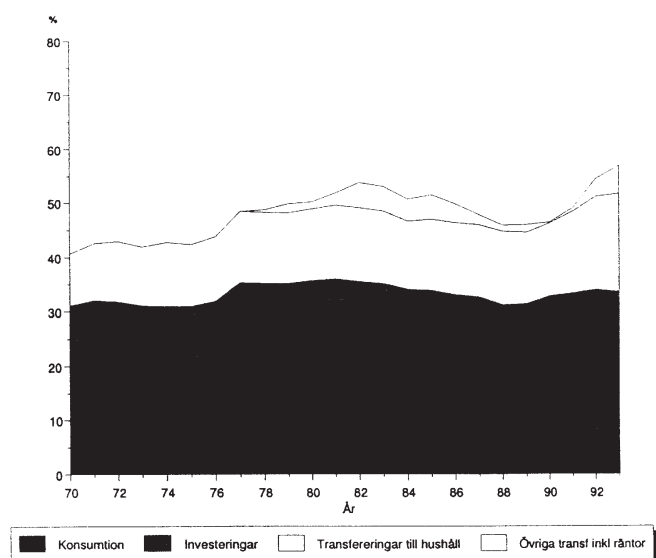
Det är vår uppfattning att försäkringarna framöver kommer att bli för dyra i samhällsekonomisk mening, om vi inte ser över deras utformning.

Med hänsyn till de stora underskotten i de offentliga finanserna är emellertid försäkringarna även statsfinansiellt alldeles för dyra. Med denna utgångspunkt är det helt irrelevant om sjukförsäkringen i sig går med 'överskott'. De ekonomiska problemen motiverar omfattande besparingar. Vår uppfattning är dock att en försäkringsreform bäst bidrar till att minska underskotten om den inriktas på att söka förbättra systemets långsiktiga verkan. *Det är främst genom dynamiska effekter i form av exempelvis mindre arbetslöshet och förtidspensionering som en positiv utveckling kan stödjas.* (Författarnas kursivering.)

Figur 2.3. Den offentliga sektorns transfereringar – brutto i procent av BNP till marknadspris och nettoberäknade i procent av BNP till faktorpris

Figur 2.4. De offentliga utgifterna nettoberäknade i procent av BNP till faktorpris

Man kan diskutera ESO-rapportens slutsatser, och man kan som sagt diskutera om de 13 (eller 16 procent i den djupa lågkonjunkturen) som tas ur produktionen för att finansiera alla uppräknade ändamål är för mycket eller ej. Men vi är då långt från den okunniga agitationen om hur den "ofantliga sektorn" förbrukar 70 procent av våra resurser, och när man har lämnat denna agitation bakom sig då kan man börja föra ett samtal om den *reala* resursförbrukningen, och då kan kanske också fler grupper än i dag konstruktivt bidra till debatten. Inställningen hos huvuddelen av medborgarna är med stor sannolikhet att man vill ha ett samhälle där sysselsättningen främjas och där man ska kunna försörja sig på sin lön utan inkomstöverföringar från det allmänna. Problemet är att en seriös och bred diskussion aldrig kommer till stånd så länge ekonomer och politiker som borde veta bättre sprider vilseledande uppgifter om den offentliga sektorns resursförbrukning.

Resursbrist eller organisationsproblem?

Dagens Nyheter uppmärksammade i en artikelserie för något år sedan att en betydande del av de pengar som i dag ser ut att gå till undervisning i själva verket går till att betala höga hyror för nyttjandet av skolbyggnaderna.

Detta kommenterades av moderaternas Bo Lundgren så här i januari 1998:

- När man använder den typen av hyressättning för att lägga på mer kostnader än vad som är befogat så är det naturligtvis helt orimligt. Och det är ju en fråga om hur man prioriterar inom ramen för de offentliga resurserna.

Lundgrens partikamrat Margit Gennser, ekonom och en av arkitekterna bakom den nya pensionsreformen, är lika kritisk till att en del av skolans resurser går till hyror:

- Men detta är ju för att kommunalpolitikerna ska ha pengar att leka med för andra ändamål. Detta är sjukt, och det är likadant inom sjukvården som inom skolan. För gamla skolor som borde vara avskrivna före andra världskriget så tar man ut hyror som inte är av denna världen. Och trots dessa höga hyror har man inte underhållit sina skolor ordentligt.

Lundgrens och Gennsers partikamrat Staffan Burenstam Linder anser dock inte att skolorna får för lite pengar. Han anser i stället att skolornas problem beror på att de är offentliga och inte privata. Han anser att den svenska skolan ”vadar i pengar”.

- Nej, jag vill inte ha mer pengar över huvud taget till skolorna, inte mer pengar till det här med vård, skola, omsorg, det har väldigt lite att göra med mera pengar. Det är hur systemen fungerar. Svenska skolan vadar i pengar men de är inte särskilt effektivt använda.

En hel del av pengarna går till hyror till exempel.

- Ja, de går till allt möjligt. Du kan ju se på universiteten, som jag kan bättre än grundskolorna, där är ju de europeiska universitets-

systemen, inklusive det svenska, stora statliga gigantiska monolitiska system. Ingen konkurrens, annat än mellan individuella professorer, som konkurrerar lite grand om anslag, och man konkurrerar genom att springa i trappan till kanslihuset för att få tre nya professorer till Uppsala och sådant där. Men inte konkurrens som i företagsvärlden. Vi håller på och privatiserar och står i och allt möjligt nu med telefonbolag och allt vad det nu är för någonting här i Europa, ja det har jag inget emot, tvärsom, men det verkligen viktigaste att privatisera är *universiteten*. I USA, som har alla världens fina stora universitet för närvarande, är de ju privata, eller delstatliga och i intensiv konkurrens, och konkurrens på ett helt annat sätt än den här lilla ytliga konkurrensen som finns i svenska universitetsvärlden. Det innebär ju nu för närvarande att de europeiska universitet som man kan namnet på det kan man för att man är en lite bildad person, historiskt sett, man vet vad Heidelberg var för någonting, och Sorbonne. De amerikanska universiteten Harvard och Yale och så där de kan man för att de är *de bästa* i världen. Och universiteten är nu mer betydelsefulla än någonsin, det är inte latinprofessorer som mals ut där och professorer och skickliga jurister utan det mals ut vetenskapsmän som konstruerar hela grunden för högbetalda arbeten, i IT-industri och allt vad det är för någonting. Här håller vi på och funderar på hur vi ska ha det i våra högst traditionella verkstadsföretag. De är ju fantastiskt skickliga de här Atlas-Copco och allt vad det nu är för någonting, men det är ju inte "the high-flyers" för närvarande, att pyssla med verktyg och bilar och lite maskiner och sådant där. Det är inte "the big thing" utan de är mogna industrier som inte nyanställer. Nej, så det behövs inte mera pengar utan det behövs...och det gäller sjukvården, det gäller skolan, det gäller universiteten, och det gäller barn-daghem och alltihopa.

– Men så finns det ju sådana där "Jerzy Einhornare" och andra som går omkring och säger att det behövs fantastiskt mycket, och jag såg Alf Svensson på Aktuellt i går (7 januari -99) han sa: "Har vi inte råd att ta hand om våra gamla då är det skamligt!", ja det är ju sådana där grepp i debatten som låter bra. Men för de gamla är det mycket viktigare att man har en vård som är någorlunda väl *utför-*

mad. Om man ringer upp en läkare här då får man höra att jag kan komma om tre månader!

Och det är ett organisationsproblem i huvudsak?

– Ja, det är stora monolitiska system utan frihet för enskilda människor att bestämma. *Det här* (Handelshögskolan) är en privat högskola, låt oss kalla att det är Europas främsta på det här området, eller bland de främsta. Men att vara rektor här innebär ju också att det är möjligt att få en idé att göra något. Jag behöver övertyga min styrelse, och det behöver varje verkställande direktör göra för att få igenom något. Men om du jämför med mina kolleger i Uppsala eller vad det är för någonting – det var ju ingen idé att få någon idé. För du skulle först övertyga en fantastiskt trögrörlig sådan här interndemokrati med en massa medbestämmande hit och dit, i stället för att göra det man ska. Professorer ska ägna sig åt att undervisa och forska, inte åt att sitta med en massa sådana här interna möten, och vanligen blir det ju karriärvägen för de sämsta professorerna också, att hålla på med sådant där och bli några väldiga proppar i systemen. Och sedan när du har övertygat på hemmaplan då ska du försöka övertyga riksdagen och regeringen och UHÅ och allt vad det är för någonting, det *gör* man inte, det *vill* man inte, då ger man fan i det! Och sedan: hur utser de chefer här? Ja, det gör de genom att de anställda, studenterna och lärarna, ska rösta fram olika kandidater, sedan ska regeringen utse dem. Tänk om du skulle utse chef för LM Ericsson på det viset! Därför är ju också de svenska universiteten inte särskilt märkvärdiga i dag, därmed inte sagt att det inte finns individuella bra professorer och sådant och en hygglig allmän nivå och vad du nu vill kalla det för.

Inte mer pengar till skola, vård och omsorg alltså, enligt Staffan Burenstam Linder, professor på Handelshögskolan. En privatisering av nämnda verksamheter, inklusive universiteten, löser enligt honom alla problem med resursbrist.

När undertecknad i ett annat sammanhang intervjuade moderaternas nuvarande partiledare Bo Lundgren, detta var i januari 1998, berättade han följande anekdot:

– På ett torgmöte vid Hötorget pratade jag med en tjej som sannolikt arbetade i vården. Jag skulle gissa att hon var socialdemokrat, en bastant sådan. Och hon sa: ”Ni vill ju dra ner, och det behövs mer pengar!”. Men då sa jag: ”Vi har mer pengar nu än vi har haft någon gång innan, och vi har världens högsta skatter och ändå fungerar det inte. Nu vill du ha *ännu mer* skatter, *ännu mer* pengar. Är det inte något som gått snett?” Då började hon hålla med, men hon *röstar* ju inte på mig efter det torgmötet. Men det jag såg var att hon hade svårt att värja sig, och det kan ju var och en se: vi har världens högsta skatter, vi har den största offentliga sektorn, och ändå upplevs det av de som jobbar i vården och av patienter som att det inte räcker till. Och då finns det ju två vägar att välja. Antingen fortsätter man att ta mer pengar från medborgarna till någonting som kanske inte sköts som det skulle göras, eller också funderar man igenom om kanske politikerstyret, också i den operativa sjukvården, är problematiskt. Kanske man skulle göra ett annat system?

Det är något som inte stämmer med detta i och för sig förnuftiga resonemang som Bo Lundgren för. När han överbevisade denna kvinna om att vården har mer resurser än någonsin till sitt förfo-gande, att det inte är pengarna som är problemet, då glömde han nämna att sysselsättningen i kommunsektorn hade rasat från 1 147 000 till 985 400 mellan 1991 och 1997, en minskning med hela 161 600 personer eller 14,1 procent. Vi talar alltså om en synnerligen kraftig reduktion av antalet offentliganställda i kommuner och landsting.

Denna statistik finns att införskaffa på SCB, enheten för nationalräkenskaper.

SCB:s avdelning för arbetsmarknads- och utbildningsstatistik har en något annorlunda beräkningsgrund, använder man deras siffror blir sysselsättningsminskningen i kommuner och landsting i stället 131 600 personer eller 11,6 procent.

Om man använder de sistnämnda siffrorna som utgångspunkt då visar det sig att det är landstingen som står för personalminskningen. Därifrån försvann 154 900 personer. Alla försvann dock inte till pension och arbetslöshet, en del överfördes via den så

kallade ädelreformen till kommunerna. Den kommunala arbetsstyrkan växte dock inte med mer än 22 500 personer under perioden. Om vi alltså lägger ihop primärkommunal och landstingskommunal verksamhet så har denna sammanlagt förlorat 132 400 anställda mellan 1991 och 1997, enligt SCB.

När nu sjuk- och åldrvården har blivit av med så många människor då far naturligtvis Lundgren med osanning om han på ett torgmöte påstår att vården har mer resurser än någonsin till sitt förfogande. Bo Lundgren har rätt i att vi fortfarande har världens högsta skattetryck. Men debatten på torget handlade ju om hur stora resurser *den offentliga sektorn* hade att röra sig med vid tidpunkten för debatten, och att det på sina håll inom *vården* rådde en akut brist på personal.

Lundgren var själv, som skatteminister 1991–94, medansvarig för att ett stort antal människor under dessa år förlorade sina offentliga anställningar. Man ska komma ihåg att detta var samtidigt som den privata sektorn gick in i sin djupaste kris sedan 1930-talet, bland annat till följd av regeringen Bildts vägran att släppa kronkursen fri, låta räntorna falla och exporten ta fart. Att i ett läge där ett par hundra tusen *privata* jobb försvinner medverka till att ytterligare över hundra tusen *offentliga* jobb försvinner vittnar inte om den bästa tänkbara hushållningen med våra gemensamma resurser. Att sedan i den politiska debatten låta bli att nämna att det offentliga har blivit av med så många händer vittnar inte om den bästa tänkbara uppriktigheten.

Till minskningen av personalstyrkan ska också läggas att befolkningen i Sverige ökade varje år mellan 1991 och 1997. Resultatet blev att 130 000 färre offentliganställda skulle betjäna en befolkning som vuxit med 230 000 personer.

Färre anställda och betydligt fler att vårda. Är man dristig kallar man en sådan ökning av arbetsbördan för ”förbättrad produktivitet”. För vanvårdade patienter och utarbetad sjukhuspersonal skulle däremot en sådan beskrivning av det inträffade framstå som ett hån.

Något sådant sa dock inte Bo Lundgren. Vad han sa var:

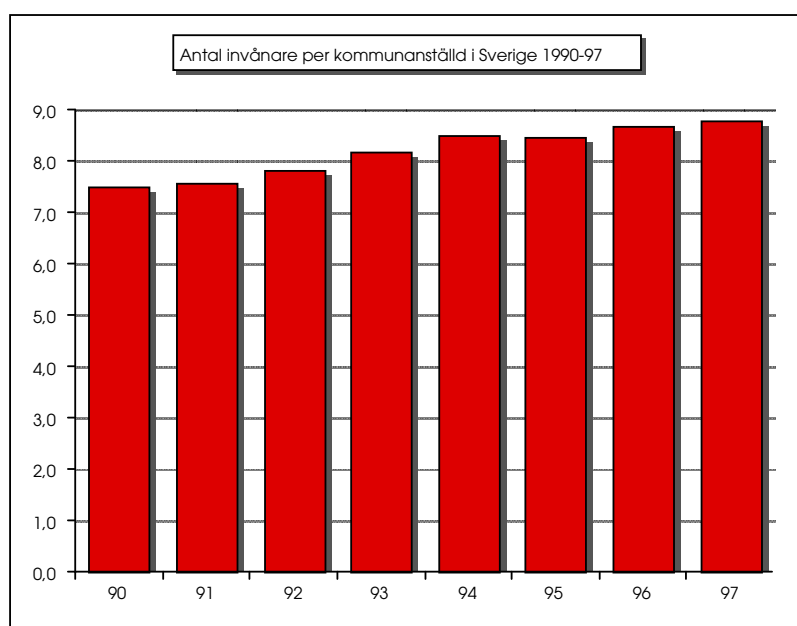
Men det jag såg var att hon hade svårt att värja sig, och det kan ju var och en se: vi har världens högsta skatter, vi har den största of-

fentliga sektorn, och ändå upplevs det av de som jobbar i vården och av patienter som att det inte räcker till.

Det är inte konstigt att det ”upplevs som att resurserna inte räcker till” när arbetsbelastningen har ökat så kraftigt. Att kvinnan ”hade svårt att värja sig” är inte heller konstigt. Hur ska man kunna värja sig mot en verbal, snabbtänkt politiker som vrider till fakta så att de passar in det egna budskapet?

Moderatledaren Bo Lundgren har kanske rätt i att man skulle kunna organisera sjukvården och annan offentlig verksamhet mer effektivt än i dag. Men om Lundgren menar att det är ett *organisationsproblem* att klara vården med 130 000 färre anställda och en befolkning som ökat med 230 000 personer då är han antingen en utomordentligt driven organisatör eller också utomordentligt illa insatt i vårdens dagliga behov och rutiner.

Figur 2.5. Antal invånare per kommunanställd 1990–97 i Sverige

Källa: SCB. Diagram: Torsten Sverenius 1999.

Diagrammet ovan visar antalet invånare per anställd i landstings- och primärkommun mellan 1990 och 1997. Det ger en bild av den ökade arbetsbelastningen under 90-talet.

Till de minskade personella resurserna per capita i den kommunala sektorn ska läggas neddragningar i den statliga sektorn. Några exempel:

Mellan 1991 och 1997 minskade antalet anställda inom polisen med 4 800. Under samma tid minskade SJ:s personal med 8 400 personer. Försvaret reducerade sin personal med 9 900, och från skattemyndigheten försvann 1 900 tjänstemän.

Man ska då veta att Sveriges befolkning mellan 1991 och 1997 växte med 230 000. Så många fler personer ska alltså skyddas av 4 800 färre poliser.

I en artikel av Ola Sigvardsson i Dagens Nyheter (17/9 -98) presenteras också siffror om den offentliga sektorn. Siffrorna är beställda av SCB och av dessa framgår att vi per person betalade mer för sjuk- och åldrvården 1985 än 1996, detta trots att antalet äldre har ökat.

År 1985 betalade vi 10 050 kronor per person och år för vården, 1996 hade denna summa sjunkit till 8 723 kronor, en minskning med hela 13,2 procent.

I denna avslöjande DN-artikel står också att läsa följande:

De kommunala skolorna kostade 4 780 kronor per invånare 1985. 1996 var siffran nere i 4 322 kronor. Ändå döljer den beräkningen en viktig besparing. Under den här perioden har de flesta kommuner infört internhyressystem, som ofta tvingar skolorna att betala mer i hyra än vad skötseln av skolorna faktiskt kostar. Pengar som skolorna får skära bort från undervisning och skolböcker. Till det kommer att babyboomens barn kommit upp i skolåldern, så allt fler har fått dela på mindre pengar.

Artikeln avslöjar också att räntan för statsskulden inte var högre 1996 än den var 1985, till och med 300 kronor lägre per person. Sigvardsson skriver:

Att den offentliga sektorn vuxit kan alltså inte skyllas på statsskuld-
den. Pengarna har gått till annat. De har gått till att betala arbets-
lösheten och den nya fattigdom som kommit i dess spår.

Allt som berör arbetslösheten har nämligen blivit dyrare. A-
kassan har ökat från 700 kronor per invånare till 2 700 kronor om
året. Socialbidragen har fördubblats från 400 kronor till cirka 870
kronor. Bostadsbidragen har ökat från 350 till 565 kronor. Kontot
för vägbyggen, beredskapsarbeten och arbetsmarknadsutbildning
har stigit från 2 300 kronor till 3 000 kronor per invånare. Och det
finns två tydliga förlorare: skolan och vården. (...)

Medan samhällets så kallade mjuka ansvarsområden, som vård
och skola, fått ta stryk så har de hårda klarat sig undan krisen, Den
handlar i första hand om två områden:

* Polis och kriminalvård.

* Försvaret.

Båda har fått ökade resurser. När det gäller polis och kriminalvård
är ökningen liten, från 1 111 kronor per invånare i fast penningvär-
de (85 års priser) till 1 133 kronor. Försvaret har däremot ökat sina
resurser per invånare från 2 880 kronor till 3 299 kronor.

För båda gäller att den offentliga bilden är den motsatta. Den
ändlösa diskussionen om nedskärningar i försvaret och lokala pro-
teststormar när något regemente är hotat, har skapat bilden av ett
försvar som varit med och betalat sin andel av Sveriges dåliga eko-
nomi. (...)

Det finns naturligtvis förklaringar. Försvaret är inne i en period
av förvandling. Under den här perioden har man köpt in nya, dyra
system, som tyska stridsvagnen Leopard och Jas Gripen till flyg-
vapnet. Samtidigt har en rad regementen lagts ner.

Av artikeln framgår också att utgifterna för ATP har ökat från
5 040 till 8 008 kronor per invånare, och att de offentliga utgifterna
per person totalt har ökat från 66 034 kronor 1985 till 74 246 kro-
nor 1996. Det är en ökning på 12 procent. Artikelförfattaren frågar
vad det betyder för Sverige "att den offentliga sektorn fortsätter
att växa, till och med mitt i brinnande kris". Om det kan man säga
att vår BNP per capita från 1985 till 1996 ökade med 9,6 procent.

Alltså: fastän krisen har inneburit så mycket högre utbetalningar av a-kassa, socialhjälp och andra former av transfereringar så har de offentliga utgifternas storlek i förhållande till produktionen inte ökat mer än mycket marginellt, vilket i praktiken betyder att de offentliga utgifterna, rensat från utgifter för arbetslösheten, har minskat sin storlek jämfört med BNP sedan 1985.

Att sedan den offentliga sektorn "ökar mitt i brinnande kris" är nog väl för den privata sektorn, annars hade arbetslösheten och krisen i den privata sektorn blivit betydligt djupare.

I artikeln citeras ekonomen Per Molander, som varit kanslichef för ESO, och nu är forskare på SNS. Till Dagens Nyheter säger han:

– Offentliga sektorns storlek skadar av allt att döma Sveriges ekonomi. Det finns till exempel en studie av utvecklingen mellan 1965 och 1990. Där halkade vi efter hela tiden jämfört med genomsnittet för OECD-länderna. En närmare analys visade att den största skillnaden var att vår offentliga sektor växte mer än i andra länder. Det kan ha kostat oss 0,5 procent i tillväxt av BNP vartenda år under de här 25 åren.

Tyvärr riskerar uttalanden som detta att leda till en ytlig och okunnig debatt om den offentliga sektorns roll. Visserligen ökade vår offentliga konsumtion mer än i andra länder på 60-talet, det är riktigt, men efter 1970 har den som sagt ökat *mindre*. Vilken slutsats drar Molander av detta när det gäller Sveriges tillväxt efter 1970, när nu den offentliga sektorns storlek "av allt att döma skadar Sveriges ekonomi"?

OECD har i sina "Health Data 98" presenterat siffror över hälso- och sjukvårdskostnader per invånare. Siffrorna är köpkraftsjusterade, det vill säga justerade för prisnivån i de olika länderna. Där framgår att Sverige numera satsar mindre än flertalet jämförbara länder på hälso- och sjukvård, tvärt emot vad som ofta hörs i debatten.

En lista över hälso- och sjukvårdskostnaderna per invånare 1996 ser ut så här:

Utgifter för hälso- och sjukvård per capita 1996

Köpkraftsjusterad beräkning. USA-dollar.

USA	3898
Schweiz	2499
Tyskland	2278
Luxemburg	2139
Kanada	2065
Frankrike	2002
Norge	1928
Island	1893
Danmark	1802
Holland	1776
Australien	1775
Österrike	1748
Belgien	1708
Japan	1677
Sverige	1675
Italien	1584
Finland	1380
Storbritannien	1317
Irland	1276
Nya Zeeland	1270
Spanien	1115
Snitt*	1847

* Genomsnitt exkl. Sverige. Källa: OECD, Paris

Som synes ligger Sverige numera på den nedre halvan av dessa OECD-länders utgifter för hälso- och sjukvård. Orsaken är främst att den totala kakan (BNP) har ökat mindre i Sverige, men också att vi inte längre avsätter en större del av BNP än andra länder på sjukvård. I Sverige går 8,6 procent av BNP till hälso- och sjukvård.

Motsvarande siffror för några jämförbara OECD-länder:

Andel av BNP som går till hälso- och sjukvård 1996

Procent

USA	13,6
Tyskland	10,5
Schweiz	10,2
Frankrike	9,8
Kanada	9,2
Australien	8,6
Holland	8,6
Sverige	8,6
Island	8,2
Österrike	8,0
Norge	7,9
Belgien	7,8
Italien	7,8
Finland	7,7
Danmark	7,6
Nya Zeeland	7,4
Spanien	7,4
Japan	7,2
Irland	7,0
Storbritannien	6,9
Luxemburg	6,8
Snitt*	8,4

* Genomsnitt exkl. Sverige. Källa: OECD, Paris.

Trots att Sverige avsätter mindre pengar till sjukvård än exempelvis Norge och Danmark så tar våra kostnader en något större del av produktionen än i dessa länder. Förklaringen är att vår BNP nu-förtiden är betydligt lägre än deras.

Det finns en syn på världen som går ut på att alla problem inom den offentliga sektorn härrör från just det faktum att den är offentlig. Finge bara det privata ta över så skulle all resursbrist, all vanvård och all misshushållning försvinna. Servicen skulle bli bättre och effektiviteten skulle öka, ändå skulle kostnaden bli *lägre*, enligt företrädare för detta synsätt.

Det är dock svårt att finna några empiriska belägg för att så skulle bli fallet. Om man exempelvis jämför med USA, där vården i

huvudsak bedrivs i privat regi, så är den betydligt dyrare än vår offentligfinansierade vård, per person räknat (se ovan).

Å andra sidan finns en tro att vård måste organiseras och finansieras offentligt för att skötas på ett humant och professionellt sätt. Detta är förmodligen inte heller en realistisk syn.

Det finns ett dilemma som man inte kommer runt vare sig man organiserar vården i privat eller offentlig regi: att tjänsteproduktion bara kan öka sin effektivitet till en viss gräns.

Skillnaden i möjlig produktivitetsökning mellan industri och tjänsteproduktion borde vid det här laget ha klargjorts, kunde man tycka. Ändå återkommer vissa ekonomer till just detta med ”den låga ökningen av produktiviteten” i den offentliga sektorn. Men då befinner man sig inte längre på vetenskapens domäner, då är man ute och tassar i ideologins utmarker.

En maskin kan genom den tekniska utvecklingen förbättras så att den arbetar med dubbel hastighet, en människa däremot har ett tempo som är just *mänskligt*. En ökning utöver denna nivå kan visserligen leda till en *statistisk* bokförd ökning av produktiviteten, men går då med nödvändighet ut över kvaliteten.

Att öka antalet elever från 20 till 40 i en skolklass motsvarar en *statistisk* produktivitetsökning på 100 procent, men innebär kanske i realiteten en halvering av undervisningskvaliteten.

Att framföra Mozarts Requiem i dubbla tempot är fullt möjligt, och skulle i så fall motsvara en fördubbling av körens, orkesterns och solisternas produktion per arbetstimme. Däremot är det tveksamt om denna gudabenådade själamässa skulle frälsa en enda själ, levande eller död, framförd i ett sådant muntert allegro.

Tillbaka till moderatledaren Bo Lundgren och hans påstående att vi har mer resurser än någonsin till vården. Man bör tillägga att Bo Lundgren inte har utmärkt sig för mer slarv med fakta än sina kolleger. ”Alla politiker tänjer på sanningen”, om detta pratas det om från Ystad till Haparanda. Frågan är bara hur långt man ska tillåtas tänja när det gäller vår gemensamma ekonomi.

Tilläggas bör också att Lundgren har rätt i två viktiga avseenden:

För det första har vi mer pengar att röra oss med nu än någonsin. Sveriges BNP var 1998 större än någonsin, även om den har ökat

långt mindre än i jämförbara länder sedan 1970. Men däremot har den offentliga konsumtionen och framför allt den offentliga sysselsättningen minskat såväl reellt som i andel av BNP under 90-talet, och resurserna har minskat i förhållande till det antal människor man har att bistå med sina tjänster.

Man bör här också lägga märke till följande: den offentliga konsumtionen föll med 3,7 procent mellan 1991 och 1997. Räknar man per capita föll konsumtionen med 6,1 procent. Dock är det så att den offentliga *sysselsättningen* föll kraftigare, enligt nationalräkenskaperna föll den med hela 14,7 procent under samma tid. Eftersom lönerna är den största komponenten i den offentliga konsumtionen (även om andelen fallit från 71 procent 1991 till 67 procent 1995) borde konsumtionen därför ha fallit kraftigare än 3,7 procent under perioden. Kanske är det i själva verket detta som Bo Lundgren inte riktigt får att gå ihop.

Lösningen på gåtan är att *sysselsättning och löneandel* i konsumtionen har fallit, medan däremot den del som består av ren *förbrukning* har ökat, exempelvis förbrukningen av material inom försvar, polis, sjukvård, plus det offentliga köp av tjänster från den privata sektorn. Hur mycket som härrör från de olika posterna har jag inte några data över i skrivande stund.

För perioden 1991–95, senare siffror har jag inte fått fram via SCB, så har den offentliga konsumtionens olika komponenter ökat/minskat som följer:

Offentlig konsumtion 1991–95 i Sverige

Komponenternas förändring, procent

Sysselsättning	-10,4
Löner	-7,4
<u>Förbrukning</u>	<u>9,1</u>
Off. Konsumtion totalt	-1,4

Källa: SCB. Sammanställning Torsten Sverenius 1999.

För det andra har vi som sagt fortfarande ett internationellt sett högt skattetryck. Vi borde alltså klara att organisera till exempel skola och sjukvård på ett sätt där resultatet blir i motsvarande mån bättre än i länder med lägre skattekvot. Om inte, då kan man fråga sig varför vi ska ha högre skatter. Dessa problem behöver vi, som Bo Lundgren påpekar, diskutera.

Hushållning, prioritering, makt

Ordet ekonomi sägs ju betyda *hushållning med knappa resurser*. Ett exempel på målkonflikt när det gäller vår gemensamma hushållning är den mellan satsning på kollektivtrafik och privatbilism. Det är väl svårt att betrakta vår mångåriga subventionering av biltillverkning och bilism som en särskilt god hushållning med begränsade resurser. För världens oljebolag är det däremot en ypperlig hushållning att vi kör omkring i fordon drivna av den bensintörstande Ottomotorn, som varit i bruk sedan 1885 då Daimler och Benz monterade den i sina första bilar. År 2005 kan vi alltså fira denna motors 120-årsjubileum som drivkälla i våra bilar.

Antag att SJ hade ambitionen att halvera biljettpriserna på person- och godstransporter. Antag vidare att detta skulle gynna många medborgares och företags ekonomi – därmed i förlängningen landets ekonomi – och samtidigt bidra till en förnuftig hushållning med naturresurserna. Detta skulle ändå inte vara tillräckliga skäl för ett genomförande. En sådan prissänkning hade ju missgynnat branscher som bilindustrin, oljebolagen och åkerinäringen.

Dessutom skulle detta strida mot vår folkvaldas ståndpunkt att SJ ska bära sina egna kostnader och ”gå med vinst” ur ett snävt företagsekonomiskt perspektiv, och det skulle antagligen också strida mot rådande EU-anpassade konkurrenslagstiftning.

Trots att det rimligen borde vara förenligt med god hushållning att lägga över allt mer trafik på järnväg så går detta alltså inte att genomföra utan motstånd från inflytelserika grupper. Därmed är vi inne på fenomenet med rådande tankemönster och rådande makt- och styrkeförhållanden i samhället. Hur goda visioner man än anser sig ha för vår gemensamma hushållning så kan dessa inte förverkligas om de inte delas av en majoritet av medborgarna och de-

ras förtroendevalda, eller av andra starka grupperingar eller makt-havare.

För att återvända till kosmologin så var dåtidens makthavare, den katolska kyrkan, betjänta av en världsbild där jorden vilade i världssalltets mitt. En sådan världsbild gav stöd för tanken att kyrkans makt var gudomligt stadfäst. Personer som utmanade detta tankemönster – Nicolaus Copernicus, Giordano Bruno och Galileo Galilei – fick smärtsamt erfara att den heliocentriska världsbilden var länkad till om inte gudomliga så dock jordiska makthavare, nog så skräckinjagande. Copernicus dröjde med publiceringen av sina iakttagelser fram till sin dödsbädd 1543, Bruno brändes på bål i Rom år 1600, Galilei ställdes 1633 inför inkquisitionen och tvangs inför hot om tortyr avsvära sig sina läror. Först 1993 (!) rentvåd-des han av katolska kyrkan.

Galilei kom att föregripa positivismens moderna vetenskapside-al, hävdande att en hypotes kan bevisas eller motbevisas genom att ställas mot observationer och mätbara fakta. Han utmanade där-med kyrkans tolkningsföreträdare när det gäller tillvarons grundläg-gande uppbyggnad.

Inför den obetvingliga logik med vilken nya forskningsmetoder kullkastade ålderdomliga teorier om världssalltet fick påvar och bis-kopar omsider erkänna att kyrkan haft fel. Makten över själarna har därefter inte byggt på tron att jorden är universums centrum, inte i fysisk mening.

Nu för tiden utspelas samhällets maktkamp företrädesvis på ekonomins område.

Med en karikerad bild skulle man kunna påstå att företagare och entreprenörer på sjuttioalet tvangs röra sig i allt snabbare banor kring politiska beslutsfattare och fackföreningar. Höjningar av skatter och arbetsgivaravgifter paradades med nya regleringar. Under tyngden av den politiska sfärens gravitation hade svenska företag att försöka hålla jämna steg med sina utländska konkurrenter.

Med samma bildspråk kunde man hävda att från 80-talet och framåt har den inhemska delen av ekonomin – småföretagare och löntagare, privat och offentlig tjänstesektor, vård och kultur – med stagnerande inkomster och bantad samhällsservice tvingas rotera i gravitationen av storföretag, banker och aktieägare. Den påbjudna

trosuppfattningen under denna period har varit att det är exportindustrin och den finansiella sfären som genererar välstånd, och att det följaktligen är kring denna allt måste kretsa.

Makten över den ekonomiska politikens utformning är i stor utsträckning en fråga om makten över opinionsbildningen. En samhällspart som vill påverka den ekonomiska politiken bör ha stora ekonomiska resurser bakom sig. Socialdemokratin och fackföreningsrörelsen är ett exempel på detta, liksom SAF, olika näringslivsanknutna institutioner som SNS, Industriförbundet, Timbro med flera. Massmedierna spelar självfallet en viktig roll som balanserande alternativt förstärkande kraft, vilket gör mediernas arbetssätt och ägandeförhållanden till centrala frågor.

Något som hindrar många medborgare och politiker från att kritiskt kunna granska och bemöta olika uttalanden i den ekonomisk-politiska debatten är bristen på kunskap i nationalekonomisk teori. Utan en viss bildning i ämnet är det svårt att argumentera för sin sak.

I debatten om vår ekonomi diskuteras fortlöpande resurstilldelningen till nyttigheter som skola, vård och omsorg. Om ett antal lärare, elever och föräldrar försöker påverka ansvariga politiker att skjuta till mer resurser till skolan, i syfte att få till stånd mindre klasser och öka kvaliteten på undervisningen, argumenterar kanske politikern i fråga emot genom att hänvisa till allmän resursbrist. ”Pengarna är slut!” är en använd formulering i sammanhanget. Mot ett sådant argument kan det vara svårt att värja sig om man inte är insatt i samhällsekonomi eller känner till den finansiella nettoställningen för den offentliga sektorn eller kommunen i fråga. Dessutom kan ju argumentet vara sant utifrån den enskilde politikerns perspektiv. Politikern i fråga har ofta ingen möjlighet att överträda fastlagda budgetramar, och hävdar kanske att man visst kan ge skolan ökade resurser, men att man i så fall måste minska resurserna till äldreomsorgen och vården eller kanske tvingas lägga ned ortens bibliotek. ”Om vi nu inte ska höja skatten, vill säga. Vi kan ju inte finansiera skolans löpande verksamhet med lån.”

Så står lärare, föräldrar och elever svarslösa. Den glöd med vilken de kämpar för ökade resurser riskerar att slockna om den inte kan underbyggas med samhällsekonomiska argument.

När kampen för en bättre skola förs på det nationella planet så kanske politiker eller ekonomer svarar att en ökning av de offentliga utgifterna skulle komma att försämra statens finanser och öka inflationsrisken, och att Riksbanken och den så kallade marknaden då skulle reagera med en höjning av räntorna, med dyrare amorteringar på människors egnahemslån som följd.

Inför argument av den typen är det lätt att bli handlingsförlamad.

Att bara hänvisa till att ”det är synd om” skolbarn som trängs i överfyllda klassrum räcker inte för att få en bred uppslutning kring ökade resurser till skolan. En politiker kan ibland mot denna medkänsla ställa påståenden som att ”det blir ännu mer synd om skolbarnen om vi inte håller igen nu, för då tvingas vi skära *ännu hårdare* längre fram”.

Man måste därför göra en noggrann genomgång av olika *nationalekonomiska* argument för och emot nedskärningar och besparingar – alltså inte bara kommunalekonomiska och företagsekonomiska sådana. Finner man vid en sådan analys att de samhällsekonomiska vinsterna av ökade resurser till skolan väger tyngre än de samhällsekonomiska vinsterna för besparingar då kan man med tyngd argumentera för detta, annars inte.

Ett problem i sammanhanget är att staten delegerat ut mer och mer verksamhet till kommunerna. Det kan ju ur olika aspekter vara väldigt bra, men problemet är att det då blir just kommunalekonomiska prioriteringar som görs, inte nationalekonomiska.

Ett exempel: en kommun har svårt att få debet och kredit att gå ihop. Kommunens ekonomidirektör föreslår efter ett krismöte att man i fortsättningen antingen ska avgiftsbelägga skolmåltiderna eller också minska kostnaden per portion på skolbespisningarna. Han föreslår också att spara in på kostnaden för skolsköterska i kommunens skolor.

För kommunen blir detta en god affär, utgifterna minskar och ekonomidirektören får beröm i lokalpressen för sitt fasta handlag med kommunens finanser. Nationalekonomiskt är det emellertid en huvudlös åtgärd eftersom den riskerar att slå mot elevernas hälsa och kunskapsinläring och därmed mot vårt lands framtida försörjning.

Decentralisering och delegering kan vara bra i vissa avseenden, i andra kan det dock få sådana här skadliga effekter. Problemet lär spetsas till ytterligare eftersom regeringen har fastslagit att från och med år 2000 får inga kommuner ha underskott.

Detta dilemma kan lösas på olika sätt: 1. Staten skjuter till pengar. 2. Kommunerna tvingas höja kommunalskatten. 3. Kommunerna tvingas skära i verksamheter som skola, vård och omsorg.

Långsiktigt gäller ju också att skapa en jordmån för tillväxt och nyföretagande som gör att inkomsterna till stat och kommun ökar. Däremot kan denna tillväxt och detta företagande aldrig bli så jämnt fördelade att *samtliga* landets kommuner genom detta klarar sina åtaganden gentemot medborgarna på egen hand. Därför är statens roll central. Tillkommer gör EU:s bidrag till drabbade regioner, men för att dessa ska få tillräcklig verkan måste de bli betydligt större än i dag.

Många svenska kommuner har i dag stora ekonomiska problem, något som bankekonomen Sören Andersson, vice VD i Förenings-sparbanken, har pekat på.

Till *SSR-tidningen* (nr 12, 1999) säger han:

I dag har kommunerna två huvudproblem. De är dels utsatta för ett extremt förändringstryck som de i de flesta fall inte klarar av att hantera. Dels ökar den ekonomiska skillnaden mellan kommunerna på ett sätt som inte har skett på generationer. Växande olikheter beror på att den kommunala sektorn har haft ett tufft 1990-tal med krav på stora rationaliseringar och omfattande nedskärningar. (...) 1990-talet är det första årtiondet av entydig åtstramning i kommunernas historia. En av orsakerna är att staten har fört över pengar från kommunerna. De så kallade Perssonpengarna som kommit som kompensation svarar inte på långa vägar mot de resurser som försvunnit. En av bördorna är pensionsskulden som är betydande i många kommuner och som de inte gjort några fonderingar av.

Den andra bördan är den kommunala allmännyttans bostadsinnehav. Krisen i det privata fastighetsbeståndet löstes med nedskrivningar och bankförluster åren 1991–93. Men i allmännyttan gick inte det eftersom kommunerna gått i borgen för lånen.

Klyftan mellan landets kommuner vidgas, menar Sören Andersson, och tillägger att en orsak till detta är den snabba globaliseringen.

Utöver kommunerna i storstadsregionerna finns det enbart spridda öar av tillväxtzoner i landet. I viss utsträckning är zonerna tillfälliga och relaterade till enskilda företag.

Sören Andersson oroas över att Sverige är ”strimlat av krisbälten”, där de ekonomiska problemen skär djupt in i den kommunala vardagen. Av landets 50 starkast växande kommuner återfinns 23 i Stockholmsregionen, 7 i Göteborgsregionen och 5 i Malmöregionen.

I nästan alla andra kommuner minskar befolkningen och därmed skatteunderlaget.

Umeå har en BNP-tillväxt på drygt fem procent. Huvudförklaringen till det är universitetet och den industriella avknoppning som sker därifrån. Söder om Stockholm skär E 4:an genom landet som en tillväxtmotor. Alla kommuner utom en mellan Stockholm och Helsingborg är tillväxtkommuner. Karlskrona/Ronneby samt Gnosjö och Växjö i Småland tillhör också tillväxtvinnarna. I alla andra kommuner minskar befolkningen och därmed skatteunderlaget.

Det problem Sören Andersson pekar på är allvarligt. Om våra folkvalda i riksdagen accepterar vidgade klyftor mellan individer så är det i och för sig konsekvent att man accepterar vidgade klyftor mellan olika kommuner. Frågan är dock vilka följder det får för hela nationen om avbefolkningsbygder och kommuner runt om i landet tillåts sjunka allt djupare. Är det skattekraften i respektive kommun som ska betala undervisning, vård och pensioner, eller är det statens uppgift att ombesörja detta? Vilket slags system gynnar hela landets tillväxt bäst? Hjälper det att lagstiftningsvägen tvinga kommunerna att ha sin ”budget i balans” om orsaken till deras dåliga ekonomi är en stor struktumvandling och inflyttning till storstäderna?

Frågor av denna art blir allt viktigare i en tid när statens inflytande minskar till förmån för en parallell globalisering och regionalisering.

Självfallet kan inte regering och riksdag uppifrån kommendera fram privata initiativ och aktiviteter runt om i landet, eller försöka skapa något slags millimeterrättvisa, men vad man kan göra är att skapa ett klimat som inger framtidstro och befrämjar kreativitet. I detta ingår hög utbildningskvalitet, fungerande sjukvård och en god samhällsservice i landets *samtliga* kommuner. Sveriges riksdag måste vara hela landets riksdag inte bara storstädernas riksdag, annars faller Sverige samman som nation.

Vad som sedan ska utföras av privatanställdas händer och av offentliganställdas är kanske en sekundär fråga. Det primära är att det *måste* utföras, och att våra folkvalda inte kan blunda för att många kommuner i dag befinner sig i stora svårigheter.

Vad är förbrukning och vad är investering?

En vanlig uppfattning är, som nämnts ovan, att man inte får låna pengar till den löpande driften för olika verksamheter, som skolan, men att man däremot kan och rentav bör låna till investeringar. Många ekonomer och politiker har inpräntat i oss att det finns en motsättning mellan konsumtion och investeringar. Så kan det förvisso vara, men detta gäller främst i en ekonomi med full sysselsättning och tendens till överhettning. Så länge det finns ledig produktionskapacitet leder tvärtom växande konsumtion till växande investeringar. Utan en växande konsumtion och en växande efterfrågan (från den inhemska såväl som den utländska marknaden) finns ingen anledning att öka investeringarna, eftersom investeringar syftar till att bygga ut produktionskapaciteten för att möta en förväntad efterfrågeökning.

Här är det viktigt att våra folkvalda görs uppmärksamma på skillnaden mellan dagens ekonomiska realiteter och vissa definitioner i nationalräkenskaperna som tillhör en föråldrad världsbild. Sverige är anslutet till FN:s i många avseenden träffsäkra system för nationalräkenskaper, System of National Accounts (SNA),

som grundar sig på de definitioner som John Maynard Keynes och James Meade införde på 30-talet.

Det finns dock definitionsproblem. I nationalräkenskaperna bokförs exempelvis uppförandet av en skolbyggnad som en *investering* för samhället. Så långt är det korrekt. Men den *undervisning* som sker i skolbyggnaden bokförs däremot som offentlig konsumtion, alltså *förbrukning*, och alla har vi fått höra att vi inte ska "förbruka morgondagens resurser".

Vi bör ställa oss frågan på vilket sätt vi förbrukar morgondagens resurser genom att ge våra skolbarn en så påkostad utbildning som möjligt. Vi bör också ställa oss frågan vilken som är den för samhället viktigaste investeringen: skolbyggnaden eller undervisningen?

Skolbyggnaden betraktas i nationalräkenskaperna som en *investering i realkapital*. Skolundervisningen bör lika självklart räknas som en *investering i humankapital*, inte som förbrukning. Fram till dess att man internationellt inser behovet av en förändring av klassificeringen gör vi därför klokt i att redan nu betrakta undervisning som en investering.

Tilläggas bör att inte bara undervisningen på många håll är eftersatt, realkapitalet – själva skolbyggnaden – är vanvårdat i många kommuner. Det behövs därför kraftiga satsningar på såväl realkapital som humankapital på området, och dessa satsningar bör inte ställas emot varandra.

För den nationella ekonomin är sparandet definitionsmässigt lika med den andel av produktionen (BNP) som *inte* konsumeras. Denna kvot, *sparkvoten*, får man fram genom att addera privata och offentliga investeringar med nettoexporten (export minus import). En hög sparkvot och en hög *investeringskvot* (investeringarnas andel av BNP) brukar betraktas som tecken på en sund ekonomi där man bygger för framtiden. Att förbruka allt som produceras är som bekant ingen god hushållning. Genom att i dag avsätta en del av produktionsresultatet till investeringar säkerställer vi en ännu högre konsumtion och levnadsstandard i morgon.

Om vi tänker oss Sverige som en fabrik så innebär detta att vi tar en del av vinsten från årets produktion och köper några maskiner till, och kanske bygger en ny maskinhall med plats för ytterli-

gare maskiner. På så sätt kan vi i denna fabrik producera *ännu mer* nästa år, och då får vi också mer pengar över till att investera i ännu fler maskiner. AB Sverige kan på så sätt kontinuerligt växa och få allt större resurser och allt högre levnadsstandard, rent teoretiskt.

En investering i en maskin, en väg eller en skolbyggnad är ett sparande i realkapital. Nettoexporten är ett annat typ av sparande, nämligen ett sparande i *finansiellt* kapital. Om vi exporterar mer än vi importerar, och inte har en negativ kapitalavkastning som är större än nettoexporten, får vi ett finansiellt överskott. Detta överskott, detta inflöde av pengar, kan vi välja att använda till finansiella placeringar eller reala investeringar, grovt sett.

Nu kan det av ena eller andra anledningen för en privatperson eller ett företag, ibland också för en nation, vara bra att sätta undan en del av detta finansiella kapital ”på bankboken”. Men det är först när dessa pengar används till investeringar – av personen, företaget, nationen eller av någon som lånar pengarna – som detta finansiella sparande har förvandlats till ett reellt sparande, det vill säga en investering. Att köpa och sälja obligationer ökar i sig inte vår produktionskapacitet, att köpa fler maskiner gör däremot just detta.

För en nation kan det dock vara motiverat att under ett antal år ha ett överskott i handeln med varor och tjänster med utlandet, speciellt om man som Sverige har haft ett löpande underskott i kapitalavkastningen till följd av räntebetalningar på offentliga och privata utlandslån.

Tilläggs bör också att handeln med aktier och obligationer är viktig för ett samhälle, och dess betydelse ligger just i att man med denna handel tillgodoser att de som vill investera i realkapital och humankapital får tillgång till krediter och riskvilligt kapital. Det är när handeln med aktier och obligationer ökar betydligt mer än handeln med varor och tjänster som man kan börja tala om en improduktiv obalans i samhället.

Det har emellanåt framställts som om det privata sparandet är ”för stort”, och att detta hämmar konsumtion och tillväxt. Så kan det bli enstaka år, som när den privata sparkvoten svängde från minus 3 procent till plus 10 procent i början av 90-talet. Ett högt privat sparande är dock inte något negativt i sig. Men ett högt privat sparande får svårt att komma till stånd om skatter, avgifter och

andra inslag i den ekonomiska politiken urholkar de disponibla inkomsterna under ett antal år, något som varit fallet i Sverige.

Förutom sparande i *realkapital* och *finansiellt kapital* finns som sagt sparande i *humankapital*, mänskligt kapital. Utbildning är ett sådant sparande, förmodligen den mest produktiva investeringen ett samhälle kan göra. Att prioritera sparande i finansiellt kapital framför ett sparande i humankapital är att prioritera en passiv sparform framför en aktiv. Det innebär att vi väljer ackumulerandet av aktier och obligationer framför ackumulerandet av kunskap.

Om en kommun väljer att ”spara” och vara återhållsam med resurserna till skolan, och i stället satsar en del av dessa pengar på finansiella placeringar så kan detta, om kommunen har tur, ge en kraftig finansiell värdestegring på det insatta kapitalet. Har kommunen otur och råkar göra en mindre lyckad placering då minskar i stället värdet på det insatta kapitalet. Under tiden som man i kommunen hoppas att det finansiella kapitalet ska förränta sig så förlösas det oersättliga humankapitalet.

Varje generation, varje skolklass, varje individ är unik och kan med sitt inhämtande av kunskap bidra till att göra samhället rikare. Om våra styrande väljer finansiellt sparande framför mänskligt sparande så riskerar vi att förlora ett antal individer för framtiden, individer som i stället för att bli samhällets bidragsgivare blir samhällets bidragstagare. Man kan till exempel fråga sig hur många potentiella uppfinnare, kreatörer och entreprenörer som ”sparats” bort under 90-talet.

Nationalräkenskapernas till åren komna definition av skolundervisning som ”konsumtion” riskerar att leda till att ansvariga politiker tror att samhället kan spara pengar genom att snåla med resurserna till skolan. Inte bara riskerar. Såväl genomförda nedskärningar som landets officiella språkbruk vittnar om att så är fallet. Det kallas ”besparing” när skolbarn trängs ihop i för stora klasser och får bristfällig undervisning. Ibland även med den i sammanhanget tragikomiska motiveringen: ”Ju mer vi sparar i dag desto bättre får våra barn det i morgon!”

På senare år har humankapitalets betydelse för tillväxt och välbefinnande framhållits allt mer. (Se exempelvis Magnus Henrekssons bok *Sveriges tillväxtproblem*, SNS, 1998.)

Ekonomerna är tydliga på särskilt en punkt: det måste löna sig att utbilda sig. Den så kallade *utbildningspremien* framhålls som en av de viktigaste förutsättningarna för ett lands långsiktiga tillväxt. Det land som inte premierar högre studier riskerar att hamna på efterkälken och tvingas gå miste om de komparativa fördelar en högutbildad befolkning ger. I en allt mer internationaliserad ekonomi tvingas man då i stället att konkurrera med låga löner och långa arbetstider, en tendens som redan efter devalveringarna 1981 och 1982 började göra sig gällande i Sverige.

Lindbeckkommissionen slår under rubriken *Investeringar i utbildning* fast utbildningspremiens betydelse. I förslag nummer 73 heter det: "Lönedifferenser är ett viktigt incitament till produktiva investeringar i humankapital."

Här pekar kommissionen på en viktig frågeställning. Om löneskillnaderna är för små och skatteskalorna har för stor grad av progressivitet finns en risk att människors incitament att utbilda sig hämmas. Detta tycks de flesta bedömare vara överens om i dag.

Samtidigt finns också en nedre gräns för skatteuttaget, där en minskad skatteinkomst för den offentliga sektorn begränsar de resurser man kan satsa på skolor och högre utbildning.

Detta är som sagt ett exempel på en besvärlig målkonflikt i den ekonomiska politiken.

Ett av Ekonomikommisionens förslag lyder:

77. Sänk kostnadsnivån i utbildningsväsendet bland annat genom att återgå till en tidigare lägre lärartäthet.

Förslaget är anmärkningsvärt. I en situation där många anser att besparingarna har gått för långt i skolorna och att man bör tilldela utbildningsväsendet kraftigt *ökade* resurser föreslår några av landets ledande nationalekonomer att man i stället bör "sänka kostnadsnivån i utbildningsväsendet, bland annat genom att återgå till en tidigare lärartäthet".

Nästa förslag reserverar sig dock en aning mot det föregående:

78. Om skolan måste tillföras mer resurser, bör dessa i första hand tas från barnomsorgen eller barnbidraget, vilket innebär en förskjutning i tiden av stödet till barn.

Innebörden är tydlig: barn ska inte tilldelas mer resurser än de har i dag. Antingen ska de som i förslag 77 ha *mindre* resurser, eller också ska de som i förslag 78 ha *oförändrade* resurser, dock annorlunda fördelade. Ger man ökade resurser till skolbarn i en viss ålder, ska lika stora resurser dras undan från barn i annan ålder.

Hur mycket nedskärningar eller uteblivna satsningar i landets skolor som dessa Lindbeckkommissionens förslag har inneburit under 90-talet kan man bara spekulera kring. Lika omöjligt är det att kvantifiera hur mycket detta på sikt kostar Sverige i form av lägre ackumulation av humankapital och en försvagad konkurrenskraft. Men att meriterade svenska ekonomer – som i andra sammanhang gjort en insats genom att betona humankapitalets roll – ger politikerna rådet att *minska* resurserna till utbildningsväsendet, är som sagt anmärkningsvärt.

Bakom olika gruppers argument för och emot en stor offentlig sektor döljer sig självfallet inte enbart motiv för att ”stärka svensk ekonomi”. Där i döljs också en maktkamp och frågan vilka grupper och individer som anser sig gynnas respektive missgynnas av en stor eller liten offentlig sektor. Olika gruppers argumentering att just deras linje skulle gynna landets ekonomi och därmed komma alla medborgare tillgodo snarare bekräftar än dementerar den saken.

Det fanns en tid då den dominerande inställningen var att en stor offentlig sektor gynnar ekonomin. I dag dominerar antagligen den motsatta ståndpunkten, åtminstone bland ekonomer och opinionsbildare. Det går dock att finna vetenskapligt stöd för bägge ståndpunkterna, och vilken uppfattning som för tillfället anses mest välgrundad har i hög grad att göra med rådande världsbild och maktbalans, inte bara med vilka forskningsresultat som framkommer.

Skulle en stor offentlig sektor och en generell välfärd vara så skadligt för ekonomin som många ekonomer i dag framhåller, då återstår att förklara varför länder med stor offentlig sektor så ofta återfinns bland de rika länderna och varför länder med obefintlig offentlig sektor återfinns bland världens fattiga länder. Att vända på resonemanget, och hävda att man måste ha en stor offentlig

sektor för att bli ett rikt land, är dock inte heller en hypotes som går att verifiera.

Den nu framlidne amerikanske ekonomiprofessorn Robert Eisner kommenterade frågan på ett intressant sätt när jag fick tillfälle att samtala med honom under hans Sverigebesök för några år sedan. Han sa:

– Den svåra frågan om den offentliga sektorns storlek och var gränserna går för privat och offentligt ägande vill jag ha ett pragmatiskt förhållningssätt till, inte ett dogmatiskt.

En inställning som Robert Eisners har de senaste decennierna varit ovanlig bland svenska ekonomer, som i många fall à priori tycks ha bestämt sig för att den offentliga sektorn generellt är ”för stor och ineffektiv” och att dess verksamheter genomgående skulle skötas bättre i privat regi. Sanningen är snarare att ingen ekonom i världen med säkerhet kan säga hur den för samhället optimala mixen av privat och offentligt ser ut.

Att som ekonom säga att storleken på den offentliga sektorn ”av allt att döma skadar svensk ekonomi” är alltså mer ett påstån-
de och en värdering än ett empiriskt belagt konstaterande.

2.2 Grassmanaffären

Nationalekonomen Sven Grassman (1940–92) hade många tankar kring detta om medborgarnas vanmakt inför ekonomers och politikernas argument. Grassmans forskning, författarskap och opinionsbildning har utgjort en viktig inspirationskälla för åtskilliga ekonomer och samhällsdebattörer, däribland undertecknad, vilket framgår av innehållet i denna skrift.

I boken *Makten över våra tankar* (Ordfront, 1983) skrev han:

Det otäcka är att när en ny begreppsvärld etablerats som främjar en viss samhällssyn så blir alla språkets fångar. Precisionen blir allt mindre, allt mer underförstås. Politiska förändringar framstår som ekonomiskt nödvändiga, andra förändringar framstår som omöjliga och orealistiska. ’Krismedvetande’ blir något positivt som vittnar

om realism – även hos just dem som det ekonomiska språkets skevhet är riktad mot.

I boken *Det plundrade folkhemmet* (Årstiderna, 1985), gick Grassman ett steg vidare och menade att begreppsförvirringen och bristen på kritisk debatt om den ekonomiska politiken hotar hela det demokratiska systemet:

Så länge folk tror att vi alla sitter i samma båt, att militären ska sköta kriget och att ekonomerna ska bestämma sysselsättning och reallöner, så länge kommer avdemokratiseringen att fortsätta.

Sven Grassman kom att bli ett slags modern kättare genom att kraftfullt och vederhäftigt ifrågasätta den gängse bilden av svensk ekonomi. Han grundade sin popularitet bland gräsrotterna och sin impopularitet hos makthavarna genom att avslöja att regering och riksbank under 70-talet hade en vilseledande bokföring av bytesbalans och utlandsskuld i nationalräkenskaperna. Grassman, då vicechef till Assar Lindbeck på Institutet för internationell ekonomi, vann 1980 striden mot regering och riksbank, som tvingades revidera sina siffror kraftigt. I Riksbankens officiella statistik var underskottet i bytesbalansen nära fyra gånger så stort som i verkligheten. Det redovisade underskottet från 1971 till 1978 var 38,1 miljarder, det faktiska – som Grassman tog fram i samarbete med SCB – var mer hanterbara 9,8 miljarder. Den ekonomiska politiken och debatten i Sverige hade grundat sig på en statistik i vilken vårt underskott i bytesbalansen framstod som långt större än omvärldens. Efter revideringarna utifrån Grassmans forskning var Sveriges underskott i stället ganska typiskt för ett oljeimporterande land, med karakteristisk djupdykning i samband med oljekriserna OPEC I och OPEC II.

Likadant förhöll det sig med landets utlandsställning och företagens driftsöverskott. Också där var den officiella statistiken en grov svartmålning av verkligheten.

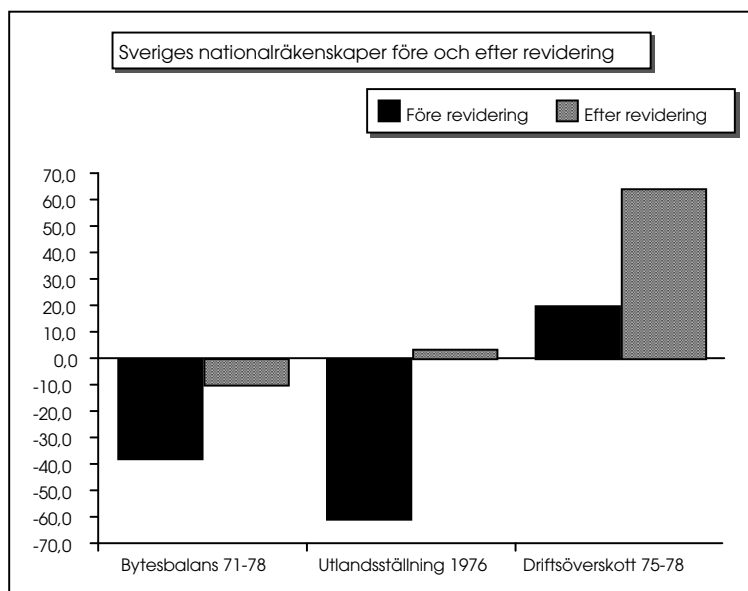
Det talades i valrörelsen 1976, bland annat av den då blivande ekonomiministern Gösta Bohman, om ”Sveriges stora utlandsskuld”. Fakta talade ett annat språk. Visserligen hade landet en samlad utlandsskuld på 60,7 miljarder (offentlig, finansiell och

icke-finansiell sektor, varav den senare stod för huvuddelen), men vi hade samtidigt en *fordran* på 64,3 miljarder, och därmed en nettofordran på 3,6 miljarder. När debatten om vår utlandsskuld inleddes på 70-talet hade Sverige således ingen utlandsskuld alls, netto.

När det gäller företagens driftsöverskott (bruttovinst minus kapitalförslitning) så visade våra officiella nationalräkenskaper ett blygsamt överskott på 20,2 miljarder för åren 1975–78, en tid som präglades av kostnadskris och internationell lågkonjunktur. Efter att Sven Grassmans beräkningar blivit officiellt vedertagen statistik reviderades driftsöverskottet upp till 64,3 miljarder. Det verkliga driftsöverskottet under denna mörka period var således drygt 300 procent högre än det av regeringen redovisade och av ekonomkåren diskuterade.

Figur 2.6. Sveriges bytesbalans och utlandsställning samt företagens driftsöverskott före och efter revidering av nationalräkenskaperna (miljarder kronor, löpande priser)

Källa: SCB, Sveriges Riksbank, Sven Grassman. Diagram: Torsten Sverenius 1999.

Den stridbare forskaren tvingade de styrande att plocka ned ännu en mosaikbit från den gängse bilden genom att visa att Sverige hade förlorat lika många exportandelar under det blomstrande 60-talet som på det krisdrabbade 70-talet. Exporten kan öka samtidigt som våra exportandelar minskar något, var Grassmans budskap. Han drog parallellen att Sveriges befolkning kan öka kontinuerligt trots att vår andel av världspopulationen fortlöpande minskar.

Även siffrorna över de förlorade exportandelarna fick således ändras. I den reviderade nationalbudget som presenterades i maj 1981 använde man Grassmans siffror, som visade en andelsförlust på 6,5 procent mellan 1975 och 1980, inte de 14,5 procent som hade nämnts i långtidsutredningar och debatter.

Grassman visade dessutom att svenskarnas totala konsumtion (privat och offentlig) bara hade ökat hälften så mycket som i jämförbara länder under 70-talet. Detta var alltså raka motsatsen till det tal om svensk "överkonsumtion" som hördes i debatten.

Nils Lundgren, chefsekonom på Merita Nordbanken, kommenterar:

– Även om han tog i väldigt kraftigt så tror jag att han hade rätt. I Riksbanken och på Finansdepartementet så ansåg de att det var illa nog som det var med Sveriges ekonomi, så de tyckte att de behövde alla argument som man kunde få fram för att motivera en stramare ekonomisk politik. Och det var liksom standard år ut och år in.

– Grassman började ju med att göra en studie av handelskrediterna tillsammans med Bengt Metelius, en offentlig utredning. De var färdiga omkring 1970. Sedan kom han det här på spåren, och då tror jag också att han har rätt i sina anklagelser, att under 70-talets lopp så ville varken Riksbanken eller Finansdepartementet att det skulle komma en massa data som pekade på att "Det här med bytesbalansunderskott, det kan ni glömma!". För det var ju delvis normen då, att Sverige inte skulle ha bytesbalansunderskott. Har vi det då måste vi låna utomlands, och det förstår alla puritanskt uppfostrade svenskar; att är det fel så kan de svälja åtstramningar. Så därför stötte han på patrull, de tyckte att så länge han inte hade absolut bevisat vattentätt och i alla avseenden, så gav de inte med sig. Han kände att han inte fick stöd, och han kanske inte fick an-

slag för ytterligare en undersökning och sådant där. 'Grassmanfejden' vanns ju av Sven Grassman. Han fick rätt, och det erkändes också sedan.

– Men efter det ställde han sig i en annan situation, då ville han allmänt ha en mera expansiv politik. Sedan började han hävda att varenda en som sa någonting annat eller inte riktigt gick så långt också var på något sätt svekfull och halvt köpt, och det har jag aldrig begripit varur detta kom.

Trots att Grassmans forskning blev ett dråpslag för den officiella bilden av svensk ekonomi, fortsatte ekonomer, politiker och journalister beskriva verkligheten i termer av att löneexplosion och överkonsumtion hade lett till en katastrof för företagen och en försvagning av bytesbalansen och (därmed) en försämring av landets utlandsställning.

Grassmans bild var att vi visserligen hade ett underskott i bytesbalansen, och att vi visserligen hade en för företagen besvärlig kostnadskris och strukturkris, men att detta var problem som alla industriländer brottades med, förutom att svenska politiker hade förvärrat kostnadskrisen genom att öka arbetsgivaravgifterna mitt i en djup lågkonjunktur.

Den bild som Nils Lundgren ger, att Sven Grassman ansåg många av sina kollegor agera svekfullt och "halvt köpt" är korrekt. Grassman var oerhört besviken över den tystnad som bredde ut sig efter hans avslöjanden, och att så få kolleger öppet vågat eller velat stötta honom i kampen. I sin besvikelse antydde han ofta en korruption bakom denna tystnad. Helt klart finns det *inslag* av allvarlig korruption i detta skeende, men lika klart är att många ekonomer helt enkelt gjorde en annan analys än Grassman, trots att de gav honom rätt när det gäller hans statistiska data, och att detta självfallet inte behöver betyda att man är "köpt" eller "korrumpad".

LO:s chefsekonom P-O Edin berättar om en händelse i samband med Grassmanaffären:

– Jag satt i en skattegrupp. Riksbankens jubileumsfond hade en skattegrupp som skulle se till att det blev lite skatteforskning i Sve-

rige, och då hade det kommit in en ansökan från Sven Grassman om att studera det där bytesbalansunderskottet ”som den samlade världen hade mot månen”, den officiella bilden stämde ju inte. Men det var ju bara fel grupp att komma med en sådan ansökan till. Men jag sa åt ordföranden, att ”För guds skull – se till att Sven får det här, för han håller ju på att gripas av noja, och dessutom är han skitduktig på det här med bytesbalansen!” Han kanske inte var världens duktigaste ekonom men det här problemet kunde han utan och innan – han fick ju 110 procent rätt i Sverige! ”Få honom att gräva ner sig i världens bytesbalansstatistik, då kommer han ut med praktiskt bra resultat för oss alla, sysselsätt honom med något viktigt! Så ge honom forskningsbidraget, se till att han får detta!”

– Detta var väl 1982, ungefär. Ett halvår senare frågade jag honom hur det gick. ”Nej”, sa han, han fick det inte. ”Men hur i helvete kunde det gå så?” frågade jag. ”Nej, jag fick inte fram ett enda positivt sakkunnigutlåtande”, sa han. ”Men till vilka skickade du?” frågade jag. När han berättade vilka så frågade jag hur fan han kunde skicka det till dem; ”Det visste du väl att de säger nej!” sa jag. ”Men det var inte de första jag skickade till”, sa han då. Alla han skickade till avstod från att yttra sig, därför fick han inte bidraget. Sven berättade att han också hade skickat till Villy Bergström, som också avstod. När jag hörde detta gick jag till Villy och frågade ”Men varför i helsike skrev du inte under på det?”

”Jo, men du förstår, jag har lyckats hålla mig undan den där striden mellan Assar och Grassman, och du vet, jag själv har tagit ett antal strider med Assar, och det är så att skulle jag skriva ett positivt uttalande om Sven Grassman då råkar jag i luven på Assar igen, och det har jag fått nog av, och då åker jag ut i kylan igen. Å andra sidan: om jag skriver ett negativt uttalande då kommer Sven Grassman och kallar mig genomkorrumperad:”

– Det blev alltså så att alla som hade kunnat skriva ett positivt utlåtande, de avstod. Till slut var det bara givna fiender till Grassman som fick det. Undra på att man grips av noja! Ändå är det en systematik i systemet. Jag kan se orsaken till att det blir så, men sett från Svens sida så måste det ju se ut som en konspiration. Att också Riksbankens jubileumsfond skickade sakutlåtande och lät givna motståndare till Grassman yttra sig, kan ju se ut som en konspira-

tion, men faktum är att det var inte så, för man hade försökt få fram utlåtande även från andra, men de som kunde skriva ville inte, helt enkelt. Så olika kan världen se ut från olika ögon.

Sven Grassman vann som sagt kampen om nationalräkenskaperna, men förlorade i samma slag sin position i den akademiska världen. En orsak till det kan vara att han med sina rön och analyser indirekt satte käppar i hjulet för de ekonomer som byggt sin forskning och resonemang på den felaktiga, av Grassman nu reviderade statistiken. En annan orsak kan kanske vara att han med sin analys trampade mäktiga samhällsintressen på tårna. Man bör veta att detta utspelade sig mitt i den mest intensiva ideologiska brottningskampen i vilken exportindustrin, arbetsgivarsidan och bankerna var på offensiven mot vänstern och den radikaliserade fackföreningsrörelsen. År 1976 fick man den första borgerliga regeringen på 44 år, och såg därmed sin chans att så att säga lösgöra Sverige ur fackets och socialdemokratins grepp. De mosaikbitar som hade visat på en ensidig svensk löneexplosion och överkonsumtion passade möjligen alldeles för bra in i dessa parterers världsbild för att man skulle vilja byta ut dem. Grassmans rön förstörde viktiga inslag i den bilden, vilket gjorde honom till ett irritationsmoment. Fram till revideringarna av nationalräkenskaperna var han en av landets mest uppburna forskare, och som en av de ledande experterna på betalningsbalansfrågor ett aktat namn också internationellt. Institutet för internationell ekonomi vid Stockholms universitet hade nått sin status delvis med hjälp av Grassmans internationella kontaktnät. Trots detta åkte han nu ut i kylan.

SAF:s chefsekonom Jan Herin kommenterar de dramatiska händelserna:

– Jag jobbade faktiskt på Institutet för internationell ekonomi, och då var Assar chef och Grassman var ju vicechef. Och de gick väldigt bra ihop, men sedan ändrades det, och Grassman gjorde ju en väldig insats när politikerna lyckades måla upp det här med underskotten som en fruktansvärd fara. Han hade en nyanserad bild, och där vann han en enorm respekt och framgång. Men det betyder inte att *allt* som han sedan driver är rätt. Du vet, det stiger en åt

huvudet när man tror att man då har rätt om allt. Sedan sa några att ”så är det inte” och då uppstod en clash.

Det kom till öppen strid mellan Sven Grassman och hans chef Assar Lindbeck, som nu hävdade att Grassmans forskning blivit för dyr för institutet. Lindbeck krävde att Grassman skulle söka medel ur privata fonder, och erbjöd sig hjälpa till med detta, men Grassman vägrade ta emot forskningsmedel från exportindustrin, vars världsbild han ifrågasatt genom sina rön, han ville erhålla statliga medel för sin forskning även i fortsättningen.

Bråket mellan Lindbeck och Grassman blev ett känsligt ärende. Grassman ville klyva Institutet för internationell ekonomi i två delar, en under honom och en under Lindbeck, men detta motsatte sig Lindbeck, och fick universitetsledningen med sig. Grassman tvingades lämna sin tjänst som vicechef på institutet, blev av med sitt tjänsterum men kunde efter en tid återvända till sin forskartjänst. Han kände sig efter detta trakasserad på sin arbetsplats, medan Lindbeck och de med honom förtrogna anklagade Grassman för att ha slutat forska och att han därför inte hörde hemma på IIES längre. Institutet för internationell ekonomi gav så småningom ut en vitbok i vilken Lindbeck och övriga motståndare till Grassman förklarade sig oskyldiga till bråket.

Att Grassman slutade forska hävdas än i dag från institutet. Det är dock inte ett adekvat påstående. Visserligen skrev Grassman under 80-talet böcker och debattartiklar i vilka han kritiserade den ekonomiska politiken, och visserligen var han en flitig föredragsställare runt om i landet, men denna polemik mot den förda politiken utgick ifrån hans forskning. Att sprida sina forskningsresultat så att det nyanserar samhällsdebatten måste i en demokrati ses som något positivt. Sven Grassman publicerade under 80-talet sina forskningsresultat också i viktiga internationella vetenskapliga tidskrifter, ett kriterium på att man är aktiv som forskare. Dessutom var han fram till sin död 1992 sysselsatt med ett stort forskningsprojekt om de svenska kommunernas ekonomi.

Sven Robert Larsson, doktorand i nationalekonomi vid universitet i Roskilde, arbetade en tid som forskningsassistent åt Sven Grassman på IIES. Hans kommentar till detta är:

– Det är ett absurt påstående att Sven slutade forska. Hans Tson Söderström säger i ett brev till Sven att ”resultatet av din forskning sprider sig som ringar över hela den ekonomiska forskarvärlden” – detta skrev han bara en tid innan Grassman blev uppsagd som vicechef på Institutet. Det räcker att läsa Ekonomins gångjärn (Allmänna Förlaget, 1974) så ser man resultatet av hans forskning. Han följde sedan upp forskningen och föreläste och skrev vetenskapliga artiklar.

Grassmanaffären är emellertid intressant ur flera aspekter. Den är ett koncentrat av de ideologiska och ekonomisk-politiska spänningarna i samhället som uppstod i slutet av 60-talet och accentuerades på 70- och 80-talen.

Den inrymmer också två huvudlinjer när det gäller tolkningen kring vad som skett med svensk ekonomi sedan 1970: den linje som hävdar att vi har *levt över våra tillgångar* och den linje som vill göra gällande att vi *levt under vår produktionsförmåga*. Dessa tolkningar är förbundna med olika paradig, olika världsbilder, inte bara med olika fakta.

Grassmanaffären reser också några frågor kring sambandet mellan vår ekonomi och demokrati.

För det första. Hur kunde regering och riksbank utelämna så viktiga storheter i beräkningen av bytesbalansen, utlandsställningen, företagets driftöverskott och våra exportandelsförluster att den officiella statistiken kom att avvika med flera hundra procent från de verkliga siffrorna?

För det andra. Hur kommer det sig att alla avvikelser gick i samma riktning, det vill säga att de utmålade Sverige som mer krisdrabbat än i realiteten? Om de statistiska avvikelserna uteslutande berodde på tillfälligheter och teknikaliteter, varför avvek inte statistiken i andra riktningen i något enda avseende?

För det tredje. Varför kämpade regeringen och Riksbanken emot Grassmans tolkning och siffror så länge, långt efter det att man visste att den egna statistiken var behäftad med grova fel? I stället fortsatte man från regeringen Fälldin att presentera de felaktiga siffrorna. Enligt sakkunniga på SCB höll man fortlöpande Finansdepartementet och Riksbanken underrättade om att det i den offi-

ciella statistiken för bytesbalansen fanns en stor dold inkomst (svenska företags tjänsteexport var ofullständigt redovisad). Trots detta fortsatte ekonomiministern Gösta Bohman att låta de felaktiga siffrorna ligga till grund för politiken och debatten.

Gunilla Thorgren gjorde en intervju för Pockettidningen R (nr 5 1984) med Gösta Bohman.

I denna intervju sa Bohman:

– Ett regeringspartis uppgift är att sitta kvar vid makten så länge som möjligt. Ett oppositionspartis uppgift är att komma till makten så fort som möjligt. När man har okunniga väljare, vilket vi har i Sverige, så tvingas man förenkla sitt budskap så till den milda grad. Detta gör att vi tvingas föra ett resonemang som ibland överskrider sanningens gräns. (...) Hade vi haft kunniga väljare, som visste vad det var frågan om, skulle vi aldrig kunna hålla på som vi gör.

Man kan kanske tycka att ett sådant uttalande i sig borde ha föranlett en storm i medierna. Så blev inte fallet. Uttalandet föranledde inte ens en kommentar i flertalet medier.

Tilläggs bör väl också att manipulationer med rikets räkenskaper svårligen kan karakteriseras som en ”förenkling av sitt budskap”.

För det fjärde. När Grassman vann kampen och Sveriges nationalbokföring reviderades – varför gjordes aldrig någon så kallad ”affär” av detta? Varken regering, riksbank eller massmedier direkt basunerade ut saken. Inget land i världen har i modern tid haft oegentligheter av den här storleken i nationens bokföring.

Frågan var således brännhet, och borde i en demokrati föranleda en mycket stor uppmärksamhet och debatt under lång tid framöver. Trots en och annan tidningsartikel i ärendet var det en förbluffande blygsam bevakning kring dessa revideringar. Varken i Aktuellt eller Rapport gjordes någon nyhet av de grova avvikelserna i våra nationalräkenskaper. (Uppmärksamheten i medierna kring detta var inte tillnärmelsevis så stor som när en kvinnlig politiker några år senare köpte choklad för det kontokort hon uppbar i tjänsten.)

Att de som var skyldiga till den felaktiga bokföringen inte önskade något rabalder kring frågan är naturligt, dock inte försvarbart. Att medierna och den politiska oppositionen inte ställde de skyldiga till svars är en annan sak. Detta är i sig anmärkningsvärt.

Medierna hade kablat ut den felaktiga, överdrivna bilden av ensidig svensk kris. Att man inte gjorde några längre artikelserier om ärendet kan möjligen ha med det att göra.

Den politiska oppositionen ville måhända inte göra en stor affär av att landet inte var lika nattsvart krisdrabbat som man hade hävdad. I så fall skulle ju den borgerliga regeringen kunna framstå i mer positiv dager.

En annan tolkning är att om ekonomer, politiker och journalister hade gjort en ”affär” av ärendet, då skulle detta komma att irritera mäktiga partsintressen.

Frågan är dock om den typen av hänsyn hör hemma i en demokrati.

För det femte. Hur kan det komma sig att ekonomer, politiker och journalister än i dag resonerar som om revideringen av nationalräkenskaperna på 70-talet aldrig genomfördes? De intervjuade ekonomerna medger visserligen att Grassman hade rätt gentemot regering och riksbank beträffande räkenskaperna, men menar samtidigt att Sverige *hade* ett allvarligt underskott i bytesbalansen, trots att nivån på underskottet var mindre oroväckande än i Riksbankens statistik.

Villy Bergström, en av våra nuvarande vice riksbankschefer, representerar detta synsätt:

– Vad Grassman lyckades visa var att *nivån* inte var lika illa utan den låg högre upp, men kurvan gick trots allt i samma riktning, det var bara något års fördröjning innan eländet kom. Så han ändrade inte något fundamentalt, mer än att det var en överdriven nivå på det. Sedan vet jag inte hur han blev, men han upplevde sig som förföljd på något vis. Det där med bytesbalansens storlek fick han ju rätt i, men sedan har jag aldrig någonsin hört honom i något konjunkturläge tala om behovet att sanera eller strama åt.

Lars Calmfors, professor på IIES, gör en liknande tolkning beträffande Grassmans rön:

– Jag tyckte att han hade rätt, och det tyckte i stort sätt alla ekonomer. Det fanns problem med bytesbalansstatistiken under slutet av 70-talet, och där drog Riksbanken och andra fötterna efter sig, för det där var lite pinsamt så att säga. Men samtidigt menar jag nog att det fanns en restriktion som gjorde att det inte var så lätt att genom en expansiv finanspolitik spä på efterfrågan, därför att det hade gett större bytesbalansunderskott och budgetunderskott, för det var ju också ett problem, och av det skälet så måste man göra en kostnadsanpassning då. Senare har man då haft budgetunderskottet som en större restriktion, men vid den tidpunkten uppfattades bytesbalansunderskottet som en värderestriktion. Och det var väl inte skuldsättningen i sig – nivån – lika lite som det sedan har varit med statsbudgeten eller i statsfinanserna. Det har inte varit *nivån* på skulden utan att skuldsättningen förändrades, man såg inte att man kunde få stopp på utvecklingen, snarare än att man hade hamnat på en nivå som var ohållbar, det var det ju inte. Bara att om man inte gjorde något så skulle man förr eller senare hamna där.

Dåvarande riksbankschefen Lars Wohlin kommenterar:

– Jag hade ju mycket heta debatter med Grassman utifrån det perspektivet att han hävdade att det inte var något underskott i bytesbalansen. Jag hävdade att det *var* ett underskott i bytesbalansen, så eftersom bytesbalansen då var ett ganska dominerande mål för politiken, så var bytesbalansstatistiken väldigt viktig. Grassman hävdade att vi hade en nettotillgång i utlandet, och jag argumenterade för att det var *flödena* som var det viktiga, inte nettotillgångarna. Har vi till exempel ett sparande på minus 5 procent, att hushållen sparar med minus 5 procent, så kan de fortfarande ha nettotillgångar.

Det var riktningen som var det viktiga, menade du?

– Ja, sedan var det en massa tjafs om olika sätt att tolka statistiken.

Och i detta ”tjafs” om statistiken var det alltså Sven Grassman som hade rätt och Lars Wohlin och Riksbanken som hade fel.

Vad Villy Bergström, Lars Calmfors, Lars Wohlin och de flesta andra ekonomer sällan nämner i sammanhanget är att huvudorsaken till underskottet i bytesbalansen på 1970-talet var oljeprischockerna OPEC I (1973/74) och OPEC II (1979/80). Man talar än i dag som om huvudorsaken till underskottet vore överkonsumtion, kostnadskris eller strukturfel (som exempelvis att Sverige skulle ha en för liten industrisektor för att vid full sysselsättning kunna uppnå balans i utrikesaffärerna). Faktum är emellertid att Sveriges bytesbalansunderskott med stor överensstämmelse följde andra små, oljeberoende länders dito under denna tid.

Ungefär samtidigt som regering och riksbank reviderade nationalräkenskaperna inföll den andra oljeprischocken, OPEC II. Bytesbalansen försämrades än en gång som en följd av höjda oljepriser, och ”den ekonomiska krisen” blev åter samtalsämnet i medierna. Att denna kris dock i huvudsak var gemensam för hela västvärlden diskuterades inte i tillräcklig grad. Nu var det åter ”överkonsumtion, löneinflation och offentlig utgiftsexplosion” som hade lett till underskottet i statsbudget och bytesbalans.

Denna bild av svensk ekonomi har levt vidare fram till våra dagar. Så intensiv var den informationskampanj som fördes att alla försök att nyansera bilden har hamnat i skuggan. Genom att måla upp bilden av 70-talets kostnadskris som ett slagfält på vilket svensk industri lämnades i ruiner slipper man också en diskussion om den kraftiga omfördelning från löntagare och småföretagare till de stora exportföretagen som pågått i två decennier. När någon pekar på att ekonomi och samhälle hotas av den klyfta som skapats mellan olika grupper, regioner och företag kan fortfarande stridsropet höras: ”Remember the Alamo!” – Kom ihåg kostnadskrisen!

Detta trots att exportindustrin fick borgerlig och socialdemokratisk hjälp att ta tillbaka dessa löneökningar med råge: fem devalveringar på sammanlagt 45 procent 1976–82.

Detta förhållande kommenteras av ekonomen och Aftonbladetskrönikören Carl Hamilton:

– Till och med när ledarsidorna i dag tvingas ta i det här jättetråkiga med det misslyckade kronförsvaret så säger de att ”Det var inte vårt fel, det var fackets fel 1975–76!” En historiker kan ju bara gap-

skratta åt en sådan förklaring. Men jag tror att de är helt uppriktiga, det är så de ser det.

Sven Grassmans rön dyker inte längre upp i dokument som behandlar svensk ekonomi, detta undantaget, trots att han så tidigt varnade för den situation som blev verklighet under 90-talet, med massarbetslöshet och tudelning av samhället, och trots att han redan 1972 föreslog flytande växelkurs, 20 år innan denna växelkursregim blev verklighet.

Detta kan bland annat ha att göra med det utbredda ointresse för alternativa synsätt som Sverige präglats av de förflutna decennierna.

Staffan Burenstam Linder, (m) professor på Handelshögskolan, kan tjäna som exempel på detta ointresse. Apropå Sven Grassmans rön hade han följande att säga:

– Jag måste faktiskt säga att jag orkade aldrig läsa det där, utan jag nöjde mig med att Assar Lindbeck och andra, som jag ansåg något mer kompetenta, ansåg att det där bara var ett påfund.

”Påfund” eller ej, Grassmans forskning tvingade i alla fall fram den kraftigaste revidering av ett lands nationalräkenskaper som gjorts i ett modernt industriland. Veterligen har inga av Burenstam Linders forskningsresultat rönt någon liknande framgång.

Det finns de som hävdar att Sverige ännu i dag inte har hämtat sig från kostnadskrisen, underskotten och den ekonomiska politik som fördes på 70-talet. Många ekonomer och debattörer menar i dag att en ”lärdom” från 70-talet är att expansiv finanspolitik motverkar sitt syfte.

Detta är en märklig slutsats med tanke på att Sverige sedan 1970, sett över hela perioden, har fört en stramare ekonomisk politik än så gott som alla konkurrentländer. En rimligare slutsats för vår del borde därför vara att *stram* finanspolitik tenderar att motverka sitt syfte. Om regeringar devalverar ett par gånger för mycket för att motverka en kostnadskris och därtill höjer moms och andra indirekta skatter så att inflationen stiger och löntagarnas reallöner urholkas under två decennier, då kanske man inte bör bli förvånad om löntagarna försöker återta förlorad terräng. *Sådana*

rationella förväntningar diskuteras sällan (annat än just gällande devalveringarna), teorin används huvudsakligen i motsatt syfte – för att visa att det aldrig lönar sig att föra en expansiv ekonomisk politik eftersom ekonomins aktörer omedelbart ställer in sina förväntningar på detta.

Att ekonomins aktörer skulle kunna tänkas reagera på en för hård *åtstramning* – sådant får inte existera (trots att det bevisligen har hänt upprepade gånger) i ett land där ekonomiska antaganden och hypoteser bara får lov att äga giltighet i ena riktningen, det vill säga när de kan visa på samband som ligger i linje med rådande styrkeförhållanden och rådande paradigmer.

Detta är en av flera lärdomar man kan dra från Grassman-affären.

Sven Grassman visade vid några tillfällen hur stram finanspolitik, främst momshöjningar, kom att dra upp inflationen över våra konkurrentländers och samtidigt leda till valutautflöden. Den borgerliga momshöjningen 1980 och den socialdemokratiska momshöjningen 1990 kan tas som exempel. Grassman visade också att en del av utflödet hade sin orsak i att Riksbanken vid dessa tillfällen var sena med att höja sin styrränta för att motverka utflödet.

När man i dag talar med någon av riksbankscheferna så säger de att momshöjningarnas effekt på konsumentprisindex den ska man bortse ifrån, eftersom detta bara höjer prisnivån det året som momsens höjs. Ja, det kan ju i och för sig vara bra att vi slipper få en höjning av reporäntan bara för att regeringen har höjt bensinskatten eller någon annan indirekt skatt. Men marknadsaktörerna, som oftast är mer rationella och förutsägbara i sitt handlande än politikererna, de har inte de gångna åren bortsett från sådana höjningar av inflationen, de har inte alltid hunnit göra analysen *varför* inflationen plötsligt tar fart, de har bara konstaterat detta i månadsstatistiken och därefter reagerat sunt och affärsmässigt för att skydda sina finansiella placeringar.

Dessutom har löntagarna, som också är marknadsaktörer, sett i sin plånbok att inflationen har ätit upp deras reallön sedan förra året. De reagerar rationellt på detta och begär högre nominella löneökningar därefter, något som också bidrar till att höja inflationen. Att sedan ekonomer och politiker med normpolitik och ”fasta

spelregler” har velat försöka förhindra löntagarna att ta tillbaka förlorad reallön vittnar inte om att man har förstått processens inneboende mekanik.

Att teorin om rationella förväntningar äger giltighet har med all önskvärd tydlighet bevisats i Sverige. En slutsats av detta lyder: kontraktiv ekonomisk politik i fel läge motverkar sitt syfte, och tenderar att leda till såväl högre inflation, högre nominella löneökningar och lägre tillväxt.

3 Vad hände med Sveriges ekonomi?

3.1 Den svenska modellen i en ny värld

År 1936 skrev den amerikanske journalisten Marquis W. Childs en bok med namnet *Sweden: The Middle Way*. Boken handlar om en säregen skandinavisk monarki där de sociala krafterna föreföll harmoniskt balanserade. I en stormig tid, när valet på många håll i världen stod mellan en totalitär planekonomi och en brutal marknadsekonomi navigerade svenskarna mitt i farleden, utom räckhåll för både Skylla och Charybdis.

Childs lyriska beskrivning av en välfärdsstat med en kung, en socialistisk regering och framgångsrika kapitalister som Wallenberg gjorde ett djupt intryck på de amerikanska läsarna. Boken fick ett överväldigande mottagande och gav bränsle åt den heta debatt som hade flammats upp kring president Roosevelts New Deal. Den nya given fick utstå hård kritik från höger och vänster, många debattörer ansåg att Roosevelts krisprogram bara förstärkte marknadsekonomin dåliga sidor.

Kolumnisten John Chamberlain skrev i New York Times:

Sveriges medelväg mellan ekonomisk individualism och kollektivism är utformad så att den ökar produktionen och sänker kostnader och priser, medan New Deal:s ’socialism’ fungerar i motsatt riktning. Den amerikanska nya given är ett experiment i socialiseringen av förluster, och den tenderar att föra kapitalismen ännu längre på vägen till monopolbildning, med alla dess hemskheter.

Redan samma år sände president Roosevelt en kommission till Europa, bland annat för att specialstudera den svenska modellen. Sverige hade blivit ett föregångsland.

Sverige och Tyskland var de länder som snabbast tog sig ur 30-talsdepressionen. Båda länderna använde statliga ingrepp för att blåsa liv i ekonomin. Tyskland satsade på Autobahn och framför allt på en våldsam militär upprustning, Sverige valde som bekant en mjukare väg. Visserligen föddes en ny nationalekonomisk världsbild med Keynes och Stockholmskolan, och visserligen hade deras idéer om en aktiv stabiliseringspolitik sin betydelse redan på 30-talet. Den viktigaste faktorn bakom Sveriges hastiga återhämtning var emellertid inte offentliga investeringar och expansiv finanspolitik utan den nedskrivning av kronan som följde på övergivandet av guldmyntfoten 1931. Det blev därmed exporten, bland annat till ett rustande Tyskland, som kom att dra igång industriproduktion och sysselsättning. Det var snarare statlig inblandning i den tyska ekonomin än i den svenska som drog igång industriproduktionen i Sverige.

Att det var expansiv finanspolitik som lyfte Sverige efter depressionen på 30-talet har varit en seglivad uppfattning. Erik Lundberg, i decennier en av Sveriges mest framstående ekonomer, framhöll tidigt valutapolitikens betydelse för återhämtningen.

På senare år har Nils-Eric Sandberg, ledarskribent på Dagens Nyheter, understrukit dessa fakta i polemik mot dem som utmålade 30-talet som ett decennium av framgångsrik keynesiansk stabiliseringspolitik. I sin bok *Vad gick snett i Sverige?* (Timbro, 1997) skriver Sandberg:

Att Sverige kom relativt lindrigt ur 30-talets depression har beskrivits som en stor framgång för den nya socialdemokratiska politiken, det vill säga en snabb tillämpning av Keynes idéer. Detta är en efterhandskonstruktion. Sverige lämnade guldmyntfoten i september 1931, före de flesta andra länder. Följden blev en depreciering av den svenska valutan. Diskontot (Riksbankens räntesats) sänktes från 8 till 2,5 procent 1933. På våren 1933 fixerades kronan, av en ren slump, till en extremt låg kurs mot pundet. Summan av detta blev en kraftig depreciering av kronan, och en uppgång av order, vinster och sysselsättning i exportindustrin.

Detta var huvudförklaringen till att Sverige snabbare än andra länder lyfte ur depressionen. Den ekonomiska politiken i termer av skatter och utgifter betydde inte mycket. De offentliga utgifterna sjönk tvärtom något som andel av BNP under mitten av 30-talet.

Det kan i sammanhanget vara intressant att notera att andra världskriget för USA:s del kom att bli ett gigantiskt lyft för ekonomin. Den försiktigt expansiva politik som New Deal inneburit förvandlades mot slutet av decenniet till en våldsamt stimulerande politik. Inför krigshotet försvann de konservativas motstånd mot statlig intervention, och därmed kunde en nationell enighet skapas kring politiken. Mitt i den fria marknadsekonomin Mecka visades prov på vilken kolossal tillväxt en statlig inblandning i ekonomin kan resultera i, om företag och medborgare är positivt inställda till det. Det var en tillväxt som marknadsekonomin självläkande krafter hade misslyckats med att alstra. Cirka 17 miljoner nya *civila* jobb skapades i USA under kriget, industriproduktionen steg med 96 procent, reallönerna i tillverkningsindustrin steg med 50 procent, sparandet ökade, kvinnorna kom ut i arbetslivet, de färgade fick jobb. Aldrig tidigare i världshistorien hade en sådan mobilisering av resurser skådats. Det blev alltså ironiskt nog ett världskrig som fick demonstrera bärkraften i blandekonomin och den keynesianska teorin.

Ett index över industriproduktionen visar att Sverige var det land som ökade sin produktion mest mellan 1929 och 1937. Å andra sidan hade inte vår produktion rasat lika djupt som i andra länder. Från 1932 och framåt fick Tyskland den kraftigaste ökningen.

Index över industriproduktionen på 1930-talet

	1929	1932	1937
USA	100	53	103
Storbritannien	100	84	124
Frankrike	100	72	82
Tyskland	100	53	117
Sverige	100	89	149

Källa: Erik Lundberg: "Ekonomiska kriser förr och nu" (SNS Förlag, 1994).

När världskonjunkturen vände uppåt igen i slutet av 30-talet ökade efterfrågan på de svenska företagens produkter kraftigt. Nu hade också den inhemska efterfrågan tagit fart. Industriproduktionen var som synes nästan 50 procent högre 1937 än 1929.

Arbetsmarknadens parter såg möjligheterna till stigande vinster, ökade löner och ett växande välstånd, såg att de hade mer att vinna på arbetsfred och produktion än konflikt och konfrontation. Så undertecknades det klassiska Saltsjöbadsavtalet mellan LO och SAF 1938, och därmed var det berömda svenska samförståndet stadfäst. Ett samförstånd som skulle komma att bestå i ganska exakt tre decennier, till 1968, innan det började upplösas i sina beståndsdelar.

Hur mycket av ”de goda årens” framgångar som berodde på en specifik svensk modell och hur mycket som berodde på andra faktorer är en ständig källa till debatt. Klart är att alla industriländer fick en hög tillväxt under 1950- och 60-talen, socialdemokratiskt som borgerligt styrda.

Anhängare av välfärdsstaten brukar tillmäta vår fördelningspolitik och vår finans- och arbetsmarknadspolitik en stor del av Sveriges ekonomiska framgångar, medan anhängare av en marknadsekonomi brukar tillmäta penningpolitik, export och växelkurspolitik, med exempelvis devalveringarna 1931 och 1949, ett större förklaringsvärde.

En cynisk tolkning av ”de goda åren” är att Sverige först gjorde stora vinster på att exportera när omvärlden rustade för krig, därefter gjorde ännu större vinster på att exportera när samma länder skulle byggas upp igen. I krig som i fred stod Sverige där med sin välbalanserade samhällsmodell, redo att exportera vad som behövdes i fråga om järn, stål och maskiner.

Tolkningen må vara bestickande, men är inte på något sätt heltäckande.

Sveriges välstånd byggdes med statliga krediter

Redan på 1800-talet hade grunden till Sveriges ekonomiska storhetstid lagts, dels genom lagar som bäddade för näringsfrihet och frihandel, dels genom kapitalimport som användes till omfattande

investeringar, bland annat i järnvägar. En annan komparativ fördel hade Sverige skaffat sig först genom kyrkans husförhör och sedan med 1842 års folkskolestadga, som medförde att så gott som alla svenska barn fick lära läsa och skriva.

Runt sekelskiftet hade kombinationen av begåvade uppfinnare och drivna entreprenörer lett till skapandet av ett antal framgångsrika storföretag, samma storföretag som ännu i dag står för en stor del av den svenska exporten. ASEA, Ericsson, SKF, Alfa Laval och Atlas Copco är några av dem.

Grunden för Sveriges ekonomiska storhetstid var alltså i väsentliga avseenden lagd innan någon specifik svensk modell hade utkristalliserats, innan socialdemokraterna erövrade regeringsmakten och innan världskrigen gynnat vår exportindustri.

Dock bör tilläggas att staten spelade en mycket aktiv roll vid industrialiseringen av Sverige. Det sägs ofta att statlig inblandning är skadlig för ekonomin. Lika ofta hörs påståendet ”vi kan inte bygga vår välfärd på lånade pengar”. Båda dessa påståenden vittnar om dåliga kunskaper i vår ekonomiska historia. Hade friherren, förkämpen för frihandel och sedermera finansministern Johan August Gripenstedt (1813–1874) resonerat i sådana banor då hade byggandet av järnvägen i Sverige – och därmed hela industrialiseringen – fått skjutas på framtiden.

Om detta berättar historikern och den statlige långtidsutredaren Gunnar Wetterberg, dels i boken *Historien upppepar sig aldrig* (SNS, 1993), dels i sitt bidrag till Ingenjörsvetenskapsakademiens bok *Makten över framtiden* (IVA, 1994). Där skriver Wetterberg:

När regeringen 1856 lade fram en proposition om statsjärnvägar beräknade Nils Ericson, som hade utnämnts till chef för statens järnvägsbyggnader, att hela projektet skulle gå på 103 miljoner riksdaler. Detta motsvarade då nästan fyra gånger de årliga statsutgifterna...

Hur skulle man få råd med en sådan jättesatsning? I debatten var det många som menade att det vore riskfyllt att bygga mer än man hade pengar till, i överskott på beskattningen och intäkter från järnvägen, när denna efter hand kom igång. Takten i inkomstökningen skulle få bestämma hur snabbt planerna förverkligades. Att

låna till hela summan vore en äventyrlighet, som staten inte finge utsätta sig för – eller Gripenstedt staten, menade nog en del.

Svaret på denna fråga renderade talet beteckningen 'blomstermålning'. Gripenstedts resonemang kan röra en långtidsutredare till tårar. Han talar om Sveriges väntande rikedomar, när tidningarna bekymrar sig över allt silver som strömmar ut ur landet. Han försöker lugna ledamöterna med historisk statistik över skatteintäkternas ökning när många oroar sig för nästa års kris.

Sensmoralen är lika klok då som nu: den som stirrar sig blind på konjunkturen, den som väntar för länge med en avgörande investering, han måste också räkna med kostnaden för uteblivna intäkter under de försuttna åren. Därför var statsupplåning den gången den enda rimliga vägen, om inte värdefull tid skulle spillas.

Så citerar Gunnar Wetterberg det svar som Gripenstedt gav dem som oroade sig över den stora upplåning staten behövde göra för järnvägens byggande:

Vinsten av denna metod, ej blott i afseende på tids besparing, utan äfven i fråga om de positiva resultaten, är alldeles påtaglig, såvida den klokt användes, och man kan med trygghet säga, att största delen av de ofantliga arbeten och anstalter, vilka på senare tider blivit utförda, och hvaraf såväl vi som våra efterkommande njuta frukterna, aldrig skulle hafva kommit till stånd, utan med tillhjälp af den underbara kraft, som krediten förlänar.

Här förebådar Gripenstedt sentida ekonomer som Keynes och Grassman, och den socialdemokratiska finansministern Ernst Wigforss (1881–1977).

Alltså: Sveriges välfärd byggdes med lånade pengar och statlig inblandning i ekonomin. Det kan vara värt att notera när det – precis som på Johan August Gripenstedts tid – pläderas för kontant betalning och amortering av statsskulden.

En som forskat om krediternas betydelse för industrialiseringen av Sverige är Lennart Schön, professor i ekonomisk historia vid Lunds universitet.

I bilaga nr 3 till 1994 års Långtidsutredning (LU 94) skriver han:

Det finns en föreställning om att utländsk efterfrågan och inhemskt sparande präglade svensk industrialisering. Det är en myt. Den svenska omvandlingen från jordbrukssamhälle till industrisamhälle var synnerligen beroende av kapital från utlandet. Samtidigt spelade inhemska efterfrågan en viktig roll i förloppet.

Vad Lennart Schön med detta säger är också att Sverige förutom att arbeta sig rikt dessutom lånade och konsumerade sig rikt. Det var alltså inte kombinationen besparingar, späkande och uppoffringar som byggde landet, något man kan förledas tro om man lyssnar till dagens svenska debatt. Schön fortsätter:

- Om man inte hade kunnat låna hade två alternativ funnits – att minska investeringarna eller att minska konsumtionen för att öka inhemskt sparande. Om kapital för investeringarna minskats, hade dessa fått begränsas till det man på kort sikt hade kunnat få avkastning på. Industriell och framför allt infrastrukturell utveckling hade blivit långsammare. Ett ökat inhemskt sparande hade framför allt kunnat åstadkommas om lönerna sänkts. Då hade en större del av inkomsten gått till fabriksägare, jordägare och köpmän. Detta är situationen i många u-länder med så kallade Enklavekonomier. Omvandlingstrycket hade då sänkts i den svenska ekonomin. Beroendet av havre, bräder och järn hade bestått längre och på sikt hade investeringar, inkomster och sparande blivit lägre.

Hur gick det då med bytesbalansen när Sverige lånade så mycket i slutet av 1800-talet?

Lennart Schön skriver:

- Kapitalimporten förde med sig att Sverige hade underskott i bytesbalansen under 60 år! Kring 1910 var Sverige förmodligen världens mest skuldsatta nation per capita räknat. Skulden uppskattas till att ha motsvarat över 75 procent av BNP. Den överstiger kraftigt vår tids skuldsättning i termer av ackumulerat underskott i bytesbalansen. (...)

Hur var då denna skuldsättning möjlig? Ett viktigt skäl var att man aldrig beräknade bytesbalansen! På en verkligt internationell

kapitalmarknad är bytesbalansen för nationer föga relevant information. (...)

Att en region som Sverige med en hög tillväxttakt och stora investeringar inom sig samlade företrädare för en stor och växande skuld är fullt naturligt. Det var en del av industrialiseringens dynamik.

Till detta bör läggas att den inflation som följde på första världskriget hjälpte till att inflatera bort en stor del av Sveriges ackumulerade utlandsskuld.

Att staten och den offentliga sektorn även haft betydelse för de framgångsrika storföretagen är omvittnat. Den centerpartistiska riksdagskvinnan Birgitta Hambræus, vars morfar J. Sigfrid Edström för arbetsgivarsidan undertecknade Saltsjöbadsavtalet 1938, formulerar sig på följande vis om detta fenomen:

- Det byggdes ju upp ett blandekonomiskt system tillsammans med näringslivet. Det var SAF, LO och staten. Ericsson och Televerket är ju helt siamesiska tvillingar från början. För att inte tala om vattenkraftsutbyggnadens betydelse för ASEA. Generatorer, överföring, hela den här uppfinningen som blev världsberömd, den berodde ju också på att staten satsade på vattenkraftsutbyggnad i Norrland. För att inte tala om kärnkraften sedan, med ASEA Atom. Så stat och storföretag går hand i hand. Vi skulle inte ha dessa starka storföretag om inte staten hade varit inblandad och lagt stora statliga beställningar. Vi har alltså inte gått in för att bara beställa vapen, utan vi har ju också gjort stora infrastruktursatsningar här i Sverige, som har byggt upp storföretagen.

Den svenska modellens gradvisa upplösning

Numera beskrivs ofta den svenska modellen i termer av ”en hämsko för utvecklingen”. Många har hävdats att den solidariska lönepolitiken kom att leda till alltför stora skillnader i vinstnivåer i näringslivet, och att skatte- och investeringsregler låste in kapital i industriell verksamhet som inte hade någon framtid. Om detta skriver Lennart Schön:

- Den solidariska lönepolitiken motiverades bland annat av att den skulle medverka till en effektivare strukturrationalisering genom en snabbare utslagning av företag inom låglönebranscher. Samtidigt bidrog lönepolitiken till att hålla lönekostnaderna nere inom vinstgivande företag. Minskade löneskillnader ledde till större skillnader i vinstnivåer, varigenom den givna tillväxtriktningen förstärktes. Till detta kom konstruktionen av skattesystemet. Av både fördelnings- och tillväxtpolitiska skäl beskattades kapitalinkomsten lågt så länge den stannade inom företaget, medan skattetyngdpunkten lades på inkomster av arbete och inkomster av kapital. Konsekvensen var att existerande företag gynnades framför nygrundade företag i kapitalförsörjningen och att de investeringar som företagen traditionellt stod för, huvudsakligen byggnader och maskiner, gynnades framför individuella investeringar i utbildning. (...)

På arbetsmarknaden innebar kombinationen av solidarisk lönepolitik och progressiv inkomstbeskattning att individens avkastning av investeringar i utbildning relativt sett minskade, medan företagens vinster och den offentliga sektorns skatteintäkter av samma investeringar ökade.

Citatet visar på några av de svårigheter som den svenska modellen kom att hamna i. Mycket av det som varit klok politik i ett tidigare historiskt skede blev under nya förutsättningar inte fullt lika rationellt. Detta speglar i sin tur de dilemman som de styrande står inför när olika ekonomisk-politiska vägval ska göras. Inte nog med alla kortsiktiga målkonflikter. Dessutom kan det vara så att en åtgärd som gynnar ekonomins struktur på kort sikt kanske missgynnar strukturen på lång sikt, när nya förutsättningar dykt upp som inte varit möjliga att prognostisera.

Från Lennart Schöns seriösa genomgång av den svenska modellens förutsättningar i en ny ekonomisk situation, till de många schablonartade försöken att dödförklara den svenska modellen utifrån icke verifierade hypoteser som att ”välfärden blev för betydande” är steget långt. Ändå har analyser som Schöns en tendens att stanna kvar i bokhyllornas dunkel och aldrig lämna den akademiska världen. I mediedebatten är det oftast de svepande, ideologiskt färgade argumenten från höger och vänster som syns

och hörs, och därför är det ofta sådana argument som fastnar i människors medvetande.

Mot påståendet att socialdemokraterna ”svek sina ideal” när man under 80-talet med Feldt vid rodret ändrade kurs i mer marknadsorienterad riktning kan man ställa Schöns ord:

– Jag skulle väl mer betrakta det så att under hela perioden från 1970 till 1995 så har svensk ekonomi varit utsatt för en underström av strukturell förändring och förändrade förutsättningar för hur ekonomin och samhället förändras, hur tillväxtinriktningarna ser ut och hur sammanhangen både nationellt och internationellt har förändrats, och det har då tvingat politiken i nya riktningar.

I ekonomihistorikern Lennart Schöns tolkning handlar det alltså mer om en nödvändig anpassning till nya makroekonomiska förutsättningar än en ideologisk manöver högerut, iscensatt av den socialdemokratiska ledningen.

Varje försök att beräkna nettot av den svenska modellens påverkan på ekonomin är antagligen dömt att misslyckas. Uppenbarligen har samhällsmodellen inneburit nackdelar av ovan nämnda slag, men lika säkert har ”den svenska medelvägen” med sitt samförstånd och satsning på utbildning och full sysselsättning under decennier haft en rad stärkande effekter på ekonomin.

Det finns som sagt en tendens till förenkling som gör debatten kring denna samhällsmodell ensidig. När man nu på sina håll dömer ut den svenska modellen så finns risken att man kastar ut barnet med badvattnet och går miste om de positiva element som trots allt fanns.

Många som kritiserar den svenska modellen och hävdar att den bidrog till att försvåra en modernisering av ekonomin tycks ha missat det faktum att den svenska modellen egentligen övergavs redan på 1970-talet. Det går mycket väl att hävda att Sveriges ekonomiska problem startade först *efter* att vi hade avvecklat den svenska modellen, inte på grund av att vi höll den kvar för länge.

Låt oss återvända till vad kolumnisten John Chamberlain skrev i New York Times 1936:

Sveriges medelväg mellan ekonomisk individualism och kollektivism är utformad så att den ökar produktionen och sänker kostnader och priser, medan New Deal:s 'socialism' fungerar i motsatt riktning. Den amerikanska nya given är ett experiment i socialiseringen av förluster...

Efter 1970 kom Sverige att bli mer likt Chamberlains ironiska framställning av New Deal än hans lyriska skildring av den svenska medelvägen. Efter att den svenska modellen gradvis upplöstes, från slutet av 60-talet och framåt, så skulle man med en parafra på Chamberlain kunna hävda att Sverige kom att bli ett land som *be-gränsade produktionen men höjde kostnader och priser*. Den nya svenska given, om man så vill, blev också så småningom "ett experiment i socialiseringen av förluster" i så motto att den offentliga sektorn genom kronförsvar, bankstöd och arbetslöshetsunderstöd lyfte över en betydande del av den privata sektorns förluster efter 80-talets spekulatsekonomi.

När kristecknen hopade sig vid 90-talets ingång så frångick socialdemokraterna sin hundraåriga prioritering av den fulla sysselsättning, partiet tillkännagav i 1991 års finansplan att man nu såg kampen mot inflationen som det överordnade målet. I och med detta kunde man definitivt dödförklara den svenska modellen, men dödskampen hade då pågått i två decennier.

Radikalisering, konfrontation och nya förutsättningar

Samförståndet mellan arbetsmarknadens parter hade börjat upplösas redan i slutet av 60-talet, något som bekräftas såväl på LO som på SAF. Om detta säger dåvarande SAF-strategen och sedermera Timbrochefen Sture Eskilsson:

– Jag har ju min historieskrivning av detta, och den bygger på vänsterns frammarsch under 60-talet med 1968 som märkesår, och sedan kom då radikaliseringen av arbetarrörelsen med början i LO och med stort inflytande från deras tidningar och en inströmning av vänsterjournalister. Det var den radikaliseringen som skapade en förändring i förhållande till den tidigare andan. LO bytte taktik. Tidigare så ville man ju förhandla. Saltsjöbadsandan den uppkom i

en slags risk för att staten skulle ingripa, men i slutet av 60-talet började LO i stället att säga att ”Om inte vi får som vi vill i förhandlingen så går vi till regeringen!” Och på det viset så kom de här trygghetslagarna och MBL och sådant där under 70-talet.

TCO-ekonomen Gösta Karlsson instämmer till stor del i Eskilssons beskrivning, men ger en delvis annorlunda version av bakgrunden:

– Vad som händer är väl att arbetstagsidan börjar se andra värden vid sidan om. Kraven börjar ställas på andra saker än bara löneökningar, till exempel krav på medbestämmande och inflytande, och det har väl att göra med radikaliseringen, att man vågar tala i de här termerna.

– Som en följd av att man vågade börja ställa krav på inflytande över hur näringslivet skulle fungera så kom diskussionen om löntagarfonderna, som i och för sig handlade om att använda en del av löneutrymmet till sparande, för man såg att löneandelen låg högt och investeringsandelen låg lågt på den tiden. I dag ligger ju löneandelen mycket lågt, fast det är ingen som pratar om det.

Men då, på 70-talet, började ju maktproblematiken bli tydligare. Om 1968 är vattendelaren det kan jag inte säga, men det tog ju ganska många år efter det, innan SAF egentligen började synas i debatten. Det var först med kampen mot löntagarfonder som de blev tydliga. SAF var väl i och för sig motståndare mot MBL också, men i den samhällsdiskussion som fanns då var det svårt att argumentera för att de anställda *inte* skulle ha rätt att säga till om sin egen personliga arbetsplats och påverka den.

– När man inom LO inte kom fram avtalsvägen så började man att använda den politiska vägen mer. ”Kommer vi inte fram här så går vi den vägen – detta är ert val!” kunde man säga till arbetsgivaren. Och i många fall blev det då lagstiftning därför att arbetsgivarna ville inte ge med sig. Det kraftiga motstånd som fanns på arbetsgiversidan mot att göra de här strukturella förändringarna kan vara en av orsakerna till att de här lagarna har fått en utformning som till viss del har hämmat flexibiliteten. Hade man gått, som i Danmark, avtalsvägen så kanske man hade hittat mer branschpass-

ningar och sluppit en del av de negativa effekter som vissa företag stöter på i dag.

– Dessvärre tror jag att den här diskussionen från fackets sida fördes alltför mycket utifrån ett rent maktperspektiv, att det handlade om någon form av absolut makt och hur den sedan skulle delas, och det förhindrade sannolikt mer pragmatiska lösningar.

Förre finansministern Kjell-Olof Feldt (s) bekräftar i stort det som Sture Eskilsson och Gösta Karlsson säger, med tillägget att de ideologiska förändringarna uppkom i en situation med nya realekonomiska betingelser:

– Det är ju omvittnat av många att 1968 i sig gjorde att ett antal människor kom loss i en samhällskritik och i en kritik av näringsliv och samförstånd, och de återupptäckte så att säga klasskampen, motsättningen mellan arbete och kapital. Men jag tror ändå inte att det hade fått de konsekvenser som faktiskt avspeglades i politiken om det inte hade sammanfallit med den här långa perioden av obruten hög tillväxt och industriell expansion och stigande reallöner och helt enkelt en väldigt god ekonomi. Någon gång från början av 70-talet så började plötsligt stora svenska industriföretag skära ner, strukturuomvandlingen tog sig en annan form. Först hade det varit 20 år av expansion, så började den strukturuomvandling som innebar att folk faktiskt avskedades, och det var för fackföreningsrörelsen en chock att helt plötsligt så blev medlemmar arbetslösa. Visserligen fick de jobb igen, men att förändringen över huvud taget fanns där. Och det utlöste då en väldig aktivitet, vi tillsatte utredningar om utflyttningen av företag, det uppstod en skepsis mot internationaliseringen av näringslivet som i sin tur ledde till en diskussion om makten, om vem som egentligen bestämde, om vem det var som avskaffade jobb, vem det var som bestämde att nu flyttar man till Tyskland eller Mexiko.

– I den meningen tycker jag den marxistiska historieuppfattningen är berättigad, att det händer någonting i människors tillvaro innan du också ser hur idéer av den här typen tar sig uttryck i krav på politisk handling. Och den politiska handlingen blev ju då till exempel att man försökte uppnå förbättringar av anställningstryggheten med SAF och du vet paragraf 32 och hela det ”köret”, men man var

ju inte beredd att byta det mot någonting, det vill säga att acceptera lägre löneökningar eller gå i strejk, utan när man hade hållit på att böka ett slag med SAF då kom man till partiet och regeringen och sa att nu måste det här göras, och så fick vi lagstiftningen på arbetsrättens sida och så började då, från Metallkongressen 1970, det uppdrag som så småningom blev löntagarfonder, som egentligen har ett ursprung i en annan situation, nämligen att man såg ojämnheten i vinster i näringslivet och man trodde att om man kunde kapa en del vinster och föra över dem till mindre lönsamma sektorer så skulle man bromsa strukturomvandlingen, då skulle man inte få de här nedläggningarna och omflyttningen av folk. Så kom löntagarfonderna, och det blev ju en chock, inte bara för näringslivet utan också för partiet, att LO gick fram så våldsamt radikalt. Sedan kom då den makroekonomiska krisen i Sverige, med oljekris, överhettningen 1974–75 och den våldsamma löneexplosionen och en borgerlig regering, och sedan var det borta.

Vad Feldt beskriver är bland annat hur den svenska modellen började upplösas. 70-talet var en turbulent tid. Radikalisering, ökad polarisering i världen, det kalla kriget. Dessutom – som en följd av USA:s krigföring i Vietnam – föll det system med fasta växelkurser som hade införts efter andra världskriget, Bretton Woods. De spelregler västvärldens ekonomier hade levt med i ett kvartssekel började upplösas samtidigt som en strukturkris var under uppsegling. Traditionella tillväxtriktningar hade nått vägs ände, gamla basnäringar tappade lönsamhet, nya industriländer tillkom som svåra konkurrenter exempelvis inom varvsnäringen. Till detta kom så den första oljekrisen vintern 1973/74, med våldsamma oljeprishöjningar från OPEC-länderna. En kraftig höjning av inflationen i samband med oljekrisen ledde till stigande lönekrav i industriländerna, vilket gav upphov till en kostnadskris. För Sveriges del inträffade denna kostnadskris med något års fördröjning, och fördjupades dessutom genom att riksdagen beslöt om en höjning av arbetsgivaravgifterna mitt i kostnadskrisen.

Om skiftet i ekonomiskt tänkande som inträffade efter kostnadskrisen skriver Kjell-Olof Feldt i Lars Jonungs (red.) *Ekonomerna – gör de någon nytta i debatten?* (Ekerlids förlag, 1996):

Den kritik som vi riktade mot den borgerliga regeringens politik under åren 1976–79 gällde framför allt att den inte var tillräckligt anticyklisk, det vill säga man gjorde för litet för att med efterfrågestimulanser motverka effekten på sysselsättningen av industrins nedgång. (Det hindrade oss inte från att samtidigt angripa regeringen för det växande budgetunderskottet, vilket visar att oppositionspolitik inte behöver vara helt konsistent.)

Jag tänker inte här diskutera de politiska och intellektuella motiven för denna hållning eftersom det faller utanför uppsatsens ämne. Jag kan endast konstatera att kritiken var orättvis i så motto att de regeringar som satt under denna mandatperiod förde en nog så expansiv finanspolitik – Keynes vandrade fortfarande omkring i regeringskansliet.

Men så småningom började ett annat grundläggande synsätt skymta i regeringens budgetpropositioner och finansplaner. Mindre och mindre vikt lades vid ekonomins efterfrågesida; allt oftare gällde analys och åtgärder utbudssidan. Den borgerliga regeringens slutliga uppbrott från Keynes skedde, enligt min uppfattning, i 1980 års budgetproposition. Då förkastades uttryckligen den anticykliska stabiliseringspolitiken som rättesnöre för finanspolitiken. Den skulle framledes inriktas på en uppgift, oberoende av konjunkturläget, nämligen att bringa statsbudgeten i balans. Politiken för tillväxt och sysselsättning förlades till mikroplanet – utbudspolitikerna i sin moderna tappning hade anlänt till Sverige.

Lars Calmfors, professor på Institutet för internationell ekonomi, gör följande reflektion om förändringarna på 70-talet:

– Mitt allmänna intryck är väl det här att det hände två saker på 70-talet. Det ena är ju att facket flyttade fram sina positioner och så att säga via lagstiftning nå saker som man inte kunde öppna förhandlingsvägen, MBL och trygghetslagar, det blev ett systemskifte på arbetsmarknaden, så att den tidigare balansen rubbas. Men det är klart att samtidigt börjar vi få mera kapitalrörelser, den här valutaregleringen blir mindre effektiv. Utrikeshandeln växer och det går att flytta pengar i anslutning till utrikeshandeln, trots att valutärörelsen då är reglerad. Och sedan började vi då låna upp i utlandet, för vi hade stora bytesbalansunderskott, och det skapade ju

också en potential för valutarörelser, för man kan ju inte tvinga någon att ta upp nya lån när lån ska betalas tillbaka, så där skapas det ju då utrymme för kapitalrörelser som inte fanns tidigare.

Calmfors åsyftar här oljekrisen och de underskott som uppstod i samband med denna. Han fortsätter:

– Så det fanns en bit där som man inte *kunde* reglera. Och så fanns det en tendens mot mer internationalisering, mer integration, mer konkurrens. Det var väl två saker som hände samtidigt; att marknadsinfluser i vid mening blev starkare, men samtidigt så blev det mer av reglering på arbetsmarknaden, och skattetrycket ökade kraftigt på 70-talet, genom kombinationen av hög inflation och progressiva skatter. Från början var det ju rätt få som låg på de här riktigt höga marginalsatserna, men utan politiska beslut så flyttade ju inflationen upp folk i skatteskalorna så att de här högsta marginalsatserna plötsligt gällde för många fler.

Vänsterpartiets ekonomisk-politiska talesman, ekonomen Johan Lönnroth, beskriver förändringen i den svenska ekonomin och den svenska modellen i termer av en internationell maktförskjutning från arbete till kapital:

– I och med att Bretton Woods-systemet bröt samman i början på 70-talet så ökade ju den stora kapitalmängd som flöt fritt över gränserna, och det innebar ju självklart en stor maktförskjutning från arbete till kapital. Är man halvmarxist som jag så tror man ju inte på att det är politiken som styr samhällena, utan att det är mera grundläggande strukturer. Men det var ju ändå så att vi här i Sverige hade byggt upp en relativt stark folkrörelsebaserad demokrati, som också påverkade ekonomin på ett ganska avgörande sätt. Och här hade då tack vare den fulla sysselsättningen arbetarklassen och folkflertalet ganska mycket att säga till om i ekonomin, och den här internationella maktförskjutningen betydde nog att man tappade mark till fördel för de rika, i det svenska samhället och internationellt.

– I och med den ökade kapitalmassan som flyter fritt mellan jordens länder så försvann underlaget för den pakt mellan kapital och

arbete som vi hade i Sverige – den var ju upphängd på en överenskommelse att facket och de anställda betedde sig ansvarsfullt och var måttliga i sina lönekrav och att man accepterade det tekniska framsteget och strukturuomvandlingen, och arbetsmarknadspolitiken underlättade rörligheten och alltihop det här. Och å andra sidan så lovade, så att säga, kapitalet att ställa upp på en social välfärdspolitik och att stanna och investera inom landets gränser och så. Och när detta försvann...det uppstod helt enkelt allt fler lockande alternativ för det rörliga kapitalet att söka sig till. Jag tror det var Walter Korpi som uttryckte det så att när Bretton Woods-systemet brakade ihop på 70-talet så hade svensk arbetarrörelse ett val att göra: antingen anpassning till det här nya, eller att försöka göra någonting åt makten över kapitalet, och då var det ju då Meidners löntagarfonder och sådant. Och när det projektet havererade så var det inte mycket annat man hade kvar att göra än att anpassa sig.

Johan Lönnroth menar alltså, i likhet med Feldt, att de nya förutsättningarna underminerade den svenska samhällsmodellen.

En sak som ökade motsättningarna mellan arbetsgivare och arbetstagare var att produktiviteten minskade och vinstmarginalerna krympte i strukturkrisens, oljekrisens och den internationella stagnationens spår. Den gemensamma kakan hade ökat våldsamt under 1950- och 60-talen, och det stigande förädlingsvärdet räckte till såväl kraftiga löneökningar som kraftiga vinstökningar. Under 1970-talet stagnerade produktion och produktivitet, och då ersattes en fördelning av goda skördar under bästa samförstånd med en kamp om smulorna. Industriförbundets chefsekonom, tidigare finansministern Anne Wibble, förklarar de ökade motsättningarna mellan arbete och kapital på liknande sätt:

– Det är ju enklare att vara överens om det finns mycket att dela på. Om du och jag skulle bli överens så kan vi lättare göra det om vi ska fördela 100 spänn än om vi ska fördela en krona. Det skedde ju många andra förändringar också i omvärldsbilden som påverkade till exempel lönebildningsprocessen. Det växte fram många fler organisationer. Under Saltsjöbadseran och under 50-talet så var det egentligen bara LO och SAF, och det de kom överens om gällde

liksom hela arbetsmarknaden. Men sedan växte ju tjänstemannarörelsen fram, och väldigt många andra grupperingar som skulle sluta avtal. Och under en del av 1970- och 80-talen så fick man därmed effekten att man trissade upp varandra, så att säga, när det gäller lönekostnaderna. Men grundorsaken är nog egentligen att det är lättare att bli överens om man fördelar mycket än om man fördelar lite.

Anne Wibble menar snarlikt Feldt och Lönnroth att en anpassning till nya förutsättningar var nödvändig, och att den svenska modellen därför inte kunde fortsätta i den form den haft. Enligt Wibble behövde medlen förändras för att man skulle kunna nå de mål som man strävat efter hela tiden, och hon menar att man måste resonera likadant i dag:

– Om man ska titta på den svenska ekonomiska utvecklingen under en lång tid så måste man ju också titta på hur omvärlden förändras. Sverige är ju en liten del, vi har bara en promille av världens befolkning, och vi är väldigt exportberoende och storföretagsberoende, så vi kan ju inte styra världen, utan vi måste ta hänsyn till hur omvärlden förändras, och omvärlden har ju förändrats. Så det som var bra på 1930- eller 40- eller 50-talet är inte nödvändigtvis framgångsrikt på 1990-talet eller på 2000-talet. Och det tycker jag är en synpunkt som ofta glöms bort. Man tror att våra regelsystem och våra recept att göra saker – som fungerade bra på 50-talet – ska fungera precis lika bra nu, men så betar man sig aldrig i sitt privatliv. Om du har ett barn så behandlar du ju det på ett visst sätt som baby, men när ditt barn sedan blir tonåring och vuxen, inte sjutton behandlar du honom eller henne som en baby då. Men i de ekonomisk-politiska resonemangen så finns det en gruppering eller skola som struntar i hur omvärlden ser ut och försöker hävda att det som var bra då det måste vara bra nu också, ”det är bara någon elak typ som förhindrar oss från att agera som vi vill”. Och det tycker jag blir så verklighetsfrämmande.

Det socialdemokratiska partiet, som regerade Sverige under de 44 år som den svenska modellen var en realitet, måste sägas vara en dominerande aktör i dramat. En tolkning är att partiet radikaliserar-

des i slutet av 1960-talet, som ett resultat av den ökade politiska radikaliseringen i hela västvärlden, och att det därefter gick så att säga högerut i takt med att västvärlden gick samma väg, med Margaret Thatcher och Ronald Reagan som globala ledstjärnor. Men denna förändring bör också ses mot bakgrund av förändrade förutsättningar; Bretton Woods fall, strukturkris, oljekris, kostnadskris, underskott i budget och bytesbalans, stagflation (stagnation och inflation samtidigt).

Om socialdemokraternas radikaliserings efter 1968 säger moderaten och professorn på Handelshögskolan Staffan Burenstam Linder:

– Den stora vändpunkten är 1968. Inte så att det då genast syntes i statistiken, men det var ju en serie händelser. Ett exempel är socialdemokraternas extra partikongress 1968, med den kraftiga radikaliserings som var i samhället, i och med att man då såg att man inte hade så mycket av ett budskap. Det fanns lite grand på slutet av 60-talet samma situation som nu: att man inte har mycket budskap, men då konstruerar man ett budskap. Och det var ju då det här om jämlikhet. Jag kommer fortfarande ihåg en situation från ett av de första anförandena jag höll i riksdagen. Då stod Alva Myrdal och läste upp ur socialdemokraternas jämlikhetsrapport. Det fanns inte ett dokument som kom från regeringskansliet som det inte stod jämlikhet på. Och det där översattes ju då i politiska åtgärder.

– Sedan började man också med den 'geniala' nya beskattning som arbetsgivaravgifterna skulle vara. Man presenterade som att det inte skulle belasta någon, för det skulle tas av löneökningstrymmet.

Under 70-talet ökade alltså spänningen mellan arbetsgivare och arbetstagare, och det fundament på vilket den svenska modellen vilade – samförståndet – vittrade sakta men säkert. Arbetsgivar sidan upplevde att löntagarsidan gaddat sig samman med socialdemokraterna för att införa nya skatter och stifta lagar som gynnade arbetstagarna och missgynnade företagare. På arbetstagsidan upplevdes samtidigt att SAF politiserades och började föra en allt mer aggressiv kamp mot den fackliga solidariteten och mot den offentliga sektorns utbredning.

Det går att ganska exakt datera arbetsgivarsidans motoffensiv mot 1968 års vänstervåg till den omtalade promemoria som Sture Eskilsson skrev 1971 till SAF:s styrelse. Eskilsson själv förklarar vad denna PM gick ut på:

– Det är en plädering för aktiva opinionsbildningsinsatser från näringslivet på lite olika sätt och den poängterade betydelsen av den intellektuella opinionsbildningen, det som Lars Gustavsson sedermera kallade problemformuleringsprivilegiet. Man måste börja i den intellektuella delen av debatten och man måste beskriva verkligheten som den är. Sedan ledde detta till väldigt mycket grundläggande ekonomisk information, det var ju egentligen inte särskilt ideologiskt det vi gjorde, utan det var grundläggande information om hur företag fungerar och vad vinster har för betydelse och hur inflation uppkommer och sådana saker. Det var ju sånt som var känt hela tiden, men det var inte känt av tillräckligt många människor och det låg också i min filosofi, att för att kunna påverka politiken så måste du ha med dig en folkmajoritet. Så fungerar politiken. Och om du då menar att verkligheten förhåller sig på ett visst sätt och vill förändra den, då måste du förklara det för folk, och om folket begriper då snappar politikerna upp det, och så blir det så. Det var en ny aktivitet från SAF:s sida och det hade börjat några år tidigare då med start i händelserna 1968. Då började tankeverksamheten komma igång och sen var det projekt på projekt under ett antal år.

Formuleringen ”beskriva verkligheten som den är” är självfallet subjektiv. De massiva insatser av opinionsbildning som näringslivet via SAF, Timbro, Industriförbundet, SNS med flera drog igång har otvivelaktigt till stora delar haft karaktären av partsinlagor, där arbetsgivarens, företagarens, aktieägarens, skattebetalarens och den högavlönades villkor och värde för samhällsutvecklingen har betonats. Det fanns uppenbarligen ett behov hos dessa grupper att beskriva den verklighet som man upplevde och den betydelse en välmående företagsamhet har för ett lands välstånd, inte minst därför att det sena 60-talets radikaliserings på sina håll hade skapat en fientlig inställning till företagande över huvud taget. Sture Eskilsson igen:

– Det framställdes som att företagen var anledning till allt ont; nedsmutsning, inflation, allt. Små barn kom hem och grät och sa att ”de säger att min pappa är företagare!”. Faktiskt var det så. 1968 startade TV 2 och då fick man ju de här väldigt ideologiska barnprogrammen som upprörde en hel föräldrageneration. Jag vet inte om de hade någon effekt på barnen egentligen, det är svårt att säga, men för dem som inte hade samma åsikt så var det upprörande saker som hände mest varje kväll i TV. Där hade man ju de där klassiska bilderna av direktörer rökande cigarr, med hög hatt, nedsmutsande miljön och förtrampande folket. En av de tydligaste omsvängningarna som man faktiskt såg och kunde mäta det var ungdomarnas attityder till vad de skulle ha för jobb. I början av 70-talet så ville en majoritet av ungdomar jobba i offentliga sektorn – praktiskt taget inga ville vara företagare. Femton, tjugo år senare är det precis tvärtom. Nu har väldigt många ungdomar en romantisk föreställning att företagare ska man bli, det är det rätta. Och det är bra att det finns att ta av, även om det inte är en verklighetsbaserad förhoppning i allas ögon, men det är verkligen helt annorlunda nu, ungdomens opinion var helt annorlunda på den tiden.

En tolkning av de ökade motsättningarna vid 70-talets början är också att vi genom allt modernare produktionsmetoder och allt mer avancerad teknik hade anträtt vägen bort från det gamla industrisamhället till det postindustriella samhället, där produktion och konsumtion av tjänster, kunskap och kultur väger tyngre än produktion och konsumtion av varor. Man kunde därmed ana konturerna av ett helt nytt samhälle, där människor inte längre skulle behöva krypa i gruvgångar, hamra på fartygsplåt eller slita i textilfabriker utan i stället kunde ”förverkliga sig själva” och skapa sig en tillvaro där livskvalitet, kunskap och kultur ersatte slit, stress och konsumerande av ”slit-och-släng”-prylar. Om nu jordbruket gav ett överskott och de allt mer automatiserade fabriken kunde framställa de varor vi behövde, varför skulle människan fjättras i fabriker eller sitta instängda på kontor från 8 till 5? Denna typ av frågor reste i sin tur hos samhällskritiker frågor om ägandet av produktionsmedlen och kontrollen över råvaror och rikedomar. Om produktionsmedlen bara överfördes i ”folkets” ägo skulle man

kunna fördela arbetets frukter ”åt var och en efter hans behov”, var en av slutsatserna.

Denna idealistiska verklighetsuppfattning kolliderade självfallet med värderingar som uppbars av ägarna till produktionsmedlen, men också med samhällets allmänt rådande värderingar, bland vilka den privata äganderätten intog en framskjuten plats. Vänsterns världsbild krockade dessutom med utvecklingen i Sovjetunionen och dess satellitstater, där ”den reala socialismen” inte precis hade befriat människor, något som uppenbarades bland annat i Tjeckoslovakien 1968.

Mycket snart skulle en djup ekonomisk kris bli prologen till en omläggning av den ekonomiska politiken och en grundläggande omvärdering av vänsterns ideal i hela västvärlden. Den högervåg som blev svaret på 68-vänsterns frammarsch skulle komma att svepa bort inte bara kommunismen utan också stora delar av den demokratiska socialismens idé och de ideal som folkhemmet och den svenska modellen stod för, och som hade fått sitt starkaste uttryck i Sverige.

Den balans mellan samhällskrafterna som den blandekonomiska svenska medelvägen vilade på, och som betraktades som en förebild på många håll, ersattes av konfrontation. Ord som medelväg och lagom fick en dålig klang mot denna fond av polarisering.

Eftersom Sverige hade gått längre än de flesta andra länder i västvärlden i fråga om inkomstutjämning och satsning på offentliga trygghetssystem, eftersom vi hade högre skatter och eftersom socialdemokratin hade suttit vid makten längre än i andra länder, kan man förmoda att det hos grupper politiskt till höger om socialdemokratin fanns ett uppdämt revanschbehov och en önskan att ta tillbaka förlorad mark som var mer markant än i många andra länder.

Åtstramning, expansion, åtstramning

Denna dramatiska samhällsutveckling kom att påverka utformningen av den ekonomiska politiken. Polariseringsen och skiftet i den ekonomiska politiken blev tydligt först 1976, då Sverige för första gången på 44 år fick en borgerlig regering. I den officiella historieskrivningen kom de tre borgerliga regeringarna som styrde

landet mellan 1976 och 1982 att föra en ekonomisk politik som låg den klassiska socialdemokratins nära.

Med hänvisning till stigande offentliga utgifter och ökande budgetunderskott framställs ofta den ekonomiska politiken under perioden som "expansiv". Detta är emellertid en bristfällig analys. Trots expansiva inslag som industristöd, ökade offentliga utgifter och en expansion av den offentliga sysselsättningen – särskilt 1979, ett enskilt år med tydligt expansiv politik – måste perioden 1976-82 sammantaget beskrivas som en period av hård ekonomisk åtstramning. Det främsta belägget för detta är att den inhemska efterfrågan – konsumtion och investeringar – minskade med 2 procent per capita samtidigt som den ökade med drygt 10 procent i konkurrentländerna. Den totala konsumtionen – privat och offentlig – ökade med 4 procent i Sverige, i omvärlden ökade den drygt tre gånger så mycket, 12,6 procent. Fyra svenska devalveringar och ett par momshöjningar drog ned den inhemska efterfrågan samtidigt som omvärldens import utvecklades svagt på grund av de två oljekriserna. Denna tid av stimulans av exportindustrin men åtstramning riktad mot den inhemska ekonomin föregicks av en period av expansiv finanspolitik, den så kallade *överbrygningspolitiken* 1974-76. Den perioden kan i sin tur sägas vara en reaktion mot den åtstramningspolitik som genomfördes under *de förlorade åren* 1971-73.

Dessa kast mellan åtstramning och expansion har beskrivits i flera utredningar och i den ekonomiska debatten och litteraturen. Ett intressant perspektiv anläggs av professor Lars Jonung i en ESO-rapport med namnet *Med backspegeln som kompass – om stabiliseringspolitiken som läroprocess* (Ds 1999:9). Jonung driver hypotesen att Sveriges politiker (och ekonomer) med utgångspunkt i den senast inträffade makroekonomiska störningen har försökt lära av gjorda misstag och utformat politiken därefter. Sålunda försökte man vid den första oljekrisen 1973-74 bedriva en expansiv finanspolitik, delvis som en reaktion på den arbetslöshet som hade blivit följden av åtstramningen under den föregående perioden. Den ekonomiska politik som bedrevs under senare hälften av 70-talet kan också ses ur det jonungska perspektivet; att politikerna så

att säga hade ”lärt sig att stimulanspolitik inte fungerar” och därför reagerade annorlunda på OPEC II än på OPEC I.

Lars Jonungs hypotes förklarar säkert en betydande del av drivkrafterna bakom den förda ekonomiska politiken, men för att bli helt giltig bör den kompletteras med en analys av underliggande orsaker av ideologisk, maktmässig och institutionell natur. Att beskriva den ekonomiska politiken enbart som ett resultat av politikens förmåga respektive oförmåga att lära av tidigare ekonomiska kriser är antagligen ett för enkelspårigt betraktelsesätt. Skulle styrkebalansen mellan samhällskrafterna och kraftmätningen mellan olika partsintressen inte påverka valet av ekonomisk politik? Skulle olika nationalekonomiska paradig enbart framspringa ur en empirisk analys, där man objektivt finner att en viss ekonomisk politik inte längre går att använda? Detta är det svårt att finna belägg för när man studerar den ekonomisk-historiska utvecklingen.

Liksom det på sina håll finns en konspiratoriskt färgad tro att den ekonomisk-politiska förändringen i huvudsak är styrd av maktintressen så finns det också en slags troskyldig uppfattning att förändringen inte alls styrs av dylika faktorer. Ett exempel är den omläggning av den ekonomiska politiken som genomfördes i västvärlden med början på 70-talet. Att tro att övergivandet av keynesianismen enbart har sin grund i att denna teori ”objektivt” sett inte längre var användbar är antagligen en enbent analys. Att å andra sidan tro att intresset för Friedman, Hayek, Buchanan, Becker och Lucas enbart har berott på en allmän ”högervändning” i västvärlden är förmodligen lika enbent.

De nationalekonomiska teoribildningarna är verktyg, mer eller mindre väl anpassade till verkligheten, men de som begagnar dessa verktyg måste förmodas ha mer långtgående visioner för samhället än att bara uppnå en viss räntenivå eller en viss nivå på inflation och löner.

Att inte erkänna detta är att reducera den ekonomiska politiken till ett tekniskt hantverk, oberoende av partipolitiska, ideologiska, privatekonomiska, karriärmässiga och maktmässiga ambitioner. Lika reduktionistiskt framstår det å andra sidan att blunda för att det finns nationalekonomisk teori som försöker flytta fram positionerna för vetenskapen för att lösa svåra ekonomisk-politiska

målkonflikter, och som gör detta utan att snegla på olika samhällsgruppers fördelar av en viss typ av politik. Om detta skriver Lars Jonung i sin ESO-rapport:

Några bedömare har förklarat omläggningen av stabiliseringspolitiken sedan 70-talet som resultatet av huvudsakligen allmänpolitiska eller ideologiska förändringar, orsakade av 'högerkrafter', 'nyliberalism' och/eller av vissa beslutsfattares idiosynkratiska läggning. Här brukar Bengt Dennis och Kjell-Olof Feldt få kläskott för sina insatser. Vidare framhävs demonstrationseffekter från Reagans och Thatchers ekonomiska politik. I detta perspektiv blir stabiliseringspolitikens utformning huvudsakligen bestämd av övergripande ideologiska krafter, utfallet en kamp mellan olika allmänpolitiska strömningar.

Det finns skäl att ställa sig tveksam till detta synsätt. En huvudtes i denna rapport är att de makroekonomiska störningarna under det senaste kvartsseklet har skapat starka incitament för en annan typ av politik än tidigare. Den 'gamla' politiken byggd på efterfrågepolitik visade sig stå inför oväntade svårigheter. Stabiliseringspolitiken fungerade inte som den var tänkt att fungera. Ansvariga politiker lärde sig att i en värld med större rörlighet på de finansiella marknaderna och med väl utvecklade inflationsförväntningar hos löntagare och arbetsgivare kunde inte receptet från 1960- och 1970-talen användas framgångsrikt. Den gamla stabiliseringspolitiken konkurrerades ut av ny politik främst för att den framstod som misslyckad – inte av ideologiska skäl. Politiker lärde sig denna läxa med olika snabbhet i olika länder.

Professor Lars Calmfors för ett resonemang snarlikt Jonungs när han kommenterar de ideologiska övertonerna i debatten kring den ekonomiska krisen. Det gör han i boken *Ekonomerna i debatten – gör de någon nytta?* (Lars Jonung, red., Ekerlids förlag)

Det är en utbredd uppfattning bland många vänstersinnade att krisen förorsakats av den politik som ekonomerna av i huvudsak *ideologiska* skäl rekommenderat. Man avser då i första hand avregleringarna på kredit- och valutamarknaderna, skattereformen och den så kallade normpolitiken i syfte att bekämpa inflationen.

Kritiken mot ekonomerna är ofta okunnig och speglar ibland en ovilja att erkänna förekomsten av de *målkonflikter* som är nationalekonomins främsta studieområde. Samtidigt är ett väl fungerande samspel mellan nationalekonomerna och beslutsfattarna en nödvändig förutsättning för en lyckosam ekonomisk politik. Det finns därför anledning att kritiskt granska i vilken grad som brister i detta samspel kan ha bidragit till den ekonomiska krisen. Enligt min mening kan det senaste decenniets utveckling rentav tjäna som ett skolexempel på hur svårt det är att på ett framgångsrikt sätt överföra nationalekonomisk kunskap till praktisk politik.

Calmfors har säkert rätt i att kritiken mot ekonomerna ofta är okunnig, och visst kan det finnas en tendens att blunda för målkonflikter, men det finns också en berättigad och nödvändig kritik mot ekonomerna, som bland annat Calmfors själv ger uttryck för. Om man ska granska bristerna i samspelet mellan nationalekonomerna och beslutsfattarna så går det förvisso att hävda att politikerna under perioder har lyssnat för lite på de tongivande nationalekonomernas råd, men vid andra tillfällen verkar man snarast ha lyssnat *för mycket* på dessa, och inte haft tillräcklig kunskap för att kritiskt kunna ifrågasätta anvisningarna.

Med en förenkling kan man hävda att fram till andra hälften av 70-talet spred flertalet ekonomer det glada budskapet att allt är möjligt och att arbetslöshet och kriser kan bekämpas med en expansiv politik. Ekonomins hjul snurrade, inom ett par decennier skulle vi ha en fördubblad levnadsstandard och den ekonomiska politikens roll var företrädesvis att underhålla, smörja och finjustera systemet, så kallad "fine tuning".

Från slutet av 70-talet och framåt har detta evangelium ersatts av salvelsefulla straffpredikningar om hur medborgarnas utsvävningar skadat ekonomin. Svenskens löneökningar, konsumtion och trygghet har utmålats som tärande, och man har hotat med att om folk inte sänker sina krav så kommer våra samlade tillgångar att brinna i inflationens skärseld eller sjunka ned i budgetunderskottets moras. Att stimulera ekonomin och expandera sig ur en kris ansågs inte längre möjligt, det man nu kunde göra var att strama åt, avreglera, stärka konkurrensen, öka löneskillnaderna, försämra de

offentliga trygghetsnäten och underlätta för marknaden, och när marknaden hade fått sitt, då skulle detta i förlängningen också gynna alla. Enligt denna nya och ännu rådande trosuppfattning förvärrar en expansiv politik situationen; inflationen tar fart, kapitalet flyr landet, räntorna skjuter i höjden och underskotten förvärras.

Den keynesianska revolutionen ansågs vara över, nationalekonomin gjorde åter skäl för namnet ”den dystra vetenskapen”, där målkonflikter som den mellan inflation och arbetslöshet satte sin prägel på hela den ekonomiska politiken. Om en bärande tanke hos Keynes, Myrdal och Wigforss var att ekonomin mår bra om människorna arbetar och har en bra inkomst – och därmed kan efterfråga företagets produkter – så betraktades nu sparande, försäkring, uppföring och anspråkslöshet hos medborgarna som dygder som får ekonomin att blomstra.

Denna nya inställning kommer till uttryck i den aktuella boken *Ekonomerna i debatten – gör de någon nytta* (Ekerlids, 1996). Där skriver bokens redaktör Lars Jonung:

Denna längtan efter en ”ny Keynes”, efter en ny frälsare, är i och för sig begriplig. Självklart önskar många få en gratislunch, att få höra att vi kan komma ut ur krisen utan några uppföringar och kostnader på samma sätt som det keynesianska budskapet en gång i tiden föreföll anvisa en väg ut ur depressionen på 30-talet utan några nämnvärda kostnader.

Ekonomernas trista uppgift är att betona att detta inte är möjligt, att ingenting är gratis. Det ligger i ämnets natur att betona existensen av knappa resurser och därmed av målkonflikter, vilket tvingar till prioriteringar, det vill säga till val mellan olika alternativ. Vi kan inte välja både och. Det måste bli antingen eller.

Ekonomer anser som regel att den gängse ekonomiska teorin och analysen är högst relevant för att hantera dagens svårigheter – problemet är snarare att många politiker inte vill svälja den beska medicinen. I stället kräver de en smärtfri behandling byggd på ny men hittills okänd medicinsk teori. Denna kollision mellan den politiska uppfattningen och det nationalekonomiska synsättet kan sammanfattas på följande något tillspetsade sätt: ”politik är att vilja – ekonomi är att välja”.

Jonung skrev alltså att ”Ekonomernas trista uppgift är att betona att detta inte är möjligt, att ingenting är gratis”.

Denna uppgift har förvisso svenska ekonomer tagit på allvar. Och ett av de val ekonomerna har gjort är att trycka ned medborgarnas reallöner och konsumtion och samtidigt gynna exportindustrin. När det gäller den beska medicinen så har medborgarna i Sverige efter 1976 tvingats svälja mer besk medicin än i de flesta jämförbara länder. Resultatet av alla dessa uppoffringar är att vår konsumtion per capita har ökat minst i hela västvärlden. Detta har i sin tur lett till att vår tillväxt har blivit lägre än i samtliga våra konkurrentländer, Schweiz undantaget. Uppoffringarna har alltså inte gjort svenskarna rikare, tvärtom.

Det är dock intressant att notera att många ekonomer har börjat överge sina ordinationer om besk medicin. Besk medicin kan nämligen inte ersätta näring.

Vid ett seminarium som behandlade Lars Jonungs ESO-rapport om stabiliseringspolitiken (se ovan) så höll förre finansministern Kjell-Olof Feldt ett anförande i vilket han varnade för höga offentliga utgifter och för att inflationen, ”en gammal vän”, mycket snart kan komma tillbaka.

Jonung svarade honom:

– Kjell-Olof Feldt nämner att ”en gammal vän” kan komma tillbaka. Jag utgår från att det är inflationen han menar. Men just nu ser det ut som att det är en gammal trettiotalsvän som kommer tillbaka, deflationen. Här är dock vi ekonomer mycket osäkra. Det verkar som om vi får ett deflationsfenomen i hela världsekonomin, titta på Japan. Det skulle inte förvåna mig om vi alla, om det här fortsätter, om tio år är keynesianer i någon bemärkelse. Men ta det som en akademisk tankelek, inte som en prognos.

Det är intressant att en ekonom som Lars Jonung, som så sent som 1996 dömde ut keynesianismen, tre år senare säger att vi kanske alla är keynesianer om tio år.

Om Keynes hade gläntat på dörren till ett ständigt expanderande universum, med stigande realinkomster och växande konsumtion, så beskrev neoklassikerna snarast ett pulserande universum, med omväxlande expansion och kontraktion, på väg mot ett till-

stånd med absolut jämvikt om krafterna bara finge råda fritt. Keynes pläderade för statlig inblandning och stimulanspolitik när den privata sektorn får en svacka och drabbas av arbetslöshet, neoklassikerna pläderade för åtstramning och lönesänkning i samma situation. I kriser skulle lönerna pressas ned för att jämvikten skulle återvinnas, först då kunde det åter bli balans mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft.

Det var nog inte många som trodde att det neoklassiska receptet skulle plockas fram igen, men så blev det. Från 1980-talet och framåt har en dominerande tanke varit att medborgarna först måste få det sämre för att kunna få det bättre i framtiden. Om vi nu accepterar åtstramningar, sänkta bidrag och lägre löner ska vår export, och därmed hela vår ekonomi, förbättras så att vi kan få en högre standard längre fram. Problemet med en sådan strategi är dock att om vi genom denna strategi lyckas stärka landets ekonomi, skulle vi då inte omedelbart försvaga ekonomin igen i samma ögonblick som vi började skörda frukterna? Om lägre löner än våra konkurrentländer gör att ekonomin utvecklas bättre, hur ska vi då någonsin kunna höja lönerna i nivå med dessa länder? Svaret som anhängare av en sådan strategi skulle ge är väl snarast att vi måste fortsätta att ha lägre löner än andra länder, men att detta i sin tur innebär att vår sysselsättning blir högre. Hellre arbete med lägre lön än inget arbete alls, skulle i så fall bli parollen.

Om man vidgar resonemanget till att gälla hela världsekonomin så riskerar en inriktning på budgetbalans, stram ekonomisk politik och begränsad import att göra länderna protektionistiska, vilket i längden tenderar att missgynna alla. Minskad *import* för ett land är ju detsamma som minskad *export* för ett annat land. Inriktningen att stimulera den egna exporten men samtidigt begränsa importen var programmatiskt genomdriven under merkantilismen på 1600- och 1700-talen. Först genom Adam Smith, nationalekonomins fader, och hans plädering för frihandel, avtog detta tänkesätt. Tvåhundra år senare, under energikrisens 70-tal, återuppstod dock delar av denna filosofi. Flertalet industriländer kom att få bytesbalansunderskott gentemot de oljeproducerande länderna, vilket möttes med en neddragning av den ekonomiska aktiviteten i syfte att minska underskott och inflation. Denna kontraktiva ekonomiska

politik kom att, tillsammans med en fortskridande industriell rationalisering, bidra till en ökning av arbetslösheten.

Att höjda oljepriser, budgetunderskott, stigande inflation och fria kapitalrörelser skulle innebära att hela den aktiva konjunkturpolitiken från Keynes och stockholmsskolan fullständigt förlorar sin giltighet är knappast en hållbar tolkning, även om vissa inslag i dessa skolbildningar förvisso är anpassade till en svunnen era av regleringar och hård styrning av kapitalflödena.

En rimligare tolkning är måhända att nya realekonomiska förutsättningar *i kombination med* en kraftig ekonomisk och opinionsmässig dominans för marknadskrafterna har fått pendeln att svänga över så kraftigt att keynesianismen förkastats trots att den även i dag – i modifierad form eller i en sammansmältning med andra teorier – borde kunna vara användbar.

I Jonungs bok om ekonomernas roll i debatten skriver Lars Calmfors följande:

Övergången till normpolitiken och försvaret av den fasta växelkursen 1991–92 illustrerar ett ytterligare allmängiltigt problem i samband med ekonomisk-politiska paradigmskiften, nämligen risken för att dessa blir alltför långtgående och utan nyanser när de väl sker. (...)

Man kan också förklara kraften i paradigmskiftet med en ohälsosam tendens till likriktning i fråga om det ekonomisk-politiska tänkandet. Denna risk är förmodligen särskilt stor i ett litet land som Sverige, där alla känner alla och där det därför finns starka drivkrafter att uppnå en samsyn ('bli en i gänget'). Ett visst ekonomisk-politiskt synsätt tenderar därför lätt att bli ett slags 'ideologiskt kitt' snarare än bara ett förhållningssätt till uppkommande problem. Dessvärre tror jag att SNS (Studieförbundet Näringsliv och Samhälle), där jag själv varit och är verksam, till följd av sin mycket framgångsrika verksamhet i syfte att sammanföra politiker, ekonomer, journalister och näringslivsföreträdare spelade en sådan likriktande roll under dessa år.

Det är ett viktigt inlägg som Lars Calmfors gör. Inlägget andas stor självkritik, och bidrar till en öppning i debatten. Det han säger är ganska sensationellt. Han säger att SNS, som han själv tillhör,

har varit så framgångsrikt i sin opinionsbildning att pluralismen och det öppna förhållningssättet till ekonomisk-politiska frågor har tagit skada. Bara genom att uttala att så har varit fallet förebygger han fortsatta låsningar och banar väg för ett nytt, friare förhållningssätt, något som i förlängningen gynnar den demokratiska processen.

Den tendens till likriktning som Calmfors beskriver är antagligen ett större problem i små länder, med en hög grad av maktkoncentration och ett fåtal maktcentra. Paradigmskiftet inträffade förvisso i hela västvärlden. En skillnad är att man i länder som England och USA hela tiden har haft en livlig diskussion – åtminstone inom den akademiska världen – om alternativ till den förda politiken, och man har under den gångna perioden haft ett betydande antal ekonomer som aldrig lämnat den keynesianska grundanalysen. Vi talar då om några av världens ledande ekonomer, däribland ett antal ekonomipristagare. De få *svenska* ekonomer, med Sven Grassman i spetsen, som mitt i den monetaristiska, utbudsekonomiska och neoklassiska guldåldern har behållit en keynesianskt färgad analys, har i debatten framställts som avvikande och udda trots att de i själva verket har delat analys med ett stort antal av USA:s och Englands ledande ekonomer. Detta är ett exempel på den tendens till likriktning i Sverige som Calmfors nämner.

Det som utmärkte Sverige och den svenska modellen var bland annat den speciella balans mellan samhällskrafterna som Marquis W. Childs så väl sammanfattade: ett land med en kung vid tronen, framgångsrika kapitalister och en socialistisk regering.

Om denna balans i slutet av 60-talet och början av 70-talet började försvinna genom att styrkeförhållandena vägde över för löntagarsidan, fackföreningarna, den politiska vänstern och den socialdemokratiska regeringen så skedde en strömkantring i samband med det borgerliga maktövertagandet 1976. Efter 44 år i opposition kunde det borgerliga Sverige till sitt ekonomiska, opinionsmässiga och publicistiska övertag – huvuddelen av den svenska dagspressen är borgerlig – lägga erövrandet av den politiska makten.

Balansen försköts därefter stegvis till förmån för arbetsgivarsidan och den så kallade marknaden, och 80-talet kom att re-

presentera en motpol till det tidiga 70-talets värderingar. Avreglering, privatisering, marknad, konkurrens och aktier blev nya hörsord i stället för jämlikhet, solidaritet, välfärd och offentlig sektor.

Försök att vrida samhället i mer radikal riktning gjordes, och motsättningarna mellan vänster och höger kulminerade i samband med kärnkraftsomröstningen och den stora arbetsmarknads-konflikten (1979–80), samt genom lanserandet av löntagarfonder som ett steg mot vad vänstern såg som ekonomisk demokrati.

Om löntagarfondernas inverkan på det svenska samförståndet skriver publicisten Göran Rosenberg i kulturtidskriften Moderna Tider (nr 107, sept. 1999):

I mitten på 70-talet drevs konflikten ut ur de traditionella utrednings- och förhandlingsrummen genom en klockren värdekollision; mellan uppfattningen att företag borde ägas av kollektiva löntagarfonder och uppfattningen att företag borde ägas enskilt och privat. 1975 skrev dåvarande LO-ekonomen Rudolf Meidner att han önskade beröva de gamla kapitalägarna den makt som följer med ägandet och något år senare band sig LO officiellt för ägande genom kollektiva löntagarfonder.

Därmed var det omöjligt att hantera konflikten som en fråga om sak och metod och de invanda mekanismerna för samförstånd och konsensus kollapsade helt. (...)

I det här fallet blev de politiska såren efter striden bestående; det värdeneutrala samförståndets mekanismer kunde aldrig helt repareras. Den torftiga kompromiss som slutligen antogs av riksdagen 1983 löste ingenting. Den var verkligen, med Kjell-Olof Feldts ord, 'ett jävla skit' som mest bidrog till att permanenta en molande stämning av mistro och ressentiment i det svenska samhället; en stämning som tio år senare skulle manifesteras sig i konflikten om EU-medlemskapet.

Från babords till styrbords slagsida

Den stigande arbetslösheten under perioden 1976–82 hade lett till en kraftig motreaktion mot vad många uppfattade som ”borgerlig

åtstramningspolitik”, och i valrörelsen 1982 uttalade Olof Palme de välciterade orden att man nu ville ha ”svängrum i stället för Bohmans svängrem”. Samma dag som socialdemokraterna övertog makten devalverade den ny tillträdde finansministern Kjell-Olof Feldt med 16 procent, och följde året därpå upp med en höjning av momsen. Konsumtionen föll och den inhemska efterfrågan bromsades upp, samtidigt som exportföretagen kunde öka sina vinstmarginaler kraftigt. Knappt hade effekten av de fyra borgerliga devalveringarna 1976–81 avklingat förrän exportindustrin fick ytterligare draghjälp. Med en socialdemokratisk regering som tog de stora exportföretagens parti gentemot löntagare och småföretagare försvann ytterligare ett element i den svenska modellen. Balansen i det svenska samhället ruckades, och även om de första tecknen tydde på att svensk industri mätte bra av den förda politiken (ökad export, stigande investeringar) och även om regeringen sade sig slå in på en ”tredje väg” mellan åtstramning och expansion så skulle man kunna hävda att den svenska skutan nu seglade med styrbords slagsida, detta efter att bara några år tidigare ha krängt håftigt åt babord. Socialdemokratins ledning delade nu i väsentliga delar analysen av ekonomins grundproblem med sina forna politiska motståndare. Kjell-Olof Feldt, Erik Åsbrink och övriga nya socialdemokrater i finansdepartementet verkade alla vara av uppfattningen att höga löneökningar, stigande offentliga utgifter och underskott i budget och bytesbalans var huvudproblemen i ekonomin. Till och med fackföreningsrörelsens ledning, med LO-ordföranden Stig Malm i spetsen, såg höga löneökningar som svensk ekonomis huvudproblem.

I en intervju i Svenska Dagbladet den 7 augusti 1985 sa han:

– Men det verkliga problemet, att Sverige har för hög löneökningstakt gentemot omvärlden, är inte löst. Det ligger något i att våra motparter nu är våra egna medlemmar när det gäller att hålla lönerna nere.

Detta kommenterar Stig Malm på följande sätt i dag:

– Efter att vi hade haft den här utvecklingen med PTK-avtalet och våra avtal och kostnadskrisen och allt det där, då sa jag i början på

80-talet att vi måste få ner inflationen och vi måste anpassa lönebildningen, och inte fortsätta som vi hade gjort tidigare. I dag diskuterar bara fackföreningsrörelsen ”hur man ska hålla nere lönerna”. Men jag sa: ”Vi måste få ner inflationen, och i ett sådant läge måste vi också ta ner lönerna.” I dag får jag intrycket att ekonomerna bara kopplar ihop inflationen med lönebildningen, till och med LO:s ekonomer. Det vore bättre om de sa ungefär som jag sa, att vi måste hålla en låg inflation därför att då kan vi få reala löneökningar även med låga nominella tal.

Att flertalet ekonomer och politiker gjorde analysen att löneökningarna måste bromsas behöver självfallet inte vara ett tecken på att balansen i samhället har försvunnit, det kan lika gärna vara resultatet av en saklig och allmänt omfattad analys. Men ett belägg för slagsidan i debatten och opinionsbildningen är att LO:s ordförande – den viktigaste representanten för löntagarna i Sverige – efter nästan ett decennium med fallande reallöner (1976–85) angriper de nominella löneökningarna och inte de devalveringar och momshöjningar som urholkat LO-kollektivets reallöner.

Den som först reagerade på följderna av åtstramningen och de fallande reallönerna 1976–85 var Sven Grassman, som konsekvent angrep såväl borgerliga åtstramningar och devalveringar som socialdemokratiska. Redan 1971 kritiserade han, i likhet med flertalet kolleger, Stängs åtstramning, och under den borgerliga regeringstiden 1976–82 kritiserade han den (sammantaget) strama ekonomiska politik som fördes då. Efter 1982 riktade han samma typ av kritik mot den socialdemokratiska regeringen, med tillägget att han ansåg att Feldt och hans regeringskolleger svek socialdemokraternas ekonomisk-politiska ideal. Grassmans kritik gick ut på att devalveringar och momshöjningar skapade en tudelning av ekonomin och det samhället i en välbärgad del med exportföretag, banker och aktieägare å ena sidan och en allt mer utarmad del med småföretag, löntagare, offentlig sektor och skolbarn å andra sidan.

I *Bokslut* (Ordfront, 1988), skrev han:

Arbetsgivarsidan har ju lyckats trumfa igenom fem devalveringar på ett decennium och dramatiskt sänkt Sveriges reallönenivå samtidigt som den i andra liknande länder hela tiden fortsatt att stiga.

(...) Arbetsgivarsidan har haft god framförhållning. Under ett decennium har den skaffat nästan fullständig hegemoni vad gäller den så kallade verklighetsbeskrivningen av svensk ekonomi. Till den grad att stora delar av den allmänna opinionen och till och med en socialdemokratisk regering ser SAF:s verklighetsbeskrivning som ekonomiskt förnuft och tvingande nödvändighet.

Massmedia har accepterat synen att Sverige ägnat sig åt överkonsumtion. Allmänheten tror att vår inflation är en löneinflation. Till och med facket har aningslöst accepterat sagorna om sviktande konkurrenskraft.

Allt detta borde kunna framkalla hybris hos segrarna i den framgångsrika offensiven. Men hybris är fel ord i sammanhanget, eftersom deras segeryra och tillförsikt är motiverad. Aktie- och fastighetsägarna har helt enkelt sedan ett decennium fullständig kontroll både ekonomiskt, politiskt och opinionsmässigt i den tidigare välfärdsstaten Sverige.

Boken är skriven 1988, tjugo år efter 1968, och är en sammanfattning av samhällsutvecklingen sedan dess. Grassman ger sin version av förändringen:

Nederlaget för 1968 års idéer är fullständigt. Den därpå följande reaktionens seger är lika fullständig. Konsolideringen av de rikas makt har lyckats på ett nästan ofattbart sätt. Den löpande demokratiseringsprocess som vi upplevde under flera decennier under 1900-talet vad gäller förmögenhetsfördelning, inkomstfördelning, jämställdhet mellan könen, i utbildning etc. har de senaste tio åren omkastats. Det är nu helt enkelt sämre än vad det var för 10–15 år sedan. De rika har inte bara blivit rikare, de dominerar hela vårt samhälle politiskt, opinionsmässigt och mänskligt. Det är grosshandlarnas och fastighetsägarnas värderingar som äger trovärdighet, legitimitet och som disponerar nästan allt utrymme i tidningar, TV och radio. Det mått av demokratisk anständighet som de rika tvingades visa för ett par decennier sedan är nu bortblåst. Nu förslummas våra skolor, håglösheten stiger hos de många, och likgiltigheten. Och då har vi ändå bara sett början: devalveringarna har gjort sitt, fifilet med själva räkneenheten har utarmat och snedfördelat både offentlig och privat konsumtion. Den nya förmögen-

hetsfördelningen är redan ett faktum, men de mänskliga konsekvenserna, hur tydliga de än är, kommer vi först efter hand att få se den fulla vidden av. Det är nämligen en stor skillnad på att gå i en skola som har varit förslummad i 2–3 år jämfört med att gå i en skola som har varit förslummad i 10–20 år. Alltjämt finns demokratisk eftervärme kvar, kvardröjande rester av tillit och hopp hos föräldrar och kanske hos lärare till de nya stora grupper som har fått det sämre.

Detta skrevs alltså 1988, inte 1998. Grassmans våldsamma reaktion på den tidens relativt försiktiga nedskärningar i skola, vård och omsorg kan mot fonden av 90-talets ”världsrekord i budgetsanering” te sig som en överreaktion. Å andra sidan har många av den stridbare ekonomens dystra förutsägelser kommit att besannas. Inkomst- och förmögenhetsklyftorna har ökat dramatiskt under 90-talet, sysselsättningen i såväl den offentliga som den privata sektorn rasade i början av decenniet och arbetslösheten nådde 1993 tal som inte ens Sven Grassman på allvar befarade. Grassman, som avled 1992, trodde in i det sista att politikerna, ställda inför hotet om depression och massarbetslöshet, aktivt skulle komma att bromsa raset i sysselsättning. På den punkten fick han fel. Regeringen Bildt/Wibble höll målmedvetet fast vid den så kallade icke-ackommodationspolitiken, ett led i normpolitiken, som stipulerade att de styrande inte längre skulle anpassa växelkursen eller den övriga ekonomiska politiken (finans- och penningpolitik) till problem som uppkommit på grund av en försvagad svensk konkurrenskraft. Mot stigande arbetslöshet skulle politikerna inte ingripa med stimulansåtgärder, sådant hörde den förgångna keynesianismen till, löntagarna skulle den hårda vägen lära sig dra ned sina lönekrav. Mitt i raset för den privata sektorn, som resulterade i massarbetslöshet och budgetunderskott, avskedades ett stort antal människor från den offentliga sektorn. På så sätt kom man att ytterligare fördjupa krisen.

Den stora skattereformen och arbetslösheten

Socialdemokraterna tillträdde 1994, mitt i depressionen, och inledde snart en hård åtstramning i syfte att stärka statsfinanserna och

uppfylla Maastrichtavtalets krav för medlemskap i EMU. Med en klassisk socialdemokratisk budgetpolitik för ögonen kunde man tro att en så kallad arbetarregering skulle satsa på att återanställa de "134 000 jobb i kommuner och landsting som försvann under de borgerliga åren" (statsminister Göran Persson i en riksdagsdebatt i januari 1998). Om nu en av huvudorsakerna till budgetunderskottet var arbetslösheten, genom ökade krisutgifter och sjunkande statsinkomster, då kunde en socialdemokratisk strategi tänkas vara att man först skulle återställa den fulla sysselsättningen, för att sedan, om detta var otillräckligt, göra ytterligare budgetförstärkningar i form av sänkta offentliga utgifter och höjda skatter. Detta var inte den strategi man valde. I stället lät man arbetslösheten förbli rekordhög – ca 14 procent totalt – och genomförde så kraftiga besparingar att finansminister Erik Åsbrink (som dock inte tillträdde förrän 1996) utkorade sig till "världsmästare i budgetsanering". Stoltheten inom den socialdemokratiska regeringen var stor när statsfinanserna stärktes, samtidigt som man talade i mindre bokstäver om den med svenska mått väldiga arbetslösheten. Genom denna prioritering togs definitivt farväl av såväl Per Albins folkhem som den traditionella socialdemokratiska samhällsaskådningen. Man övergav den klassiska konjunkturpolitiken från Keynes och Stockholmskolan. I stället för att satsa *mer* statliga medel i en djup kris så har man sedan dess vänt på resonemanget. I "svåra tider" stramar man åt, för att sedan utlova skattesänkningar och ökade utgifter i "goda tider". Man tycks med andra ord ha ersatt stabiliseringspolitiken med ett slags *destabiliseringspolitik* som riskerar att förstärka konjunktursvängningarna i stället för att dämpa dem.

Statsminister Göran Persson diskuterar skattesänkningars effekter i boken *Den som är satt i skuld är icke fri* (Atlas), skriven tillsammans med journalisten Peeter-Jan Kask.

De politiker som kräver sänkta skatter utan att tala om hur utgifterna ska klaras är både fega och farliga. Moderaternas gruppleddare Lars Tobisson illustrerade den här inställningen när han inför valet 1991 sa: – Först ska vi sänka skatterna, sedan ska vi se hur vi kan finansiera det.

Vi vet hur det gick. 'Den enda vägen' slutade djupt inne i under-skottsträsket.

Inför 1998 års val talar moderaterna återigen om omfattande skattesänkningar, och precis som tidigare är finansieringen höljd i dunkel. Vilka utgifter ska sänkas? Hur mycket? Vilka delar av välfärden drabbas?

Om det går så bra för den svenska ekonomin att vi efter att ha tryggt resurser till vården, omsorgen och skolan också får ett överskott i de offentliga finanserna kan det användas till skattesänkningar. Sänkta skatter utan att utgifterna anpassas till inkomsterna är däremot ett skojeri.

Visserligen har Persson rätt i att det finns politiker som "kräver sänkta skatter utan att tala om hur utgifterna ska klaras", men man får inte glömma att det hos dessa politiker faktiskt finns en tro på att sänkta skatter ökar tillväxten och därmed får den totala kakan att växa, vilket gör att det faktiskt kan vara fel att finansiera en skattesänkning. I och för sig har denna tro på dynamiska effekter fått sig en törn efter "den stora skattereformen", som fick mycket kritik för att vara underfinansierad, men det finns inget som säger att en lägre skattesats *på sikt* måste leda till svaga statsfinanser. Det beror ju på hur mixen av skatter och utgifter ser ut och det beror på i vilken mån den totala ekonomiska politiken förmår generera en hög tillväxt eller ej.

Frågan är också vilken fördelningsprofil en skattereform får. Den skattereform som genomfördes 1990/91 var en medveten omfördelning från låg- till höginkomsttagare; momsens höjdes och breddades samtidigt som den progressiva skatten sänktes. Detta är särskilt intressant med tanke på att det var socialdemokraterna som genomförde reformen, understödda av folkpartiet och deras partiledare Bengt Westerberg. Den socialdemokratiska ledningen, med Kjell-Olof Feldt i spetsen, var uppenbarligen mer bekymrad över de höga marginalskatter som slagit mot medel- och höginkomsttagarnas löneökningar än de momshöjningar som har urholkat låginkomsttagarnas reallöner och köpkraft. Såväl höga marginalskatter som en hög momsnivå leder till problem av olika slag, det är väldo-

kumenterat. Det är *prioriteringen* dem emellan som visar att något hade hänt med socialdemokraterna och den svenska modellen.

Skattereformen kan emellertid också ses som ett försök till anpassning till en värld med en mer och mer rörlig skattebas. Sedan fanns också övertygelsen att en sänkning av progressiviteten i skatteskalorna skulle komma att öka arbetsutbudet.

Den nu framlidne ekonomen Rudolf Jalakas, i många år en av Sveriges ledande ekonomer, bland annat som chefsekonom på Handelsbanken, kommenterade skattereformen när jag intervjuade honom efter socialdemokraternas maktövertagande hösten 1994. Jalakas var då pensionerad, vilket innebar en chans till större fri-språkighet än under tiden som aktiv ekonom. Om den stora skattereformen sa han:

– Skattereformen gick ju ut på att minska skattebördan för högre inkomsttagare, det var ju vitsen med det hela. Jag minns så väl; jag var med i socialdemokraternas ekonomisk-politiska diskussioner varje sommar i Visby. Tio år i följd var jag med där, och en gång – förslagsvis 1989 – så satt jag mitt emot Kjell-Olof Feldt vid lunchbordet. Journalisterna frågade då: ”Är det sant att du tänker sänka den högsta marginalskatten till 60 procent?” Då cirkulerade nämligen en sådan uppgift; att Feldt med sin skattereform, som han höll på med, tänkte gå så långt som till 60 procent. Han sa att ”Nja, det vet jag inte om jag går så långt, men däromkring är väl meningen.”

– Nästa gång jag träffade honom, jag tror att också det var vid ett lunchbord, då hade han fått en utredning från Bertil Holmlund, professor i Uppsala och socialdemokrat, som hade undersökt sambandet mellan skatter och arbetsvilja och inflation osv. Holmlund hade en kurva i den utredningen som visar en ständig nedgång av arbetsviljan i Sverige under många år. Och så en liten knorr på svansen, en liten svängning uppåt, redan före skattereformen. Och då hade Kjell-Olof Feldt frågat vad det berodde på. ’Jo, det är den marginalskattesänkning som har skett från 85 till 77–80 procent, det beror på det’, svarade Holmlund. ’Å fan’, sa Feldt, ’då ska vi ta och sänka ordentligt, om det har en så stor effekt!’ Och så klippte han till och sänkte ända till 50 procent. Samtidigt hade han den he-

liga fasta principen att skattereformen skulle vara självfinansierande. Det betyder att sänkningen av vissa skatter skulle motsvaras av ökning av andra skatter. Och i och med att han sänkte den progressiva inkomstskatten – det vill säga för de högsta inkomsttagarna – så höjdes momsens. Det var en djup borgerlig skattereform: från en progressiv direkt beskattning till en associal, indirekt beskattning.

Att kalla en sådan skatteväxling för ”associal” är hårda ord för att komma från en pensionerad chefsekonom på Handelsbanken, och det är alltså sagt om en socialdemokratisk reform.

Å andra sidan nyanserade Jalakas det sagda genom att uttala sin förståelse för att något behövde göras åt de höga marginalskatterna:

- Varför Kjell-Olof Feldt gjorde sin stora skattereform det var ju att han hade observerat det som du nu fastslår, att vi halkade efter i fråga om välståndsutvecklingen. Och hans och hans rådgivares slutsatser var att det berodde på skatteflykt och sjunkande arbetsvilja, och då tyckte han att då ska vi vända på det. Varför skulle familjen Rausing, som hör till de 10 mest förmögna familjerna i världen, vara i London med sin inspiration och sitt skatteunderlag? Jo, därför att beskattningen i Sverige var omöjlig för rika människor, och det hade Kjell-Olof Feldt fattat. Jag känner en professor på Karolinska som tidigare, för några år sedan, regelbundet tog tjänstledigt utan lön i september månad och jagade älg. Och han sa att ’det kostar mig bara 15 eller 20 procent av min lön’, därför att marginalskatten var så hög. Så han var inte intresserad av att arbeta. I den där undersökningen som Bertil Holmlund gjorde inför skattereformen står det att läsa att en genomsnittlig läkare i Sverige arbetade 1 900 timmar per år, vill jag minnas, och en amerikansk läkare 2 600 timmar per år. Därför att skattesystemet var så konstruerat att det inte stimulerade till mera arbete, och allt detta påverkade ju vår produktionsutveckling.

Farväl till Keynes: åtstramning i lågkonjunkturen

Om Jalakas använde hårda ord när det gällde skattereformens fördelningsprofil så använde han ännu hårdare ord när han ombads kommentera den besparingspolitik som socialdemokraterna inledde hösten 1994, under den nyttillträdde finansministern Göran Persson:

– Jag anser att det är brottsligt att genomföra stora besparingar i ett läge med massarbetslöshet. Landets resurser är idag tagna i anspråk mycket bristfälligt, var sjunde svensk jobbar inte, alltså 13 à 14 procent total arbetslöshet råder. Om regeringen i det här läget minskar sitt budgetunderskott som det nu krävs från olika håll, då kan jag inte se någon möjlighet utan att det minskar den privata efterfrågan. Om man höjer skatter så minskar ju den privata efterfrågan, och om man inskränker sociala förmåner och bidrag av olika slag – subventioner eller vad som helst – då minskar också den privata efterfrågan i motsvarande mån. Den dagen som man kan börja tro att när regeringen drar sig tillbaka (drar tillbaka sin efterfrågan) då växer den privata efterfrågan minst lika mycket, så att följderna inte blir ökad arbetslöshet, ja då ska regeringen dra sig tillbaka. Och den tiden är kanske ganska nära, när vi får en accelererad konjunkturuppgång. Då ska regeringen dra sig tillbaka i samma takt som den privata efterfrågan ökar. Gör man det nu så är en oundviklig följd att det blir ökad arbetslöshet. Men det tycks de inte bry sig om som rekommenderar ökad sparsamhet utan förbehåll. De säger att man ska minska budgetunderskottet, punkt slut.

Rudolf Jalakas hårda kritik riktade sig inte bara mot den nyttillträdde socialdemokratiska regeringen, utan gällde i lika hög grad den avgående regeringen Bildt:

– För mindre än ett år sedan meddelade man att kommuner och landsting kommer att avskeda under de närmaste åren, att minska sin sysselsättning med 80 000 personer. Alltså: mitt under en djup arbetslöshet så skröt man nästan med att 'Vi kommer att avskeda ytterligare 80 000!' Det är ju anti-keynesianism i allra högsta grad. Man attackerar ju keynesianer för att de skärper konjunktur-

svängningarna, men i så fall skärper ju också en sådan politik svängningarna – den fördjupar ju lågkonjunkturen!

Jalakas poäng var att huvudorsaken till budgetunderskottet var massarbetslösheten, att bara en mindre del berodde på skattereformen, och att man följaktligen borde inrikta sig på att bekämpa arbetslösheten, orsaken, och inte underskottet, symptomet. Jalakas:

– Inga-Britt Ahlenius, chefen för Riksrevisionsverket, har nyligen sagt i ett TV-framträdande att 140 miljarder av det nuvarande budgetunderskottet beror på arbetslöshet och förtidspensionering. Då beräknades budgetunderskottet vara 200 miljarder, nu har det sjunkit. Det har också Bengt Westerberg sagt; att 70–75 procent av vårt budgetunderskott är ett resultat av lågkonjunkturen. Tre fjärdedelar av budgetunderskottet beror på arbetslösheten och så för vi en politik som *ökar* arbetslösheten, det går inte ihop.

Rudolf Jalakas uttryckte sin förhoppning att den socialdemokratiska regeringen skulle tänka om och börja stimulera ekonomin. Så blev inte fallet. I stället kom man att genomföra den hårdaste åtstramningen i hela OECD från 1994 och framåt. Denna budgetsanering på sammanlagt 126 miljarder kom enligt Göran Persson att fördelas på 60 miljarder i skatte- och avgiftshöjningar samt 66 miljarder i så kallade besparingar.

Utsagan att man med denna politik har ”tryggt resurser till vården, omsorgen och skolan” är värd att noteras. Först drar finansministern Persson undan pengar från skola, vård och omsorg, sedan ger statsministern Persson tillbaka en del av dessa resurser valåret 1998, nu med namnet ”Perssonpengarna”.

Angående resultatet av saneringspolitiken skriver Göran Persson:

Vi berördes alla av de stora underskotten och deras negativa effekter. Nu drar vi alla nytta av de möjligheter som saneringen öppnar – i form av lägre räntor, som ger mer pengar kvar i plånboken i hundratusentals hushåll och skapar fler nya jobb, i form av förbätt-

rad välfärd i skola, vård och omsorg och i form av förbättrade möjligheter att öka rättvisan och jämlikheten.

Med saneringspolitiken har den socialdemokratiska regeringen lyckats vända utvecklingen i fyra viktiga avseenden:

1. Vi stoppade skuldökningen i de offentliga finanserna och eliminerade underskotten.
2. Budgetsaneringen räddade välfärden. Vi har lagt ett nytt hållbart fundament för den svenska välfärdspolitiken.
3. Vi har återtagit makten från marknaden och stärkt demokratin. Med offentliga utgifter och inkomster under kontroll bestämmer vi själva över vår ekonomi. Politikens ställning har återupprättats.
4. Vi vände den pessimism som till följd av de ständiga underskotten förklarade vår självkänsla. Vi kan vara stolta över att Sverige är ett land som gör rätt för sig igen. Budgetsaneringen i Sverige har väckt uppmärksamhet långt utanför våra gränser. Inget annat land har under 1990-talet lyckats vända så stora underskott på så kort tid.

Den kamerala syn på ekonomisk politik och statsfinanser som såväl borgerliga som socialdemokratiska regeringar har representerat sedan 70-talet har haft förhållandevis få kritiker. Under 1990-talets djupa kris uppstod dock en stark kritik mot regeringen Bildts normpolitik, offentliga avskedanden och räntehöjningar, samt mot de skattehöjningar och nedskärningar som socialdemokraterna genomförde under Göran Perssons tid som finansminister.

Perssons bok om hur han sanerade Sveriges statsfinanser fick överlag ett kyligt mottagande.

I en kritisk kommentar skrev *Affärsvärlden* (1997, nr 47):

Statsminister Göran Perssons bok, med det egenhändigt uppfunna ordspråket 'Den som är satt i skuld är icke fri' som titel, är i huvudsak ett försvar för den förda ekonomiska politiken. Boken handlar om arbetarpojken som fått lära sig sund sparsamhet av föräldrarna, 'med den tidens bästa arbetarklassmoral', och som så småningom räddar hela nationen ur skuldberoendet.

Persson beskriver hur föräldrarna tillhörde 'kontanthandels generation'. Sedan kom min generation och föll tillbaka i ett osunt

låneberoende'. Det verkar märkligt att den ekonomiska politiken skulle ha inspirerats av föräldrarnas sparsamhet.

Analogin mellan hushållets och nationens finanser är ju alldeles felaktig. Dessutom är inte ens analogin efterföljansvärd, eftersom den absurda filosofi som Persson hyllar också leder till att man inte bör investera.

Ett inslag från sin egen erfarenhet som Persson beskriver är direkt skrämmande, nämligen hur han avbröt sina högskolestudier: 'Jag var rädd för att stå där med en stor studieskuld efter examen, utan möjlighet att klara min försörjning. Den som är satt i skuld är icke fri'. Är detta ett beteende som Persson anser efterföljansvärt? I själva verket belyser episoden ett av Sveriges största långsiktiga problem, nämligen att utbildning lönar sig så dåligt.

Budgetsaneringen framstår i boken som enkelspårig. Man satte upp ett mål om budgetbalans, och sedan gällde det att 'ta hem' besparingarna och skatthöjningarna. Det finns inget resonemang om arbetslöshetens inverkan på underskottet eller om de långsiktiga effekterna av budgetsaneringen. I själva verket skulle en ökning av sysselsättningen till i närheten av gamla nivåer nu leda till mycket stora överskott.

Det framställs som något positivt att det senare visade sig bli pengar över. Om besparingarna varit mindre 'hade vi inte heller haft åtta miljarder att satsa på skolan och vården 1998'.

Hur kan det vara en fördel att man först skär bort utgifter som man anser angelägna, när dessutom arbetslösheten är som högst, för att därefter öka dem igen, när konjunkturen har förbättrats?

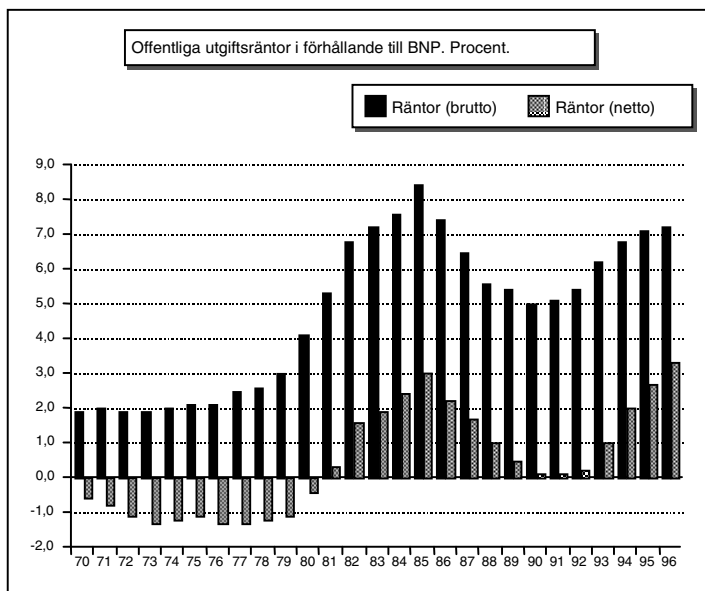
Många argument är förenklade till felaktighet. Statsskulden och utlandsskulden förväxlas, medvetet får man förmoda.

Räntorna på statsskulden sägs uppgå till över hundra miljarder. Men då glömmar Persson som vanligt att staten också har ränteinkomster. Nettoräntorna är bara hälften av bruttoräntorna och räknar man dessutom in övriga kapitalinkomster sjunker nettot till en fjärdedel. En kapitelrubrik lyder "En värld satt i skuld". Till vem? Månen?

Sven Grassman visade i slutet av 70-talet att om alla länder skulle räkna sin utlandsskuld som Sverige – redovisa skulder och ränteutgifter men inte fordringar och ränteinkomster – då skulle jordens

samlade skulder med skyhögt belopp överstiga jordens samlade fordringar, och då måste ju kontentan bli att ”jorden har en skuld till månen”.

Figur 3.1. Den offentliga sektorns utgiftsräntor och nettoräntor i förhållande till BNP

Räntenettet är summan av ränteutgifter och ränteinkomster.

Källa: SCB. Diagram: Torsten Sverenius 1999.

Göran Persson är förvisso inte den förste finansminister som talar med små bokstäver om att den offentliga sektorn också har ränteinkomster, inte bara ränteutgifter. Den samlade offentliga sektorns räntenetto har varit mycket starkt under större delen av perioden 1970–99. Trots det har finansministrar som Gösta Bohman, Kjell-Olof Feldt, Anne Wibble, Göran Persson och Erik Åsbrink och andra oftast talat om utgiftsräntorna, sällan om den offentliga sektorns inkomsträntor. Det intressanta i sammanhanget är icke desto mindre *räntenettet*.

Göran Perssons resonemang om saneringspolitiken efter 1994 går ut på att det inte fanns något alternativ till den förda politiken:

Det har inte varit lätt, men absolut nödvändigt, därför att alternativet hade varit ännu sämre. Om inte alla dessa smärtsamma åtgärder hade genomförts skulle framför allt de som har lägst inkomster och de som är mest beroende av den gemensamma sektorn varit ännu mer illa ute.

Det var nödvändigt att genomföra budgetsaneringen. Någon måste göra det. Socialdemokraterna gjorde det.

Någon empirisk eller teoretisk dokumentation för att ”alternativet hade varit ännu sämre” anförs inte. Göran Persson beskriver i sin bok hur han vid ett möte med UD:s ambassadörer hösten 1994 uppmanar dem att säga att budgetsaneringen är rätt avvägd.

– Ni kommer att möta dem som hävdar att budgetsaneringen är för liten och de som hävdar att vi tagit i för mycket. En sak gäller: detta är rätt avvägt. Det är er sak att tala om det.

Persson skriver:

Intellektuellt skulle jag mycket väl ha kunnat ifrågasätta omfattningen av budgetsaneringen. Men i samma ögonblick jag som beslutsfattare sagt något sådant hade saneringsprogrammet varit ordentligt försvagat.

När bedömningen väl är gjord är diskussionen över. Det var något av Anne Wubbles förbannelse att den borgerliga regeringen satt i en ständigt pågående debatt om hur mycket som behövde göras, men gjorde väldigt lite.

Här uttrycker statsministern en anmärkningsvärd prioritering: politisk handlingskraft framför intellektuellt ifrågasättande. Att finansministern Anne Wibble och hennes kollegor ”satt i en ständig debatt” kan ju ha att göra med att man var inbegripen i just ett sådant ifrågasättande av budgetsaneringens omfattning. Å andra sidan ligger det ju något i vad Persson säger. I ett läge med snabbt växande statsskuld (dock med internationellt sett låg offentlig nettoskuld) behövde man handla inom rimlig tid. Skulden ökade,

medierna låg dagligen på finansministern med krav på omedelbara och kraftfulla åtgärder – inte främst mot arbetslösheten, den bakomliggande huvudorsaken, utan mot själva statsskuldens ökning – då är det inte underligt att den ansvarige ministern agerar, och kanske rentav tar i mer än vad situationen hade krävt.

Den politik som blev resultatet av denna uppjagade stämning bör dock granskas, eftersom den drabbade så många människor och tillika fick socialdemokraterna att lämna sin traditionella roll i den svenska modellen: prioriteringen av den fulla sysselsättningen.

Längre fram i boken frågar sig Persson om man skulle ha kunnat gå en annan väg och genomföra ett mindre ambitiöst saneringsprogram och börjat pressa tillbaka arbetslösheten tidigare.

Han svarar:

– Det är möjligt att det kortsiktigt hade gått att få ner arbetslösheten snabbare. Men i så fall med stor risk för att vi åkt på en rekyl något år senare.

Det går inte att pressa tillbaka arbetslösheten i en ekonomi som hålls i ett järngrepp av skyhöga räntor. Ytterst bygger ju antalet jobb på att vi har en industri och en produktion i Sverige som fungerar och drar in exportinkomster så att bytesbalansen klaras. Industrin är i sin tur beroende av investeringar. Investeringar stimuleras av låga räntor. Så ser sambanden ut.

En granskning av argumenten för saneringspolitiken

Man kan fråga sig vilka läroböcker eller rådgivare Göran Persson stöder sig på när han i boken förklarar hur de nationalekonomiska sambanden ser ut.

Vad är det för en *reky* Persson talar om? En ökad sysselsättning *stärker* ju statsfinanserna, försvagar dem inte. Röjer det sagda att Sverige har en socialdemokratisk statsminister som menar att offentliga arbeten tenderar att ge en ”reky” på ena eller andra sättet?

Persson skriver också att antalet jobb bygger på ”att vi har en industri och en produktion i Sverige som fungerar och drar in exportinkomster så att bytesbalansen klaras.” Om detta kan bland

annat sägas att antalet jobb numera i mindre utsträckning bygger på industrin, som sysselsätter allt färre medan den privata och offentliga tjänstesektorn sysselsätter *och försörjer* allt fler. Detta är ett led i en naturlig strukturomvandling. Men om man ska tala om industrin – vilket man bör göra eftersom den är viktig för svensk ekonomi – så konsumeras ungefär hälften av dess produktion fortfarande inom landet. Att då hålla tillbaka den inhemska efterfrågan och tro att detta gynnar svensk industri vittnar inte om att man känner till hur sambanden ser ut. Att dra ned efterfrågan på industrins hemmamarknad ökar inte investeringarna. Utan en stigande konsumtion finns ingen anledning att investera. Investera betyder att man bygger ut produktionsapparaten för att möta en förväntad efterfrågeökning – från den inhemska marknaden såväl som från den utländska. Räntenivån är visserligen viktig för investeringsviljan, det är en av orsakerna till att vi bör få ned inflationsförväntningar och därmed de långa realräntorna, men utan en förväntad efterfrågeökning behövs alltså inga nyinvesteringar.

Att ”bytesbalansen klaras” har mer eller mindre försvunnit som målvariabel för den ekonomiska politiken i en värld av internationaliserad kapitalmarknad och flytande växelkurser. Angående detta vill jag citera en SNS-rapport och en statlig utredning som behandlar bytesbalansens roll för den ekonomiska politiken, *Kapitalavkastningen i bytesbalansen* (SOU 1990:45). Den sistnämnda utredningen gjordes under ledning av Ulf Jacobsson (IUI), och innehöll sakkunniga som Bo Bergman, Gunnar Blomberg och Anders Vredin, några av landets främsta auktoriteter på området. Man skriver:

Under efterkrigstiden fram till och med 70-talet var de internationella betalningsströmmarna hårt reglerade bland annat inom ramen för Bretton Woods-systemet. Under denna tid kunde även relativt måttliga underskott i bytesbalansen leda till direkta finansierings-svårigheter. Ett lands valutaserv spelade då en viktig roll som buffert för att klara små och tillfälliga underskott i bytesbalansen.

En situation av bestående underskott och snabbt krympande valutaserv var under denna period ett omiskännligt tecken på kris. När valutaserven inte räckte till fick underskotten täckas med internationella lån som vanligen fordrade medverkan av Inter-

nationella Valutafonden (IMF). Fonden kunde förväntas ställa krav på den ekonomiska politiken i underskottslandet som ett villkor för långivningen. (...)

Under sådana omständigheter var det både naturligt och rationellt att bytesbalanssaldot fick en hög prioritet i den ekonomiska politiken. De ekonomiska och politiska kostnaderna för en valutakris eller finansieringskris kunde bli betydande. Därmed kom också i många länder bytesbalanssaldot att fungera som en allmänt accepterad norm för den ekonomiska politiken. En försvagad bytesbalansposition var en signal att den ekonomiska politiken hade fått en alltför expansiv inriktning och att det var dags för en åtstramning.

Den avreglering av de internationella finansmarknaderna som ägt rum under de senaste femton åren har gradvis förändrat bilden vad gäller underskottens finansiering. När nu avregleringen vad gäller de västliga industriländerna är i det närmaste total så är också situationen vad gäller bytesbalansunderskottets finansiering radikalt annorlunda än den var under regleringarnas och Bretton Woods-systemets glansdagar. Även relativt stora och långvariga underskott låter sig finansieras utan större problem. (...)

Att bytesbalansen inte har kvar sin gamla roll som ekonomisk-politisk indikator är de flesta överens om. Helt klart är att det inte längre är meningsfullt att ens i ett medelfristigt perspektiv ställa upp noll i bytesbalansen som ett mål eller en restriktion på den ekonomiska politiken. (...)

Många ekonomer (t.ex. Assar Lindbeck och Torsten Persson i två artiklar i Dagens Nyheter i december 1989) har pekat på att avregleringen av de internationella kapitalmarknaderna liksom alla avregleringar är välfärdshöjande. Regleringarna ålade länderna den konstlade restriktionen att sparande och investeringar skulle vara lika stort i varje tidpunkt. Det kan emellertid av många skäl vara naturligt att sparande i ett land överstiger investeringarna och vice versa.

Bytesbalanssaldot bör inte ignoreras, men att hålla tillbaka den inhemska efterfrågan och sysselsättningen för att ”klara” detta allt mer underordnade mål måste sägas vara en märklig prioritering. Ett överskott i bytesbalansen innebär att vi detta år netto ned-

bringar alla inhemska sektorers ackumulerade utlandsskuld, ett underskott innebär att vi ökar den. Ett land kan leva med ett bytesbalansunderskott i obegränsad tid, det finns inget datum där landet ifråga måste lösa in alla utlandsskulder och förvandla bytesbalansunderskottet till ett överskott.

Sedan är det en annan sak att bytesbalansen kan fungera som *indikator* på hur skuldsättningen och investeringarna ser ut i olika sektorer. Förhoppningsvis ska ju avkastningen på gjorda investeringar, för vilka man upptagit de lån som belastar bytesbalansen – överstiga de räntor som betalas för dessa lån. Men att det skulle behöva vara så för ett enskilt år eller ens för överskådlig tid, finns det inga belägg för, försåvitt ett land inte hamnar i akut skuldkris av Mexikos slag.

Nu kan man säga att Sverige 1995 befann sig i ett läge där den privata sektorn hade stora utlandslån, främst orsakade av den våg av direktinvesteringar och portföljinvesteringar som följde på valutaavregleringen 1989. En del av investeringarna under denna tid, exempelvis fastighetsköp i London och Bryssel, uppfyllde väl inte precis ovannämnda avkastningskrav, men att detta skulle få hindra Sverige som land att återgå till full sysselsättning är knappast rimligt.

Göran Perssons resonemang – ”Ytterst bygger ju antalet jobb på att vi har en industri och en produktion i Sverige som fungerar och drar in exportinkomster så att bytesbalansen klaras” – indikerar inte att han är helt uppdaterad på de förändringar som ägt rum i den globala ekonomin de senaste decennierna, något som ändå relativt utförligt har behandlats i den ekonomiska litteraturen. Kanske bör vi ändå kunna begära av våra ledande politiker att de håller sig informerade om sådana ting eftersom de ekonomisk-politiska besluten annars tenderar att begränsas av föreställningar om sakens tillstånd som inte längre har någon motsvarighet i verkligheten.

Redan SNS Konjunkturråds rapport 1989, *Den svenska modellen inför 90-talet* (SNS) beskriver hur bytesbalansen mist sin avgörande betydelse:

Jämvikten i bytesbalansen är naturligtvis inte ett ekonomisk-politiskt ”mål” i egentlig bemärkelse, eftersom jämvikten inte innebär några ekonomiska värden i sig. Däremot betraktas den ofta

som en restriktion: Bytesbalansens saldo är en mätare på i vilken mån resursanvändningen i ekonomin håller sig inom de ramar som det samlade produktionsresultatet ställer upp.

Men även som restriktion på den ekonomiska politiken kan bytesbalansen ifrågasättas. Bytesbalansens saldo är summan av olika spar- och investeringsbeslut som fattas inom enskilda hushåll och företag, liksom inom den offentliga sektorn. Inom varje sådan beslutsenhet finns det inte någon anledning att förvänta sig (eller kräva) att investeringarna ska vara lika med sparandet under en enskild period eller ens över mycket långa tidsintervall: Ett hushåll kan spara i finansiella tillgångar som förs vidare över generationerna. Ett företag kan kontinuerligt öka sin upplåning för att finansiera sina investeringar över en oändlig tidshorisont så länge förhållandet mellan eget och främmande kapital håller sig inom vissa gränser.

Även hela *sektorer* i ekonomin kan ha långsiktig obalans mellan sparande och investeringar. Utlandet, hushållen och finanssektorn har ökat sina finansiella fordringar i ekonomin och företagssektorn och den offentliga sektorn har ökat sina skulder under de senaste 17 åren. Det kan naturligtvis också vara så att sparandet och investeringarna visar en *regionalt* ojämn fördelning. Exempelvis kan Stockholmsregionen ha ett kontinuerligt sparandeöverskott som kanaliseras till industriinvesteringar i Västsverige utan att detta förleder några ekonomisk-politiska åtgärder.

Varför ska man då kräva att ett land ska ha långsiktig jämvikt mellan sparande och investeringar? Några realekonomiska sådana motiv finns egentligen inte. Tvärtom kan ekonomer lätt visa hur alla parter tjänar på att ett land som av ett eller annat skäl har tendens till ett sparandeöverskott exporterar detta till något annat land, som kan ge bättre avkastning på sparandet än vad det egna landet kan göra. På motsvarande sätt kan ett land som har bättre investeringsmöjligheter än andra länder (på grund av t.ex. råvarutillgångar, klimat eller kompetens) göra realekonomiska vinster på att importera sparande från omvärlden för att exploatera dessa.

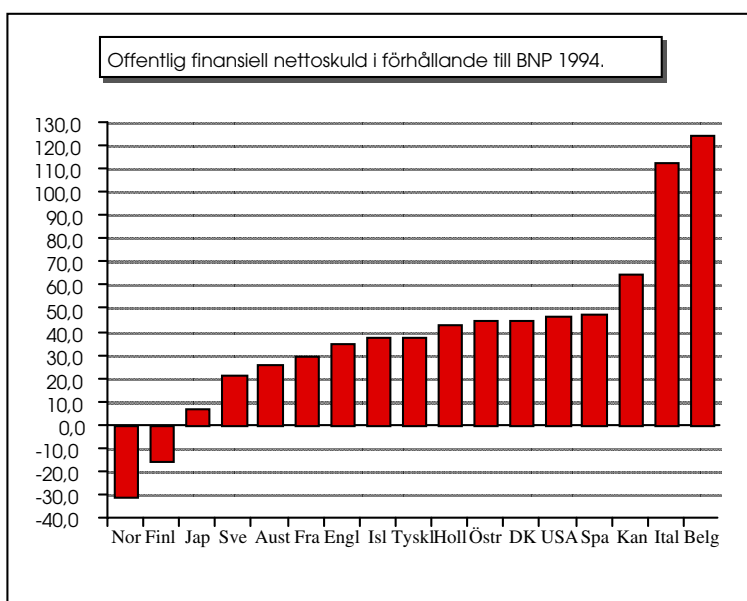
Man ska också komma ihåg att en flytande växelkurs minskar bytesbalansens betydelse för den ekonomiska politiken ytterligare. Om vi har ett underskott i bytesbalansen samtidigt som vi har en

fast växelkurs att försvara, då kan det gå som 1992, att valutareserven töms när Riksbanken stödköper kronor för att på konstlad väg hålla uppe växelkursen.

När statsminister Göran Persson genomdrev sitt stora saneringspaket gjorde han det i ett läge där handelsöverskottet för Sveriges del var större än på decennier, till stor del tack vare övergåendet av den fasta växelkursen, och där bytesbalansens underskott har vänts till ett stigande överskott. Den privata sektorn hade visserligen kvar stora utlandslån som genererade ett underskott i kapitalavkastningen, men det underskottet var på väg ned i snabb takt; från 69,8 miljarder 1993 till 45,9 miljarder 1994 (Källa: Riksbanken, Betalningsbalansen, 1982–94).

Figur 3.2. Offentlig finansiell nettoskuld i förhållande till BNP 1994 i 17 OECD-länder

Källa: OECD, Economic Outlook. Diagram Torsten Sverenius 1999.

I ett läge med kraftig exportökning, stigande överskott i bytesbalansen, låg inflation, lägre offentlig nettoskuld än omvärlden, svag inhemsk efterfrågan och den värsta arbetslösheten sedan 1930-talet startar alltså en arbetarledd regering den hårdaste åtstramningen i västvärlden.

År 1994, när saneringen av statsfinanserna inleddes, var det trots vår djupa kris bara tre länder (av de som OECD jämför), som hade starkare finanser än vi; Norge och Finland, som inte hade någon nettoskuld alls, och Japan, med en nettoskuld motsvarande 7,7 procent av BNP. Den offentliga sektorns finansiella nettoskuld i Sverige var 21,9 vilket var lägre än i övriga OECD-länder, men trots allt den högsta vi dittills haft i modern tid. På 70-talet, liksom i slutet av 80-talet hade vi ingen nettoskuld alls. Det är bara vid de två djupa lågkonjunkturerna i början av 90-talet och början av 80-talet (med OPEC II och strukturkrisen) som vår offentliga nettoskuld har ökat drastiskt.

Forskarna Lars Behrenz och Lennart Delander räknade på EU-kommissionens uppdrag ut vad arbetslösheten kostar Sverige i uteblivna statsinkomster. Rapporten heter *The total fiscal costs of unemployment – an estimation for Sweden*. Forskarna fann att kostnaden för det offentliga, orsakad av den öppna arbetslösheten under ett enda år (1995) var 153 miljarder, alltså mer än vad hela saneringspolitiken under åren 1995 och 1996 inbringade till staten!

Rapporten gavs en viss uppmärksamhet när den presenterades, men diskussionen dog snabbt ut i talet om ”den framgångsrika saneringspolitiken”.

Självfallet var det viktigt att bringa ned det höga (real)ränteläge som Sverige befann sig i. Det förefaller emellertid som om statsministern/finansministern Persson aldrig analyserade färdigt *varför* Sverige brottades med höga realräntor. Har man inte gjort det så är det kanske svårt att hitta alternativ till en saneringspolitik som gör livet surt för medborgarna.

Det höga ränteläget berodde enligt sakkunskapen först och främst på Sveriges inflationshistoria, det faktum att vi i perioder haft en högre inflation än våra konkurrentländer. Orsakerna till denna högre inflation i sin tur är bland annat den politik med devalveringar och momshöjningar som socialdemokraterna själva

(och tidigare borgerliga regeringar) fört, inte minst 1990 när höjningen och breddningen av momsens fick vår inflation att resa sig som en alptopp över omvärldens. Strax därefter satte samma regering igång att bekämpa den egenhändigt uppdrivna inflationen, och övergav i samma process sin hundraåriga prioritering av den fulla sysselsättningen.

Den relativt höga offentliga bruttoskulden *kan* spela in när det gäller vårt ränteläge, dels genom marknadens rädsla att vi ska inflatera bort statsskulden, dels genom att en högre efterfrågan på krediter tenderar att driva upp priset på krediter, räntan. Att dessa faktorer haft någon betydelse för Sveriges höga realränta på 90-talet har dock ingen kunnat visa empiriskt.

När socialdemokratiska ministrar i dag talar om ”den låga räntan” utgår man à priori ifrån att det är den så kallade saneringen av statsfinanserna som är huvudorsaken. Så gör Persson i sin bok, så har den avgångne finansministern Åsbrink gjort vid åtskilliga tillfällen, så har ministrar som Mona Sahlin, Ingela Thalén och Margot Wallström gjort när de försökt förklara sambanden.

Om detta skriver SNS-chefen och professorn på Handelshögskolan Hans Tson Söderström i en debatt med kollegerna Magnus Henrekson och Ulf Jacobsson i *Ekonomisk Debatt* nr 6 1995:

Vad realräntan beträffar har jag försökt mig på några enkla tvärsnittsanalyser av dess bestämningsfaktorer i OECD-länderna. Det förefaller därvid hart när omöjligt att få något förklaringsvärde för den offentliga skuldens storlek, oavsett vilket skuldbegrepp som används. (...)

Det finns länder med stor offentlig skuld och relativt låg realränta, som Belgien, och länder med liten offentlig skuld och hög realränta, som Australien och Finland. Till saken hör att Sverige alltjämt har en offentlig nettoskuld (enligt OECD:s definition) som ligger under genomsnittet för OECD-länderna. Till saken hör också att svenska staten i sin upplåning på den internationella kapitalmarknaden möter en hög upplåningskostnad enbart på den del av statsskulden som är denominerad i svenska kronor.

Allt detta tyder på att den höga svenska realräntan näppeligen kan förklaras med den offentliga skuldens storlek. I en tvärsnittsanalys är det två faktorer som ger klart signifikant förkla-

ringsvärde: saldot i kapitalbalansen och de senaste tio årens inflationshistoria. (...)

Inget utrymme för ytterligare negativa faktorer, alltså. Utöver skattereformen förefaller med andra ord dessa två faktorer vara avgörande för vår höga realränta: en lång period med underskott i bytesbalansen (dvs. en stor nettoskuld till utlandet) och bristande tilltro till långsiktigheten i den svenska inflationsbekämpningen.

För att analyser av det här slaget ska kunna påverka den ekonomiska politiken måste de rimligen bli lästa av personer i beslutande ställning, annars stannar de kvar i den akademiska världen och blir av just akademiskt intresse, hur viktiga de än må vara. Man kan ställa sig frågan om ansvariga politiker läser tidskriften *Ekonomisk Debatt* eller ej. Det är trots allt landets tongivande debattforum inom den nationalekonomiska disciplinen. De förefaller i alla fall ha missat Hans Tson Söderströms analys. Det är förståeligt om våra ministrar inte hinner läsa mer än en bråkdel av allt som publiceras i ämnet, men finansdepartementet hyser ju kompetenta ekonomer som borde kunna upplysa om sådana för landets ekonomi och medborgarnas välfärd avgörande samband. Risken är annars uppenbar att man bedriver en ekonomisk politik som skadar Sveriges ekonomi och medborgare i onödan. Detta måste betecknas som ett allvarligt problem som också rör den demokratiska processen.

I samma nummer av *Ekonomisk Debatt* (nr 6, 1995) finns en uppsats av fil. dr Mats Kinnwall, Svenska Handelsbanken, som forskar inom området växelkurs- och räntebestämning.

Kinnwall kommer i sin empiriska studie till en slutsats snarlik Tson Söderströms:

En viktig bestämningsfaktor för internationella räntedifferenser i de industrialiserade länderna förefaller vara inflationsutvecklingen, medan läget för statsfinanserna verkar vara av underordnad betydelse. Det finns således en risk att den senaste tidens kraftiga finanspolitiska åtstramningar förfelar sitt syfte, om detta enbart är att bringa ned de svenska långräntorna. (...)

Det stabiliseringspolitiska priset för åtstramningspolitiken kan således vara högt om det innebär att efterfrågan kollapsar utan att

räntenivåerna påverkas nämnvärt. Däremot kan det finnas andra, långsiktigt strukturella, skäl att skära ned den offentliga sektorns åtaganden.

Visst kan det som sagt finnas *andra* skäl att ”skära ned den offentliga sektorns åtaganden”. Har man sådana motiv bör väl rimligen detta emellertid sägas rakt ut och inte döljas bakom tal om ”konvergenskraven” eller behovet att ”få ner räntorna”.

Kan det vara där skon klämmer, om man får tillåta sig att spekulera; att den socialdemokratiska ledningen har övertygats av argumenten att den offentliga sektorns relativa andel av kakan är för stor, och att man därför vill skära i denna tårtbit, men att man av ideologiska skäl inte kan formulera en sådan önskan inför rörelsen?

Detta kommenteras av förre LO-chefen Stig Malm:

– Jag jobbade tillsammans med ”Loket” Olsson och gjorde partiledarintervjuer i TV 4 i valrörelsen. Då tog jag upp med Persson det här med att vi höll på och skar ner i den offentliga sektorn. För det var ju ingen budgeteffekt på det, det var ju bara att flytta kostnader från verksamhet till a-kassa, och han försökte ju slingra sig efter bästa förmåga, men så efter programmet kom han och sa till mig att orsaken till det här det var att långivarna därborta i USA – de här finansvalparna som skrattade honom i ansiktet, som han sa – de tyckte att vi hade för stor offentlig sektor. Då sa jag så här: Har du inte bättre argument än att gå hem och skära i skola och vård och omsorg och välfärd, och föra över kostnaderna från den nyttiga offentliga sektorn till den onyttiga delen av offentliga sektorn, kan du inte få dem att begripa det då är vi jävligt illa ute!

Jag frågar Stig Malm vad Göran Persson svarade på det.

– Nej, det blev inte någon mer diskussion, för han hade slagit fast, det är ju han som slår fast, det var alldeles klart och tydligt efter mötet med finansvalparna att vi måste visa att vi hade för stor offentlig sektor och skulle gå hem och skära ner den. Jag ville inte ta någon längre debatt, för det var annat folk omkring oss, men det enklaste Persson skulle kunna göra, det är att åka hem och överföra

AP-fondsystemet till Folksam eller till Trygg Hansa eller vem som helst. Då minskar han ju den offentliga sektorn över en natt.

Eftersom Stig Malm nämner AP-fonderna så kan det vara värt att notera att vid tidpunkten för saneringspolitikens inledning var socialförsäkringssektorns förmögenhet (egna kapitalet) ungefär 560 miljarder kronor, (SCB, Nationalräkenskaper, nr 10 SM 9501).

Ponera att regeringen i det kritiska läge som rådde för svensk ekonomi, såväl reall (låg tillväxt, massarbetslöshet) som finansiellt (snabbt växande statskuld) 1995, i stället för tuffa besparingar och skattehöjningar på 125,5 miljarder hade flyttat över kanske 80 miljarder från AP-fonderna, kombinerat med en återanställning av såg 100 000 offentliganställda som i stället för att arbeta nu uppbar a-kassa och andra bidrag. Då hade finansministern Göran Persson kanske kunnat avboka den förnedrande resan till New York och sluppit mötet med såväl de ”flinande finansvalparna” på Wall Street som kackerlackorna på McDonalds-restaurangen vid Washington Square (Persson, 1997, s. 99).

Det fanns alltså stora finansiella resurser som kunde ha använts till att stimulera – eller åtminstone låta bli att strama åt mitt i en depression – den privata och offentliga efterfrågan efter regeringen Bildt/Wibbles högräntepolitik och offentliga avskedanden.

Vad gäller inflationsrisk och (därmed) risk för fortsatt högt ränteläge av en sådan politik så bör man fråga sig följande:

1. Att återanställa en del av de avskedade från den offentliga sektorn, och låta dem uppbära lön i stället för a-kassa och socialbidrag (och därtill få viktiga arbeten utförda i vård, skola och omsorg), på vilket sätt skulle en sådan politik leda till inflation i ett läge med ett sådant extremt underutnyttjande av produktionskapacitet?
2. Att använda en del av AP-fonderna, och på så sätt drastiskt kunna minska lånebehovet från marknaden – eventuellt betala tillbaka en del av statskulden för att visa att Sverige kunde klara detta – på vilket sätt skulle detta ha lett till högre räntor?
3. Att under ett par, tre år i rad möjligen komplettera detta med stegvisa momssänkningar så länge ekonomin behövt stimuleras skulle inneburet en *sänkning* av prisnivån i omgångar, vilket i sin

tur hade minskat löntagarnas behov av höga nominella löneökningar för att få till stånd reala löneökningar. På vilket sätt skulle detta leda till stigande inflation och höga räntor i ett läge med så lågt kapacitetsutnyttjande?

Tilläggs bör att Göran Persson sänkte matmomsen till 12 procent, vilket sannolikt var ett mycket klokt beslut ur nämnda aspekter. Kanske hade detta räckt, men möjligen kunde man också ha genomfört en sänkning av den generella momsens från sin internationellt sett höga nivå på 25 procent.

4. Vad gäller inkomstskatten så kanske man kunde tänkt sig en annan lösning även där, till exempel att inte ta tillbaka mer än en del av sänkningen från den stora skattereformen, utan i stället höjt bolagsskatten något. Sverige har lägre bolagsskatt än flertalet jämförbara länder, och den hade kanske tålt att justeras uppåt ett par procentenheter. På vilket sätt hade en sådan skatteväxling höjt räntorna i Sverige?

Detta är inte en lista över vad man absolut borde ha gjort, det är mycket möjligt att andra vägar och andra kombinationer hade varit bättre. Jag nämner detta som exempel på att hypotesen att ”inga andra vägar var möjliga” knappast är hållbar, även om situationen förvisso var mycket svår, och även om orsakerna till det akuta läget för vår ekonomi 1994–95 var grundat av tidigare regeringar (observera pluralformen).

Erik Åsbrink, fortfarande finansminister när jag i december 1998 intervjuade honom, hade följande att säga om socialdemokraternas politik efter 1994:

– Det här säger jag inte för att skylla ifrån mig, jag bara säger: jag var inte med 1994, jag kom med 1996. Men i och för sig så tror jag att man kan beskriva förloppet så här: Om du tar den gångna mandatperioden. Vi hade ju en stark sysselsättningstillväxt 1994–95, men den bröts, och där tror jag att man kan peka på två förklaringar. Den ena var budgetsaneringen i sig. Jag tror att det är näst intill omöjligt att genomföra en så kraftig budgetsanering och samtidigt tro att sysselsättningen ska öka kraftigt. Det är nästan omöjligt. För det är klart att budgetsanering *är* en rad restriktiva, kontraktiva åtgärder. Det är svårt att se hur man kan undkomma i varje fall en

tillfällig negativ effekt. Det andra var att vi fick en konjunktur-dämpning internationellt, som också påverkade Sverige. Å andra sidan: när det här är genomgången, så har vi ju haft en starkt positiv utveckling det senaste året, ungefär, vilket ju i den allmänna debatten kommer bort. Men, jag menar; en sysselsättningsökning på 100 000 det senaste året är ingen dålig utveckling.

Det är intressant att notera att Erik Åsbrink är noga med att betona att han inte var med 1994, om han nu i andra sammanhang är så stolt över den förda politiken.

På frågan om man inte kunde ha lagt upp politiken annorlunda replikerade Åsbrink:

– Det är väl möjligt att det fanns andra vägar. Man kan ju säga att upplägget var ju att ganska snabbt och drastiskt hantera och eliminera budgetunderskottet, och man kan naturligtvis tänka sig ett annat förlopp där man gör det långsammare, låter det pågå under längre tid. Det är mjukare så länge det pågår, men å andra sidan undrar jag återigen om det politiska systemet förmår att hantera en så utdragen process. För så länge det är nedskärningar...det är ju någonting som inte precis främjar framtidstro och satsningar, utan det är liksom hela tiden att tänka på och inrikta sig på hur vi ska skära ner, hur vi ska fördela försämringarna. Man kan aldrig veta säkert, men jag tvivlar på att det hade varit möjligt att utsträcka den processen ytterligare ett antal år. Det är ju lite grand av om du ska riva av plåstret snabbt eller långsamt, och det gör ondare om du river av det snabbt, men när det väl är gjort så har du så att säga en ny situation. River du av det långsamt så är det en utdragen pina och du ser liksom aldrig ljuset i tunneln.

Plåster på såren eller ljus i tunneln; de totala följderna av saneringspolitiken kommer dock aldrig att kunna mätas. Vilket som hade fått minst ekonomiska och mänskliga skadeverkningar – att expandera sig ur krisen, att gå långsammare fram med besparingarna eller, som skedde, att genomföra drastiska nedskärningar och skattehöjningar – är mer en fråga om resonering och bedömning än kalkylerande och kvantifiering.

Sedan kan man tillägga att om den stora skattereformens sänkning av inkomstskatterna bidrog till budgetunderskottet i början av 90-talet, så är det förståeligt om politikerna försöker ta tillbaka en del av denna skattesänkning, för att sedan kanske sänka skatten igen i omgångar, i takt med att ”ekonomin tål det”.

Påståendet att ”inga andra medel” stod till buds än en hårdhänt saneringspolitik kan dock inte underbyggas teoretiskt eller empiriskt, utan bör nog snarare ses som ett försök att försvara en politik som har gått hårt åt många enskilda människor i vårt land. Detta gäller naturligtvis inte bara socialdemokraterna utan i lika hög grad de borgerliga, med sin högräntepolitik och avskedanden av offentligtanställda mitt i en brant fallande konjunktur.

När Erik Åsbrink svarar att ”det är väl möjligt att det fanns andra vägar” röjer han något som ur både ekonomisk och demokratisk synpunkt kan betraktas som häpnadsväckande: att det faktiskt aldrig gjordes någon grundlig genomgång av alternativen till den hårda saneringspolitiken. Man kan tycka att regeringen i en sådan situation inte borde sky några medel när det gäller att vaska fram alternativ till en politik som gör livet svårare för medborgarna.

I stället säger den ansvarige ministern: ”Det är väl möjligt att det fanns andra vägar.”

Att landets ekonomijournalister låter sådant passera är anmärkningsvärt.

Tidningen Affärsvärlden har under denna period utgjort ett av få undantag. De har ofta analyserat där många andra okritiskt har megafonerat ut de budskap som ekonomiska och politiska makt-havare velat få ut till medborgarna.

Att en försäkringsdirektör – som rimligen har affärsmässiga motiv för att de offentliga försäkringarna ska skäras ned – inleder en bojkott av svenska statspapper har varit nog för att få fötter i rörelse på departement och redaktioner. Rollen många medier då tagit på sig är inte den kritiskt granskande, utan snarare den förstärkande: ”Nå, vad tänker ni nu göra åt det här, ni måste väl snabbt få ner statsskulden nu när marknaden bojkottar svenska statspapper!”.

Undertecknad bevistade i oktober 1998 ett SNS-seminarium på Berns salonger, där Erik Åsbrink framträdde med en genomgång av läget för svensk ekonomi. Hans genomgång var saklig, pedagogisk och oklanderlig, sånär som på det vanliga, icke empiriskt belagda påståendet att det är saneringspolitiken som har fått ned räntorna.

Därefter konstaterar Åsbrink att inget land i hela västvärlden har genomfört en sådan drastisk saneringspolitik som Sverige. Han lägger ett diagram på overhead-apparaten och tillägger: "Inte ens Grekland!". Åsbrink skryter inför auditoriet med att Sverige besegrat Grekland på denna punkt. Detta får någon i publiken att skratta till, och snart skattar vi allihop åt detta att den industriella stormakten Sverige har besegrat Grekland, något som inte direkt ses som en större merit. Åsbrink själv ler åt sin jämförelse. Här sitter alltså bankekonomer och andra ekonomer, här sitter marknadsanalytiker, näringslivsföreträdare och politiker – samt deras granskare journalisterna – och skrattar åt det faktum att vi har fört en ännu brutalare saneringspolitik än Grekland.

Visserligen har de flesta i salongen själva har drabbats av den förda politiken genom en högre skatt, men jag skulle också tro att få besökare på detta seminarium har en personlig förmögenhet som understiger miljonen. Tanken slår mig, där jag sitter i bänken: hur rolig hade denna jämförelse upplevts ute i en förort bland människor som under 90-talet förlorat arbete och självrespekt och tvingas sitta framför nitiska socialsekreterare och be om pengar till hyran? Om finansminister Åsbrink till äventyrs hade hållit samma anförande till människorna i denna förort; hade han berömt sig över saneringspolitiken där? Hade auditoriet skrattat åt jämförelsen med Grekland där? Knappast.

Huruvida politiken förstärkt eller försvagat *landets ekonomi* kan diskuteras. Att den så kallade saneringen bromsade Sveriges uppgång under 1995 och 1996 medges öppet av Åsbrink, även om han helt korrekt tillägger att en (blygsam) mattning av den internationella konjunkturen bidrog till nedgången. År 1995 ökade BNP per capita med 3,4 procent, början till en återhämtning efter depressionen. Året därefter blev tillväxten 1,1 procent. Den kraftiga tillväxten 1995 hade dock främst sin grund i en exportökning med därpå följande investeringsuppgång. Den kraftiga exporttillväxten

var i sin tur främst ett resultat av den depreciering av kronan som följde på införandet av en marknadsvärderad växelkurs, något som en borgerlig regering i det längsta försökt förhindra.

Danne Nordling, utredningschef på Skattebetalarna, har gjort en jämförelse mellan kriserna på 30-talet och 90-talet. Han har uppmärksammat att raset i produktion blev *djupt och kort* under 30-talet, medan raset blev *djupt och utdraget* under 90-talet. År 1931 deprecierades kronan, när Sverige lämnade guldmyntfoten. Detta gav en stark exportuppgång, som bidrog till att dra igång Sverige igen efter krisen. Även 1992 deprecierades kronan, som en följd av frisläppandet av kronkursen. Detta ledde till en ännu kraftigare exportuppgång än under 30-talet.

Avvikelsen från BNP-trenden (från 1920- respektive 80-talet) var inte lika utdragen under 30-talet som under 90-talet, visar ekonomen Danne Nordling på Skattebetalarnas hemsida på Internet. En tolkning han gör är att saneringspolitiken har bromsat och försenat Sveriges återhämtning.

Nordling tillägger att arbetslösheten i Sverige fortfarande är hög: 5,4 procent i öppen arbetslöshet och 3,3 procent i AMS-åtgärder. Till det ska läggas omkring 2,3 procent i kunskapslyftet. Detta ger en total arbetslöshet på omkring 11 procent, vilket fortfarande är oerhört högt med svenska mått. Ytterligare ett tecken på att Sverige bara delvis har rest sig ur 90-talskrisen.

Angående det faktum att en socialdemokratisk regering genomförde ett så hårt saneringsprogram hade den förre LO-chefen Stig Malm följande att säga:

– Jag är alldeles övertygad om att de nedskärningar som den socialdemokratiska regeringen gjorde, skulle aldrig Bildt ha klarat av att genomföra. Då hade det blivit revolution.

Vänsterpartiets ekonomisk-politiska talesman Johan Lönnroth var inne på liknande tankegångar när socialdemokratins förändrade ekonomiska politik sedan 1982 kom på tal:

– Ja alltså, jag tror över huvud taget inte på så kallade samhällsvetenskapliga teorier, men det finns en tanke som har uttryckts ibland som jag tror det ligger något i, nämligen den här paradoxen

att för att kunna genomföra en politisk kursändring måste man ha ett mycket starkt förtroende för att stå för precis motsatsen. Det här liksom att bara Nixon kunde söka kontakt med Kina för han hade så stort förtroende som hök på högerkanten.

Och bara socialdemokraterna kan göra en riktig åtstramning?

– Ja, och bara socialdemokraterna kan klara en riktig åtstramning. Och det är ju så att det faktiskt var vi som åstadkom den större delen av budgetsaneringen tillsammans med sossarna på hösten 1994, framför allt genom mycket stora skattehöjningar, och det har ju ständigt varit paradoxen att en borgerlig regering klarar ju inte detta, för man måste ju faktiskt ha med sig facket för att klara av en sådan här åtstramning.

Johan Lönnroth nämner att konvergenskriterierna inför EMU i praktiken varit det överordnade målet i socialdemokraternas politik de senaste åren, men att partiet i *retoriken* utåt och inför sina medlemmar i stället valt att nämna sysselsättningen som det viktigaste målet.

– De värsta grälen med Åsbrink handlade om den socialdemokratiska kongressens beslut 1997 där vi hela tiden påpekade att skongressen sa att sysselsättningsmålet ska vara överordnat. ”Det har du fan inte med att göra, vad vi beslutar på våran kongress!” sa han. Alltså: vi har hela tiden lutat oss mot att den *officiella* s-politiken hela tiden har varit att sysselsättningsmålet är överordnat.

– Och även i EU-sammanhang talar man nu mycket om en ny linje, att det är sysselsättningspolitiken som är det viktigaste, men i praktiken så anpassar man sig till EMU-konceptet som ju är normpolitiken, det vill säga någonting helt annat. Och det har vi hela tiden pekat på, den här motsättningen. Det är jättebra, har vi sagt, att driva sysselsättningsfrågan som överordnad och just nu en mer expansionistisk politik för att motverka arbetslösheten i hela Europa, och gärna i samarbete, men då kan man inte samtidigt köpa EMU-konceptet.

Välfärdsstaten och privatiseringsvågen

Ett tecken på att samhällsklimatet förändrades efter 70-talet är att flertalet politiker, ekonomer och journalister sedan dess à priori har förutsatt att en nedskärning ger en nettobesparing för samhället och att en stimulanspolitik automatiskt leder till högre inflation och stigande räntor.

Glömda är den äldre generationen politiker och ekonomer – Ernst Wigforss, Bertil Ohlin, Gunnar Myrdal med flera – och deras insikt att det med en högre samlad efterfrågan också följer ökade inkomster för såväl privatpersoner och företag som den offentliga sektorn. Att landets BNP är summan av all betald aktivitet och inte summan av alla besparingar verkar inte heller vara ett spritt faktum.

(Verbet *sanera* betyder ”avlägsnande av skadliga ämnen”. Man kanske ska fråga sig vilka skadliga ämnen man avlägsnar när man mitt i en djup kris avskedar människor.)

Kring svåra avväganden som de nämnda har vi inte haft mycket av debatt i Sverige sedan det kamerala betraktelsesättet blev dominerande i slutet av 70-talet. Många nationalekonomer, som med sin fackkunskap hade kunnat nyansera debatten, har här svikit. Inte främst genom felaktiga eller vilseledande uttalanden, även om sådana också förekommit, utan med sin tystnad.

Det är emellertid fullt tänkbart att en stor del av våra makroekonomiska störningar och relativa eftersläpning sedan 70-talet går att sätta i samband med den turbulens, konfrontation och brist på balans som uppstod i och med övergivandet av den svenska modellen.

En sådan tolkning avviker i så fall från den som har kablats ut över världen, nämligen att välfärdsstaten och den svenska modellen hämmat den ekonomiska tillväxten så kraftigt att vi halkade ned från den rika världens topp till den rika världens botten. Visserligen går det att hävda att den svenska modellen haft just sådana tillväxthämmande inslag som hindrat en kreativ omvandling, men några empiriska belägg för att detta skulle vara en huvudförklaring till vår kräftgång har mig veterligen ännu inte presenterats.

Sverige betraktades länge som ett föredöme, och gör väl så i vissa avseenden fortfarande. Under senare år har vårt land dock snarast framställts som ett varnande exempel, ibland med argument av

typen ”Se hur det går när välfärden går för långt!”. Såväl svenskar som medborgare i andra länder förtjänar emellertid en mer rättvisande och nyanserad bild av vilka faktorer som orsakade våra ekonomiska problem och vad som ledde till den svenska medelvägens sönderfall.

Journalisten Björn Elmbrant skrev 1993 boken *Så föll den svenska modellen* (Fischer, 1993). Boken är en viktig dokumentation av de politiska turerna kring avvecklandet av vårt världsberömda samförstånd. I avslutningskapitlet skriver Elmbrant:

Man kan notera att det, utanför makteliternas snåla revirbevakare, finns en stark och obruten folklig känsla för vikten av samförstånds lösningar. Här finns också, trots 80-talets starka tryck i motsatt riktning, kvar många människor av alla möjliga sorters partifärg som vill bevara den relativa klasslöshet som präglade det svenska samhället. Vilken roll kommer dessa oorganiserade men starka känslor tillåtas spela?

SAF:s informationsstrategi 1991–94 och ett par artiklar av informationsdirektören Janerik Larsson pekar på att arbetsgivarna nu vill ha lugn och ro, samarbete och samförstånd, utifrån den terräng man erövat i debatten. Nu ville man växla in debattvinster i ’politiska förändringar’. Larsson efterlyser ’breda allianser’.

Behovet av en slutsats av vänsterns 70-tal och högerens 80-tal borde vara uppenbar även för andra än SAF. Att det efter tes och antites borde bli en syntes känns riktigt och angeläget. Syntesen är ett brett samförstånd för att värna viktiga svenska värden mot yttre hot. (...)

Våra möjligheter att hävda nationella intressen i en värld av EG-furstar och valutahajar försvinner om inte regering, opposition och näringsliv kan hitta en bas av gemensamma ståndpunkter.

Elmbrant ger ord åt det som många kan känna i en värld där besluten tas allt snabbare och allt längre bort, där nationalstaten mer och mer ersätts av EU – en längtan efter en gemensam värdegrund och ett gemensamt mål att sträva efter. Fortfarande tänks det i termer av ”vi i Sverige” och ”vår ekonomi” samtidigt som olika gruppers ekonomi tycks få allt färre beröringspunkter. Frågan om den ekonomiska politikens framtida uppläggning i Sverige är i hög

grad en fråga om EU- och EMU-projektets vara eller inte vara. Med ett mäktigare EU och med den fusionsyra som för närvarande råder bland storföretag kan man fråga sig hur mycket som kommer att bli kvar att besluta över i den nationella ekonomin. Det återstår att se, men lärdomarna från de politiska ingreppen och missgreppen i svensk ekonomi från de förflutna decennierna kan dock visa sig lika viktiga för ett "Europas Förenade Stater" som för en mer fristående nationalstat.

Den svenska modellen, i den form den hade, lär inte komma tillbaka, eftersom den ekonomiska och sociala strukturen i vilken den uppstod och fortlevde inte längre existerar. Regleringarna av kredit- och valutamarknaderna är borta, vilket i kombination med den nya datateknologin gör att pengar inte på ett enkelt sätt kan "läsas in" i ett enskilt land, utan kan flyttas blixtnabbt. Människor kan åtminstone i teorin enkelt flytta mellan olika EU-länder, och under hotet av en rörlig skattebas kan politiker tvingas till en skatteharmonisering. Att människor och kapital har blivit mer lätttröliga och att skatterna kan behöva sänkas är emellertid inte synonymt med att samförstånd, hög sysselsättning och generell välfärd är företeelser som är dömda till undergång. I själva verket kommer kanske rentav sådana fenomen att betraktas som nödvändiga för en långsiktigt väl fungerande ekonomi. Det välfärdssystem som Sverige hade var under många år mer generöst och mer generellt täckande än i de flesta jämförbara länder. I takt med försämringar här hemma och förbättringar i andra länder har vårt försprång på välfärdens område dock minskat, i vissa avseenden helt försvunnit.

Om stödet för välfärdsstaten delvis försvunnit i samhällets översta skikt, för vilka den personliga tryggheten och välfärden aldrig varit större, så är stödet för en sådan modell fortfarande väl förankrat bland en majoritet av medborgarna. I en SIFO-undersökning svarade hela 66 procent (oktober 1999) att de vill att överskottet i budgeten ska användas till en ökad satsning på skola, vård och omsorg. Även om exempelvis moderatledaren Bo Lundgren varken var nöjd med svaret eller hur frågan var ställd så får man kanske ändå som politiker respektera att medborgarna säger sig vilja ha en utbyggd välfärdsstat och inte godtar att människor slås ut.

Om detta skriver Dagens Nyheters ledarskribent Barbro Hedvall i en artikel med rubriken ”Jag – en välfärdsframman” (1999-11-01):

”Missnöjets kyrka” kallar Lorentz Lyttkens en längre uppsats, som han i dagarna publicerar (förlag: Akademeja). Den handlar om den fördärliga välfärdsstaten och är en enda lång jämmare över bidragssjagande medborgare och deras missnöjesodlande politiker.

Lorentz Lyttkens slog igenom som socialpolitisk tänkare under 80-talet, då satsa-på-dig-självs-ropen ekade på alla konferenser och seminarier. Då framstod den som vågade invända mot hundraprocentiga ersättningsnivåer i socialförsäkringssystemen som en modig sanningssägare, då drog visioner om den lilla världen och vårt ansvar för grannskapet ned applåder.

Sedan blev det 1990-tal och KRIS: arbetslöshet, bankkris, obetalda bostadslån, minskade förmåner och höjda avgifter i de offentliga systemen. Och snart är det 2000-tal: låg inflation, stabilare penningvärde, reallöneökningar. Men genom alltihopa har människor fortsatt att betala de höga skatterna och att tro på välfärdsstaten. Ett systemskifte är längre bort nu än för 15 år sedan. Undra på att Lyttkens – och de som tänker som han – är besvikna.

Denna sin vredgade besvikelse öser han över ett folk av ’avkastningsmaximerande välfärdsconsumenterna’ och prästerskapet i denna ’missnöjets kyrka’. Det är en rätt ledsam läsning, som absolut inte ger någon ny kunskap eller luftar någon ny tanke. Dock fick den mig att fundera över det till synes paradoxala i att så många människor säger sig vilja ha ett välfärdssamhälle samtidigt som de uttrycker en stark misstro gentemot de offentliga trygghetssystemen. Allt färre tror ju att staten kommer att fixa pensionen, allt fler pensionssparar privat.

Varför tar de inte steget fullt ut och skrotar hela idén om den offentliga välfärden?

Därför att de inser att välfärdsstaten är en av de bästa samhällsliga uppfinningar som gjorts. Detta att alla bidrar och att alla garanteras försörjning vid arbetsoförmåga och att systemet är förutsebart och därför möjligt att lita på. Visst går det att sköta via privata eller kollektiva försäkringar men utan allmän lag skulle några falla ur. De flesta människor är kloka nog att inse att också de som

till äventyrs aldrig blir sjuka behöver veta att de skulle kunna bli det utan att deras liv slås i spillror (...)

Den krisbantning som de offentliga systemen måste utsättas för under 90-talet håller på att göra den allmänna försäkringskassan till om inte en fattigvårdsinrättning så nära på. När stora, breda medelklassgrupper inte längre har särskilt mycket att hämta där, har vi förlorat något av det som vanns med 50- och 60-talens socialreformer. Jag tycker inte om det, kalla mig gärna välfärdsframare.

En annan kolumn om välfärden publicerades några dagar senare på Dagens Nyheters ledarsida (991107). Författare var professorn i civilrätt i Lund, Anna Christensen. Hon skrev om sambandet mellan *Socialförsäkring och marknadsekonomi*, och artikeln innehåller en intressant analys om varför de sociala utgifterna har ökat sedan början av 70-talet i flertalet länder, alltså inte bara i Sverige. Anna Christensen skriver:

Den aktuella situationen i Västeuropa är i själva verket inte så helt olik situationen i de gamla östländerna. Jag minns en gammal tvättmedelsreklam som lydde ungefär så här: Jag trodde min tvätt var vit, men det var innan jag fick se grannens.

På samma sätt kan länderna i Västeuropa säga. Vi trodde att vi hade en fri arbetsmarknad, men det var innan vi fick se konsekvenserna av oljekrisen, den globala konkurrensen och de fria kapitalrörelserna. Dessförinnan var marknaderna i själva verket ganska uppdelade och ganska trygga och företagen hade inga skäl att försöka rationalisera bort den överflödiga arbetskraften.

Omställningen till en fri(are) marknadsekonomi har lett till massarbetslöshet och nya fattigdomsproblem även i Västeuropa, men de europeiska socialförsäkringssystemen har i stort sett klarat den akuta krisen genom att tänja ut de existerande systemen till det yttersta och inrätta nya ersättningsformer för långtidsarbetslösa och andra utsatta grupper.

Just därför har den ekonomiska omställningen kunnat genomföras utan några sociala och politiska katastrofer. I stället för att hela tiden ifrågasätta socialförsäkringen borde marknaden vara tacksam för att den finns. Annars skulle det inte ha varit möjligt att genomföra omställningen till en friare marknadsekonomi. Visst

kostar det, men produktionen måste alltid bära sina kostnader. Det gäller även de sociala kostnaderna.

Det betyder inte att allt är som det skall vara. Socialförsäkringen i Västeuropa är i stort sett anpassad till förhållandena som de var under decennierna efter andra världskriget med en stabil arbetsmarknad och i stort sett full sysselsättning för de manliga familjeförsörjarna. (...)

Den europeiska arbetsmarknaden har ännu inte förmått anpassa sig till att den europeiska befolkningen blir allt äldre och friskare. Socialförsäkringen har bidragit till utvecklingen genom att köpa ut den del av befolkningen som den existerande arbetsmarknaden betraktar som överflödigt och oanvändbar.

Det var ett sätt att lösa den akuta krisen, men det är ingen hållbar utveckling på längre sikt, varken ekonomiskt eller socialt.

Det nya svenska pensionssystemet är ett steg i rätt riktning. Det har också blivit en framgångsrik modell, framför allt i de tidigare östländerna. De nya pensionssystemen i Polen och Litauen bygger på samma principer som det nya svenska systemet och i flera andra östländer, även i Ryssland studerar man noga denna nya svenska modell.

Paradoxalt nog har den svenska välfärdsmodellen i dag sina varmaste tillskyndare i marknadsekonomins hemland USA. Den legendariske amerikanske nationalekonomen John Kenneth Galbraith, som varit rådgivare till såväl president Roosevelt som president Kennedy, har i många år prisat vår samhällsmodell. Ingen ekonom är mer erfaren än Galbraith. Han föddes 1908 och har sett regimer och imperier komma och gå. Om Sverige skriver han:

Den sociala välfärdspolitik som utgör den svenska modellen, välfärdsstaten, betraktas som en belastning och framför allt som en skattemässig belastning. Det framgår av följande att jag inte är någon vän av denna tendens. Vi får inte bortse ifrån, inte glömma ett grundläggande förhållande: den moderna välfärdsstaten, eller den svenska modellen, är det som har gjort den moderna kapitalismen både funktionell och hyfsat human. Således har den säkrat dess överlevnad. Om kapitalismen hade fortsatt att se ut som den gjor-

de under depressionen, när jag första gången kom till Sverige, skulle den inte finnas kvar i dag.

En annan känd amerikansk ekonom, Robert Eisner, var för ett par år sedan i Sverige, hitbjuden av sitt svenska förlag samt ekonomen och riksdagskvinnan Margit Gennser (m). Eisner höll ett seminarium i samband med utgivningen av sin bok *Underskottsparanoian* (Ordfront, 1997), med vilken han försökte dämpa politikernas fruktan för underskott i budget och bytesbalans, och istället bekämpa det som han ansåg vara det verkligt allvarliga underskottet – arbetslösheten. Om utvecklingen i Europa och Sverige skrev Eisner:

Den svenska politiken var länge förnuftigt utformad och inriktad på det som verkligen räknas – maximal produktion och sysselsättning samt en förhållandevis jämn inkomstfördelning. I stora delar av Västeuropa har dessa mål satts på undantag. Arbetslösheten har växt sig massiv och kronisk. Visserligen har socialförsäkringssystemen fungerat bättre än i USA när det gäller att skydda de mest utsatta, men de rika har blivit rikare medan miljoner människor försöker få det att gå runt. De självpåtagna budget- och penningpolitiska restriktionerna i syfte att införa en gemensam valuta hotar att försvåra eller rentav blockera genomförandet av en politik som kan råda bot på dessa problem.

Robert Eisner är nu död, liksom den svenska modellen. Idéerna om en generell välfärd och en rimlig balans mellan samhällskrafterna lever dock vidare, om än i nya former. Eftersom verkligheten ständigt förändras måste självfallet formerna för den ekonomiska politiken och samhällsbygget också göra det, även om målen förblir någorlunda intakta.

Anne Wibbles formulering om att ”det som var bra på 30- 40- eller 50-talet inte nödvändigtvis är framgångsrikt på 90-talet eller på 2000-talet” kan nog både anhängare av och motståndare till den svenska modellen instämma i.

På 60- och 70-talen fick vi mer och mer av offentliga lösningar, från 80-talet och framåt har den allmänna inställningen blivit att privatisering och enskilda lösningar är bäst. Den våg av privatisering och utförsäljning av offentlig verksamhet som svept över värl-

den från och med fru Margret Thatcher fortsätter. Här hemma har denna tendens blivit allt tydligare. Den borgerliga majoriteten i Stockholms landsting har sålt driften av Stockholms T-banetrafik till ett fransk-engelskt bolag och man har privatiserat S:t Görans akutsjukhus. Mer lär följa.

Att borgerligt sinnade partier vill genomföra privatiseringar överensstämmer med deras politiska åskådning. Ägandet ska enligt dem i huvudsak ligga i privata händer, inte i offentliga.

Mer anmärkningsvärt är då att socialdemokraterna i vissa frågor är inne på samma spår. Dock är man motståndare till ytterligare privatisering i sjukvården, vilket manifesterades i millenniets sista partiledardebatt i riksdagen, där statsminister Persson i en skarp replikväxling med moderaternas partiledare Bo Lundgren ställde frågan om det borgerliga systemskiftet i Stockholm är tänkt att stå som modell för hela landet. Persson fortsatte:

S:t Görans ska gunås in på börsen, och därmed förs också vinstintresset in i sjukvården. Det får aldrig bli så att den som behöver vård utsätts för en bedömning om hon är lönsam. Peningvärdet får inte bli viktigare än människovärdet.

Bo Lundgren svarade att han ansåg att man i Stockholm hade valt en alldeles utmärkt modell, och att man med detta arrangemang försäkrade sig om en hög kvalitet på vården. Privatisering, menade Lundgren, är ett bra sätt att säkerställa initiativförmåga och kompetens hos sjukhuspersonalen. Han fortsatte:

Persson försvarar en ordning som hänvisar vanliga människor till politiska lösningar, medan de välbeställda alltid kan välja att gå förbi köer.

Debatten har fortsatt bland annat i Dagens Nyheter, där socialminister Lars Engqvist och förre finansministern Kjell-Olof Feldt har representerat motsatta sidor. Socialministern är motståndare till privat vård, medan Feldt är förespråkare för ett ökat inslag av privatisering.

När det gäller andra delar av den offentliga sektorn än sjukvård är man i SAP:s ledning som sagt mer positiv till en övergång till

privat ägande. SJ-chefen förbereder en partiell utförsäljning av Statens Järnvägar, regeringen vill sälja sin ägarandel i Nordbanken, man vill privatisera stora delar av Postens verksamhet.

Om detta kåserar journalisten och författaren Herman Lindqvist i Aftonbladet, under rubriken "Varför gör vi aldrig uppror i Sverige" (1999-10-31):

Att privatisera Postens service är omänskligt, illa genomtänkt och oerhört grymt mot en stor och växande del av Sveriges befolkning. Vilka privatföretag kommer att satsa på glesbygden? Ändå måste denna service finnas där, på samma sätt som järnvägen måste gå till även avlägsna och mindre lönsamma avkrokar. (...) Det finns verksamheter som helt enkelt inte går att privatisera fullständigt eller driva enbart med lönsamhetskrav: försvaret, polisen, brandkåren, sjukvården, järnvägen och Posten. De måste finnas så länge det finns invånare i detta land.

Det är svårt att se engångsförstärkning av den statliga budgeten (ett led i EMU-anpassningen) som huvudförklaringen till privatiseringarna. Troligare är kanske att den intensiva och mångåriga opinionsbildningen mot offentligt och för privat ägande har gjort intryck även i grupper som traditionellt försvarat den offentliga sektorns expansion.

En följd som bör diskuteras är att man genom att privatisera offentlig verksamhet drar undan denna verksamhet en gång för alla från inflytande av den politiska demokratin. Efter en utförsäljning av delar av SJ eller ett sjukhus så kan denna verksamhet komma att säljas till intressenter i andra länder. Detta behöver inte vara ett problem, men det *kan* vara det. I vart fall minskar medborgarnas möjlighet att genom de folkvalda utöva ett demokratiskt inflytande över exempelvis prioriteringar i vården eller biljettpriser på tågen. Den påverkan som kvarstår är då att indirekt vara med och styra inriktningen genom lagstiftning eller subsidier. Men en sådan diskussion har inte förts i särskilt stor utsträckning; i vilken mån den offentliga sektorn ska subventionera privatägda skolor, sjukhus och järnvägslinjer. Ska exempelvis vården på ett sjukhus som S:t Göran, som siktar på att börsnoteras, subventioneras med skattemedel?

Kritik mot utförsäljningarna har kommit från oväntat håll, om än med annorlunda förtecken än ett allmänt försvar av den offentliga sektorn, nämligen från ekonomiprofessorn på Handelshögskolan Lars Jonung, tidigare rådgivare till regeringen Bildt. Jonung har bland annat på DN Debatt varnat för följderna av skillnaden i skatt på utdelning från svenska aktiebolag för inhemska och utländska aktieägare. Till undertecknad säger han:

– Det är därför Sverige säljs ut. Jag funderar att skriva om det här ytterligare vid tillfälle, för det är det som missas i alla de här sammanhangen och utredningarna. Man pratar om företagsklimatet och inkomstskatten, men det är ju inte det som är det grundläggande just nu, utan det är det här med företagen, att svenska kapitalister diskrimineras. Och då kan man ju inte säga till Göran Persson att ropa ”För kallt klimat!” eller att det är en ”naturlig process”. När svenska staten säljer ut sina tillgångar, så säljer man till utländska företag i första hand, för det finns inget motsvarande svenskt kapital.

– Det är som en omvänd hand. Här har då socialdemokraterna socialiserat och byggt upp en statlig sektor, man har gjort det konsekvent under en lång tid, och nu efter femtio år så klubbar man bort det till högstbjudande utländska företag utan att fundera på den ideologiska dimensionen längre. Det enda man håller kvar är alltså en beskattning som gör det omöjligt för svenskar att matcha utländskt kapital, och en beskattning som gynnar LO, för LO levererar ju rösterna. Nu sålde Björn Rosengren statens Pharmacia, nu ägs Pharmacia till 90 procent av utlänningar, och det var en gång ett spjutspetsföretag i Sverige. Det är staten som har gjort det här. Och varför är det så att du inte har någon Metall-ordförande eller LO-ordförande eller någon socialdemokratisk riksdagsman som reagerar, utan bara passivt åser det här? Hade Carl Bildt gjort något sådant så hade de vrålat, eller borde ha vrålat i högan sky, nu är det bara tystnad, och Carl Bildt säger ingenting heller. I och för sig tror jag de borgerliga bara är tacksamma att det säljs ut, men det är ingen som tänker på de långsiktiga konsekvenserna.

Jag frågar om Lars Jonung tror att denna utförsäljning beror på att staten ska ha pengar till engångsförstärkning av budgeten. Han svarar:

– Jo, men det är absurt, det är ju som att sälja ut matsilvret för att klara notan.

Vilken strategi har då regeringen haft med detta, förutom att få in pengar till statskassan?

– Nej, man har ingen strategi alls. Jo, strategin är att behålla makten och hanka sig fram och kanske få en bättre idé till nästa val. Och tro på att man kan få fram tillräckligt många väljare för att hindra ett regeringsskifte. Göran Persson var ju mycket glad och lycklig efter valet i höstas trots att han gjorde en brakförlust, han var glad att han fick sitta kvar.

Jonungs uttalande om att den socialdemokratiska regeringen inte har någon strategi förutom den att behålla makten står självfallet för honom, men värt att notera är att socialdemokraternas ledande skikt i många frågor lämnat sin tidigare hållning utan att explicit ersätta den med någon ny. På partikongresserna sjunger man fortfarande Internationalen, samtidigt som man i finans- och näringsdepartement planerar för fortsatt utförsäljning och marknadsanpassning. Diskrepansen mellan retorik och politik är slående, men detta speglar självfallet en kluvenhet och villrådighet i hela samhället, inte bara hos socialdemokraterna.

EMU-frågans ideologiska undertoner

Förr förändrades samhället i långsammare takt, vi hade en rimlig överblick, vi visste i stora drag hur den ekonomiska politiken skulle läggas upp. Nu vet vi bara att det mesta förändras i snabb takt, men målet för förändringen känner vi inte, ibland inte ens riktningen. Förr drog politikerna upp riktlinjerna för utvecklingen, nu verkar utvecklingen dra upp riktlinjerna för politikerna, som uppmanas av medierna att visa ”handlingskraft” och ta snabba beslut.

Kanske är dock en till synes svag och obeslutsam regering att föredra framför en stark och handlingskraftig sådan som inte hunnit analysera följderna av sina beslut.

Frågan är vilka politiker som har kurage, kunskap och integritet nog att stå emot när stridbara ledarsidor och rappa reportrar ”kräver besked” om ett snart ställningstagande till den monetära unionen eller andra svåröverskådliga frågor med konsekvenser för decennier framöver.

Den socialdemokratiska regeringen har fått utstå hård kritik för att den ”vägrat ge besked” om sin inställning till EMU, den ekonomiska och monetära unionen. Exempelvis har Dagens Nyheters ledarsida framställt regeringen som handlingsförlamad och bakåtsträvande för att den inte ”tar bladet från munnen” och proklamerar att den stöder ett svenskt medlemskap.

Om detta säger en av Sveriges främsta auktoriteter på området, professor Lars Calmfors:

– Det är få frågor där det är en sådan intensitet i argumentationen från näringslivets och de borgerligas sida, det har nästan lite karaktären av kampen mot löntagarfonderna. För det tas ibland till så väldigt hårda ord om ”regeringens flathet” och ”oförmåga att bestämma sig”, och att det är ”ett tecken på svaghet” och så vidare. Det finns naturligtvis någon grund för det; att det finns politiska överväganden som gör att man inte tar ställning när man kunde, men det är ju också så att det *finns* en genuin osäkerhet, som jag har mött hos väldigt många, som verkligen vill vända och vrida och diskutera och som inte riktigt vet vad de tycker. Det tycker jag att man ska ha respekt för. Men ibland tycker jag att näringslivssidan tar till en väldigt hård argumentation, och även från den borgerliga sidan. Eller ledarsidor typ Dagens Nyheter. Att det är så ”urbota dumt” att ha en annan uppfattning i EMU-frågan – och det stör mig. Jag har annars mest träffat på den typen av inställning från socialdemokratiskt håll och LO-håll därför att jag oftast har en uppfattning vad man ska göra på en arbetsmarknad som går stick i stäv mot deras. Men det är helt klart att EMU-frågan väcker precis lika heta, känslomässiga reaktioner på den borgerliga sidan eller näringslivssidan som det gör att diskutera a-kassa eller konflikträtt på

den andra sidan. Kampen för EMU ligger väldigt nära den intensitet som man hade när det gällde kampen mot löntagarfonder.

Att EMU-frågan har starka ideologiska och känslomässiga undertoner vittnar inte bara Lars Calmfors om. Vice riksbankschefen Villy Bergström berättar:

– Jag pratade en gång med en högt uppsatt person på finansmarknaden som har varit statssekreterare i den borgerliga regeringen. Jag sa: ”Hur fan kan ni stå ut med att finna er i den här byråkratin nere i EU? Ni som har kritiserat svensk byråkrati, hur kan ni hålla på på det sättet? Ja, då erkände han att dels har de propagerat så oerhört hårt för att få in Sverige i EU, så de är liksom bundna av detta, och sedan sa han: ”Men det ska du komma ihåg, att näringslivet har haft en enda synpunkt på EU-medlemskapet, och det är att för all framtid vrida Sverige ur socialdemokratins järngrepp!” Det var ovanligt brutalt och tydligt uttryckt, men det har ju länge varit min inställning att detta är den grundläggande faktorn och det har det alltid varit för dem.

Argumenten för och emot EMU kläds ofta i tekniska termer och i formuleringar om vad som är ”bra för Sverige”, och den som är för eller emot EMU har självfallet en uppfattning om på vilket sätt projektet kan gynna eller missgynna landet, men i bakgrunden finns rimligen också en uppfattning om huruvida projektet skulle gynna eller missgynna den egna ekonomin och karriären. Frågan rymmer självfallet också ideologiska och känslomässiga preferenser.

Den ideologiska motsättningen mellan vänster och höger har inte helt spelat ut sin roll, men går bara delvis att applicera på EMU-frågan. Fram till i år har EMU främst varit det politiska och ekonomiska etablissemangets projekt, från Industriförbundet till Metall. Men i dag finns det en och annan vänstersinnad som vill se ett svenskt medlemskap. Debattören Johan Ehrenberg och ekonomen Sten Ljunggren menar att Sveriges möjlighet att bedriva en självständig politik blir större *innanför* än *utanför* den monetära unionen, bland annat med motiveringen att den europeiska centralbanken ECB inte kan anpassa räntenivån efter den ekonomiska

politik som förs i ett litet land som Sverige, och att vi i hägnet av detta kan föra en mer expansiv politik. Deras ståndpunkt bygger dessutom på att svenska storföretag och banker i kraft av sin storlek kan "manipulera" kronans kurs i enlighet med sina egna syften, och att denna möjlighet elimineras om Sverige ansluter sig till den gemensamma valutan.

Samtidigt verkar fler och fler ekonomer och debattörer till höger på den politiska skalan – Margit Gennser, Johan Hakelius, Rolf Englund, Sven Rydenfelt och många andra – vilja hålla Sverige utanför EMU. Dels är man rädd för att vi avhänder oss möjligheten att använda ränte- och växelkurspolitiken som en makroekonomisk stabilisator, dels fruktar man att den ekonomiska och monetära unionen ska utvecklas till ett konformistiskt, byråkratiskt, planekonomiskt projekt som snarare hämmar än gynnar fri konkurrens.

Fortfarande kan man dock säga att det finns en viss skiljelinje mellan vänster och höger i frågan genom att de borgerliga partierna tagit klar ställning för EMU samtidigt som partierna till vänster antingen avvaktar eller säger ett klart nej till ett svenskt medlemskap.

När det gäller de intervjuade ekonomerna så är en övervägande majoritet antingen definitivt emot EMU eller också klart skeptiska till projektet. Även de ekonomer som är för ett svenskt medlemskap uttrycker i flera avseenden sin skepsis beträffande i vilken mån EMU verkligen gynnar Sveriges ekonomi.

SAF:s chefsekonom Jan Herin menar att EMU hittills varit ett elitens projekt:

– Fram till det här att vi nu ska ha en omröstning om EMU så tycker jag att detta projekt har burits rätt mycket av eliten, om man nu får kalla den så, alltså att de som arbetar med frågor kring finanspolitik – ekonomer, riksdagsmän och ledarskapet inom partierna – de har i mångt och mycket enats, eller funnit från den internationella utvecklingen, att vi kan inte avvika, att vi måste gå den här vägen.

Merita Nordbankens chefsekonom Nils Lundgren tror, likt många av sina kolleger, att den monetära unionen skulle innebära fler

nackdelar än fördelar för svensk ekonomi. Jag frågar honom hur han tolkar de olika grupperingarnas motiv för sin hållning i EMU-frågan.

– Om man förenklar det lite så kan man säga att socialdemokraterna var emot därför att de räknade med att det kan bli svårt att föra en långtgående utjämningspolitik, och de borgerliga var för av precis samma skäl, och that's it. Näringslivets organisationer hade nog känslan av att de nog inte var så intresserade av fredsprojektet, och frihandel skulle man ju få ändå, det var alltid uppenbart för alla initierade. Vi hade ju redan före EES-avtalet en tullunion med industriprodukter och så där. Och i övrigt så var man inte så intresserad. Själva näringslivet, det tunga, det är ju globalt och anglosaxiskt inriktat, det är ju dit hoppen går nu också.

I likhet med Villy Bergström menar Nils Lundgren att man på den borgerliga sidan har velat föra bort beslutsfattandet från det socialdemokratiskt styrda Sverige.

– Det ligger kvar även nu, en instinkt att det blir ett mera borgerligt Sverige om man går med, men å andra sidan måste man göra en del avvägningar, det är liksom en grundton i det hela som är enkel och intressebetonad. Calmforsutredningen, som ju är den enda stora utredningen i frågan, kom ju till slutsatsen att det ju kan ha sina politiska nackdelar att inte vara med, att man får mindre inflytande, att man blir sidsteppad i andra frågor som är besläktade med ekonomisk-politiska diskussioner i Bryssel och så där. Och det är ju då kan man säga någonting som inte riktigt stämmer med den andra linjen, som näringslivet driver, att det här med nationell suveränitet bara är båg, att vi inte har något inflytande kvar. Men det lilla inflytande vi får i EMU är egentligen lika marginellt.

Så tillför Nils Lundgren en ytterligare faktor i diskussionen om EMU, den så kallade teknokratins önskan att få vara med i Bryssel.

– Jag tror att önskan att vi ska gå med i EMU mycket handlar om teknokratins önskemål – och det är sådant jag tycker att ni borde titta på. Redan under 70-talet började åsikten växa fram – bland alla dem som jobbar i näringslivets organisationer, och jordbrukets fö-

reningsrörelse, och etablissemang inom socialdemokratien – att om vi inte är med i EU som medlemmar, och de andra länderna blir det, då försvinner karriärer, och man är inte med mer än kanske som observatörer och sådant. Jag talar alltså om särintresset för teknokrater. Och det är oerhört starkt, det är min bestämda uppfattning. Jag har haft några rejäla gräl med Pernilla Ström, som är en god vän till mig, hon tycker att det är fruktansvärt att ta upp detta argument. Då säger jag att vi ju har gett nobelpriset till James Buchanan för public choice-teorin. Även politiker var och är fortfarande mycket uppbragta över detta misstänkliggörande, att de skulle ha några andra incitament än de som vanligen nämns.

– Än så länge så är teknokratien sakrosankt. Men jag tycker att det är rätt uppenbart att det är fundamentalt för systemet. För dem är Bryssel ett Bysans, och att stå utanför detta är verkligen att hållas borta från köttgrytorna. Och det präglar alla, oavsett var man är.

Vilka räknar då Nils Lundgren till denna teknokrati?

– Alla som är anställda på SAF och Industriförbundet och LO. Titta på den guldkant på tillvaron det redan har blivit för mängder av ämbetsmän med halvtråkiga jobb på SEB och så där, nu åker man till Bryssel och får med sig fri sprit hem (Lundgren skrattar), och man träffar intressant folk – det blir ett helt annat lyft. Man är med. Det tror jag är den riktigt tunga faktorn nu i det här, och det gäller inte bara EMU. Det leder just till att allt bör upp på EU-nivå. Den här subsidiaritetsprincipen kan inte fungera därför att de som i praktiken avgör fördelningen har alltid anledning att föra besluten uppåt, och det tror jag är den starka kraften här. Att man ska vara med, och vara med i allt, och det ska vara mycket att vara med i. Det tror jag är en drivkraft som är påtaglig.

– Så finns det ju en slags dold ideologisk ståndpunkt: att man bör vara med i EMU för att det då blir svårt att hålla på med en massa socialistiska experiment hemma i Sverige, och det är en ryggmärgshistoria. Men det motivet minskar nog i betydelse nu. Sedan det här med att man - om man vill göra en statsvetenskaplig analys - ska vara med i rådslagen i Bryssel, inte stå utanför utan ha det inflytande man kan få, som är den mest legitima av de här stånd-

punkterna, och så just teknokratins särintresse som driver åt det här hållet.

Politiken efter avreglering och globalisering

Vissa hävdar att Sveriges tid som suverän nationalstat formellt tog slut 1995, när vi blev medlemmar i EU. Sedan dess, menar man, är vi en del av Europa, och vår nationella handlingsfrihet, när det gäller den ekonomiska politiken, har genom ett antal lagar och åtgärderna begränsats. Är man emellertid någotsånär påläst i vår ekonomiska historia så vet man att vår handlingsfrihet alltid har varit kringskuren. Sverige har aldrig någon längre tid kunnat föra en ekonomisk politik som går stick i stäv med omvärldens; vi har alltid behövt betala en ökad import med en ökad export, vi har alltid behövt hålla våra löneökningar i någorlunda takt med omvärldens, alltid behövt hålla jämna steg när det gäller produktivitetsökning i industrin, det är inga nya fenomen. Ofta beskylls den så kallade marknaden för att sätta press på det politiska systemet och begränsa vår handlingsfrihet, ofta hänvisas till att "marknadskrafterna" nu med fria kapitalrörelser "omöjliggör en självständig ekonomisk politik", till exempel en stimulanspolitik för att bekämpa arbetslöshet. Detta kan vara korrekt i vissa avseenden, är emellertid inkorrekt ur andra.

Att en ökad rörlighet för finansiellt kapital efter avregleringen av valutamarknaden kan innebära svårigheter för ett enskilt land blev tydligt i samband med det så kallade kronförsvaret hösten 1992. Inget land i världen har en valutareserv stor nog att stå emot marknadens bedömning av en valutas värde.

Man kan vända på det och fråga sig varför ett lands regering och riksbank överhuvudtaget ska ha ambitionen att fixera priset på landets valuta. Efter frisläppandet av kronkursen i Sverige i november 1992 är allt fler ekonomer överens om att en flytande växelkurs är en fungerande växelkursregim. Utbud och efterfrågan på kronor bestämmer fortlöpande valutakursen, och i detta utbud och denna efterfrågan inbegrips inte bara all handel med varor och tjänster som sker över gränserna utan alla finansiella transaktioner. Att det skulle vara möjligt för politiker eller tjänstemän på Riksbanken att

fastställa en kronkurs som sedan ska stå sig en längre tid, trots denna oerhörda mängd av dagliga valutatransaktioner, är en orealistisk hållning. Något sådant var möjligt i en reglerad värld där transaktioner över gränserna måste föregås av en vördsam anhängan hos Riksbanken om att få föra ut valuta ur landet. I dag är en sådan regim inte möjlig, och var det egentligen inte heller 1992, vilket våra ledande ekonomer och politiker borde ha förstått om de hade insett vidden av det egna beslutet att avreglera valutan 1989. Att använda valutareserven till dyra stödköp av kronor i ett läge där valutaströmmarna i världen är frisläppta – som skedde hösten 1992 – vittnar egentligen om en dålig inblick i ekonomiska lagar som den om utbud och efterfrågan. Ska man leta ursäkten kan man möjligen säga att vi hade levt i ett reglerat system så länge att vi hade blivit blinda för kraften i en först uppdämd, sedan frisläppt marknad. Detta gäller såväl effekterna av kreditavregleringen 1985 som av valutaavregleringen 1989.

Det finns de som pläderar för en återgång till tidigare regleringar som valutaregleringen. Detta är förmodligen orealistiskt, och skulle nog svårigen befrämja ett fortsatt nationellt välfärdsbyggande, trots att detta har använts som argument för ett återinförande. Om ett enstaka land startar ett slags korståg mot ett globalt rådande system leder detta med stor sannolikhet till isolering och utanförskap. Sådant finns det historiska exempel på hur det kan sluta.

Vill man bromsa hastigheten och det spekulativa elementet i den globala finansmarknaden kan man exempelvis arbeta för införandet av en internationellt harmoniserad skatt på finansiella transaktioner, typ den ”Tobin-tax” (efter ekonomipristagaren James Tobin) på någon procent som länge diskuterats.

Fördelen med en avreglerad kreditmarknad är exempelvis att den kan erbjuda ett globalt utbud av finansiellt kapital, och ett stort utbud av kapital bör gagna låga realräntor och en ökning av produktiva investeringar. Ett enskilt land behöver till exempel inte längre ha ett sparandeöverskott i form av en positiv bytesbalans för att få tillgång till internationella krediter. De restriktioner på den ekonomiska politiken som det reglerade Bretton Woods-systemet innebar – exempelvis svårigheten att finansiera stora underskott i

bytesbalansen – har tonats ned genom frisläppandet av kronkurs och valutarörelser.

Att sedan Sveriges riksdag lagstiftat bort möjligheten att *komplettera* marknadsupplåningen med upplåning i Riksbanken (Riksbanken köper nyemitterade obligationer för nytryckta sedlar) ska inte förebrås den så kallade marknaden. Riksdagens beslut är förvisso riksdagens.

Detta har väl sin orsak i att politikerna vill gå vidare i en europeisk integration och samtidigt gå vidare i en marknadsanpassning av ekonomin. Det är dock en missuppfattning att en ökning av penningmängden (i detta fall den monetära basen) i varje läge leder till inflation. I en situation med outnyttjad kapacitet behöver detta inte alls bli följden.

En som försökt skapa diskussion kring dessa saker är riksdagskvinnan Birgitta Hambraeus (c). Hon skrev en motion med innebörden att staten borde få fortsätta ta upp lån i Riksbanken. Motionen avslogs med motiveringen att man i en modern ekonomi ska låna av marknaden och inte av Riksbanken. Birgitta Hambraeus:

– I artikel 104 i Romfördraget, ändrat i Maastricht, så står det att staten, som enda aktör på finansområdet, inte har rätt att uppta lån och ha konto i Riksbanken. Det här måste jag någon gång skriva om, för det är så märkligt. Den proposition vi hade, när vi gick med på den där artikeln, det var att ”i en mogen marknadsekonomi så ska staten låna av marknaden”. Men det här gör ju att marknaden då har överhöghet över finansdepartement och riksgäld, och kan diktera räntorna. Samtidigt så tog man ju bort alla restriktioner på kapitalets frihet på 80-talet.

Beslutet att stater inte ska få låna i landets egen riksbank grundas rimligen på att man i EMU vill förhindra en situation där stater ”inflaterar” bort sina statsskulder. De företag, institutioner och privatpersoner som innehar stora finansiella tillgångar är av naturliga skäl motståndare till att stater med hjälp av sedelpressarna sänker värdet på dessa tillgångar.

Kanske ska nämnda riksdagsbeslut också tolkas som en önskan från politikerhåll att slippa ta svåra och tekniskt komplicerade beslut, och slippa risken för att behöva försvara dessa beslut mot

marknadsaktörerna och med dem befryndade medier. Låter man marknadskrafternas bedömningar vara vägledande slipper man också kritik från det hållet.

Det säger sig självt att människor som arbetar på penning- och valutamarknaden är mer insatta i dessa specifika frågor än flertalet folkvalda. Denna yrkeskunskap bör respekteras, men risken finns att respekten blir så stor att marknadsaktörernas bedömning av makroekonomiska vägval upplevs inte bara som vägledande utan rentav tvingande. Den optimala lösningen för enskilda marknadsaktörer är ju inte i varje läge den optimala lösningen för nationen.

Men återigen; ansvaret för detta förhållande kan inte främst sägas ligga hos marknadsaktörerna.

Att krav på omfattande justering av vårt lands ekonomiska lagstiftning har formulerats på kontinenten (Rom, Maastricht, Amsterdam) och inte här hemma är inget vi kan krypa bakom eftersom våra folkvalda som bekant har accepterat dessa krav, från knytandet av kronan till ecun 1991 till lagstiftandet om ett inflationsmål och Riksbankens suveränitet visavi riksdagen.

Att man skulle kunna föra en mer vidlyftig ekonomisk politik om man ”stänger inne” kapitalet med nya regleringar är nog en ogrundad förhoppning. Lösningen ligger väl då snarare i en stimulanspolitik (då sådan behövs) som inte medför stigande inflation och stigande räntor.

Att räntorna tenderar att stiga med inflationen (och inflationsförväntningarna) är ett känt faktum. Diskussionen riskerar dock att bli vilseledande om man inte håller isär begreppen. Om vi får en något högre inflation i Sverige, och därmed något högre räntor, så betyder det inte att vi med automatik får högre *realräntor* här, och det är *realräntan* (nominell ränta minus inflation) som är det mest intressanta i sammanhanget.

Att hålla nere de långsiktiga inflationsförväntningarna (och därmed de långa marknadsräntorna) är likväl viktigt. Förväntningar om framtida inflation tenderar att bli självuppfyllande och göra långsiktiga investeringar dyrare genom högre *realräntor*. Den kritik som har riktats mot Riksbanken för en ”alltför stram penningpolitik”, det vill säga höjningar av sin styrränta, har ibland missat att en

sådan räntehöjning kan bidra till att få ned just förväntningarna om framtida inflation och kan därmed också pressa ned de långa räntorna, som bland annat styr de bundna bostadslånen.

Det finns en annan kritik, möjligen mer adekvat, som gör gällande att Riksbanken, i större utsträckning än den gjort, hade kunnat bidra till en sänkning av marknadsräntorna genom att intervensera på obligationsmarknaden och köpa statsobligationer. Riksbanken kan ju som bekant intervensera på valutamarknaden och köpa eller sälja kronor för att hålla kronkursen vid en viss nivå. På samma sätt har man alltså haft möjlighet att köpa och sälja obligationer på marknaden och därmed påverka obligationsräntans nivå.

En diskussion kring förutsättningarna för penningpolitiken på denna punkt hade varit lika angelägen som debatten om styrräntans funktion.

Att en alltför stram penningpolitik från Riksbanken kan vålla problem torde vara allomfattande bekant, inte minst efter de chockartade räntesatserna under kronförsvaret hösten 1992.

Att en alltför släpphänt penningpolitik kan vålla problem borde vara lika bekant efter 80-talets överhettning. Man bör dock känna till att räntevapnet var obrukbart i och med att vi hade en fast växelkurs. Hade Riksbanken höjt sin ränta för att motverka överhettningen då skulle detta ha genererat ett valutainflöde som hade satt press uppåt på den rådande (fasta) kronkursen. Det finns å andra sidan tillfällen genom åren då Riksbanken har kommit för sent med en höjning av styrräntan, vilket har lett till spekulation mot den rådande kronkursen i andra riktningen.

Eftersom diskussionen i dag mest handlar om huruvida Riksbanken har fört en "för stram" penningpolitik eller ej under 90-talet kan det vara bra att påminna om detta, även om vi för närvarande har en flytande växelkurs och därför slipper spekulation mot vår valuta.

Den flytande växelkursen är en regim som, jämfört med tidigare fastkurspolitik, underlättar en förhållandevis dynamisk ekonomisk politik, bland annat genom att man frigör penningpolitiken till annat än att hålla växelkursen inom ett smalt band.

Att riksdagen sedan beslutat att Riksbankens arbete strikt ska begränsas till att hålla inflationen inom ett smalt band (2 procent,

+/- 1 procent) i stället för en kombination av låg inflation *och* hög ekonomisk aktivitet kan bero på bristande kunskap om den svenska inflationshistoriens orsaker och bristande insikter om det samhällsekonomiska och sociala priset för ett för lågt kapacitetsutnyttjande.

Å andra sidan har den tydliga prioriteringen av inflationsmålet bidragit till att hålla nere inflationsförväntningarna och därmed marknadsräntorna, och har samtidigt bidragit till att historiskt låga nominella löneökningar har resulterat i ett par år av kraftiga reallöneökningar, vilket i sin tur gynnat den privata konsumtionen och (därmed) tillväxt och sysselsättning. En del ekonomer menar dock att dessa reallöneökningar har varit för stora, och att de därför i stället hotar tillväxten och sysselsättningen. Om det kan sägas att Sveriges reallöner i två decennier har tappat mark gentemot omvärlden och att vi under ett antal år måste öka våra reala, om dock inte nominella, löner mer än i våra konkurrentländer.

Frågan är hur mycket av en återhämtning som *företagen* i så fall ska stå för och hur mycket *det offentliga* ska stå för. Det är knappast svenska företags "fel" att Sveriges skattenivå ligger högre än andra länders. En annan sak är den mångåriga tendensen att vinsternas andel av förädlingsvärdet har stigit på lönerns bekostnad. Därför kan man förmoda att lönerns andel under några år framöver kommer att stiga från sin historiskt låga nivå.

Argumentet att det numera "inte går" att föra en expansiv politik i ett enskilt land kommer inte sällan från grupper som av olika anledningar inte vill se en sådan politik, och ofta från grupper som önskar se ett svenskt EMU-medlemskap, men också från grupper som önskar återinföra regleringar på olika marknader. Förmodligen har dessa grupper fel i sitt antagande. Vill man skapa ett nytt samförstånd och en ny enighet kring den ekonomiska politiken bör man sortera bort orealistiska antaganden om vad vi kan eller inte kan göra i en värld med fria kapitalrörelser.

Att hänvisa till "marknaden" i ett läge där Europas politiker själva har infört ett antal begränsningar rörande inflationens, budgetunderskottets och statsskuldens storlek det är att rikta bössan åt fel håll. Konvergenzkriterierna för medlemskap i EMU är inte dikterade av marknadsaktörer, de vilar inte på några teoretiska och

empiriska landvinningar inom den nationalekonomiska disciplinen, de grundar sig snarare på förutfattade meningar, åsikter och bedömningar hos ledande europeiska politiker av skilda kulörter. Konvergenzkriterierna är beslutade av demokratiskt valda politiker. När hemmaopinionen i olika länder klagar över nedskärningar och arbetslöshet hänvisas ofta till att man inte kan bryta överenskomna kriterier för konvergens inför EMU. Ett cirkelresonemang, med andra ord.

När det gäller ett EMU-deltagande eller ej så är väl sanningen snarast att det går att föra en fråga omvärlden *något* avvikande politik såväl innanför som utanför EMU (även om den möjligheten rimligen bör vara större utanför än innanför). Att det kan få sina konsekvenser är en annan sak, men dessa konsekvenser kan komma att bli mycket lindrigare än de samhällsekonomiska kostnaderna för en hög arbetslöshet.

En rätt upplagd ekonomisk politik borde inte leda till några negativa konsekvenser alls. Man kan exempelvis fråga sig varför den så kallade marknaden skulle reagera negativt om vi sänker skatten för att stimulera ekonomin om/när detta kan behövas. Så länge Sverige har högre skattesatser än omvärlden bör ett visst sådant utrymme finnas. En sänkning av skatten innebär visserligen att efterfrågan ökar och att en viss risk för inflation den vägen skapas, men å andra sidan sänker exempelvis momsens prisnivå och minskar därmed löntagarnas behov att begära höga nominella löneökningar. Sammantaget borde detta innebära högre efterfrågan till en inflation som inte tar fart, en situation som marknadskräfterna svårligen kan ogilla.

Det finns en parallell tendens till globalisering och regionalisering som, om exempelvis EMU-projektet havererar, kan komma att förvandlas till en viss renässans för den starka nationalstaten. Det är emellertid svårt att se hur den nationella ekonomin skulle kunna bli lika betydelsefull som förr i en värld där modern informationsteknologi och global rörlighet har kommit för att stanna och där företag slås samman eller köps upp och flyttar sitt huvudkontor till ett annat land, av den ena eller andra anledningen.

Den ekonomiska politiken i Sverige lär aldrig bli helt och hållet nationell igen. Men det har den egentligen aldrig varit. Vi har ge-

nom hela vår ekonomiska historia behövt ta hänsyn till förändringar i vår omvärld, på gott och ont. Skillnaden är väl bara att detta det gångna decenniet har demonstrerats tydligare än någonsin.

Från unik jämlikhet till tudelat samhälle

Att vi med en globaliserad ekonomi skulle kunna återvända till en så allmänt omfattad vision som folkhemmet eller den svenska modellen ter sig i dagsläget inte troligt såvida den inte får en mer internationell inriktning.

Ett annat fenomen som gör det svårt att återgå till en samhällsmodell som inbegriper alla medborgare är den kraftiga tudelning av det svenska samhället som vi har sett det gångna decenniet.

Vi har nu en mycket välmående och kapitalstark finansiell sektor och exportsektor, samtidigt som vi har en inhemsk sektor som har gått på sparlåga i många år. Den tudelning av ekonomin som inleddes i början av 80-talet – med en aktiehandel som utvecklades bäst i västvärlden och en konsumtionsökning och reallöneökning i västvärldens botten – återvände med fördubblad styrka på 90-talet. Vi fick en djupare klyfta mellan medborgarna än på decennier när det gäller inkomst, förmögenhet och sociala förhållanden. En sådan klyfta låter sig inte överbryggas med enkla medel, särskilt som incitamenten att överbrygga den av naturliga skäl är begränsad hos de av utvecklingen gynnade. Riskerna är uppenbara att man i välbärgade skikt nu ser en större intressegemenskap med privilegierade grupper i andra länder än med arbetslösa, egendomslösa och utsatta grupper i det egna landet.

Dessa privilegierade grupper matas dagligen med information som säger dem att det är skadligt med för stora klyftor i samhället. Å andra sidan finns i alla länder en stor grupp intellektuella – ekonomer, debattörer, författare, redaktörer – som dagligen pläderar för en utveckling mot stora skillnader i inkomster och förmögenhet. Om sistnämnda grupp säger den amerikanske ekonomen John Kenneth Galbraith i sin bok *Min ekonomiska historia* (Ordfront, 1997):

Inget är säkrare i tider av depression eller recession än tron på att mer pengar till de förmögna, inklusive en själv, kan åstadkomma underverk för ekonomins tillfrisknande.

Hursomhelst, i valet mellan att ansluta sig till tron på att *ökade* klyftor är bra för ekonomi och samhälle eller att *minskade* klyftor är bra för ekonomi och samhälle så är det fullt mänskligt om de kapitalstarka grupperna i huvudsak ansluter sig till förstnämnda alternativ. Men därigenom omöjliggörs kanske också en strategi som bygger på alla samhällsmedborgares deltagande.

En som så att säga "svikit sina egna" och avvikit från den vanliga argumentationen att "mer pengar till de förmögna, inklusive en själv, kan åstadkomma underverk för ekonomins tillfrisknande" är finansmannen Robert Weil, som den 12 juni 1999 skrev ett inlägg på DN Debatt i vilket han tackade de svenska löntagarna för allt vad de avstått från till förmån för Weil själv och andra aktieägare. Det sensationella med debattinlägget är inte bara de fakta han förde fram, de har varit kända åtminstone av oss som analyserar svensk ekonomi, det sensationella är just att Weil inte argumenterar som många andra i hans situation – att "lönerna är för höga i Sverige", att "löntagarna har tagit för stor del av kakan" och att det inte går att tjäna pengar i det här landet "eftersom marginals katt och förmögenhetsskatt lägger beslag på allt" – Weil utropar i stället motsatsen; att "vi kapitalister har fått alltför mycket" de senaste 20 åren.

Under rubriken "Vi kapitalister tackar löntagarna för allt de avstått" skriver Weil följande rader, som mycket väl kan komma att hamna i våra framtida historieböcker:

Kapitalister, förena er och tacka löntagarna! Tack till de många som avstått nästan allt för att vi kapitalister skulle kunna få alltför mycket! Men nu är kapitalets fest med största sannolikhet snart över och vi kommer nog aldrig mer att få uppleva något liknande igen.

Under de senaste 20 åren, alltså 80- och 90-talen, har Sveriges tillväxt i genomsnitt varit mindre än 2 procent per år. Det är den gemensamma kakans ökning.

Börsen har under samma tid vuxit med 16 procent per år, rensat från inflation, inklusive utdelningar. Det är en tio gånger större ökning än den totala kakans. Löntagarna, å andra sidan, har i genomsnitt erhållit ungefär 0,5 procent mer per år, rensat från inflation, alltså ungefär en 1/4 av tillväxten.

Resultatet efter 20 år är att 1 krona på börsen har blivit 20 kronor (åter med inflationen borträknad). En löntagares krona har blivit 1 krona och 20 öre. Börskronan har alltså ökat cirka 100 gånger mer än lönekronan, allt detta efter skatt. Men också skatterna har gynnat oss tacksamma kapitalister.

Löntagarnas andel av det totala skatteuttaget har under denna period ökat från cirka 35 procent till 45 procent.

Kapitalet har oftast varit förskonat från alltför höga skatter. Volvo är ett bra exempel. Dess svenska verksamhet har under de senaste tio åren betalat cirka 2 procent i skatt. Den dubbelbeskattning som vi kapitalägare ogillar har alltså i Volvofallet inte drabbat oss alltför hårt.

Inflationen har framgångsrikt bekämpats och räntorna har tillsammans med inflationen fallit till bottenivåer. De senaste 20 åren har utvecklingen spelat kapitalisterna i händerna utan att pengarna ännu spillt över till löntagarna.

Visst är det här en förenkling av verkligheten. Vi är nästan alla både löntagare och kapitalägare. Pensioner, försäkringar, strejkkassor och mycket annat har vuxit under dessa år till allas vår glädje, men inte alls lika för alla.

Så trots alla myter torde vi kapitalister vara mer än nöjda. Aldrig i kapitalets historia har fördelningen varit så gynnsam. Just nu är ett utmärkt tillfälle att förena oss i ett tack.

Robert Weil, Finansman

Några andra finansmän, som velat förena sig med Weil i detta hans tack till löntagarna har ännu inte synts till. Som svar på inlägget skrevs ett par ilska invändningar av ledarskribenter som i återkommande artiklar berättat just hur omöjligt det är att bli förmögen i Sverige, i övrigt var det relativt tyst om det sensationella inlägget. TV:s "Speciellt" gjorde dock ett program om saken, med

Weil som gäst. De inbjudna politikerna hade emellertid inte mycket att säga om innehållet i Weils inlägg.

En del av våra folkvalda verkar fortfarande inte ha förstått vilken kraftig omfördelning från löner till aktievinster som pågått sedan de stora devalveringarna. Eller också man de förstått det, men vill av någon anledning inte föra en debatt i ämnet. Extra känsligt är detta naturligtvis för socialdemokraterna, som mitt i sin retorik om fördelningspolitik och jämlikhet med sin praktiska politik har bidragit till nämnda omfördelning.

Vid intervjun med Bengt Dennis diskuterade vi öppenheten i den svenska debatten, och den verklighetsbild som framkommit. Jag sa:

Men jag tycker det handlar om hela verklighetsbeskrivningen också. För vi har haft 20 år med stagnerande reallöner och vi har samtidigt haft en aktiemarknad som har exploderat, vi har haft storföretag som har gått våldsamt bra och småföretag som har levt på en inhemsk efterfrågan som har ökat med 8 procent (per capita) på 20 år. Egentligen en våldsam tudelning av Sverige i en väldigt stark och en ganska svag del, och den processen tycker jag inte har blivit väl beskriven, utan man pratar fortfarande om att transfereringarna har ökat så våldsamt och man pratar om problemen i lönebildningen och bristande flexibilitet. Det där är viktigt, men jag tycker att det finns en beskrivning av vad som har hänt som haltar, som är lite ensidig.

– Det är möjligt. Du får väl utveckla det där.

Jag vet inte om du läste Robert Weils inlägg på DN Debatt om det där?

– Jo, jag läste det.

Bengt Dennis kommenterade inte saken vidare.

På spaning efter en ny samhällsmodell

Sverige har sedan decennier tillbaka gjort sig beroende av ett antal storföretag. Den ekonomiska politiken har genom den solidariska

lönepolitiken och genom devalveringar, skattelättnader, investeringsfonder och annat gynnat storföretag på småföretagens bekostnad. Vi kan nu komma att se att dessa storföretag i allt större utsträckning köps upp av utländska ägare, fusionerar eller lämnar landet genom att flytta sitt huvudkontor till London och andra metropoler.

Exemplet Ericsson i Norrköping är talande. Kommunen tillmötesgår Ericsson på en rad punkter och bygger upp en infrastruktur kring storföretaget. En dag meddelar företaget att man ämnar lägga ned fabriken i staden, och plötsligt blir det uppenbart för alla att företag är privatägda och inte samhällsägda. När som helst, oberoende av vilka satsningar stat och kommun har gjort för företaget, så kan man flytta sin verksamhet till annan ort eller ett annat land. Att storföretag skulle stanna kvar i landet för att de blivit gynnade genom åren eller för att de "vill Sverige väl" är nog att betrakta som en from förhoppning.

Att som i fallet Ericsson i Norrköping uppmana privata företag att "ta sitt sociala ansvar" och inte avskeda människor vittnar om en orealistisk syn på företags roll i samhället. Har vi en fri företagssamhet så är det upp till det enskilda företaget att bestämma var man vill expandera och var man vill dra ned, från den ena dagen till den andra. Vad ett samhälle däremot kan göra för att balansera fluktuationer eller strukturella förändringar är till exempel att ha en offentlig sektor som kan erbjuda sysselsättning när sysselsättningen sviktar i den privata sektorn. Detta riskerar dock att krocka med ett annat krav, nämligen det att hålla skatterna låga av konkurrensskäl.

När det gäller att dra till sig privata arbetstillfällen i en global ekonomi kommer frågor som rör beskattning av ägandet att bli en viktig fråga.

Detta diskuteras i 1998 års SNS-rapport, *Företagaren i välfärdssamhället* (Ulf Jacobsson red.):

Sverige är ett av världens mest storföretagsdominerade ekonomier. Storföretagen har, och har haft, en mycket stor betydelse för utvecklingen av vad som kallas den svenska modellen. Dels utgjorde de i många olika sammanhang en förhandlingspart för regering och fackföreningar, dels föreföll de erbjuda en lösning på incita-

mentsproblemen i en samhällsmodell med kollektivistiska mål. Genom en skattepolitik som gynnade investeringar, finansierade med kvarhållna vinster eller med lån, tedde det sig möjligt att föra en tillväxtinriktad politik som inte gynnade privat förmögenhetsbildning. Detta har karakteriserats som en politik inriktad på att skapa rika företag utan att skapa rika ägare. Man kan också säga att företagen sågs som ett slags naturgivna nationella tillgångar, av typ oljekällor. I likhet med sådana förväntades de tillföra nationen inkomster och arbetstillfällen, oberoende av faktorer som företagsklimat och individuella ekonomiska incitament. Det mest tydliga politiska uttrycket för denna syn var löntagarfonderna.

Tillsammans med valutaregleringen och de reglerade kapitalmarknaderna bidrog de stora företagen till att skapa i varje fall en föreställning om en autonomi för den ekonomiska politiken. Småföretag och nyföretagande betraktades under den svenska modellens glansdagar som en marginell och närmast anakronistisk företeteelse.

SNS-rapporten beskriver så de radikala förändringar av förutsättningar som inträffade från 70-talets början, med avregleringen av de finansiella marknaderna, globaliseringen av ekonomin, humankapitalets ökade betydelse och det så kallade entreprenörsskapets återkomst.

Man fortsätter:

Förändringarna har inneburit att den möjlighet som tidigare tycktes finnas att skapa tillväxt i ekonomin utan att ge företagare och individer goda ekonomiska incitament nu definitivt är borta. Näringspolitiken står därför inför utmaningen att finna en ny strategi för ekonomisk tillväxt.

Hur en sådan ny strategi kan komma att se ut är svårt att säga. Förhoppningsvis blir det en strategi som samtidigt stimulerar ägarna av produktionsmedlen, de anställda och den stora skara som går utan arbete och anständig inkomst. Ekvationen borde vara möjlig att lösa. Det finns ett antal företagare, innovatörer och entreprenörer som vill få producera, pröva nya idéer och tjäna pengar, det finns ett antal människor som behöver arbete, bostad

och en rimlig standard. Det finns en privat tjänstesektor och en offentlig sektor som kan ge folk arbete och tillgodose behovet av utbildning, vård, omsorg, service och kommunikation.

Letandet efter en ny, hållbar modell är ett måste också ur ett ekologiskt perspektiv. Övergången från industrisamhälle till tjänstesamhälle, som pågått i flera decennier, är långt ifrån avslutad. Även om tjänsternas *andel* av produktion och konsumtion hela tiden växer, och även om miljövänlig teknik kontinuerligt införs, så är fortfarande en stor del av vår produktionsapparat knuten till en i längden ohållbar miljöpåverkan. Ett exempel är de japanska, amerikanska och västeuropeiska biltillverkare som knyter förhoppningar till att något hundratal miljoner kineser ska få råd att köpa en personbil. Sådana förhoppningar vittnar inte om en realistisk bild av vad jordens ekosystem förmår härbärgera. Denna omöjliga ekvation döljs bakom i och för sig glädjande rapporter om en globalt växande marknad för våra industriföretag.

Förutsättningarna för den politiska demokratins samspel med ekonomin förändras hela tiden i takt med förändringar i teknologiska, demografiska och andra realekonomiska förutsättningar. Ofta letar vi statiska lösningar i en dynamisk värld. Att världen är i ständig rörelse gör att man först i efterhand kan se den optimala lösningen. Det enda man i beslutande stund har att referera till är det dagsaktuella läget – som man aldrig kan göra en riktigt bra bedömning av – och historien. Men historien upprepar sig aldrig, för att citera historikern Gunnar Wetterberg.

Varken företagande eller ekonomisk politik kan emellertid bedrivas i ett vakuum. Vi måste alltså trots ständigt underskott på kunskap skapa ramar för den ekonomiska politiken, och i dag räcker det inte med att skapa ramar för en nationell sådan. En växande ström av människor, varor, tjänster och kapital över gränserna måste koordineras med någon form av regelverk, så allmänt accepterat som möjligt. Även om vi länge har haft fungerande frihandelsavtal så finns det i vissa avseenden behov av att gå ännu längre i skapandet av normer för att underlätta ekonomiskt utbyte mellan länder, företag och individer. Den ekonomiska och monetära unionen är förvisso ett sådant försök, även om kritiker menar att EMU-projektet kan komma att kosta mer än det smakar och riske-

rar att skapa ännu fler låsningar och begränsningar än det undanröjer. Återstår därför att se om *just detta* integrationsprojekt lyckas.

Det talas på sina håll om att fortsätta arbetet för en reell *globalisering* i stället för att skapa ett europeiskt maktblock som ska kunna utmana ett amerikanskt och ett japanskt/asiatiskt maktblock. Blocktänkandet harmonierar i vissa avseenden mer med merkantilismens och den reglerade ekonomins tankevärld än med globalisering, individualism och fri företagsamhet.

Ett fenomen som hotar företagsamhet och en verklig globalisering är den koncentration av makt och finansiella tillgångar som sker till ett fåtal stora metropoler, alltså egentligen motsatsen till globalisering och fri konkurrens. Detta fenomen kommenteras av ekonomen Anders Ljunggren (c), före detta sakkunnig på Finansdepartementet:

– Jag tittade på Riksbankens undersökning av de svenska direktinvesteringarna. Dessa är fortfarande begränsade, i huvudsak sker placeringarna bara i de rika industriländerna. Man måste ifrågasätta talet om globaliseringen. De senaste årens utveckling har inneburit en kraftig koncentration av kapital till Wall Street, London City och några få finansiella centra i världen. ”Globaliseringen” är alltså snarare en koncentration till ett fåtal orter än en riktig globalisering.

Liksom det finns en obalans i form av koncentration av makt och finansiellt kapital till de stora metropolerna så finns det även inom rika länder en tilltagande obalans mellan olika grupper i samhället, mer och mer accentuerad också i Sverige. Anders Ljunggren:

– Att den finansiella sidan av ekonomin har vuxit beror inte främst på ny teknik, utan på en kraftig omfördelning av tillgångar. De rika har blivit rikare, och lönernas andel av förädlingsvärdet är i avtagande.

Vad kan man då göra åt det, i den mån man nu *ska* göra något åt detta. Anders Ljunggren:

– En av de absolut viktigaste frågorna är om man kan få ett regelverk för det internationella finansväsendet som gör att vi kommer ifrån de oerhörda kortsiktigheter som skyfflandet av enorma belopp som sker på kortsiktiga grunder, spekulation i stället för investeringar.

Ljunggren menar att kravet på blixtnabb finansiell avkastning tenderar att föra marknadsanalytiker bort från en analys av den reella ekonomin till en analys av hur andra finansiella aktörer tänker.

(Detta är för övrigt en kritik som redan Keynes framförde på sin tid.)

Anders Ljunggren:

– Mer och mer av rörelserna sker inte efter kyliga analyser av den reala ekonomin i ett land, utan fler och fler placeringar görs utifrån gissningar om hur *andra* aktörer agerar. Många bryr sig inte om att analysera hur en viss politik slår, utan sneglar bara på om andra lämnar sina placeringar i svenska kronor. Alla rusar åt samma håll.

Om nu finansiella aktörer tenderar att ”rusa åt samma håll” så är det knappast problemet för dagen när det gäller samhället i stort. Där är preferenserna och idéerna så olika att det kan vara svårt att ens upptäcka en minsta gemensam nämnare.

Diskussionen om vilka ekonomiska, politiska, sociala och institutionella förhållanden vi vill se förverkligade i framtiden böljar fram och åter i ett Sverige där det efter den svenska modellens fall pågår en brottningskamp om vilka internationella samarbetsformer och institutionella arrangemang som bäst säkerställer vår framtida försörjning och levnadsstandard.

Ett centralt problem är att det egentligen inte existerar något övergripande ”vi”. Människor har som sagt olika mål för samhället och ekonomin. Ett Europa där storföretag kan flytta runt och sätta press på politikerna att sänka skatterna till allt lägre nivåer, försvaga medborgarnas sociala skyddsnät och mjuka upp miljölagar är en önskedröm för vissa, en mardröm för andra. Ett Europa där skatten på arbete och kapital höjs till nivåer där incitament till utbildning och nyföretagande försvinner vill väl inte någon ha, däremot

råder stor oenighet om vid vilka skattesatser sådana destruktiva tendenser börjar göra sig gällande.

Någon form av samförstånd eller minsta gemensam nämnare som borgar för en förnuftig balans mellan samhällskrafterna, måste trots allt gå att uppnå på europeisk eller global nivå. Kanske kan en moderniserad ”svensk modell” stå som förebild. Vi har erfarenhet av samförstånd, och vi har också erfarenhet av vad som händer när samförståndet i ett samhälle försvinner.

Frågan är vilken grundtanke som växer sig starkast i en sådan ”ny modell”: idén om ett korporativt samförstånd inom eliten från näringsliv och politik i olika länder eller idén om ett brett samförstånd där *alla* medborgare bjuds in att delta, som var tanken när socialdemokraten Per Albin Hansson födde tanken om Folkhemmet.

Sverige har förvisso traditioner att slåss för i ett sådant vägval. Landet med en kung vid tronen, framgångsrika kapitalister och en socialistisk regering. Låt vara att kungen har mist sin makt, att en del framgångsrika kapitalister har flyttat och att den socialdemokratiska regeringen svårligen kan rubriceras som socialistisk.

3.2 Den ekonomiska politiken efter 1970

Åren efter 1970 präglas av en begynnande makroekonomisk instabilitet i hela västvärlden. Det system för fasta växelkurser och en reglerad kapitalmarknad som grundlades i Bretton Woods efter andra världskriget började vittra sönder när USA tryckte dollar för att finansiera sin krigsföring i Vietnam. Från 1971 kunde USA inte längre vidmakthålla dollarns paritet mot guld. Så småningom bröt systemet samman, vilket gjorde att västvärldens länder fick se sig om efter ett nytt valutapolitiskt samarbete. Efter en tids valutaturbulens med flytande växelkurser skapades så EG:s valutaorm i mars 1972, till vilken Sverige anslöt sig den 18 mars 1973.

Valutaormen var det första försöket från EG att skapa ett gemensamt system med fasta växelkurser, ett system som gick över i EMS och sedermera ERM, för att efter valutakrisen i början av 90-talet, via en tid av flytande kurser, övergå i EMU, där den gemen-

samma valutan euron gjort valutakurserna slutgiltigt fixerade mot varandra (för att dock vara rörliga mot valutor utanför EU).

Det var alltså ett krig som blev den utlösande faktorn bakom Bretton Woods-systemets fall.

Ytterligare ett krig skulle påverka västvärldens ekonomier i början av 70-talet. Tidningen Arbetets förre chefredaktör Anders Ferm skildrar denna dramatik i tidskriften Smedjan (nr 4, 1994):

Den andra händelsen kan dateras till lördag morgon den 6 oktober 1973. Den egyptiska armén gick då över Suezkanalen. Yom Kippurkriget hade börjat. Amerikanerna startade en stor 'air-lift' av vapen och förråd från Natobaser i Västeuropa till Israel. Omedelbart hotade Saudiarabien med ett oljeembargo mot USA och senare mot Västtyskland och Nederländerna. Den 16 oktober tillkännagav sex gulfstater att de ensidigt skulle höja oljepriset med 70 procent från 3 till 5 dollar per fat. Efter några dagar hade alla arabstater beslutat dra ner sin oljeproduktion och höja priserna tills västmakterna förmått Israel att dra sig tillbaka från alla ockuperade arabiska områden. Den 22 oktober 1973 antog FN:s säkerhetsråd resolution nummer 338 – som PLO skulle godkänna i september 1993 – och eld upphör inträdde.

Men oljepriserna fortsatte att stiga. När OPEC i december 1973 sammanträdde hos shahen i Teheran, höjde man oljepriset från 5 till 12 dollar. På ett par månader hade nu oljepriserna gått upp med 400 procent. Västs årliga oljenota steg under höstmånaderna 1973 med 40 miljarder dollar. Det var en enorm omflyttning av köpkraft från den rika världen till oljeproducenterna – och en ekonomisk åtstramning via höjda priser. För u-länderna motsvarade den höjda oljenotan hela det officiella biståndet från industriländerna. 1979 fördubblade OPEC oljepriserna än en gång. Året efter angrep Saddam Hussein Iran, och kriget Iran-Irak skulle så småningom på ett avgörande sätt försvaga oljekartellen med en successiv sänkning av oljepriserna som följd.

Tre förlorade år blev tre förlorade årtionden

År 1970 hade Sverige en mycket kraftig tillväxt. Redan i början av året därpå genomförde den dåvarande socialdemokratiske finansministern Gunnar Sträng en åtstramning i syfte att minska importen och (därmed) stärka bytesbalansen. En så kallad mervärdes-skatt, moms, hade införts 1969 och höjdes i januari 1971 till 17,65 procent. Samtidigt sänktes den statliga inkomstskatten, men momshöjningen i kombination med en kreditåtstramning ("idiotstoppet") ledde till att den inhemska efterfrågan per capita krympte i Sverige, samtidigt som den växte kraftigt i omvärlden. Sveriges bytesbalans stärktes som en följd av ökande export och minskande import, men till priset av en stigande arbetslöshet och en eftersläpning i produktion gentemot omvärlden. Åtstramningspolitiken kritiserades av en enig ekonomkår. Perioden 1971–73 kom att benämnas "de förlorade åren" eftersom åtstramningen ledde till minskad tillväxt och ökad arbetslöshet.

Så här i efterhand har en omvärdering skett. Nu anser en enig ekonomkår i stället att det var riktigt att denna åtstramning genomfördes, i huvudsak därför att nettoexporten och (därmed) bytesbalansen de facto stärktes. Dessutom menar man att den nedgång i produktion och sysselsättning som politiken orsakade var synnerligen beskedlig, sett så här i backspegeln med 90-talets depression på näthinnan.

Förre finansministern Erik Åsbrink är en företrädare för denna inställning:

– Detta var "de förlorade åren", som det hette. Och sedan i efterhand, några år senare när nationalräkenskaperna fastställdes, då visade det sig att det var ganska god tillväxt under de åren. Det var inte så dåligt när man till sist satt och summerade det.

Vice riksbankschefen Villy Bergström ger uttryck för en liknande uppfattning:

– Nu tycker ju alla att Sträng gjorde rätt i efterhand, men även de borgerliga kritiserade honom hårt då, "de förlorade åren", men man ser att Sträng tidigt vände ett bytesbalansunderskott och fick

ordning på den externa ekonomin och han gjorde rätt tycker man nu, men då var det himla liv.

Visst är det så att Sverige hade en viss tillväxt denna period, men man kan inte bara titta på det egna landets tillväxt. För att få en rättvisande bild av skeendet bör man jämföra med utvecklingen i omvärlden. Gör man ett index och summerar utvecklingen av BNP:s olika komponenter i Sverige och 18 jämförbara OECD-länder för perioden 1970–73 så får man följande siffror:

Volymförändring för BNP:s olika komponenter (per capita)
1970–73, procent

	SVERIGEOECD 18	
Total konsumtion (privat + offentlig)	5,3	12,6
Totala investeringar (brutto + lager)	-11,8	17,8
Inhemsk efterfrågan (kons. + invest.)	1,3	13,4
Export	24,8	19,2
Import	6,2	24,5
Nettoexport (export - import)*	17,3	-3,2
BNP (inhemsk efterfrågan + nettoexport)	6,1	12,6

* Här är nettoexporten beräknad som förändringen av kvoten mellan export och import mellan 1970 och 1973 i fasta priser, dvs. exklusive terms of trade-förändring.

Källa: OECD, Paris. National Accounts 1960–97, vol 1. Beräkning: Torsten Sverenius©1999.

Den anmärkningsvärt låga siffran för inhemsk efterfrågan speglar, förutom den låga ökningen av konsumtionen, att de konjunktursensitiva investeringarna föll med 11,8 procent, samtidigt som omvärldens investeringar ökade med 17,8 procent, en differens på nära 30 procentenheter! Den inhemska efterfrågan i Sverige stod prak-

tiskt taget stilla under dessa ”förlorade” år, vilket den kraftiga ökningen av nettoexporten inte kunde uppväga. Följden blev att Sveriges samlade produktion, BNP, bara ökade hälften så mycket som i jämförbara länder. Vi halkade efter, inte bara procentuellt utan också reellt, det vill säga även med hänsyn till vårt höga utgångsläge.

I sin intressanta ESO-rapport om stabiliseringspolitiken skriver professor Lars Jonung om effekten av ”de förlorade åren”:

Sett i perspektivet av det makroekonomiska förloppet under hela perioden 1970–95 framstod avvikelsen mellan svensk och internationell tillväxt och industriproduktion i början av 1970-talet knappast som uppseendeväckande. Debatten om den inhemska stabiliseringspolitiken under 1971–73 var förvisso livlig men de faktiska effekterna av åtstramningspolitiken under dessa år framstår inte som dramatiska i jämförelse med vad som skulle följa.

Det är riktigt att raset i produktion längre fram – särskilt på 1990-talet – skulle komma att bli betydligt djupare än den recession som åtstramningspolitiken 1971–73 ledde till. Men en ökning av den öppna arbetslösheten från 1,0 till 3,5 procent är trots allt allvarlig. Dessutom fick jämförbara länder dubbelt så hög tillväxt som Sverige under dessa år (se tabell ovan).

Lars Jonung vet kanske inte hur rätt han har när han skriver att effekterna av åtstramningspolitiken 1971–73 inte framstår som *dramatiska* jämfört med vad som skulle följa – dessa år framstår nämligen i stället som mycket *typiska* för vad som komma skulle.

Vad Jonung och andra ekonomer möjligen inte har observerat är att utfallet av den ekonomiska politiken 1971–73 med nästan skrämmande exakthet överensstämmer med utfallet av den ekonomiska politiken för hela perioden 1970–97. För denna period som helhet gäller nämligen att:

1. Den totala konsumtionen har ökat minst i västvärlden, Nya Zeeland undantaget.
2. De totala investeringarna har ökat minst i västvärlden.
3. Den inhemska efterfrågan har (därför) ökat minst i västvärlden.

4. Exporten har ökat aningen mer än i omvärlden (i volym, men med fallande terms of trade).
5. Importen (på grund av den låga ökningen av inhemsk efterfrågan) har ökat betydligt mindre än i omvärlden.
6. Nettoexporten har (därför) ökat mycket kraftigt i förhållande till våra konkurrentländer.
7. Den sammanlagda effekten av utvecklingen för den inhemska efterfrågan och nettoexporten är att produktionen, BNP, kraftigt har släpat efter jämförbara länder. Vår tillväxt har såväl för 1971–73 som hela perioden 1970–97 varit ungefär hälften så hög som i jämförbara länder. Bara Nya Zeeland och Schweiz har haft en lägre tillväxt per capita än Sverige sedan 1970.

Så här ser de för Sverige inte alldeles upplyftande siffrorna ut gällande perioden 1970–97:

Volymförändring för BNP:s olika komponenter (per capita)
1970–97, procent

	SVERIGEOECD 18	
Total konsumtion (privat + offentlig)	31,1	72,9
Totala investeringar (brutto + lager)	-8,1	54,2
Inhemsk efterfrågan (kons. + invest.)	22,0	66,9
Export	225,1	222,4
Import	123,1	188,7
Nettoexport (export - import)*	45,7	13,5
BNP (inhemsk efterfrågan + nettoexport)	42,0	75,2

* Här är nettoexporten beräknad som förändringen av kvoten mellan export och import mellan 1970 och 1997 i fasta priser, dvs. exklusive terms of trade-förändring.

Källa: OECD, Paris. National Accounts 1960–97, vol. 1. Beräkning: Torsten Sverenius©1999.

Man talade som sagt om ”de förlorade åren” när man i efterhand beskrev det som skedde 1970–73. Sett i backspegeln så skulle man nu kunna tala om ”de förlorade årtiondena” sedan 1970. De tre förlorade åren kom nämligen att bli nästan tre förlorade decennier. Med ”förlorade” avses då självfallet inte att vår produktion per capita skulle vara på en lägre nivå i dag än 1970 – den har fram till 1997 vuxit med 42 procent i Sverige (75 procent i omvärlden). Vad som avses är att vi i dag skulle haft så mycket högre produktion, konsumtion och välfärd om vi bara hade följt den genomsnittliga tillväxten i vår omvärld. Det vi talar om är alltså *skillnaden mellan vår reella och potentiella levnadsstandard*.

Huvudorsaken till att Sverige bara haft ungefär hälften så hög tillväxt som i omvärlden står att finna i det faktum att den inhemska efterfrågan ökat så mycket mindre än i andra länder. Att nettoexporten ökat mer än i nästan alla andra länder under perioden har alltså inte kunnat uppväga den katastrofala utvecklingen för konsumtionen och investeringarna.

Vilka är då i sin tur orsakerna till att konsumtionen och investeringarna inte ökat mer?

Att olyckliga omständigheter har påverkat skeendet råder inget tvivel om. Här drivs emellertid hypotesen att huvuddelen av eftersläpningen för den inhemska efterfrågan (och därmed för den samlade produktionen, BNP) kan härledas till ekonomisk-politiska beslut av olika slag, som devalveringar, momshöjningar, fixering av växelkursen med mera.

Hårdare åtstramning än i England och USA

Mycket talar för att den brist på balans i samhället som uppstod när vår samhällsmodell började upplösas (se kapitel 3.1) och när Bretton Woods-systemet föll har spelat en central roll i sammanhanget. Det paradigmskifte från efterfrågestyrning till utbudsekonomi som inträffade i hela västvärlden kom faktiskt att få en i vissa avseenden (se nedan) ännu kraftigare tillämpning i Sverige än i flertalet konkurrentländer.

Trots åtstramningspolitiken i Reagans USA och Thatchers England så har den inhemska efterfrågan vuxit betydligt mer i des-

sa länder än här. Mellan 1970 och 1997 ökade den totala konsumtionen med 31 procent i Sverige. Storbritanniens och USA:s siffror för motsvarande period är 75,6 respektive 53,2 procent.

Att Sverige, sett över hela tidsperioden, har fört en hårdare åtstramningspolitik än så gott som alla konkurrentländer har inte uppmärksamats, varken i Sverige eller utomlands. Jag talar då om de rent makroekonomiska aggregaten, inte om hur konsumtionen har *fördelats* och hur vissa gruppers välfärd har utvecklats under den här tiden. I det fallet ser det nog på många håll värre ut än i Sverige. Detta är nog så allvarligt och värt att uppmärksammas men här koncentrerar jag mig nu på varför den svenska ekonomin inte hållit takten med omvärldens.

Den syn på underskottet i bytesbalansen som finansministern Gunnar Sträng demonstrerade i och med 1971 års åtstramning bör också ses mot bakgrund av det då ännu inte helt övergivna Bretton Woods-systemet, i vilket valutakurserna teoretiskt var fast fixerade och bytesbalansunderskott som var för stora för att finansieras via det enskilda landets valutareserv måste finansieras genom lån från Internationella valutafonden, med den risk för inblandning i den nationella ekonomiska politiken som detta innebar.

Självfallet fanns också möjligheten att justera växelkurserna. Trots att systemet var inställt på fasta kurser gjordes mer än 170 kursjusteringar (devalveringar och revalveringar) under Bretton Woods-systemets tid (1944–73). Ett belägg så gott som något för att detta med fasta växelkurser är en chimär, ett arrangemang som ger ett sken av fasthet men som paradoxalt nog tenderar att leda till *större* kurssvängningar än en regim med flytande kurser. Den svenska utvecklingen ger belägg för denna hypotes, med det kraftiga raset för kronkursen efter det så kallade kronförsvaret 1992 som mest flagrant exempel.

Ekonomen Ulf Jacobsson har i Bo Söderstens bok *Marknad och politik* (SNS, 1997) skrivit ett intressant kapitel om den svenska stabiliseringspolitiken. Där tar han bland annat upp vår inte alltid så vältimade växelkurspolitik. Om 70-talets inledning skriver han:

Under 70-talet fick vi en kraftig uppgång i den internationella inflationen. Denna hade bland annat att göra med den mycket kraftiga expansiva effekten på USA:s ekonomi av Vietnamkriget och

dess finansiering. Sverige mötte denna utveckling med en mycket stram inhemsk politik. Skälet till att politiken fick denna uppläggning var att Sverige mot slutet av 60-talet började få problem med växande bytesbalansunderskott. Åtstramningen skedde dels genom att de kvantitativa regleringarna på kreditmarknaden drogs åt och dels genom en finanspolitisk åtstramning.

Effekten av politiken blev att Sverige till en del hamnade vid sidan av den internationella överhettningen som kulminerade 1973. En jämförelse mellan svensk och tysk löneutveckling dessa år är instruktiv. År 1970–73 ökade de svenska lönerna med sammantaget 40 procent medan lönerna i Förbundsrepubliken Tyskland samtidigt ökade med 67 procent. Det var för Sverige möjligt att hålla tillbaka uppgången i konsumentprisindex. Priset för politiken var en uppgång i arbetslösheten. Den öppna arbetslösheten uppgick som mest till mellan 3 och 4 procent. Detta betraktades då som ett mycket högt tal.

Politiken kritiserades våldsamt av den politiska oppositionen liksom av de ledande akademiska ekonomerna, som krävde en mer expansiv ekonomisk politik. Episoden benämndes av kritikerna ”de förlorade åren”. I efterhand framstår dock politiken som en möjlighet att säkra en måttfull inflationsutveckling i Sverige.

Denna möjlighet försatts emellertid genom en felaktig växelkurspolitik. Det naturliga sättet att konsolidera den relativt låga kostnadsutvecklingen i Sverige hade varit att 1973 appreciera den svenska kronan mot D-marken. I stället skedde faktiskt det omvända. I den allmänna valutapolitiska turbulensen 1973 kom kronan att devalveras med 10 procent mot D-marken.

Trots att lönerna i Sverige 1974 steg med 17 procent steg vinsten i exportindustrin mycket kraftigt samtidigt som den prismässiga konkurrenskraften förbättrades. Detta skapade en fartblindhet på den svenska arbetsmarknaden och bidrog till den senare kraftiga inflationistiska utvecklingen. Växelkurspolitiken 1973 framstår i efterhand som ett stort och strategiskt misstag som omintetgjorde den inflationsdämpning som åtstramningspolitiken under 1970-talets första år åstadkommit.

Ulf Jacobsson markerar med denna text att den politik som fördes kom att lägga grunden för den svenska kostnads-krisen. Många

andra har enbart hänvisat till en ”illa fungerande lönebildning” som förklaring till kostnadskrisen.

Man bör dock till resonemanget tillägga att en av orsakerna till att Sverige fick högre inflation än omvärlden 1970–71 faktiskt var just åtstramningen, främst den höjda momssatsen. Denna situation – att politiker slåss mot en egenhändig inflation de själva skapat med sin politik – skulle återkomma vid ett flertal tillfällen efter detta. Det tråkiga är bara att så få ekonomer och politiker har uppmärksammat denna paradox, att stram finanspolitik har orsakat en så stor del av den svenska inflationen från 1970 till i dag.

Sverige hade under andra halvan av 60-talet fått ett begynnande underskott i bytesbalansen. Orsaken var bland annat ett minskande sjöfartsnetto och en ökad turism i charterresornas spår, vilket försvagade nettot från handeln med tjänster. Det genomsnittliga bytesbalansunderskottet mellan 1965 och 1970 var på minus 0,6 procent i förhållande till BNP. 1970 var underskottet ett minus på 0,8 procent. Det var alltså inte precis något gigantiskt underskott som utlöste rikshushållare Strängs åtstramning. Underskottet var inte större än i många jämförbara länder.

Gunnar Emanuel ville dock bryta trenden, och 1970 års minus på 0,8 procent vändes till ett plus på 2,8 procent 1973.

På 70-talet och en bit in på 80-talet kom problemet med bytesbalansunderskottet att utvecklas till en av de centrala frågorna i hela den ekonomiska politiken. Underskottet var som störst 1982, efter andra oljeprischocken, 3,4 procent i förhållande till BNP. Många ekonomer drog omsider slutsatsen att underskottet speglade ett strukturellt problem; man menade att vår industrisektor var för liten för att vid full sysselsättning kunna uppnå balans i vår utrikeshandel. Som recept mot detta problem föreslogs överförande av resurser från den inhemska delen av ekonomin till exportindustrin, eller från S-sektorn (privat och offentlig skyddad sektor) till K-sektorn (för internationell konkurrens utsatt sektor).

Detta fick omsider allvarliga konsekvenser för Sveriges ekonomi eftersom den inhemska efterfrågan motsvarar en större del av produktion och sysselsättning än exportindustrin.

Överbrygningspolitik, kostnadskris, strukturkris

När Gunnar Sträng genomförde sin finanspolitiska och penningpolitiska åtstramning 1971–73 hade dock inte ovanstående prioritering blivit allmänt accepterad ännu. Åtstramningspolitiken rönt tvärtom hård kritik från en enig ekonomkår. Kritiken gick ut på att priset för att stärka bytesbalansen var alldeles för högt, att kostnaden för en minskad produktion och sysselsättning var betydligt högre – och fick allvarigare konsekvenser för medborgarna och samhället – än kostnaden för det relativt blygsamma underskottet i handeln med omvärlden.

Politikerna ”lärde sig”, för att tala med Jonungs terminologi, att priset för en dylik åtstramning var högt. Detta kom att spela en viktig roll när den internationella lågkonjunkturen sköljde in över landets gränser efter den första oljekrisen vintern 1973/74.

Regeringen iscensatte då en stimulanspolitik i syfte att överbrygga den internationella lågkonjunkturen och hålla produktion och sysselsättning uppe tills det att den internationella efterfrågan återvände efter oljekrisens verkningar. Förutom en momssänkning 1974 satsade man på omfattande stöd till industrins lageruppbyggnad.

Politiken blev lyckad ur två aspekter. Den höll uppe produktionen i Sverige under ett par år då den föll drastiskt i omvärlden, och den höll uppe sysselsättningen.

Tyvärr fick överbrygningspolitiken också negativa konsekvenser. Genom att den fulla sysselsättningen mer eller mindre garanterades av regeringen behöll företagen personal som annars på grund av den sviktande internationella efterfrågan hade tvingats gå. Detta gav en press uppåt på lönerna i ett läge när löntagarna ville kompensera sig för tidigare bakslag:

1. De så kallade övervinster som exportindustrin gjort under 1973 och 1974, och som grundade sig på höjda exportpriser och på det faktum att löntagarna inte kompenserade sig för den stigande internationella inflation som följde på oljekrisen.
2. En mångårig eftersläpning i löneökning gentemot konkurrentländerna, som från 1967 till 1975 hade ökat sina löner mer.

3. Den åtstramningspolitik med bland annat höjd moms under ”de förlorade åren” hade gett inflation och låga reala löneökningar.
4. En depreciering av valutan med ca 10 procent mot D-marken som gav höjda importpriser. Detta glöms gärna bort när man talar om kostnadskrisen. Man börjar gärna historieskrivning och index vid året 1974, och vill inte gärna diskutera vad som hänt tidigare.

Ekonomerna Ulf Jacobsson och Lars Calmfors utgör dock två undantag. De har med avgörande fakta och resonemang om vad som hände före 1974 bidragit till en nyansering av debatten. Deras resonemang återges i detta kapitel.

Till ovanstående ska läggas att många företag väntade sig snabbt återvändande ljusa tider när avtalen skrevs, och det skrevs fleråriga avtal på höga nivåer, bland annat av den 1973 nyskapade privatjänstemannakartellen (PTK), som under Ingvar Seregaards ledning enade tjänstemannasidans olika fackförbund, främst från SACO-SR och TCO.

Ovanpå de höga nominella timlönerna (avtal plus löneglidning) lades dessutom höjda arbetsgivaravgifter. Resultatet blev en kostnadskris för den svenska industrin. Den svenska exportindustrin förlorade marknadsandelar i ett läge där exporten redan hade fått stora svårigheter i den djupa internationella lågkonjunktur som följt på oljekrisen. 1975 föll importen kraftigt i många länder.

Ganska snart insåg man att överbrygningspolitiken var misslyckad ur flera aspekter.

Professor Lars Jonung uttrycker saken så här:

– Vi försökte konsumera oss ur genom en överbrygningspolitik som var en gigantisk konsumtionsfest, 1974–76, som helt slog ut industrin och ledde till varvskris och bidrog till kriserna i svensk ekonomi. Det var utomordentligt svårt att komma tillbaka, vi har egentligen aldrig kommit tillbaka på en balanserad marknadsekonomisk bana efter det.

Jag påminner Jonung om att det inte främst var en ”gigantisk konsumtionsfest” utan en kraftig lagerstödspolitik.

– Ja just det, så kallad efterfrågepolitik, det innebar att du såg på efterfrågekomponenterna, konsumtionen, investeringarna, lagerhållningen. Så byggde du upp alla dessa, och byggde tankbåtar på lager, och det visste ju köparna, att förr eller senare så behövde båtarna realiseras ut. Så det kostade ju oss enorma summor.

Du tänker på järnet som låg och rostade i väntan på konjunkturuppgången?

– Ja, och skog och massa, allting. Jag säger inte att det här är den riktiga tolkningen, utan lägg pussel, men det här är den förklaring som jag uppfattar som den mest rimliga, givet en liten, öppen ekonomi, och om vi ser på andra länder hur de har betett sig, hur det gått för dem. Min minnesbild av Grassman var att han var en extrem keynesian, han ville blåsa på efterfrågan, och då skulle resten av problemet mer eller mindre lösas automatiskt. Vi prövade det 1974–1976, efter ”de förlorade åren”, och på ett vis körde vi också samma race under Feldt och Dennis i slutet av 80-talet, det var en jättelik konsumtionsfest och 2 procents arbetslöshet. Det håller några år, sedan kom krisen och alla problemen med balansräkningen och hela helsiket.

Jonung är en smula ovarsam med fakta här. Slutet av 80-talet var inte någon ”jättelik konsumtionsfest”. Vi hade *två år*, 1986 och 1987 med klart högre konsumtion än i andra länder, därefter ökade vår konsumtion *mindre* än i omvärlden Resten av decenniet rådde däremot en spekulations- och byggboom.

Svenskarnas konsumtion ökade mindre än i jämförbara länder såväl under 70-talet som 80-talet. Inte ens efter de tre åren 1974–76 kom vi ifatt omvärldens konsumtionsökning, om man gör ett index från 1970.

Sedan är det väl knappast så att tre års högre konsumtion än i omvärlden, som följer på tre års klart lägre ökning än i omvärlden, kan vara en orsak till utslagningen av den svenska varvsindustrin. Det sistnämnda bör väl ändå rimligen bero på den *strukturkris* som drabbade västvärlden när nya konkurrentländer, exempelvis i Sydostasien, dök upp och producerade kraftigt statssubventionerade tankers, textilier och andra arbetsintensiva produkter betydligt

billigare än de moderna västekonomierna förmådde. Nedläggningen av varven var ett inslag i en rationell strukturomvandling, från hamrande på plåt till kunskapsamhälle, ehuru smärtsam och kostsam när den inträffade. Dessa samband måste Lars Jonung rimligen känna till.

Ekonomihistorikern Lennart Schön kommenterar den bild av händelserna som Jonung ger uttryck för i sin ESO-rapport om stabiliseringspolitiken som läroprocess:

– Kriser bryter ut därför att förutsättningarna förändras, och omständigheterna ändras så att man inte *kan* föra samma politik som tidigare. Jonungs tes bygger ju inte så mycket på ett lärande utan på att det är en helt ny situation. 1975 hade man ju en stark finansiell position i Sverige och kunde satsa de medlen för att överbrygga krisen. Det faktum att man exempelvis devalverade 1982 i stället för att överbrygga ska också ses ur perspektivet att man hade en skuld kris och tvingades av omständigheterna att ta till helt andra åtgärder, och orsaken till att man hamnat där beror ju på att många av förutsättningarna för ekonomins utveckling förändrades i snabb takt mellan 1975 och 1982, att man insåg att det var en strukturell kris, att det var ett avgörande brott i den historiska utvecklingen, det är faktiskt en insikt som började vinna spridning i början av 1980-talet. Och det handlar ju då inte så mycket om att det inträffat en tillfällig ny störning egentligen. Nationalekonomers modeller utgår ju ofta ifrån att man har en i grunden stabil eller någorlunda oförändrad situation i hur ekonomin fungerar, och till den kommer externa störningar eller chocker typ oljekriser, krig, katastrofer av olika slag, och de måste då mötas med olika ekonomisk-politiska medel. Beroende på hur man lyckades eller misslyckades förra gången så i en läroprocess ändrar man politiken, det är Jonungs bild. Det är ju en vanlig nationalekonomisk bild, men den ekonomisk-historiska analysen skulle ju lägga större vikt vid att förutsättningarna förändras, och att kriserna bryter ut därför att sådana grundläggande förändringar har skett, och då är inte tidigare medel *möjliga* att tillgripa längre. Krisen leder ju ofta till en insikt om det.

Emellertid, mitt under den värsta kostnadskrisen i modern tid höjdes arbetsgivaravgifterna kraftigt, såväl 1975 som 1976.

När den borgerliga regeringen kom till makten började man så småningom förstå att man var uppe i en allvarlig kostnadskris. Enligt Staffan Burenstam Linder, som utnämndes till handelsminister i den nya borgerliga regeringen, var det lite si och så med medvetenheten om problemets allvar. Hans minnesbild är följande:

– Jag känner här att jag inte bara är ute och pratar i efterhand. Valrörelsen 1976 den bestod i allt väsentligt av att socialdemokraterna skröt väldigt över att man hade övervunnit kriser, oljekriser och det ena med det andra. Och att det fanns avsevärda tendenser på borgerliga sidan att slå sig för bröstet och säga att vi verkligen var med och drev momssänkningar och vad det nu var för någonting. Sedan fanns det några spridda röster, och en av dem var faktiskt jag, som sa tvärtom: att det här är ett mycket allvarligt läge för närvarande, därför att utvecklingen för Sverige har kraftigt försämrats, och jag hade då exemplifieringar, jag skrev artiklar och gjorde pressuttalanden. Och en annan person, Henrik Borgström, han drev också den linjen då. Jag kommer ihåg det för att Henrik var lite sur på mig för han ansåg att jag hade stulit hans idé. Men jag tyckte, höll jag på att säga, på det omvända viset. Men därför har jag så starkt minne av det.

Alltså, under samma tid som man oroade sig för en utlandsskuld som inte fanns ännu (netto) och ett bytesbalansunderskott som var statistiskt uppförstorat så fanns ett annat, mer påtagligt problem i detta att industrins lönekostnader (timlöner plus löneskatter) under 1975, men framför allt 1976, steg brant gentemot omvärlden. Så småningom fick fler personer än Staffan Burenstam Linder, ekonomijournalisten Henric Borgström och några andra observanta iakttagare upp ögonen för detta, och då dröjde det trots allt inte så länge innan exportindustrin fick sin kompensation för kostnadskrisen.

Den borgerliga regeringen beslöt i samråd med riksbanken att devalvera. Först skrevs kronan ned med 3 procent i oktober 1976 (mot D-marken) och därefter med 6 procent mot EG:s så kallade valutaorm i april 1977. Den 29 augusti 1977 övergav man valuta-

ormen. Nu skulle kronans värde i stället uttryckas som en effektiv kurs gentemot ett vägt genomsnitt av valutorna i vår utrikeshandel, den så kallade valutakorgen. Ett par veckor senare devalverade man så kronan igen, nu med 10 procent mot nämnda valutakorg. På mindre än ett års tid hade den svenska kronan skrivits ned med 19 procent mot exempelvis D-marken.

När väl kostnadskrisen blev känd hade en livlig debatt startat mellan nationalekonomerna hur man skulle kompensera industrin för kostnadskrisen. Vissa föreslog just devalveringar, andra, som Sven Grassman och Lars Calmfors, föreslog exempelvis sänkta arbetsgivaravgifter.

Calmfors menar i dag att kostnadskrisen kanske hade gått att undvika om vi hade valt att revalvera (skriva upp värdet på valutan) i ett tidigare skede och på så sätt förhindra den stigande världsinflation, som följde på oljekrisen, att skölja in över Sverige. Genom att revalvera blir importen i motsvarande grad billigare, vilket gör att löntagarna inte behöver kompensera sig för den delen av prisökningen som annars hade kommit via fördyrad import.

Lars Calmfors:

– Jag skrev en bok tillsammans med Erik Lundberg 1974. Vi menade att man skulle revalvera, därför att när världsinflationen steg då sköljde de här prisstegringarna in över Sverige, och hade vi då revalverat så hade vi hållit nere inflationen. Men det där gick regeringen emot, Sträng gick emot detta. Han var ju för det här med fasta växelkurser, och det som kom att hända var att genom att vi inte revalverade så skapades det ju enorma övervinster 1973–74, vilket drog igång löneökningarna. Sedan sjönk ju inflationen så småningom ner men löneökningarna fortsatte på en hög nivå, så paradoxalt nog: det faktum att man inte revalverade tvingade såvitt jag förstår sedan fram en serie devalveringar.

Jag frågar Calmfors om inte en revalvering hade försvårat för exportindustrin.

– Jo, men på kort sikt *blev det ju* en väldigt skjuts för exportindustrin 1973–74, just genom att lönerna till en början släpade efter prisstegringarna i vår omvärld och de prisökningar som våra ex-

portföretag kunde ta ut. Så man vann marknadsandelar. I och med att priserna var givna på världsmarknaden men steg, så fick man ökade vinstmarginaler. Men ser man det på några års sikt så menar jag att det slog åt andra hållet därför att netto blev att konkurrens-kraften försämrades, för när löneökningsprocessen hade kommit igång så gick den inte snabbt att hejda och då pressades marginalerna i stället, och det var det som hände 1976–78, tre år med 20-procentiga löneökningar, och det var ju egentligen bara 1973–74 som prisökningarna var så där riktigt stora, och sedan blev det ju i stället en debatt om man skulle devalvera eller ej.

Lars Calmfors talar om ”tre år med 20-procentiga löneökningar”, men det är inte helt korrekt formulerat. Löne*kostnads*ökningar är en sak, för de inbegriper arbetsgivaravgifter. Själva löne*ökningarna* var betydligt lägre: 13,2 procent 1976, 10,5 procent 1977 och 11,0 procent 1978 (Genomsnitt för landets samtliga löntagare, enligt KI). Om man till detta lägger att inflationen under dessa tre år var 10,2 samt 11,4 och 10,0 inser man att några astronomiska lönelöft var det aldrig, löntagarnas bidrag till kostnadskrisen var inte så stort som ekonomer och politiker velat göra gällande. Politikerna bidrog ju med höjningen av arbetsgivaravgifterna, och borde kanske därför ta sitt ansvar för detta bidrag till kostnadskrisen istället för att så fort denna kris kommer på tal skjuta över skulden på lönebildningen.

Höjningen av timlönerna (avtal plus löneglidning) var med andra ord inte alls så gigantiska som de flesta fortfarande verkar tro. Siffror av det slaget har en tendens att förstoras på sin väg från statistikvårdande myndighet till allmän debatt, som också siffror över statsskuld, bytesbalans och offentliga utgifter plägar göra.

Hur ser då Calmfors på devalveringarna 1976–82?

– Man kan väl säga att 1976 och 1977 då återställde vi något så när det relativa kostnadsläget som hade sprungit i höjden. Men sedan, under de här åren i början av 80-talet, så steg arbetslösheten med en topp 1983, så man såg ett behov av en kostnadsanpassning för att klara sysselsättningen.

– Men det var ju stora problem, bland annat med de här stagnerande industrierna och industristödet till dem, och det var stora budgetunderskott och bytesbalansunderskott och stigande arbetslöshet – så det var ju uppenbart att man inte kunde stimulera ekonomin genom en expansiv finanspolitik, den vägen fanns inte, utan man kände sig tvungen att göra en kostnadsanpassning så att vi fick upp sysselsättningen utan att försämra bytesbalans och öka budgetunderskott, det var det man gjorde. Jag var väl 1976–77 lite inne på att göra en sådan där ”intern devalvering”, alltså sänka arbetsgivaravgifterna. Jag argumenterade nog egentligen emot devalveringen 1981, kommer jag ihåg, och menade att man i stället skulle ge sig på löneökningarna, att läget var av en sådan karaktär då att man skulle ta till någon inkomspolitisk åtgärd. Det är ingenting som jag har argumenterat för sedan, jag vet inte hur man ska se på det där. Men jag var rädd för att man skulle släppa iväg inflationen och acceptera att här löser vi varje gång våra problem genom att skapa mer inflation, genom att devalvera, att vi i stället borde göra kostnadsanpassning genom att trycka ner lönekostnaderna genom att säga att ”det här är ett sånt exceptionellt läge så att vi får göra det.

Tror då Calmfors att en sådan typ av inkomstreduktion hade fungerat?

– Jag var nog mer optimistisk då än jag skulle vara i dag. Jag tror inte längre på den här typen av inkomspolitik. Det försöktes ju sedan på 80-talet efter devalveringarna, men misslyckades ett antal gånger. Jag tror att förutsättningarna hade varit bättre att lyckas om man inte hade devalverat innan, men man hade förmodligen inte fått en sådan stor kostnadssänkning som man fick genom devalveringarna, som möjligen var lite för stora, för det gav ju sedan den här kraftiga uppgången i hela ekonomin successivt under 80-talet, en uppgång som kanske var *för* kraftig, och som bidrog till att den här finansiella bubblan blev så stor som den blev.

Hur som helst. Man tryckte i stället ned lönerna indirekt genom att devalvera 1976 och 1977 med sammanlagt 19 procent, vilket ledde till att industrins konkurrenskraft gentemot Västtyskland och övriga konkurrentländer i stort återställdes till förhållandet

före kostnadskrisen. När Lars Calmfors talar om att devalveringarna ”möjligen blev lite för stora” tänker han på att det efter de tre devalveringarna 1976–77 skulle komma ytterligare två; den ena genomförd av en borgerlig regering, den andra genomförd av den socialdemokratiska regering som tillträdde 1982.

Dessa två devalveringar, i synnerhet den sistnämnda, var av det ”offensiva” slaget, de gjordes alltså inte främst i syfte att återta förlorad konkurrenskraft utan för att ge vår exportindustri en fördel gentemot konkurrentländerna och erövra marknadsandelar för svensk export.

Regeringen Fälldins devalvering 1981

Lars Wohlin, idag på Dresdner Bank, blev riksbankschef i oktober 1979. Han kommenterar kostnadskrisen och höjningen av arbetsgivaravgifterna på följande vis:

– Det kom några stora höjningar i januari 1975, och sedan enades man i Haga-uppgörelsen om några stora höjningar i januari 1976 och 1977, jag tror man höjde alla de tre åren. Särskilt minns jag när jag kom in som statssekreterare på Ekonomidepartementet att den tillträdande regeringen hade lovat att höja arbetsgivaravgifterna mitt i den värsta kostnadskrisen med fyra procentenheter, vilket jag då försökte förhindra. De sa att de inte kunde bryta överenskommelsen. Men jag sa: ”Ni är ju ändå ansvariga till sist för vad som händer, så ni kan ju inte sitta fast med en idiotisk politik!” ”Jodå”, sa Ahlmark.

Man lade alltså ytterligare bördor på företagen?

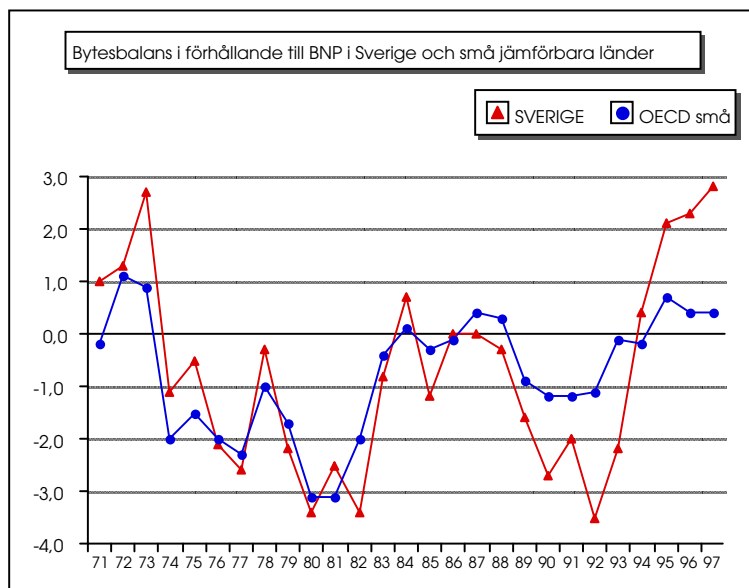
– Ja, fyra procents avgiftshöjningar mitt i den värsta kostnadskrisen, företagen bara flöt ut och Åsling hivade ut miljarder för att försöka släcka branden. Det var en fullständigt idiotisk politik enligt mitt sätt att se det. Vi tappade nästan halva valutareserven i spekulationerna mot kronan.

Lars Wohlin var enligt honom själv arkitekten bakom den devalvering på 10 procent som gjordes av den borgerliga regeringen 1981.

Den gjordes i ett läge där västvärlden gått in i en ny kris i samband med den andra oljeprishöjningen, OPEC II. Bytesbalansen hade åter försvagats, på grund av oljekrisen, men i Sverige var nu krisstämningen så stark efter kostnadskris, strukturkris, budgetunderskott och arbetslöshet att alla *internationella* problem i den ekonomiska debatten kom att betraktas som specifikt svenska. Underskottet i bytesbalansen, de förlorade marknadsandelarna, underskottet i budgeten, de stigande offentliga utgifterna, inflationen – det tolkades av många som hemmatillverkade problem trots att flertalet av dem var gemensamma för alla oljeimporterande länder i västvärlden.

Wohlins argument för en devalvering var dels att kronan hade apprecierats något i förhållande till D-marken och andra valutor – vilket stämmer, även om det var en blygsam uppskrivning – dels att

Figur 3.3. Bytesbalans i förhållande till BNP 1971–97 i Sverige och små OECD-länder

Källa: OECD, Economic Outlook. Diagram Torsten Sverenius 1999.

ökade offentliga utgifter ”trängt ut” industrin, ett mer diskutabelt argument. Wohlins huvudskäl till devalveringen var emellertid den försvagning av bytesbalansen som inträffat.

Gör man ett diagram över bytesbalansens saldo i förhållande till BNP och jämför Sverige med andra oljeberoende småländer i OECD – Österrike, Holland, Belgien, Danmark, Norge med flera – så visar det sig dock att Sveriges underskott inte var djupare än deras, utan med stor överensstämmelse följde ett genomsnitt av dessa länder.

Därmed kan detta Wohlins skäl för den borgerliga regeringens devalvering 1981 ifrågasättas.

Av diagrammet framgår att det inte var förrän 1988–92 som underskottet i bytesbalansen blev markant djupare än i andra länder. Detta har speciella orsaker, som jag vill göra en kort utveckling om innan jag fortsätter att diskutera argumenten för och emot devalveringen 1981.

Handeln med varor och tjänster visade *överskott* under hela 80-talet (men krympte 1989), underskottet härrör från transfereringar (u-hjälp m.m.) men framför allt från posten kapitalavkastning, i huvudsak räntebetalningar för den offentliga sektorns lån och räntebetalningar för den privata sektorns lån för direktinvesteringar (företag som köps till en större andel än 10 procent, aktier eller röstvärde) portföljinvesteringar (företag som köps till mindre än 10 procent).

Utän att ha granskat saken särdeles ingående kan jag bara konstatera att svenska företags utlandsinvesteringar steg extremt kraftigt under 1980-talets andra hälft. Kraftigast var ökningen mellan 1988 och 1990, efter valutaavregleringens avskaffande 1989. Det är de ökade räntebetalningarna från utlandslån som upptogs för att investera dessa direktinvesteringar, portföljinvesteringar och fastighetsköp som till mycket stor del har belastat kapitalavkastningen och därmed bytesbalansen. För att ge en uppfattning om olika storheters inverkan på bytesbalanssaldot kan nämnas att av försvagningen av bytesbalansen mellan 1988 och 1990 på 34,6 miljarder (i löpande priser, bytesbalansen mäts i löpande priser) så kom 8,6 miljarder från handel med varor, 7,4 från handel med tjänster. Den privata sektorns nettoräntor (utgiftsräntor minus inkom-

sträntor) försvagade bytesbalansen med 25,6 miljarder. Från det underskottet ska dras en ökad nettoavkastning på direktinvesteringar på 7,5 miljarder. Summan av den privata sektorns kapitalavkastning ger alltså en ökning av underskottet i bytesbalansen med hela 18,1 miljarder.

Att från ett underskott som har sådana orsaker dra slutsatsen att svenska medborgare i allmänhet har "levt över sina tillgångar" är knappast en verklighetstrogen beskrivning.

En viktig utredning med namnet *Kapitalavkastningens roll i bytesbalansen* (SOU 1990:45), ledd av IUI:s chef Ulf Jacobsson, tittade på en del av den problematiken, och kom då fram till bland annat att svenska företags återinvesterade vinstmedel från direktinvesteringar i utlandet bör registreras som pluspost i bytesbalansen. Kontentan av detta är att om räntebetalningarna för investeringarna ger ett minus i bytesbalansen så bör också utdelningen som denna investering genererar registreras som plus i bytesbalansen, detta även om pengarna återinvesteras utomlands och inte återförs till Sverige. Denna förändring av definitionerna genomfördes också i enlighet med utredningens förslag, och är också i enlighet med IMF:s rekommendationer. Om det över huvud taget ska vara meningsfullt att mäta bytesbalansen och jämföra dess storlek mellan olika länder så måste naturligtvis alla länder använda samma definitioner. Detta var en av Sven Grassmans käpphästar, att Sverige inte som många andra länder bokförde dessa återinvesterade vinstmedel, och att vår bytesbalans därför såg sämre ut i statistiken än i realiteten. I och med KARIB-utredningen kunde denna gamla tvist läggas till handlingarna.

Angående devalveringarna och bytesbalansen bör också nämnas att de 5 devalveringarna 1976–82 sänkte värdet på den svenska kronan med 45 procent, vilket fördyrade privata och offentliga utlandslån, vars bidrag till underskottet ökade i motsvarande mån.

Huruvida devalveringar verkligen stärker bytesbalansen är en svår fråga. En devalvering medför vanligen att importen fördyras. Devalverar man med 45 procent så stiger importpriserna i motsvarande mån (förutsatt att importörerna höjer sina priser lika mycket). Med färre devalveringar hade vi alltså kunnat importera betydligt mer till samma pris, och kunnat importera mer utan att för-

sämra bytesbalansen. Man bör därför inte med självklarhet utgå ifrån att en devalvering på sikt verkligen stärker bytesbalansen, även om den i bästa fall leder till en ökad exportvolym i några år om priserna på våra produkter sänks i utländsk valuta. En devalvering kan också i bästa fall öka exportindustrins marknadsandelar, eftersom det går att observera ett samband mellan relativpriser och marknadsandelar (se professor Nils Gottfries bidrag i Jonungs bok *Devalveringen 1982 – rivstart eller snedtändning*, SNS, 1991).

De positiva effekterna av en devalvering klingar emellertid ofta ut relativt snart, och därefter kommer ofta en rekyl i form av inflation, bromsad produktivitet, ökade kompensationskrav etc. Den store bank- och industrimannen Marcus Wallenberg lär ha sagt: ”Devalvering är som att kissa i byxorna – först värmer det men sedan blir det obehagligt”. Att devalvering inte är ett långsiktigt effektivt sätt att lösa ett lands problem har varit känt länge.

Värt att notera är i alla fall att under den tid då bytesbalansens saldo betraktades som den kanske allra viktigaste målvariabeln för hela den ekonomiska politiken – och medborgarna fick höra att deras konsumtion var för hög och ledde till en för stor import som försämrade vår bytesbalans – då hade vi som sagt ett underskott som i själva verket var typiskt för liknande länder, med kraftiga djupdykningar vid de bägge oljekriserna. Något större *strukturellt* betingat underskott, som litteraturen och debatten handlat om, är det svårt att spåra i dessa siffror.

Så tillbaka till devalveringen 1981. I Riksbankens särskilda protokoll från Riksbanksfullmäktiges sammanträde den 14 september detta år anför riksbankschef Lars Wohlin följande:

Devalveringar ökar inflationen. Risken är stor att de snabbt äts upp genom en snabbare stegring av löner och priser under följande år och att man snart är tillbaka till utgångsläget. Det är därför av största vikt att notera att Sverige inte förlorat någonting av den förbättring i Sveriges relativa lönekostnad per producerad enhet som uppnåddes 1977. Devalveringarna 1977 har under de följande fyra åren inte utlöst en snabbare löne- och prisspiral än vad som i genomsnitt gällt för OECD-länderna.

Det är värt att notera att våra relativa arbetskraftskostnader per producerad enhet i industrin (relative unit labour costs) inte hade försämrats sedan devalveringarna 1977.

Wohlin tillägger dock:

Ändå visar de kraftigt växande underskotten i bytesbalansen och statsbudgeten och den höga inflationstakten att politiken inte lyckats. Den väntade fortsatta förbättringen av vår konkurrenskraft efter 1977 års devalveringar har inte realiserats.

Wohlin menar att de viktigaste orsakerna till den uteblivna förbättringen av konkurrenskraften står att finna i den offentliga utgiftsexpansionen, arbetsmarknads- och industripolitiska åtgärder som ”låser fast arbetskraft i olönsam produktion” samt ”frånvaron av åtgärder som ökade arbetskraftstillgången för näringslivet genom ökad rörlighet, ökade arbetsincitament med mera.”

Om detta kan sägas, förutom att analysen säkert är korrekt ur flera aspekter, att den offentliga konsumtionen från 1970 till 1981 ökade *mindre* i Sverige än i omvärlden alla år utom två, 1976 och 1979 (procentuell ökning, volym). Det enda året med klart högre offentlig konsumtion än omvärlden under perioden var just 1979, och orsaken till det var bland annat att landets tre ledande ekonomiprofessorer Bertil Ohlin, Erik Lundberg och Assar Lindbeck 1978 hade uppvakttat den borgerliga regeringen med krav på en mer expansiv politik, något som också genomfördes i enlighet med deras rekommendationer.

Om detta berättar Lars Jonung i sin ESO-rapport om stabiliseringspolitiken. Jonung citerar den promemoria som ekonomerna överlämnade till statsministern vid uppvaktningen den 21 augusti 1978. Utgångspunkten för professorernas PM var följande:

Sedan en stor del av den nödvändiga kostnadsanpassningen för svensk ekonomi nu genomförts och inflationen kraftigt har reducerats, har förutsättningarna för den ekonomiska politiken radikalt ändrats. Medan en åtstramning var motiverad under tiden 1977 – 1 juli 1978, för att devalveringen skulle möjliggöra den eftersträlvade kostnadsanpassningen, är tiden nu inne för en mera expansiv strategi.

Två år tidigare hade samma trio enligt Sven Grassman uppvaktat den nytillträdde statsministern Thorbjörn Fälldin, då med det motsatta budskapet, man begärde en åtstramning av ekonomin – vilket också kom till stånd. Såväl åtstramningen 1977, med bland annat höjd moms, som expansionen 1979, med ökad offentlig konsumtion, var i så fall en följd av dessa ekonomers personliga uppvaktande av regeringschefen.

Tillbaka till Wohllins argumentering för devalveringen 1981.

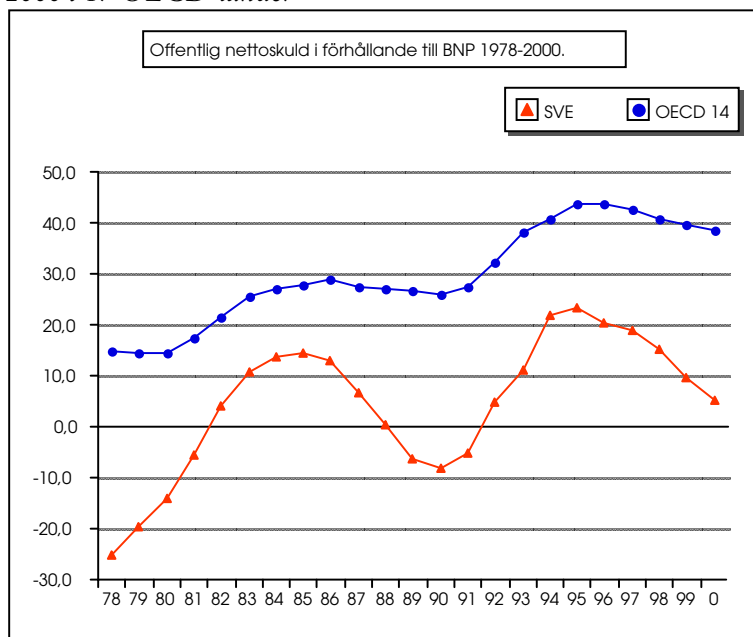
När det gäller transfereringar ökade de inte mer än i andra länder, netto. År 1974 hade socialförsäkringarna i Sverige blivit skattepliktiga, vilket blåste upp dem *statistiskt*. Efter 1977 växte inte transfereringarnas andel av produktionen, det som växte var den offentliga konsumtionens andel och den offentliga sektorns räntebetalningar, bland annat på den ackumulerade utlandsskuld som det löpande underskottet i bytesbalansen orsakade.

Beträffande underskottet i den konsoliderade offentliga budgeten så var det 3,5 procent i förhållande till BNP 1981, i nivå med jämförbara länder.

Den offentliga sektorns ackumulerade nettoskuld var däremot betydligt lägre än i omvärlden, rättare sagt var det ingen skuld alls utan en *nettofordran* i storleksordningen 5,6 procent i relation till BNP, att jämföra med jämförbara länders *nettoskuld* på 18,1 procent. Dock försämrades våra finanser i takt med den internationella lågkonjunktur som följde i oljekrisens spår, i snabbare takt än i andra länder.

Sveriges offentliga finanser är som bekant mer volatila, mer rörliga uppåt och nedåt. Det beror på att vi genom våra skatte- och bidragssystem har skapat kraftiga automatiska stabilisatorer i båda riktningarna. Detta medför att vi får en kraftigare försvagning av finanserna i lågkonjunktur och en kraftigare förstärkning av finanserna i högkonjunktur. Vi drog också med den ekonomiska politiken ned den privata sektorn hårdare i Sverige än omvärlden gjorde under perioden 1976–83, vilket gjorde att vår nettoskuld steg kraftigare i förhållande till BNP (se fig. 3.4)

Figur 3.4. Offentlig finansiell nettoskuld i förhållande till BNP 1978–2000 i 17 OECD-länder

Siffrorna för 1999 och år 2000 är prognoser.

Källa: OECD, Economic Outlook. Diagram Torsten Sverenius 1999.

När det gäller inflationen så hade den förvisso fått en skjuts uppåt av devalveringarna, vilket förstärkte de internationella prishöjningarna, och av två momshöjningar, 1977 och 1980, inte av någon expansiv politik. Vi förde visserligen en expansiv politik 1979, men inflationen det året blev *lägre*, inte högre än i omvärlden. Året därpå, 1980, ökade däremot inflationen kraftigt. Det hade två orsaker:

1. De internationella prisökningarna till följd av OPEC II.
2. Den åtstramning som den borgerliga regeringen genomförde i form av en momshöjning.

Det var alltså stram finanspolitik, inte expansiv, som fick vår inflation att öka mer än i omvärlden.

Den 10-procentiga devalveringen genomfördes i alla fall 1981. År 1977 hade man höjt momssatsen när man devalverade, vilket ytterligare hade spätt på inflationen. Denna gång valde den borgerliga regeringen att sänka momsens i samband med devalveringen för att motverka den inflationsdrivande effekten av devalveringen (genom fördyrad import), vilket också mycket riktigt kom att motverka inflationsimpulsen.

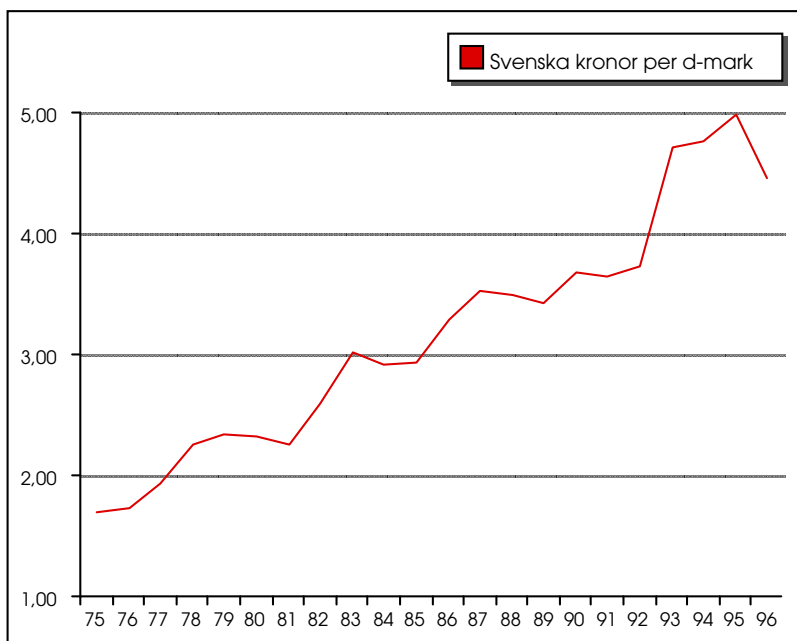
Jag tar med Lars Wohlin upp en diskussion som Sven Grassman förde, att även våra konkurrentländer fick ett bytesbalansunderskott gentemot OPEC. Men Grassmans argument var att detta knappast kunde motivera att vi devalverade gentemot konkurrenterna. Jag frågar Wohlin hur han ser på det resonemanget.

– Jo, Sverige var ju vid den tiden mycket starkt oljeberoende, med världens nästan högsta oljekonsumtion per individ, dessutom byggde 10 procent av hela industrin på att bygga tankerbåtar. Så vi var extremt beroende av energipriserna och oljepriserna. Japan, som hade helt flytande växelkurser, devalverade med 25 procent för att klara sin bytesbalans. De tvekade inte ett ögonblick att devalvera 25 procent.

– Tyskland devalverade också 1979/80, så de kände inga som helst problem med att devalvera. Så nej, det tog jag inte mycket hänsyn till, bytesbalansen var viktig att skydda. Det var min uppfattning i alla fall, vi devalverade och vi höll igång industrin och skyddade den konkurrensutsatta sektorn.

En titt i statistiken visar visserligen att kronan hade stärkts gentemot D-marken mellan 1979 och 1981, men som diagrammet nedan visar så rörde det sig inte om mycket. Däremot stiger D-marken mycket kraftigt gentemot kronan efter 1981 och 1982 års devalveringar.

Figur 3.5. Svenska kronor per D-mark 1975–96

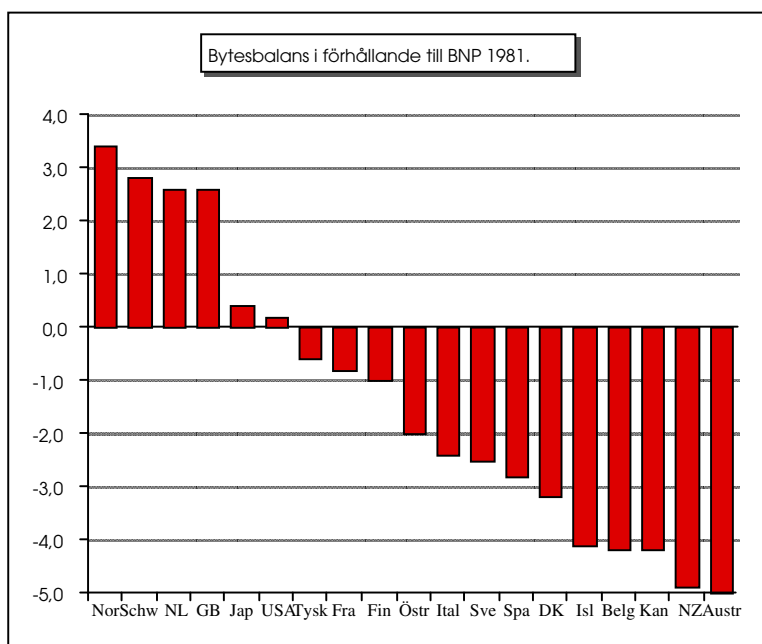
Källa: Sveriges Riksbank.

Wohlin har rätt i att Sverige var mer oljeberoende än många andra länder, och att oljeprishöjningarna därför drabbade oss hårdare. Detta gjorde att vi fick ett något större bytesbalansunderskott än en del andra länder, dock inte dramatiskt större.

Sammantaget är det svårt att med bestämdhet säga hur motiverad den borgerliga devalveringen 1981 var. Exportindustrin hade som nämnts kompenseras för kostnadskrisen genom devalveringarna 1976 och 1977. Redan före devalveringen 1981 var våra relativa arbetskraftskostnader, det kanske viktigaste måttet på industrins konkurrenskraft, tillbaka på den nivå de hade innan 1975 (när kostnadskrisen drabbade oss).

Figur 3.6. Bytesbalans i förhållande till BNP 1981 i Sverige och 18 OECD-länder

Källa: OECD, Economic Outlook. Diagram Torsten Sverenius 1999.

Att det uppstod en viss press på den borgerliga regeringen att devalvera igen kan trots det förstås, dels med tanke på att exportindustrin hade förlorat marknadsandelar, dels med tanke på att vissa andra länder också devalverade i skuggan av OPEC II. Man bör också komma ihåg att Sveriges export ökade mindre än konkurrentländernas såväl 1980 som 1981.

En annan faktor som medverkade till devalveringen 1981 var att socialdemokraternas planer att genomföra en stor devalvering om man vann valet 1982, hade läckt ut.

Jag återger här en del av intervjun med dåvarande riksbankschefen Lars Wohlin:

Lars Wohlin: – Socialdemokraterna hade ju en krisgrupp med Ingvar Carlsson som ordförande, och Erik Lundberg var rådgivare där. Den debatten som fördes våren 1981 den skrevs aldrig ut, men för ekonomer som kan läsa mellan raderna så var det ju alldeles uppenbart att man siktade på en devalvering vid ett maktövertagande.

Även om inte Lundberg argumenterade explicit och öppet, så var ju hans tanke en stor engångsdevalvering som sedan skulle skapa en plattform från vilken man kunde börja om igen – det var den offensiva devalveringens principer man skulle ha, som skulle ge en ny start för Sverige. I det aktstycke de presenterade i juni, så var det så tydligt att man siktade på en stor devalvering.

Torsten Sverenius: I juni 1981?

– Ja, så skulle socialdemokraterna göra om man fick makten 1982. Jag vet att de diskuterade i partirådslag och så där, och det ledde till att man skulle föra ut det här med en stor devalvering i ganska vida kretsar. Och detta skulle ju naturligtvis snart vara ute i marknaden och det skulle snart kunna leda till press på kronan. Om man ska ha en demokratisk förankring av devalveringen så blir det inget bra.

Nej, av förståeliga skäl.

– Men det var det som de hade, de hade ju stormöte med 30 stycken samlade och diskuterade.

Det måste ju ha läckt ut tycker man?

– Det gjorde det också.

Ja, och det kom ju valutautflöden.

– Ja, och då visste jag att det skulle kunna bli så. Det läckte när de (socialdemokraterna) hade stormöten om det här. Det andra var att jag visste att det skulle bli ännu mer devalveringsrykten ju större sannolikheten blev att de fick makten, och den blev ju ganska hög eftersom den borgerliga regeringen var helt insomnad och sprack.

Insomnad?

– Den var inte insomnad, det var fel, men den hade sådana inre konflikter att den inte fungerade, så ska man uttrycka det.

Att den inte var handlingskraftig?

– Den blev inte handlingskraftig därför att den hade så starka inre konflikter. Den var inte på minsta sätt insomnad - det var en aktiv kamp, det var fel uttryckt. Men i vilket fall som helst så lägger vi upp 8 procents justering, nej jag tror det blev 10 procent, och då finns ju ingen anledning för dem att köra det här med den stora devalveringen, det var min tanke, och då förankrade jag det hos Wirtén, som då var finansminister. Men han hade ju inte några som helst förutsättningar att tillgodogöra sig ekonomiska resonemang av den här typen, och det fanns ingen anledning att förankra det hos finansministern utan det gjorde jag hos Åsling och Fälldin i stället. Så det fanns en valfrihet.

Den valfrihet Wohlin här talar om är alltså riksbankschefens valfrihet att förankra exempelvis ett beslut om devalvering hos finansministern eller statsministern. Lars Wohlin återkommer under intervjun till hur få personer av de politiskt styrande som var insatta i penning- och valutapolitiken. Han menar att detta också gäller finansministrar och ordföranden i riksbanksfullmäktige under den borgerliga regeringstiden 1976–82. En av dessa ordföranden kallar Wohlin ”ett rundningsmärke”. Lars Wohlin undantar dock statsministern Thorbjörn Fälldin, som han menar var tillfredsställande påläst.

Efter vårt samtal säger Wohlin att det aldrig hade varit lönt att försöka föra en liknande diskussion med de politiskt ansvariga eftersom de var ”alldeles för okunniga”.

Nu ska tilläggas att Lars Wohlin å andra sidan är en av landets mest kunniga på området, men det han säger sätter fingret på ett demokratiskt dilemma: kunskapsklyftan mellan folkvalda och sakkunniga. Hur ska exempelvis våra riksdagsmän kunna bestämma inriktningen på valutapolitiken om de inte besitter de teoretiska och empiriska kunskaper som krävs?

Problemet är aktuellt i dagarna genom att många politiker vill låsa vår valuta igen genom ERM och ett medlemskap i EMU, där man genom euron låser kurserna mellan EU-länderna för gott.

Regeringen Palmes devalvering 1982

Den borgerliga devalveringen från 1981 hade knappt hunnit verka förrän den tillträdande socialdemokratiska regeringen Palme/Feldt devalverade igen i oktober 1982, nu med 16 procent. Palmeregeringens nye finansminister Kjell-Olof Feldt ville devalvera med 20 procent, men fick efter kritik nöja sig med 16 procent. De nordiska grannländerna hade reagerat starkt mot Sveriges försök att på denna väg åter vinna konkurrensfördelar för sin exportindustri, något som ju hotade att försvaga industrisysselsättningen i dessa länder.

Om den borgerliga devalveringen 1981 kan diskuteras så var Feldts "superdevalvering" direkt utmanande för löntagarna, som efter sex år utan reallöneökningar nu skulle få sina löner ytterligare urholkade av inflationen samtidigt som de skulle tvingas åskåda exportindustrin och aktieägarna bli förmögna på samma devalvering.

Devalveringens politiska tillkomst beskrivs av DN:s chefredaktör Hans Bergström, fil. dr i statsvetenskap, i boken *Devalveringen 1982 – rivstart eller snedtändning?*, Lars Jonung, red. (SNS Förlag, 1991).

En devalvering har många för politikerna lockande egenskaper. Bergström nämner bland annat:

Devalveringarna har en politiskt lockande tidsprofil. De samhälls-ekonomiska fördelarna, särskilt i form av högre aktivitet, syns tidigt, medan den troliga baksmällan kommer senare. Korta mandatperioder bidrar till att sätta den politiska räntan högt: åtgärder med snabb utdelning värderas upp i förhållande till långsiktigt avkastande politiska investeringar. Den politiska tidshorisonten i Sverige är en mandatperiod på tre år. Under den tiden behöver en ny regering kunna visa upp resultat i fråga om det som är viktigast. Och om detta viktigaste är något som kommer sent i en ekonomisk uppgångsprocess, såsom "lägre arbetslöshet" 1982, växer kravet på

mycket starkt verkande doser för att effekterna ska påtagligt visa sig före nästa valår. Devalvering uppfyller detta krav på stark medicin för korta tidshorisonter.

En devalvering sänker reallönerna anonymt, via inflationen, och inte så uppenbart som genom sänkta nominella löner eller skattehöjningar.

En reflektion man kan göra till detta är att det kan vara ödesdigert med ett system där partierna är lika intresserade av vilken effekt den ekonomiska politiken kan få för det egna partiets chans att återväljas som det får för ekonomin och medborgarnas välfärd. Man kan också fundera över hur demokratiskt ett tillvägagångssätt är som går ut på att sänka reallönerna "anonymt" så att medborgarna inte upptäcker det.

Hans Bergström nämner ytterligare två viktiga faktorer som var avgörande för socialdemokraternas vägval vid den stora devalveringen:

Devalveringen löste en del av den nya regeringens budgetdilemma. Problemet var att man hade bundit sig för utgiftsexpansion i en rad avseenden: kraftigt ökade arbetsmarknadsutgifter, återtagande av borgerliga besparingar i transfereringssystem ("de fyra vallöfterna"), ökade offentliga investeringar. Med hänvisning till den generella konkurrensförbättringen kunde nu i gengäld industrisubventioner reduceras, strukturfonden och liknande selektiva förslag från oppositionssidan läggas åt sidan samt mer pengar dras in från kapital- och företagsbeskattningen utan att börs och näringsliv förtvinade. Under det krav som kampen mot inflationen ställde som uppföljning av devalveringen blev det också lättare att driva en hård budgetprövning och avindexera på ett sätt som i praktiken innebar betydande besparingar. Efter en tillfällig uppgång i statsutgifterna 1982/83 fortsatte och förstärkte Palme II det trendbrott nedåt som hade skett under de borgerligas sista år vid makten. Även de offentliga investeringsutgifterna fick i praktiken stryka på foten från våren 1983.

Devalveringen innebar ett val mellan plan och marknad. "Den tredje vägen" var som sådan inte en specifik socialdemokratisk väg. Mittenregeringen hade motsvarande föresats att, som den ut-

tryckte det, ”arbeta och spara oss ur krisen”, dvs. att söka förena inhemsk åtstramning med ökad nettoexport. Den offentliga diskussionen i det här avseendet före 1982 års val gällde dels socialdemokratiska attacker mot den inhemska åtstramningen (”metallarbetaren har förlorat en månadslön”, ”det behövs svängrum i stället för svångrem”, ”den förtorkade besparingspolitiken”), dels medlen för att åstadkomma det ökade arbetet. Mittenregeringen talade mest om det generella kostnads- och konkurrensläget för svensk industri.

I regeringens proposition 1982/83:50 om vissa ekonomisk-politiska åtgärder står det:

En sänkning av reallönerna är oundviklig och nödvändig. För hela löntagarkollektivet blir minskningen efter skatt och prishöjningar en minskning av reallönerna med ca 5 procent nästa år. Här svarar devalveringen för ca 3 procent.

I sin läsvärda avhandling *Rivstart? Från opposition till regering* skriver DN:s chefredaktör Hans Bergström följande om det socialdemokratiska krisprogrammet inför valet 1982:

Det socialdemokratiska krisprogrammet 1982, som både före och efter valet framställdes som ett i stort sett färdigt regeringsprogram för ekonomin, hade i själva verket en rad andra funktioner än att förbereda för regerande och var i de verkligt viktiga delarna inte tillräckligt konkret för att hålla som regeringsprogram. Dess betydelse för regerandet låg nästan helt i att det bidrog till en ändrad och mer realistisk analys inom partiet, i god tid före 1982 års val, och därmed hjälpte den nya regeringen att få intellektuell och politisk förståelse inom arbetarrörelsen för den strävan att få ner kostnadsläge och inflation som blev regeringens huvudlinje.

Till detta kan läggas att socialdemokraterna knappast fick ned kostnadsläge och inflation, utan att man med den kraftiga devalveringen och den följande momshöjningen såväl urholkade reallönerna som höll upppe kostnadsläget, genom att de nominella löne-

ökningarna efter detta kom att öka mer än i omvärlden, utan att reallönerna ökade.

När undertecknad intervjuade förre LO-chefen Stig Malm så sa han följande angående att LO ställde upp på devalveringen och reallönesänkningen:

– Vi var med på det, ja. Vi gjorde upp det en vecka innan den trädde i kraft, så där hade man kunnat tjäna pengar. (Malm skrattar.) Vi hade en diskussion, och Gunnar Sträng var med i den diskussionen. Han baxnade när vi började tala om att Feldt ville devalvera med 20 procent, men det blev ju en kompromiss till slut på 16 procent. Sträng ville ha en betydligt lägre devalvering. Men det här ställde vi upp på till hundra procent. Varför? Jo, därför att vi var övertygade om att det här skulle leda till något bättre. Vilken tilltro man hade till socialdemokratin då, när man kunde ställa upp på en 16-procentig devalvering. Jag menar; jag som LO-ordförande gick ut och slogs för en 16-procentig devalvering, som sänkte våra medlemmars köpkraft! Det var därför att jag var fullkomligt övertygad om att det där skulle göra att det blev bättre. Och det blev det ju också.

Huruvida ”det blev så” kan man förvisso diskutera. Det är emellertid intressant att notera det politiska spelet: att socialdemokraterna så att säga bortsåg från den borgerliga devalveringen 1981, utan ville ha ”sin egen devalvering” som de kunde inhösta framgång med.

Att LO i det läget ställde upp på en ny devalvering utan att sätta sig på tvären säger en del om det grundackord som var anslaget i den ekonomisk-politiska debatten, och att kostnadskrisen fortfarande var så väldig i folks medvetande.

Stig Malm igen:

– Det här treårsavtalet för PTK var ett fullkomligt vansinnigt avtal, då rusade lönerna iväg under den här treårsperioden som de aldrig hade gjort tidigare. Och det möttes inte av att man kunde rationalisera i lika snabb takt, utan det blev helt enkelt väldigt starka prisgenomslag på det, vilket gjorde att du i en hårdnande konjunktur fick en försämrad konkurrenskraft för svensk industri.

– Och det fortsatte egentligen, det var 1976–77 och 1978 möjligen, och sedan måste ju vi vakna upp på LO, för vi såg att det höll på att gå åt helvete. Så hängde det här i ett tag, och det innebar att när vi diskuterade devalveringen 1982 så var ju det en effekt av det som hade hänt, det blev ju 16 procent till slut. Så det visade egentligen hur mycket för mycket som lönekostnaderna hade ökat.

På frågan om Stig Malm om LO alltså ställde upp på devalveringen 1982 därför att lönekostnaderna hade blivit så stora svarar han:

– Ja, det var alldeles uppenbart. Det där kan man mäta på olika sätt, vad fasen heter det där, de har ett mått...

Jag föreslår att Malm tänker på våra unit labour costs, industrins relativa arbetskraftskostnader per producerad enhet.

– Så heter det, ja. När man mätte dem så...det spelar liksom ingen roll om vi har löneökningar som är lite högre än i omvärlden, i nominella tal, bara inte de där unit labour costs ökar. Men det har man ju mött hela tiden med rationaliseringar och förändringar, men här gjorde man inte det, det lyckades inte. Det här började slå ut i arbetslöshet och försämrade konkurrenskraft, våra unit labour costs ökade väsentligt mycket mer än hos våra konkurrenter, och jag menar: då är vi illa ute.

Stig Malms svar är intressant, för det visar att LO, åtminstone LO:s ordförande, vid tiden för devalveringen 1982 uppenbarligen trodde att den 16-procentiga nedskrivningen av kronan stod i paritet med "hur mycket för mycket som lönekostnaderna hade ökat". Ovan har vi ju med hjälp av Lars Calmfors och Lars Wohlin kunnat konstatera att industrin i stort var kompenserad redan genom devalveringarna 1976–77. På dessa devalveringar kom så Wohlins "egen" på 10 procent, och nu devalverade alltså socialdemokraterna i sin tur med 16 procent ovanpå detta. Med detta tror LO:s ordförande således att det nu har skipats rättvisa mellan hans medlemmar och de svenska exportföretagen. Man kan undra vad det var som fick Malm att tänka i dessa banor, om det var Feldt och ekonomerna på Finansdepartementet som propagerade för nödvän-

digheten med en ny devalvering, eller om det var så att den massiva informationen om kostnadskrisens härjningar nu hade nått sådana dimensioner att till och med LO:s annars så stridbare ordförande utan att sätta sig på tvären svalde ytterligare beska droppar, eller rättare sagt lät LO:s *medlemmar* svälja ytterligare beska droppar, eftersom devalveringen innebar en reduktion av deras reallöner.

Att också LO:s chefsekonom P-O Edin har anammat denna verklighetsbeskrivning vittnar hans kommentar om. Jag ställde frågan så här:

Man har ju kritiserat devalveringarna – i alla fall 1982 års 16-procentiga – och sagt att de sänkte produktiviteten, i varje fall kom Produktivitetsdelegationen fram till det. De problem som sedan uppkom för svensk ekonomi – hur mycket av detta har orsakats av devalveringspolitiken, anser ni på LO?

P-O Edin:

– Jag skulle inte alls säga så. Där tycker jag man blandar ihop orsak och verkan. Och det visade sig sedan att den analysen som vi gjorde ändå var mer korrekt. Problemet är väl det att om man inte kan hålla en stabil internationell kostnadsnivå, alltså ge näringslivet – inte minst det internationella näringslivet – stabila ekonomiska förutsättningar, om man alltså har en löneinflation som driver upp kostnaderna så mycket så att vinsterna försvinner – det är naturligtvis *det* som är gålet. Att man i sådant läge som 1982, när vinsterna i stort sett var borta...det är ju inte *devalveringen* som är fel, utan det är ju det som hände *innan*. Devalvering är ju bara en korrigering av ett fel i övrigt som man har haft i systemet. Det visar ju sig att när man till slut drog den slutsatsen, mitt i vintern 1989–90, och sa att ”nu ska vi sluta med devalveringar”, i stället för att säga ”nu ska vi sluta med att ha överinflation”, inte fan gick det inte! Jag försökte ju säga det, att tro att man ska gå in för en hårdvalutapolitik utan att först korrigera mekanismerna i lönebildningen, det kommer att leda till att vi får en 6 procents arbetslöshet – det blev över 10 procent, men det är en annan sak.

– Det är fortfarande synen: att det var *devalveringarna* som var fel. Det var inte devalveringarna, utan det var naturligtvis att vi inte

kunde ge företagen långsiktigt stabila villkor, utan det ena året gav vi dem så att säga vinster som gjorde att de egentligen skulle sopas bort ifrån marknaden, andra året gav vi dem övervinster så att de inte ens behövde anstränga sig för att tjäna pengar, alltså den oerhörda instabiliteten i svenska relativkostnader.

Att industrins och arbetsgivarernas företrädare fortfarande hänvisar till kostnadskrisen är en sak, det kan ju så att säga uppfattas som deras roll i opinionsbildningen. Märkligare är det då att höra deras viktigaste motpart LO – såväl LO:s chefsekonom som förre ordförande – lägga skulden för devalveringspolitiken på de egna medlemmarnas löneökningar. P-O Edin var själv med i den krisgrupp som socialdemokraterna tillsatte för att arbeta fram ett program till valet 1982. I gruppen fanns exempelvis också Ingvar Carlsson, Odd Engström och Erik Åsbrink. Ett av resultaten av gruppens arbete var att föreslå en kraftig devalvering. LO:s chefsekonom var alltså med om att planera devalveringen 1982 som, om man ska citera honom själv, gav exportföretagen ”övervinster så att de inte ens behövde anstränga sig för att tjäna pengar”, och bidrog därmed själv till ”den oerhörda instabiliteten i svenska relativkostnader”.

Hur ser då Kjell-Olof Feldt på sin devalvering så här efteråt. Jag frågar om han anser att det nödvändigt att devalvera fem gånger mellan 1976 och 1982.

– Det var ju ett politikval, det är det ju alltid, det är aldrig ”nödvändigt” att föra en mer expansiv politik, man kan föra en mer restriktiv politik. Alternativet hade varit att någon gång ungefär när den borgerliga regeringen tillträdde 1976, och kanske även något tidigare, sätta igång med en bantning av välfärdsstaten, skära ned offentliga utgifter och strama åt penningpolitiken genom kraftigt höjda räntor. Och det var ju det politikvalet vi ställdes inför då under åren 1980, -81 och -82 medan vi skrev det här krisprogrammet, och det var alldeles uppenbart att en sådan politik...för det första hade den inte vunnit några val, om vi hade gått till val på det, och det var en inte oviktig faktor, för det andra hade det varit oerhört svårt att få partiet att tro på den. För det fanns en föreställning, som har funnits kvar ända fram till sena dagar, och

den föreställningen byggde på de framgångsrika åren, att det fanns någonting i socialdemokratisk politik som liksom kunde upphäva vissa naturlagar eller ekonomiska lagar. Att vi hade något trollspö som vi svängde över ekonomin, och vi talade på det sättet också, retoriken gick mycket ut på det, och det gjorde att det här alternativet, t.ex. att välja den danska linjen, som någon gång -82 eller -83 började med åtstramning, "kartoffelkuren" och allt det där, hade höga räntor och tog arbetslösheten redan på 80-talet. Det gjorde inte vi, och man kan säga att som vi formulerade det så var det att vi "tog en rövare" för att se om vi genom att öka tillväxten tillbaka till sextiotalsnivån kunde rädda den offentliga sektorn, rädda välfärdsstaten...

Och sysselsättningen.

..och naturligtvis sysselsättningen. Det ställde ju samtidigt andra krav på politiken. Om vi nu satsade på en expansiv industri igen, då gällde det att föra en politik som gav den största möjliga frihet, det var liksom att erkänna att det är marknaden som ska lösa problemet åt oss, det är näringslivet som ska lösa den offentliga sektorns finansieringsproblem. Jag har polemiserat med Jonung om det där, det menar jag att det var en klar ideologisk förändring jämfört med inställningen till näringspolitik och styrning av näringslivet som var väldigt framträdande i partiet under alla de här åren. Även om det inte styrde så mycket så talade man om det, och så fort det blev något problem – och det präglade framför allt den borgerliga regeringsperioden (1976–82) – så var staten där för att rädda varven och rädda gruvorna och rädda gjuteriindustrin och stålindustrin och vad du vill, och det bröt vi med då. Staten skulle inte vara hjälpgumma, staten skulle inte organisera strukturen i näringslivet.

Det bröt ni med från 1982 och framåt?

– Ja, och Tage Pettersson, vad man än kan säga om honom, han drev ganska klart den linjen. Så i den meningen hände det någonting med partiets inställning till näringsliv och marknad. Men vad man inte ville släppa det var föreställningen att socialdemokratien alltid kan klara full sysselsättning och att vi ska ha en stor offentlig välfärdsstat. Det var själva ideologin. Och marknaden och närings-

livet skulle skapa förutsättningar för det. Så menar jag att det tänktes.

Socialdemokraterna med Kjell-Olof Feldt i spetsen slog därmed in på en ny väg. Tidigare hade man velat att politiken skulle vara det styrande och näringslivet det följande, nu vände man på det och deklarerade tydligt att det var ”marknaden och näringslivet som skulle skapa förutsättningarna”. Till det kan tilläggas att det knappast är ”marknaden som skapar förutsättningarna” om regeringen devalverar. En devalvering påverkar dessutom ekonomins *struktur* på flera sätt, den har knappast bara en *konjunkturrell* inverkan.

Sverige hade, med framgång, devalverat med 16 procent och hoppades att det skulle sätta fart på Sverige på samma sätt som devalveringarna 1931 och 1949 hade gjort.

Det är intressant att Feldt kallar detta för en ”expansiv politik”. Det är det ju förvisso för exportföretagen, men knappast för hemmamarknaden, huvuddelen av BNP.

”Först ska vi producera, sedan kan vi konsumera”

Med devalveringspolitiken hade såväl de borgerliga regeringarna som den socialdemokratiska regeringen visat att man prioriterade exportindustrin framför hemmamarknaden. Man ville föra över resurser från privat skyddad (PS) och offentligt skyddad (OS) sektor till den konkurrensutsatta sektorn (K-sektorn). Med skyddad sektor åsyftas här ”skyddad för utländsk konkurrens”.

För ytterligare fakta om detta se den intressanta rapporten *Lönebildningen i 90-talets samhällsekonomi*, även kallad FOS-rapporten efter rapportens författare ekonomerna Karl-Olof Faxén (SAF), Clas-Erik Odhner (LO) och Roland Spånt (TCO).

Nämnda sektorindelning dateras till FOS-rapportens föregångare 1973, EFO-rapporten kallad efter ekonomerna Faxén, Odhner och Edgren.

Denna uppdelning av samhället i sektorer – som har sina viktiga poänger, inte minst när det gäller lönebildningen och produktiviteten – kom dock att drivas in absurdum av svenska ekonomer och politiker, vilket bäddade för en farlig tudelning av ekonomi och

samhälle. Från 1976 och framåt försökte man genom den ekonomiska politiken aktivt stimulera K-sektorn, alltså i huvudsak exportindustrin, vilket i och för sig var nödvändigt efter kostnadskrisen. Problemet var att man samtidigt försökte hålla tillbaka den inhemska delen av ekonomin – privat och offentlig konsumtion. Det man glömde var att denna del svarar för huvuddelen av såväl BNP som sysselsättning.

Med en karikerad bild skulle man kunna hävda att Sveriges ekonomer och politiker efter 1976 har fört ett slags ”tårtbitarnas krig”, vilket har lett till att nettoexporten nu har erövrat en större bit av kakan än någonsin. Tyvärr har detta skett på bekostnad av de privata investeringarna, vars tårtbit nu är mindre än den någonsin varit. Tyvärr har också själva kakan ökat långt mindre än i andra länder under tiden detta krig utkämpats i Sverige.

Det kan vara intressant att repetera det som Kjell-Olof Feldt skriver i sin bok *Alla dessa dagar...i regeringen 1982–1990* (Norstedts, 1991) om inriktningen under hans tid som finansminister:

Inriktningen var klar: det var den privata konsumtionens tillväxt som måste begränsas, investeringarna ville vi hålla uppe på en så hög nivå som möjligt.

Samma inställning gav såväl Gösta Bohman som Anne Wibble prov på under sina respektive perioder som finansminister. När Anne Wibble blev intervjuad i A-ekonomi apropå de rön om konsumtionen som undertecknad gjort svarade hon:

Man måste börja med att se: hur kan välståndet skapas? Det måste vi ju arbeta ihop. Det är ju först därefter som vi också kan få standardökningar i form utav privat konsumtion eller vård eller omsorg eller utbildning.

Uttalandet kan ses som en variant på det välkända ”Först ska vi producera, sedan kan vi konsumera.”

Inställningen att konsumtion är något som kommer i andra eller tredje hand har varit vanlig bland våra ekonomer under den här tiden, vilket är märkligt med tanke på att konsumtionen utgör en

så stor del av vår BNP. Vid en intervju som jag gjorde med professor Hans Tson Söderström 1995 angående 90-talskrisen sa han:

Nu framställs det privata sparandet som ett stort problem som man måste råda bot på, men att få folk att konsumera igen det tycker jag är uppochnedvända världen, problemet är ju inte att sparandet är för högt, utan problemet är att en alltför liten del av sparandet går till reala investeringar.

Hans Tson har säkert rätt i att man inte ska framställa det privata sparandet som ett problem, men man kan däremot tycka att inställningen till konsumtionen är lite märklig. Är det verkligen ”uppochnedvända världen” att öka konsumtionen? Om andra länder skulle resonera så då lär vår exportindustri knappast kunna öka sin försäljning, vilka strukturella reformer vi än genomför, vilka arbetsrättsliga lagar vi än ändrar.

Att sedan en så liten del av sparandet har gått till reala investeringar, ja det kan väl bland annat bero på att konsumtionen inte ökat mer. Varför ska de reala investeringarna öka när inte konsumtionen ökar? Utan en stigande konsumtion behövs inte en större produktionskapacitet, förutom de årliga investeringar som exportindustrin gör, men de utgör trots allt en mindre del av de totala investeringarna.

Svenska ekonomers kommentarer kring konsumtionen kan ställas mot kommentarer gjorda av fyra av världens genom tiderna mest kända ekonomer.

Sagt om konsumtionens roll i ekonomin

Adam Smith:

Konsumtion är det enda syftet och ändamålet med all produktion, och producenternas intressen bör därför tillgodoses endast i den mån konsumenternas intressen därigenom främjas. Denna grundsats är så fullkomligt självklar, att det skulle vara orimligt att försöka bevisa den. Men merkantilsystemet offrar nästan alltid konsumentens intresse för producenten, som om

produktionen och ej konsumtionen vore det yttersta ändamålet med all industri och handel.

John Maynard Keynes:

Konsumtionen, för att upprepa det självklara, är det enda syftet med all ekonomisk aktivitet.

Irving Fisher:

Konsumtionen är ekonomins A och O.

Robert Malthus:

Av alla de indirekta orsakerna till produktionen, så är den mest kraftfulla – bortom varje tvivel – konsumtionen. Om människan inte konsumerade, hur ringa skulle inte jordens produktion vara. Konsumtionen är den huvudsakliga fundamentala orsaken till produktionen.

Den intressanta FOS-rapporten visade hur viktig den samlade efterfrågan är för att produktivitet och produktion ska utvecklas gynnsamt.

Ekonomerna Faxén (SAF), Odhner (LO) och Spånt (TCO) skriver:

Ett positivt samband mellan produktions- och produktivetsförändringar konstaterades redan i slutet av 40-talet och formulerades i vad som kom att kallas Verdoorns lag. Detta samband är:

dels *kortsiktig* och med *reversibel* (omvändbar) effekt genom att produktivitetstillväxten ökar med höjt kapacitetsutnyttjande. När detta åter minskar sjunker den tillbaka.

dels *långsiktig* och med *bestående* effekt genom att ökad efterfrågan och produktion stimulerar till investeringar i förbättrad teknik och till förbättrat utnyttjande av existerande anläggningar genom bättre organisation, utbildning och träning etc.

FOS-rapporten kom till slutsatser som överensstämmer med de klassiska ekonomerna citerade ovan, men som går stick i stäv med de resonemang som har varit dominerande bland svenska ekonomer sedan andra halvan av 70-talet. I rapporten skriver man:

Efterfrågan och den därav beroende produktionstillväxten är den viktigaste faktorn som driver tillväxten av investeringar och produktivitet. När efterfrågan växer ökar motiven att investera, samtidigt som det driver på ”vardagsrationaliseringen”, som innebär ett effektivare utnyttjande av det befintliga kapitalet.

Beräkningarna anger att företagen både inom industrin och i tjänstesektorn arbetar med fallande genomsnittskostnader (produktionskostnader per tillverkad enhet) vid ökat kapacitetsutnyttjande. Samma bild ges av vår empiriska undersökning av prisbildningen i svenska företag som redovisas i kapitel 5.

FOS-rapportens slutsats att efterfrågan driver investeringar och produktivitetstillväxt var något som Sven Grassman ständigt återkom till i artiklar och böcker. Han återkom också till det som FOS-rapporten också tar upp här, att ökat kapacitetsutnyttjande tenderar att ge sjunkande kostnader per producerad enhet.

Vid intervjun med professor Hans Tson Söderström 1998 tog jag upp dessa argument från Grassman och FOS-rapporten. Jag frågade:

Större serier kan väl också hjälpa till att få ner unit labour costs?

– Ja, det där var Svens argument.

Ja, men var det inte ett ganska klokt argument?

– Nej, jag har aldrig trott på det. I så fall vore det ju alltid bara att blåsa på efterfrågan, så får man lägre och lägre priser. Men det är ju inget sådant empiriskt samband observerat. I alla sammanhang, både på mikro- och makronivå – så ju högre efterfrågan desto högre priser.

Främst för att lönerna går upp, menar du?

– Nej, inte bara lönerna, utan knappheten på alla produktionsresurser stiger. Stordriftsfördelar fanns inom skogs- och massaindustrier och sådant där och stål, men knappast i datortillverkning. Ökar vi efterfrågan på datorer...Här har man ju en fallande trend. Det var någon som påpekade att om man hade haft samma pristrend på bilar som man haft på datorer de senaste tio åren så skulle en ny bil kosta två dollar.

– Men man kan inte, enligt min uppfattning, blåsa på med att stimulera efterfrågan. Först måste produktionsresultaten komma. Nu talar vi *trend* här. Hur ser en balanserad tillväxtbana ut, och det var det som egentligen Grassman-debatten handlade om. Och då, enligt mitt perspektiv, så har han fullständigt fel. Först måste man skapa goda villkor för produktionen att växa.

Men är inte ett av de villkoren att efterfrågan ökar? Alltså; Grassmans förslag var ju inte att blåsa på ständigt, utan hans kritik var ju att man ströp efterfrågan vid ett flertal tillfällen.

– Men du vet, i ett litet land som Sverige, där en tredjedel är utrikeshandel...har vi en bra produktivitet utveckling och så vidare, då växer produktion, då växer sysselsättning, då växer realinkomsterna och då kommer det så att säga rätt väg.

När jag 1995 intervjuade Hans Tson första gången tog jag upp detta att vi har haft både sämre konsumtionsutveckling och sämre investeringsutveckling än omvärlden.

Han svar var att detta berodde på att vi hade haft en lägre total tillväxt. Jag frågade då:

Man kan inte vända på det och säga att vi har haft en sämre tillväxt därför att vi har haft för dålig konsumtions- och investeringsutveckling?

– Om man resonerar så då heter man Sven Grassman, och utgångspunkten måste ju då vara den att vi hela tiden har haft ett alldeles för lågt kapacitetsutnyttjande. Men man kan ju inte påstå att det har varit så i Sverige, utan här har funnits väldigt goda förutsätt-

ningar för att sälja det som har producerats, det som vi har haft kapacitet att producera. Problemet är att produktionskapaciteten har vuxit för långsamt i någon mån därför att vi har haft för lite investeringar, men framför allt därför att vi har haft en dålig anpassningsförmåga i ekonomin till ändrade förhållanden som hela tiden har uppstått på marknaden.

Det är i och för sig lätt att hålla med Hans Tson om att vi har haft för lite investeringar och att vi har haft en för dålig anpassningsförmåga till ändrade förhållanden.

Emellertid, bruttoinvesteringarna per capita ökade inte med mer än ett par procent mellan 1970 och 1984. I omvärlden ökade de med ungefär 20 procent. Vi fick alltså en eftersläpning i kapitalbildning under dessa år, något som FOS-rapporten också visar: mellan 1979 och 1985 har Sverige en klart svagare årlig tillväxt av den industriella kapitalstocken. Med en högre efterfrågan hade våra investeringar varit högre.

Att vår moderna produktionsapparat inte skulle klara en privat konsumtionsökning som är högre än den vi har haft i Sverige de senaste decennierna faller på sin egen orimlighet. Ett sådant väldigt utbudsgap mellan Sverige och omvärlden går inte att påvisa. Dessutom är det så att många av de år som vår konsumtion fallit gentemot omvärlden så har industrins kapacitetsutnyttjande sjunkit. Detta är inget att förvånas över, faller konsumtionen så minskar produktionen och därmed kapacitetsutnyttjandet, men det talar emot det argument som en del ekonomer har framfört - att vår eftersläpning beror på att vi inte kunnat producera i takt med att vi har konsumerat.

Det nedtryckande av reallöner och konsumtion som inleddes efter kostnadskrisen innebar att den privata konsumtionen i Sverige mellan 1976 och 1996 bara ökade med 6 procent, jämfört med drygt 40 procent i våra konkurrentländer!

Metoden man använde var att man devalverade, vilket urholkar reallönerna via importerad inflation - vi betalar mer i kronor för det vi importerar - samt höjde olika indirekta skatter, till exempel moms. Resultatet blev inflation som urgröpte medborgarnas

löner. Denna åtstramning i syfte att öka sparandet minskade i själva verket det privata sparandet och kapitalbildningen.

I FOS-rapporten skriver man:

Vi har visat att åtstramningspolitiken, som dämpat både kapacitetsutnyttjande, investeringar och kapitalstockstillväxt, är en viktig förklaring till nedgången i produktivitetstillväxten. Men åtstramningspolitiken torde inte vara den enda boven i dramat. Energikrisen i sig spelade särskilt inledningsvis en stor roll. Den stora osäkerheten om framtidsutsikterna som skapats efter 1973 genom de häftiga kastningarna i växelkurser, oljepriser och räntor och genom den endast långsamt avtagande inflationsbenägenheten torde vidare ha haft en starkt återhållande effekt på investeringarna och därmed naturligtvis på produktivitetstillväxten.

Jag talade med SAF:s chefsekonom Jan Herin om detta med inflationens orsaker från 1968 till i dag, att de flesta av Sveriges ”pucklar” av extra inflation utöver omvärldens har berott på att momsen har höjts, och därmed inflationen. Momsen plus devalveringarna. Jag nämnde att man kan tycka att det är lite konstigt att alla talar om lönebildningen utan att nämna den ekonomiska politiken i sammanhanget. Under 15 år fick vi ingen reallöneökning alls, och från 1976 till 1985 föll reallönerna med 10 procent. Att begära att lönebildningen ska fungera när man inte har löneinflation utan man har löner som försöker jaga ifatt ökade priser. Det borde man ta upp, undrade jag, att vi har fört en ekonomisk politik som har lett till stigande inflation, men det hör man inte, det man hör är bara att ”lönebildningen fungerar dåligt i Sverige”.

Jan Herin svarade:

– Du har helt rätt. Om man tittar på löneökningstakten i förhållande till omvärlden så har vi inte så där jättemycket överstigit deras, men har ändå legat en bit ovanför. Och då har man begärt att lönerna skulle anpassa sig, men det har varit ett väldigt stort krav för det har varit en miljö där man samtidigt genom skattehöjningar har tagit det som skulle ha blivit ett utrymme efter skatt för löntagarna, det har man huggit in. Och sedan har man fått sänkta reallöner, speciellt efter skatt, och då har de sagt att: ”vad sjutton, jag

jobbar ju på här” och då har man tryckt upp lönen för att försöka ta igen det. Så egentligen; hela den miljö som lönebildningen har skett i har varit väldigt oförmånlig, just när skattetrycket har gått upp mycket kraftigt. Och hade statsmakterna varit måna om att få ordning på lönebildningen då hade man ju inte gått så hårt fram på den kanten, och kanske till och med gått åt motsatt håll och sagt att vi är beredda kanske att sänka någon skatt om ni håller nere löneökningarna.

Vad som skedde efter 1976 var, som sagt, att reallönerna sjönk såväl gentemot omvärlden som reall. Fem devalveringar och tre momshöjningar, plus andra skatte- och avgiftshöjningar fick reallönerna i Sverige att minska. Fram till 1985 hade reallönen för den genomsnittlige inkomsttagaren fallit med cirka 10 procent. Samtidigt hade aktierna på Stockholms fondbörs gått bäst i hela världen. Det hade således uppstått en spricka och denna spricka eller klyfta hade skapats av samma ekonomisk-politiska åtgärder. Devalveringarna gröpte som sagt ur reallönerna, men gav samtidigt exportindustrin mycket stora gratisvinster.

Exportföretagen kunde sänka priset i utländsk valuta på sina produkter för att erövra marknadsandelar, man kunde också, som vissa företag gjorde, ligga kvar på samma priser som tidigare (i utländsk valuta) och sedan inhösta en stor växlingsvinst när man växlade in dessa dollar och D-mark till svenska kronor. Det fanns också de företag som höjde sina priser efter devalveringen, vilket naturligtvis gav en extra vinstdusch, men å andra sidan kanske gick ut över erövrandet av marknadsandelar.

En följd av politiken var naturligtvis ökade klyftor, såväl i ekonomi som samhälle. Småföretagare och löntagare fick en svår tid, medan stora exportföretag och banker ökade sina finansiella tillgångar kraftigt från dag till dag.

Omfördelningen ledde till spekulationsekonomi

Vad politiken dessutom skapade, förmodligen utan att någon ville det, var en perfekt grogrund för 80-talets lånekarusell. Å ena sidan: hos banker och storföretag rekordstora vinster som man ville låna

ut och förränta. Å andra sidan: hos låntagare och småföretagare ett behov av krediter.

En logisk följd av detta var att bankerna nu började bearbeta politikerna för att förmå dem att släppa kreditregleringen. År 1985 skedde detta, och den processen är inträngande skildrad av statsvetaren Torsten Svensson i ESO-rapporten *Novemberrevolutionen* (Ds 1996:37).

Vill man spetsa till det kan man säga att låntagare och småföretagare nu fick låna tillbaka pengar som de skulle ha fått i lön respektive vinst om politiken lagts upp annorlunda. Nu kan man invända att det inte är "samma pengar", men den ekonomiska politiken fick emellertid denna effekt: en del av ekonomin gynnades kraftigt medan en annan missgynnades lika kraftigt.

Det intressanta är att inte ens exporten gick särskilt mycket bättre än omvärldens trots många devalveringar. Vi fick ett par års snabbare ökning av exportvolymen än omvärlden, och nettoexporten (export minus import) ökade, men huvudorsaken till det var inte att exporten ökade mer än i andra länder, det var att importen ökade så lite, eftersom konsumtionen nästan stod stilla. Dessutom försämrades våra terms och trades (exportpris/importpris) så att vi fick betala mer för samma volym import jämfört med tidigare.

Under två år, 1986 och 1987, ökade sedan den privata konsumtionen rejält, mer än i andra länder, resten av 80-talet ökade den mindre.

Den "köpfest" som medierna slog larm om varade i två år, sedan fick vi en spekulationsdriven byggboom.

Den inflation som devalveringarna, momshöjningarna och kreditökningen hade skapat gynnade placeringar i fastigheter. Vi hade som bekant ett skattesystem med höga marginaleffekter, som gav stora avdrag för utgiftsräntor, något som gav låg realränta efter skatt. Detta gynnade också spekulation i fastigheter. Banker och finansbolag slogs om att få låna ut pengar, fastigheter belånades till priser som man antog att de skulle vara värda *längre fram*, med den våldsamma stegring av tillgångsvärdena som rådde vid tidpunkten.

Rationaliseringarna bromsades upp, som Produktivitetsdelegationen visat, eftersom företagen kunde göra vinster ändå i

detta drivhusklimat. En stor del av arbetskraften låstes in i produktion som egentligen var olönsam och improduktiv. Vi fick full sysselsättning och människor med lägre produktivitet och högre sjukfrånvaro kom ut i arbetslivet, vilket minskade produktiviteten ytterligare. Regleringar låste in kapitalet i Sverige, vilket gav ytterligare bränsle åt spekulationsbrasan.

Under 1989 genomfördes en avreglering av valutamarknaden. Nu kunde man fritt föra ut valuta utan att ansöka om detta hos riksbanken. På ett par år ökade svenska företags utlandsinvesteringar mycket kraftigt, vilket ledde till ett växande underskott i kapitalavkastningen när räntebetalningarna för alla utlandslån började flöda ut ur landet.

En kritik som i efterhand har riktats mot de styrande har gått ut på att man borde ha genomfört skattereformen innan man avreglerade kreditmarknaden. Då hade man inte uppmuntrat till så kraftiga lånevolymer eftersom man då inte hade kunnat dra av en lika stor del av räntan. Detta är i och för sig riktigt.

Men kritiken mot den ekonomiska politiken på 80-talet går vanligen ut på att den var "för expansiv". Här måste man göra ett mycket viktigt påpekande. Det var krediterna, som följde på exportindustrins och bankernas stora vinster efter devalveringarna, som drev fram spekulationsekonomin och överhettningen, inte lönerna. Reallönerna föll under första halvan av 80-talet, därefter steg de något. Sammantaget ökade de inte alls.

Om den "expansiva" politiken på 80-talet kan alltså sägas att den var kraftigt åtstramande under decenniets första del – vilket våra analytiker tycks ha missat – och att den var expansiv genom de stora krediterna under decenniets andra del, vilket alla tycks ha registrerat.

Att säga att man borde fört en stramare ekonomisk politik under 80-talet vittnar inte om att man har förstått turordningen; en hård åtstramning och omfördelning följde av ett frisläppande av krediterna.

En penningpolitisk expansion som den på 80-talet bör mötas med en penningpolitisk åtstramning, exempelvis en räntehöjning, inte med en finanspolitisk åtstramning.

Nu kunde inte riksbanken höja räntan, beroende på att om man hade gjort det då hade man fått ett inflöde av valuta som i sin tur hade skapat en press uppåt på kronan, via ökad efterfrågan på kronor. Eftersom Sverige hade fast valutakurs så var man oförmögen att använda räntan mot den penningpolitiskt drivna överhettningen. Det rätta i det läget hade antagligen varit att släppa kronkursen fri, något som det amerikanska Brookings-institutet också föreslog som en möjlighet i sin rapport till SNS 1987. De amerikanska ekonomernas förslag passade dock inte beställaren av rapporten, SNS-ekonomerna, som var fast förankrade i tron på en fixerad växelkurs, så de levererade snabbt ett kritiskt svar till rapporten.

Eftersom räntevapnet var låst, ville nu politiker som Kjell-Olof Feldt strama åt ekonomin från finanspolitiken, något han inte fullt ut fick gehör för hos sina partivänner. Om det handlar större delen av hans bok. Feldt trodde att han med kreditavregleringen hade dragit igång konsumtionen, men det han hade dragit igång var främst en spekulationsekonomi.

Så här skriver Feldt i sin bok *Alla dessa dagar* (Norstedts, 1991) s. 254:

Föga anade jag då, hösten 1985, att vi samtidigt var i färd med att via kreditmarknadens slutliga frigörelse släppa loss Den Stora Konsumtionsfesten i Sverige, som skulle pågå nästan hela 80-talet ut.

I själva verket pågick den på allvar i två år, 1986 och 1987, sedan var det en ”byggfest” eller en ”spekulationsfest” om man så vill.

Feldt gör en intressant reflektion i boken om diskrepansen mellan förhoppningarna om den stora devalveringens effekter och utfallet. Han skriver:

Men medan industrin i vår omvärld började skjuta ny fart under 1980-talet, låg produktivitetsökningen i svensk industri kvar på 70-talets nivå. Också här måste man fråga sig varför alla investeringar i byggnader och maskiner, forskning och utveckling, ledning och arbetsorganisation etc. inte gett bättre utdelning. Olika studier visade dessutom att förmågan att utveckla nya produkter och ny teknologi tycktes vara låg i svensk industri. I många företag nöjde man sig med att fila på sina produkter, förfina gamla idéer. För vårt

lands möjlighet att på sikt förbli en avancerad industrination med bevarad levnadsstandard och välfärd var det allvarligt.

Det fanns olika teorier om orsakerna till detta sakernas tillstånd. Men den som ägde mest trovärdighet var att devalveringen i kombination med en inte tillräckligt restriktiv ekonomisk politik hade skapat en atmosfär där behovet att rationalisera, effektivisera och spara inte var särskilt framträdande. Under ett antal år gick det alldeles för lätt: försäljningen steg, priserna kunde höjas och vinsterna sköt i höjden. Företag, förvaltningar och politiker uppsköt besvärliga och farliga beslut, ofta betalade man sig helt enkelt förbi problemen. Sverige hade fått sin egen ”drivhuseffekt” med en miljö, där sådana plantor som effektivitet och produktivitet helt enkelt inte trivdes.

Jag var fullt medveten om det ansvar regeringen hade för det som hänt. Men jag kunde inte undgå att fundera över tillförlitligheten hos alla de ekonomer och företagsledare som i början av 80-talet hävdade att bara svensk industri fick en rejäl dos av lönsamhet, en chans att på nytt tjäna pengar, så skulle den få ny kraft att utvecklas, växa och bli framgångsrik. Förvisso fanns det exempel på att så skett. Framför allt de första åren efter devalveringen var en period då mycket positivt hände i svenskt näringsliv, då man verkligen satsade på framtiden. Men så småningom hade man tydligen blivit däst av de ständigt stigande vinsterna och de lättförtjänta pengarna. Jag tvingades erkänna för mig själv att jag hade trott alldeles för mycket på företagsledarnas och kapitalägarnas vilja och förmåga att utnyttja de goda tiderna för att bygga upp långsiktig styrka i produktiva företag.

Det klagades på att de svenska lönerna ökade för mycket under 80-talet, men *reallönerna* hade i själva verket inte ökat alls under 80-talet. Gör man ett index från 1979 så visar sig det intressanta att reallönerna (timlöner minus inflation) före skatt minskade med 0,4 procent. Under samma tid steg aktiekurserna på Stockholms fondbörs med 404,5 procent, inflationen borträknad! Det pågick alltså under hela 80-talet en omfördelning från reallöner till finansiella vinster, något som Sven Grassman återkommande påpekade och som bland andra Robert Weil har tagit upp till debatt under 1999.

Feltimad stabiliseringspolitik, EU-ansökan, kris

I den överhettade spekulationsekonomin med full sysselsättning steg lönerna kraftigt 1989 och 1990. Ändå blev det ingen reallöneökning 1990. Den 1 juli samma år höjde och breddade nämligen finansministern Allan Larsson momsens som ett led i den stora skattereformen, och som ett led i att kyla ned den överhettade ekonomin.

Det är bara det att denna momshöjning i stället satte fart på inflationen ytterligare, det var som att försöka släcka en eldsvåda med bensin. Vi fick ett valutautflöde och en press på kronan. I samband med turbulensen som uppstod lämnade statsministern Ingvar Carlsson brådstörtat in en ansökan om EU-medlemskap, som en del i ett stabiliseringspolitiskt krispaket.

Vice riksbankschefen Villy Bergström gjorde mig uppmärksam på att det finns en avhandling, gjord på Lunds universitet, som beskriver Ingvar Carlssons agerande som kupppartat, att Carlsson så gärna ville få med oss i EU att han inte inväntade någon diskussion i partiet, och att han använde EU-ansökan som en del i den ekonomiska politiken.

Om detta frågar jag den socialdemokratiske riksdagsmannen Bengt-Ola Rytter:

– Jo, det var att vi hade tappat självförtroendet, både som nation och som parti, och trodde oss inte kunna lösa våra uppgifter. Strax efteråt träffade vi från Dalabanken Kjell-Olof (Feldt), och hans uppfattning var ju att EU-ansökan var det viktigaste i det krispaketet, det var det. Man räddade den ekonomiska situationen för stunden, det gjorde man. Men det är naturligtvis jävligt fel väg att ta ett sådant stort beslut. (Rytter skrattar)

Enligt Villy Bergström var det oerhört dåligt förankrat.

– Ja, det var det.

Fick Ingvar Carlsson någon intern kritik för det, eller blev det ingen diskussion kring frågan?

– Nej, det blev aldrig någon riktig diskussion om det, och det har väl att göra med att alla tycker så pass bra om Ingvar som person.

Han är sympatisk och så?

– Ja, och därför vill man inte fara illa med honom. Vi har ju lite spärrar ändå. Så är det. Jag är ganska säker på att det inte blev någon som helst diskussion om den där lilla passusen. Det var som en blixtnedslag från klar himmel.

Det har som sagt skrivits en avhandling om Sveriges ansökan om EG-medlemskap. Den heter *The Politics of Foreign Policy Change* (Lund Political Studies nr 105) och är skriven av fil. dr Jacob Gustavsson, som kritiskt granskat den process som föregick Sveriges medlemsansökan till EG. Jag frågar honom om bakgrunden till avhandlingen.

Gustavsson:

– Jag undersökte orsakerna till att socialdemokraterna bytte uppfattning i medlemsfrågan hösten 1991. Detta var ju tidpunkten för det kalla krigets slut och slutet också för den tredje vägens politik.

– Ett avsnitt behandlar Ingvar Carlssons mentala föreställningsvärld, hans läroprocess av den ekonomiska politiken och hur han tog intryck av näringslivet och Rådet för Europafrågor, han inspirerades också av utländska politiker som Gonzales och Jacques Delors m.fl.

– Samtidigt med krispaketet den 26 oktober 1990 drev Ingvar Carlsson och Allan Larsson igenom detta. Man använde sig av valutakrisen för att få igenom beslutet. Så gör en skicklig politiker, och Ingvar Carlsson är en skicklig politiker. Det krävdes helt enkelt "a moment of opportunity" för att få igenom EG-ansökan.

– Det skedde i ett läge då alla sprang i korridorerna och bekymrade sig över budgetunderskottet, följden blev att ingen bråkade eller hann engagera sig i EU-ansökan.

– Jag intervjuade Ingvar Carlsson, som var ganska fåordig i ärendet, och hänvisade till sina kommande memoarer. Jag intervjuade också Bengt Dennis, Bengt Göransson, Curt Nicolin med flera. Stig Malm ville inte ställa upp, vilket jag tolkar som att han inte vill bli ihågkommen för att han faktiskt stödde EU-ansökan, nu i efterhand har han ju blivit EU-motståndare.

Villy Bergström kommenterar:

– Att som Ingvar Carlsson gjorde, använda EU-ansökan som en del i ett stabiliseringspolitiskt paket, är helt förkastligt. Det var en överrumplande manöver från Carlsson att blanda ihop stabiliseringspolitiken med EU-ansökan. Någon demokratisk förankring är svår att upptäcka i den processen.

Strax därefter förklarade finansministern Allan Larsson krig mot inflationen, en inflation som Larsson själv hade satt fart på genom momshöjningen.

Året därpå, 1991, kopplade regeringen och riksbank den svenska kronan till ecu, som ett försök att signalera att Sverige nu skulle närma sig EU och nu hade växlat ned den höga inflationstakten.

Valutakris, finanskris och kris för exportindustrin

Samtidigt hade den finansiella bubblan börjat spricka, och en utlösande faktor var den stora skattereformen. Fastighetskraschen spred sig till banksektorn, många svenska banker och företag hade svårt att förlåna sina utlandslån. De utländska långgivarna analyserade nämligen kreditförlusterna och såg hur hårt fastighetskrisen började slå mot de svenska bankerna, som satt med mycket stora utlandslån. Vid en devalvering av kronan skulle dessa lån blivit i motsvarande mån ännu dyrare.

Den svenska industrins konkurrenskraft hade försvagats av flera års högre nominella (ej reella) löneökningar och högre inflation i Sverige, samt en sjunkande dollar under 80-talets senare del. En ytterligare försvagning av den svenska konkurrenskraften inträdde

när kronan 1991 kopplades till ecun till en av allt att döma för hög kurs.

Den borgerliga regeringen som tillträdde i oktober 1991 inledde den beryktade normpolitiken, som innebar att man skulle ha ett kritstreck eller ankare i politiken, en fast växelkurs, vidare skulle man ha en orubblig inflationsnorm och man skulle aldrig mer devalvera. Man skulle därmed aldrig mer "ackommodera" höga löneökningar, som det hette, med det menade man att man aldrig mer skulle anpassa den ekonomiska politiken och "lösa ut" löntagarna med devalveringar om de tillät sina löner stiga mer än konkurrentländernas. Hädanefter skulle löntagarna själva få betala priset för sina löneökningar med ökad arbetslöshet. Så skulle man disciplinera systemet, var det tänkt. Detta var de ledande ekonomernas recept för framgång, och receptet följdes av den borgerliga regeringen. Att de ekonomer som drog upp denna strategi uppenbarligen var illa pålästa i den svenska inflationshistorien är en annan sak. De hade sin bild av sammanhangen, och utifrån denna agerade nu regeringen Bildt kraftfullt. Resultatet blev bland annat en kraftig ökning av arbetslösheten i Sverige.

Vid Tysklands återförening hade den tyska riksbanken bytt in de östtyska, nära nog värdelösa D-marken mot västtyska, en mot en, en historisk åtgärd. Då steg räntorna av naturliga skäl i Tyskland, där erfarenheten från hyperinflationen på 1920-talet sitter djupt i det kollektiva medvetandet. Eftersom växelkurserna i Europa var låsta vid varandra genom EMS-samarbetet, var andra länder tvungna att följa den tyska räntehöjningen, i annat fall hade de stigande räntorna i Tyskland lett till ett valutautflöde från andra länder som i sin tur hade satt press nedåt på många valutor. Trots räntehöjningar i många länder blåste det upp till valutastorm under hösten 1992, utlöst av det danska folkets nej till Maastricht i juni.

Alla små och svaga valutor sattes under press hösten 1992, också den svenska, som bekant. Ja, inte bara de *små* och svaga, det engelska pundet föll som bekant i september 1992.

Efter kollapsen för EMS införde många länder flytande kurser.

(I dag är flertalet EU-länder som bekant med i EMU, med den gemensamma valutan euron och en gemensam penningpolitik via europeiska centralbanken, ECB. Genom euron har man alltså låst

växelkurserna mellan länderna i EMU, men har en flytande kurs gentemot dollar, yen, kronor och övriga valutor.)

Det misslyckade kronförsvaret hösten 1992

Flera länder devalverade i valutaoron hösten 1992, bland annat Finland och Italien, men i Sverige hade politiker och ekonomer slagit fast att vi nu var ett hårdvalutaland, och i ett sådant devalverar man inte. När pundet föll i september 1992 borde detta ha varit en mycket stark varningssignal att släppa kronan fri, om inte pundet klarade valutastormen så var det väldigt lite som talade för att kronan skulle kunna klara den.

Detta ser vi alla i efterhand, då var det inte lika många som såg det, bara en handfull ekonomer som Rudolf Jalakas, Clas Wihlborg, Rolf Englund, Sven Rydenfelt, LO-ekonomerna, Dag Rolander/Carl Hamilton (ej Carl B). Enligt DN:s chefredaktör Hans Bergström ifrågasatte även Assar Lindbeck den fasta växelkursen vid ett seminarium, dock inte i den allmänna debatten. Hade Lindbeck som tongivande svensk ekonom kritiserat fastkurspolitiken tydligare så hade man möjligen tvingats släppa kronan tidigare.

Det fanns också andra än ekonomer – Harry Schein, professorn i statskunskap Jan-Erik Lane, finansmannen och förläggaren Thomas Fischer samt Arbetets dåvarande chefredaktör Anders Ferm – som pläderade för frisläppandet av kronkursen.

Thomas Fischer kommenterar:

– Anne Wibble säger på fullt allvar att ”vi var tvungna att hålla fast valutakurs för vi kunde ju inte låta Wallenberg gå omkull.” Man förstatligade alltså de misslyckade arbitrageaffärer som ett antal storföretag höll på med - förlusterna på dessa fick gemene man ta över, bussigt nog. Och det handlade om enorma belopp.

Har du någon uppfattning om hur mycket det handlar om?

– Nej, men den som kan det här bäst tror jag är Rolf Englund. När det var som värst tror jag att det kanske var 200 miljarder kronor, men det var in i helvete med pengar, det var det. Och sedan, jag menar, skadeverkningarna av 525 procents ränta blev ju fruktans-

värda. Det spreds då någon propaganda från regeringshåll att kronan skulle bli en ny hårdvaluta, en schweizerfranc och så vidare, och att detta respekterades i utlandet, när man i själva verket i Frankfurt Allgemeine skrev att det var "operettrantor" i Sverige. Så det var tvärtom så att man gjorde sig till åtlöje i Sverige. Och så var det Lamont som sa "We use common sense" när han fick frågan varför han inte gjorde som i Sverige. Wibble är väl den sista som fortfarande påstår att det skapade respekt i utlandet, den här fullkomligt cyniska och omöjliga politiken, som var dömd att misslyckas helt enkelt.

Vad säger då Anne Wibble själv om detta. Jag ställer följande fråga till henne:

Det här som du och Bengt Dennis har fått så mycket kritik för, kronförsvaret, det har ju varit mycket hårda ord, att ni har "skickat ut en massa människor i arbetslöshet" med en för hög ränta och försvarat en kronkurs som var "ohållbar" och allt det där. Vad säger du om det?

– Ja, just det. Då ska man komma ihåg att när det begav sig då var enigheten ganska betydande om att det var viktigt att inte återfalla i devalveringspolitik. Och det tror jag fortfarande var oerhört angeläget. Sedan kan man alltid tvista om huruvida riksbanken släppte kronan vid exakt rätt dag, det tror jag ingen kan finna några vetenskapliga bevis för att det skulle vara just den 19:e november eller den 18:e eller den 20:e eller något sådant där. Men att säga att "om vi hade vetat då vad vi vet nu så skulle vi gjort på något annat sätt" det är möjligt – så är det ju ofta – men det visste vi ju inte då! Så därför är det ganska ointressant. Nej, jag tror att det var väldigt viktigt att vi försvarade kronan, det har ingen hittills lyckats övertyga mig om motsatsen, därför att vi hade en sådan väldigt lång devalveringshistoria. Risken hade varit uppenbar att vi hade fått betydande missstro i andra länder, stora svårigheter i EU-förhandlingar, och man ska inte alls utesluta att vi hade fått leva med en högre räntenivå under en längre tid därefter. En snabb depreciering hade ju skapat så att säga förväntningar om att Sverige fortfarande var kvar i devalveringspolitiken, och då hade det inte gått att få ner inflationsförväntningarna, och det hade speglats i högre räntenivåer.

Vi fick ju ner räntorna ganska ordentligt under 1993, och det hade säkert varit betydligt svårare om vi inte hade haft kronförsvaret.

Anne Wibble kan ha en poäng i detta. Man ska komma ihåg att så gott som alla i den svenska debatten var för en fast växelkurs. Det hade kommit att bli en självklar norm, som man knappt ens behövde diskutera. När kronan väl föll var det många som *i efterhand* kom fram till att det "naturligtvis hade varit bättre med en flytande kronkurs".

Om detta säger dåvarande riksbankschefen Bengt Dennis:

– Generellt gäller ju att det är ganska mycket efterklokhet i debatten efter 1992. Det är vad jag kallar "facit i hand-ekonomerna", vi har en förnämlig samling av sådana.

Som dyker upp i efterhand och talar om hur man borde ha gjort?

– Ja, de dyker upp i efterhand. Men det är ju självklart att det hade varit bra om vi hade haft en ivrigare valutapolitisk debatt.

När det gäller Nils Lundgrens omtalade artikel om fast eller flytande växelkurs så säger Dennis:

– Nej, Nils Lundgren gick aldrig in för flytande växelkurs, det är en myt.

Men Nils Lundgren skrev ju en artikel på DN Debatt om detta?

– Ja, det var i september någon gång, och att man har uppfattat det som så det beror på Dagens Nyheters rubriksättning på artikeln, som fick alla att läsa den fel. Nils Lundgren för i artikeln en diskussion för och emot fast växelkurs, men slutar med att uttrycka en förhoppning att den fasta kursen ska bestå. Nej, det är en av de där myterna efter hösten 1992, alla tror att Nils Lundgren förordade att vi skulle överge kronkursen, och det är inte sant.

Bengt Dennis slår med det hål på talet om att Nils Lundgren gick ut och pläderade för ett frisläppande av växelkursen. Den dramatiska rubriken "Kronans fall är nära" bidrog enligt Dennis till den-

na missuppfattning. Lundgren *diskuterade* i artikeln olika argument för och emot, redan det ansågs dock opassande på sina håll.

Vad Nils Lundgren skrev i denna omtalade artikel på DN Debatt var bland annat:

Riksbankschefen har sagt att han är beredd att höja räntan hur högt som helst för att försvara kronan ("the sky is the limit") och det får han väl anses ha bevisat med sina 500 procents marginalränta. Problemet är att han visserligen tillfälligt kan höja räntan hur högt som helst, men att han inte kan ha mycket ränta hur länge som helst ("eternity is not the limit")!

Om den svenska räntenivån inte börjar sjunka påtagligt under denna vecka, tvingas vi släppa kronan fri att flyta för att kunna sänka räntan.

Dennis kommenterar orsakerna till att den kritik mot fasthållandet av kronkursen, som trots allt fanns på sina håll, inte vann någon större spridning:

– Min genomgång (i Dennis bok) visar väl att av ledarskribenterna så var det bara Anders Ferm som förordade flytande krona, och det gjorde han från början av hösten och framåt, han var mycket konsekvent i sin argumentation. Ekonomerna, där fanns det ett antal ekonomer och samhällsdebattörer – Harry Schein och Lane var ju inte ekonomer – som förordade flytande krona, men de fick inget större genomslag, och jag försöker i boken förklara varför de inte fick något större genomslag. Det var tre saker. Det första är att det var ingen av de riktigt stora, erkända akademiska ekonomerna som förordade flytande krona, inte något av de tunga namnen. Om Assar Lindbeck och några av de här hade gått ut hårt då tror jag att det hade haft genomslag. För det andra så skrev de nästan inga artiklar, det var nästan bara tidningsintervjuer med dem; Jalakas till exempel: radio- TV- och tidningsintervjuer, och en intervju har aldrig samma genomslagskraft som en stor artikel i Dagens Nyheter. Det tredje var att ett par av dem uppträdde inte i Stockholmsmedia, utan i Sydsverige, och det vet vi också att det inte har samma genomslag. Jag var överraskad, när jag gjorde den här genomgången, att det ändå fanns så många röster. Men under hösten där

så märktes de ändå inte så tydligt, det är först i efterhand när man börjar summera det där som man ser att det ändå var rätt många.

Kronkursen låg fast, meddelade de styrande, trots det sattes kronan alltmer under press, miljarderna strömmade ur landet och riksbanken tvangs stödköpa kronor för att hålla växelkursen konstant. Under tiden satt politikerna i allvarliga samtal med oppositionspartiets Ingvar Carlsson och Allan Larsson, bland annat om hur många karensdagar vi skulle ha i sjukförsäkringen. På den internationella finansmarknaden fruktade man att ett antal svenska banker och företag skulle ställa in betalningarna på sina lån efter fastighetskraschen, i Sverige satt alltså politikerna och diskuterade karensdagar och försämringar för pensionärerna.

Den allmänna inställningen bland ekonomer och politiker var att läget för statsfinanserna spelade en avgörande roll för marknadens bedömning av den svenska ekonomin och den svenska växelkursens trovärdighet. Den allmänna inställningen var också att stigande offentliga utgifter hade orsakat en försvagning av budgetsaldot, och att det nu var besparingar som kunde rädda tilltron till Sveriges förmåga att klara sina finanser.

Jag frågar en av de ansvariga för den förda politiken, riksbankschefen Bengt Dennis, vad som var orsaken till det budgetunderskott som uppstod i början av 90-talet. Dennis svarar:

– Det får du väl fråga politikerna om, varför de inte lyckades klara det där.

Men jag menar: från vilka bitar härrörde underskottet? Att arbetslösheten ökade var ju en av anledningarna. Vilka andra bitar var det som bidrog till underskottet?

– Slapp politik, självklart.

Tänker du på transfereringarna främst?

– Ja, men expansionen fanns ju på alla delar av budgeten. Och varför politikerna inte kunde hålla i pengarna, ja det lämnar jag till statsvetarna och de som studerar politiken. Jag konstaterar att finanspolitiken var för slapp, och det ledde till den här accelererande

underskottsutvecklingen. Men även i efterhand är det svårt att förstå varför i övrigt rätt så kloka politiker kunde låta det gå så här.

Bengt Dennis svar är intressant. Han nämner inte den skattereform som genomfördes 1990–91, som minskade statens inkomster och genom försämrade avdragsmöjligheter utlöste fastighets- och bankkrisen, han nämner inte realräntechocken som politiken utlöste, han nämner inte den kostnadskris i exportindustrin som började ge utslag i arbetslöshet, vilket också började synas i budgeten. Att sysselsättningen rasade efter 1990 är en av orsakerna till att de offentliga utgifterna ökade så kraftigt dessa år.

Dennis var ju själv som bekant med om att lägga grunden till bank- och fastighetskrisen när han som riksbankschef 1985 avreglerade kreditmarknaden.

Om Bengt Dennis och Kjell-Olof Feldts ansvar för detta skriver hans företrädare som riksbankschef Lars Wohlin i ett omtalat nummer av *Ekonomisk Debatt* (nr 1, 1998). Wohlin menar att orsaken till bankkrisen står att finna i just Riksbankens avreglering. Wohlin skriver:

Avregleringen borde därför ha kombinerats med en övergång till flytande växelkurs. I själva verket kom Riksbanken som det nu blev att sakna ett mål för penningpolitiken mellan 1985 och 1993. En fast växelkurs duger inte som enda mål för en centralbank därför att räntepolitiken då är inlåst tills det är för sent.

Redan i Lars Jonungs viktiga bok *Devalveringen 1982 – rivstart eller snedtändning* (SNS Förlag 1991), har Lars Wohlin ett inlägg där han skriver:

En fast växelkursnorm som Sverige har innebär att räntepolitiken är låst när kapitalrörelserna är helt fria. En hög ränta i förhållande till omvärlden leder till stort kapitalinflöde. Riksbanken tvingas köpa utländsk valuta för att undvika att kronan stiger i värde utöver den uppställda övre interventionsgränsen.

En för låg ränta leder till valutautflöde. Riksbankens valutareserv sjunker. Om växelkurspolitiken är trovärdig blir utrymmet för avvikelser från den internationella korgvägda räntan mycket litet.

En fast växelkursnorm låser med andra ord räntepolitiken. Räntepolitiken kan inte användas för att påverka den inhemska kreditefterfrågan. Detta innebär betydande nackdelar, ty det ger inte Riksbanken tillräckligt utrymme för en tuff räntepolitik på ett tidigt stadium när den svenska pris- och kostnadsutvecklingen började avvika från utlandets. Häri ligger en väsentlig förklaring till att oberoende centralbanker kunnat få inflationen under kontroll.

Efter valet 1985 och efter avregleringen av kreditmarknaden hösten samma år blev den ekonomiska politiken alltför expansiv. Kreditexpansionen blev mycket stark. Sverige har under hela perioden 1986–1990 haft en överefterfrågan på arbetsmarknaden och för snabbt växande inhemska efterfrågan. Konsekvensen har blivit en successivt undergrävd konkurrenskraft. (...)

Det finns därför enligt min mening anledning att fråga sig om inte Sverige borde ha gått över till en rörlig växelkurspolitik när avregleringen av kreditmarknaden omöjliggjorde styrning av den inhemska kreditefterfrågan.

Vad Wohlin tänkte sig var inte någon *clean float*, alltså fullständigt rörlig växelkurs, snarare ett system där valutakursens index hade behållits som riktmärke men att Riksbanken kring detta skulle tillåta kronan att svänga mer, att man helt enkelt skulle bredda interventionsbandet.

Lars Wohlin var alltså ganska tidigt ute och varnade för vad som skulle kunna inträffa, men man kan ändå hävda att han var sent ute i förhållande till sin stora kunskap om valutapolitik. Man kan tycka att Wohlin långt tidigare borde ha slagit larm om de faror en fast växelkurs innebär.

I ovan nämnda nummer av Ekonomisk Debatt lade emellertid Lars Wohlin en stor del av skulden för krisen på Bengt Dennis. Wohlin skriver:

När den dåvarande riksbankschefen Bengt Dennis övertalade finansminister Feldt att Riksbanken skulle få släppa utlåningsregleringen så skedde det under premissen att utlåningsregleringen var så sönderfrätt inifrån att den inte längre hade någon effekt.

Detta kommenteras av Sigfrid Leijonhufvud i Svenska Dagbladet:

Riksbanken hänvisade till den grå marknaden som skulle bringas in i den organiserade. Men den var för liten vid jämförelse med kreditinstitutens nettoutlåning på nästan 200 miljarder kronor 1986.

Dennis och Feldt hade med andra ord ingen aning om vad de på alltför lösa boliner satt igång. (...) Resultatet av bankernas överoptimism parad med bland annat accelererande statliga bostadssubventioner ledde under åren 1987–1993 till att det byggdes bostadshus för över 400 miljarder kronor. Alla dessa bostäder var belånade till nästan 100 procent.

Enligt Lars Wohlin hade värdet till 1998 sjunkit till under hälften av detta. Han menade också att den förlusten var större än bankkrisens samlade förluster, som då värderades till ungefär 35 miljarder kronor.

Orsaker till budgetunderskottet – slapp finanspolitik?

Det har ibland talats om att budgetunderskott och statsskuld skulle vara *orsaker* till den djupa ekonomiska krisen på 90-talet. Man kan emellertid se det på det motsatta viset: krisen hade varit betydligt djupare om vi inte tillåtit en ökning av budgetunderskott och statsskuld via de automatiska stabilisatorerna. Den som tvivlar på det bör läsa Hans Tson Söderströms artikel ”Realräntechock, skuldsanering och budgetunderskott” i Ekonomisk Debatt nr 3 1995. I sin balansräkningsanalys av den svenska depressionen skriver han:

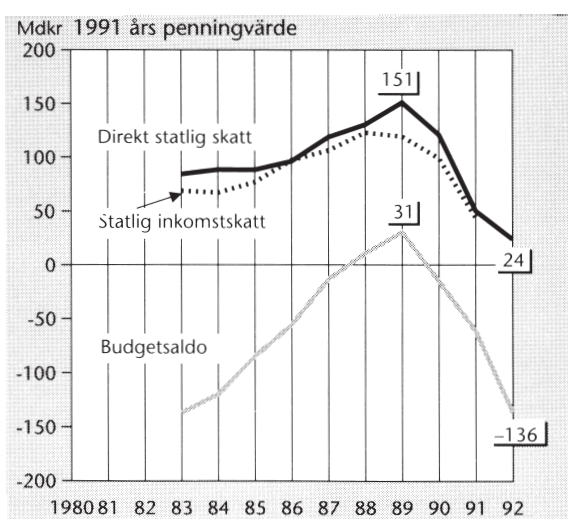
Den finansiella konsekvensen av att den offentliga sektorn (temporärt) övertar 1 000 miljarder i skulder från den privata sektorn är inte katastrofal. Andra länder har det värre. Alternativet till att låta den offentliga sektorn utgöra en tillfällig ”parkeringsplats” för privata sektorns överskuldssättning ter sig å andra sidan förskräckande. Väsentligt större produktionsbortfall och arbetslöshet hade blivit följden.

Om detta med skattereformens effekt på statsfinanserna skriver Joakim Israel, välkänd sociologiprofessor, i sin bok *Klappjakt på välfärden* (DemokratiAkademin/ Ordfront 1994). När han gör det hänvisar han till sociologiprofessorn Joachim Vogel, expert på välfärdsräkning på SCB. Vogel publicerade ett diagram i SCB:s Välfärdsbulletinen (nr 3, 1993) som visade på ett starkt samband mellan skattereformen och budgetunderskottet. Om detta skriver Joakim Israel:

Diagrammet visar att de direkta statliga skatterna minskade från 151 miljarder till 24 miljarder mellan 1989 och 1992. Under samma tid förvandlades ett budgetöverskott på 31 miljarder till ett underskott på 136 miljarder. Så citerar han Joachim Vogel: 'För tydlighets skull bör också påpekas att skatteintäkternas nedgång inte är en konsekvens av minskade nationalinkomster, utan av en politiskt beslutad sänkning av skattetrycket. Skatteminskningen motsvarar med bred marginal det så kallade strukturella budgetunderskottet, dvs. budgetunderskottet efter borträkning av extrakostnader för lågkonjunkturen' säger Joachim Vogel med rätta.

Man har alltså genomfört stora skattelättnader, som nu skall betalas med nedskärningar i välfärden. Frågan är om svenska folket föredrar välfärdsåtgärder framför skattesänkningar, som en del undersökningar visar, och om man är villig att betala för välfärden genom ökade skatter. Den nyliberala högerpropagandan hävdar att utgifterna, framför allt för välfärdsåtgärderna, är för stora och förtiger att skatteinkomsterna i stället är för låga. Man hänvisar till budgetunderskottet och låtsas inte om att det till övervägande del är en direkt följd av en icke finansierad skattereform. Med en demagogi som saknar motstycke i den offentliga debatten görs välfärdssystemet och en påstådd överkonsumtion av transfereringar och andra offentliga utgifter till syndabockar.

Figur 3.7. Budgetsaldots utveckling jämfört med den direkta statliga skatten. (Miljarder kronor, 1991 års priser)

Källa: Professor Joachim Vogel. Ur SCB:s Valfärdsbulletinen nr 3, 1993.

Så långt professorerna Joakim Israel och Joachim Vogel.

Det vore renhårigt om de som oroade sig över det ökade underskottet öppet kunde ha deklarerat att man var medveten om att skattereformen, krisen och arbetslösheten orsakade en stor del av försvagningen av statens finanser.

Nu gav man välfärden och transfereringarna skulden för det underskott som hade uppstått. Då är det lätt att förstå Joakim Israels vrede över sakernas tillstånd.

När det gäller hela den offentliga sektorn, inte bara staten, minskade skatternas storlek i förhållande till BNP med 6,8 procentenheter mellan 1990 och 1993. Under samma tid ökade transfereringarnas och socialförsäkringarnas storlek i förhållande till BNP med 5,4 procentenheter. Minskade inkomster och ökade utgifter gav alltså denna dubbeleffekt som kraftigt försämrade de offentliga finanserna. Sammantaget ökade de totala offentliga ut-

gifterna aningen mer än de offentliga inkomsterna steg. Den huvudsakliga delen av utgifterna under den här tiden kom som sagt från den ökande arbetslösheten, inte från en allmänt ”slapp finanspolitik”.

Bengt Dennis gör alltså tolkningen att finanspolitiken var för expansiv under den borgerliga perioden i början av 90-talet. Om detta säger Lars Heikensten, förste vice riksbankschef:

– Det finns ju lite olika uppfattningar om hur stram finanspolitiken var under perioden 1990–94. Jag måste säga att jag levde då i föreställningen att finanspolitiken var relativt stram, att vi inte under den där perioden egentligen vidtog så mycket nya åtgärder, som spädde på efterfrågan, utan snarast skärpte politiken en aning. Budgeten blev ju kraftigt underbalanserad ändå, till följd av vad man kallar automatiska stabilisatorer.

– Men det finns folk som var närmare där under några år och som påstår att det faktiskt inte var så. Det är ju den tes som Bengt Dennis driver i sin bok, till exempel. Det skedde ju rätt mycket skattesänkningar under den borgerliga tiden. Jag minns inte beloppet, 30 miljarder eller vad det var, och de säger att det var faktiskt större än de besparingsåtgärder som vidtogs. Att nettot faktiskt då var lite expansivt. Men en reflektion som går i linje med dina priors, som det så vackert heter, dina föreställningar som de kommer till uttryck i artiklarna tidigare. Bengt Dennis säger ungefär så här i sin bok: ”Felet var att man inte stramade åt ännu mer, man borde ha klämt in en 3–4 procent av BNP till.” Då ställer jag mig frågan: antag att man hade gjort det, och antag att man hade lyckats med kronförsvaret; vad hade då hänt? Och den frågan ställer han sig aldrig. Den undviker han, så att säga. Men, jag menar: den frågan måste vi ju också ställa oss i efterskott. Och jag tror att det hade lett till en så djup ytterligare nedgång i ekonomin, om man hade gjort det här med detsamma, att det hade i sig gjort att kronan hade fallit, men lite senare, helt enkelt. Den diskussionen för inte han, men jag tror att när vi kom så långt, det ska vi erkänna i efterskott, då var det för sent.

Jag skulle vilja göra de ekonomer och politiker, som talat så mycket om de offentliga transfereringarnas ökning de gångna åren, uppmärksamma på följande fakta:

De offentliga transfereringarnas storlek i förhållande till BNP ökade *inte alls* mellan 1977 och 1990, om man räknar bort den skatt som vi i Sverige betalar på våra socialförsäkringar, vilket man ska göra eftersom dessa pengar omedelbart går tillbaka till statskassan.

Jag tror att våra ekonomer, politiker och journalister måste läsa meningen igen eftersom den är så sensationell. Jag skriver den således igen: *Den andel av produktionen som går till transfereringar ökade inte alls mellan 1977 och 1990!*

År 1977 motsvarade de offentliga transfereringarna 13 procent av BNP till faktorpris, 1990 motsvarade de 13 procent av BNP till faktorpris. Ett diagram som visar detta finns på s. 149 i ESO-rapporten *En social försäkring*, författad av ekonomerna Jan Bröms, Ingemar Eriksson, Inga Persson, Göran Schubert, Marie Oberkoller och Hans Olsson. (Se figur 2.3 och 2.4 i denna skrift.)

Dessa forskare, och deras rön, borde ha uppmärksammats efter detta sensationella avslöjande 1994, men när jag frågade Jan Bröms, chefsekonom på SACO, om detta skapade någon debatt eller föranledde någon uttryckning från de medier som slagit larm om ”den offentliga utgiftsexplosionen” så svarade han:

– Nej, det kan jag inte minnas.

Han minns att Anna Hedborg, ekonom på ESO, just anmärkte att det inte skapade några rubriker i tidningarna, detta att transfereeringarna inte hade ökat som andel av BNP.

Om transfereringarna har jag skrivit i kapitel 2.1, men vill inskräpa detta eftersom vi behandlar krisen på 90-talet och våra styrandes föreställningsvärld, samt jämför denna föreställningsvärld med fakta. Det var ju bland annat en sådan diskrepans mellan föreställningsvärld och fakta som bidrog till valutakrisen och den svåra depressionen på 90-talet.

Hur mycket kostade kronförsvaret 1992?

Den 19 november 1992 såg man alltså sig på Riksbanken tvungen att låta kronan flyta, eftersom fortsatt intervention på valutamarknaden hade blivit orimligt dyr. Från politiskt håll var man uppenbarligen inställd på att fortsätta kronförsvaret, men på Riksbanken (Burenstam Linder, Dennis, Franzén) gav man nu upp de allt mer utsiktslösa försöken att med en begränsad valutareserv som enda vapen stå emot marknadens bedömning av kronans värde. Den sista veckan intervenserade man på valutamarknaden och höjde nu inte längre styrräntan.

Det var också detta intervenserande, att man stödköpte kronor, som enligt Hans Tson Söderström och Nils Lundgren blev det i kronförsvaret som kostade skattebetalarna mest, fränsett de svårberäknade följderna för hela samhällsekonomin.

I den läsvärda boken *Ekonomisk Politik. En vänbok till Assar Lindbeck* (SNS Förlag 1995) bidrar de båda ekonomerna med ett intressant kapitel kallat *Kronförsvaret hösten 1992 – var det värt sitt pris?* Kapitlet bör läsas av alla som diskuterar kronförsvaret och växelkurspolitiken, för det visar hur svårt det är att säga exakt hur stora kostnaderna var för den förda politiken. I sin cost-benefit-analys av kronförsvaret nämner författarna att det rimligen också finns en intäktssida av kronförsvaret, inte bara en utgiftssida, men tillägger att denna är minst lika svår att beräkna som kostnaderna.

Om intäkterna skriver skriver Söderström/Lundgren:

Intäkterna av det hårdnackade kronförsvaret kan antas vara av två slag, nämligen ökad penningpolitisk trovärdighet och ett framtvingande av önskvärda strukturella reformer. Båda dessa slag av intäkter påstås ha uppkommit, men dessvärre är det svårt att belägga dem och än svårare att kvantifiera dem. Förefintliga studier pekar åt olika håll.

Om kostnaderna skriver de:

Kostnaderna utgörs av valutaförluster och produktionsbortfall. Båda är svåra att kvantifiera av både begreppsmässiga och datamässiga skäl. Den svenska staten försämrade via riksbanken och riksgälden sin nettoställning i utländsk valuta med omkring 250 mil-

jarder kronor under hösten 1992. Redan att beräkna kursförlusten för staten av detta handlande stöter på problem. Skall vi bara se till följderna av kronans omedelbara fall med omkring 10 procent, vilket ger 25 miljarder kronor, eller skall vi räkna med det fortsatta kronfallet i flera vågor långt därefter? Somliga valutor föll senare mot kronan, andra steg. Man hamnar snabbt i en analys av konsekvenserna av statsskuldspolitiken under senare år i stället för en analys av kronförsvaret under två höstmånader 1992. Om vi drar streck i december 1993 och antar att fördelningen motsvarar en MERM-vägd index, får vi en kursförlust på 38 procent, dvs. omkring 95 miljarder kronor.

Till den del motparten i dessa statens kursförluster var svenska hushåll och företag talar vi emellertid bara om en inhemsk förmögenhetsomfördelning, inte om förluster för det svenska folkhushållet. Eftersom motpartsförhållandet är omöjligt att fastställa, tvingas vi stanna vid slutsatsen att den finansiella förmögenhetsförlusten så långt i resonemanget kan ligga mellan 0 och 95 miljarder kronor.

En komplikation tillkommer genom att statens förluster förr eller senare måste täckas med skatteintäkter som ökar skattekilarna i systemet. Kostnaden på marginalen för statliga medel är i de försiktigaste beräkningarna åtminstone 1,5. Detta betyder att intervallet för de samhällsekonomiska kostnaderna för kursförluster vidgas till lägst 12,5 miljarder och högst 142,5 miljarder kronor.

De samhällsekonomiska kostnaderna av kronförsvaret utöver denna förmögenhetsförlust förefaller måttliga. Bortfallet av produktion och investeringar måste antas ha varit blygsamt av två skäl. För det första är två månader en kort tidsrymd, för det andra visar ju de höga räntenivåer som kronförsvaret krävde att växelkursfallet var väntat. De reala samhällsekonomiska kostnaderna tycks alltså domineras av statens kursförluster, eftersom det där kan röra sig om många tiotal och kanske över hundra miljarder kronor, medan BNP-effekten av två månaders alltför hög nominalränta och växelkurs knappast kan röra sig om mer än något tiotal miljarder kronor.

I sin slutsats skriver de:

Den absoluta lejonparten av de totala kostnaderna för Riksbanken åsamkades under den sista veckan före kronans fall, när Riksbanken frångick sin tidigare strategi att försvara kronan genom räntehöjningar för att i stället övergå till direkta interventioner på valutamarknaden.

Sedan kommer en anmärkningsvärd mening:

Detta strategibyte gav privata aktörer som litat på Riksbankens utfästelser om fast kronkurs möjlighet att gå ur sina valutalån, men öppnade samtidigt möjlighet för utländska och inhemska spekulanter att ta position mot kronan. En kanske önskvärd omfördelning av oundvikliga växelkursförluster inom Sverige kunde genomföras endast till priset av ytterligare förluster för Riksbanken vilka motsvarades av privata spekulationsvinster i Sverige och omvärlden.

Meningen är sensationell, för den implicerar ju att Riksbankens strategibyte kunde tolkas som en signal till de invigda att Riksbanken nu såg slaget förlorat men att man ville ge de stora företagen och bankerna en chans att rädda sig från att få sina lån fördyrade med 10–20 procent över en natt, och att de också fick chansen att tjäna ytterligare pengar på att spekulera mot kronan.

Valutaförlusten för detta betalades av skattebetalarna, genom att Riksbanken i stället för många av de svenska företagen och bankerna, tog på sig valutaförlusten.

Vid intervjun med Hans Tson Söderström så jämförde han med den finska situationen. Finland hade ju devalverat 1991, och dessutom släppt sin valuta fri i september 1992.

Hans Tson kommenterar:

– Men när stormarna kom och vi själva höjde till 500 procent, då lät de den finska marken flyta, och ganska snabbt efteråt så började de lägga om till en lågräntepolitik. De hade ett problem som vi inte hade, som gjorde att de inte kunde bedriva en hur lätt penningpolitik som helst, det var att de finska storföretagen hade lånat upp, under de glada åren i slutet av 80-talet, i utländska valutor, precis

som svenska banker och företag också hade gjort. Det betydde att de satt med oerhört stora utlandslån, mycket större än de svenska företagen, och om den finska marken föll ytterligare så skulle den här skuldbördan i de stora finska industriföretagen bli så överväldigande att de utländska bankerna som hade gett de här lånen kunde säga upp lånen, och då stod ju de här stora industriföretagen inför en betalningsinställelse. Det var alltså växelkursförändringen som ändrade skuldbördan för företagen, i finska mark räknat. Tillgångarna fanns i finska mark och skulderna fanns i utländska valutor. Och föll då växelkursen dramatiskt...Det var en ganska intrikat situation som Finlands bank kämpade med dag för dag, att sitta och läsa av hur skuldkvoterna ändrades i de finska företagen när växelkursen ändrades, och de vågade inte släppa fram låga räntor hur långt som helst, av rädsla för just att det här skulle utlösa en finansiell kris i de finska storföretagen när skulderna blev för stora.

Om du jämför med den svenska situationen?

– Det var just fördelen som vi hade haft; att vi inte släppte kronan i september, när vi höjde till 500 procent. Det sas ju då på många håll att nu krattar man i manegen för en kommande devalvering, och mycket riktigt var det ju så att många av de riktigt svenska storföretagen löste in sina utlandslån under den här perioden. Om det var det som räddade dem eller ej, men i vilket fall så vitt jag vet så var det inga svenska storföretag som satt så där väldigt på pottkanten. Jag vet att Gustaf Douglas egen portfölj förlorade ungefär 60 miljoner kronor och att Rune Anderssons bolag förlorade ungefär 600 miljoner kronor den natt då kronan föll. Men Wallenbergföretagen de hade ju ställt in sig på en devalvering och de gick ju i stort sett skadeslösa genom krisen. Därför har jag också en annan värdering än många andra av det här kronförsvaret; att det faktiskt gjorde det lättare att bedriva politiken efteråt, för kronförsvaret var ingenting annat än en temporär respit där de svenska företagen fick tillfälle att gå ur sina utländska positioner, sina utländska lån.

Det blev en socialisering av skulderna, så att säga?

– Ja, det kan man säga, visst. Valutaförlusten togs ju över av riksbanken.

Hans Tsons tolkning är värd att notera; att kronförsvaret ”inte var någonting annat än en temporär respit där de svenska företagen fick tillfälle att gå ur sina utländska positioner, sina utländska lån”.

Resonemanget bygger också på att det finns ett slags A-lag och B-lag inom näringslivet, där A-laget, med Wallenbergföretagen och SE-Banken går skadelösa ur valutakrisen, medan en del andra bolag, som litat på de officiella uppgifterna att Sverige inte ska devalvera, de drabbas av stora förluster.

Till undertecknad säger Hans Tson:

– Jag försökte räkna på alla förlusterna, inte bara vad Riksbanken förlorade, utan vad landet förlorade på höga räntor och sådana saker. Och det visade sig att det är Riksbankens förluster som är det helt dominerande, om man försöker siffersätta det där, så debatten har hamnat alldeles rätt; skattebetalarna förlorade en jävla massa pengar. Frågan är: var de där pengarna också förlorade för landet, eller räddade de en massa företag som annars skulle ha gått under, och som ändå hade fått räddas. Det vet vi egentligen inte, det finns det fortfarande inga offentliga siffror om, det kan du säkert gräva fram om du vill, för så långt kom jag aldrig: vilka som var motparter, vid den här interventionen. Om det var svenska företag, och inte George Soros, så kan det ha varit värt det hela.

Vad säger då Bengt Dennis om vilka som vann och förlorade på kronförsvaret, och vad säger han om den återkommande anklagelsen att han deltog i SAS omtalade sammanträde en kort tid innan kronan föll 1992. Jag återger en del av vårt samtal om detta:

Torsten Sverenius: Jag tänkte på den här konspirationsteorin som du också tar upp i boken, det här att man skulle ”rädda storföretagen” och att de kände till på förhand att den fasta kronkursen skulle falla. Det där tycker jag är rätt intressant, att du visar i boken att det faktiskt var fler företag som förlorade på kronfallet än som vann på det.

Bengt Dennis: – Du menar körningen av börsbolagens bokslut?

Ja, just det. Och så pratas det om det här med styrelsesammanträdet i SAS, hur det gick till där. Det är ju bara du och de närvarande som vet hur det gick till då. Även Staffan Burenstam Linder sa några ord om det där, att en riksbankschef inte bör sitta med vid sådana tillfällen. Men det rådde väl inget förbud för dig att sitta med i SAS styrelse?

– Nej, det var inget förbud, det var närmast en tradition att vid bytena i SAS styrelse på svensk sida så gick sittande riksbankschef in. Bakgrunden är ju ganska lustig. Jag *ville* inte sitta i SAS styrelse. Jag blev upprörd någon gång i februari 1983 utav statssekreteraren i kommunikationsdepartementet, det var Monika Sundström. Hon sa: ”Bengt, nu ska du sitta i SAS styrelse som suppleant.” ”Nej”, sa jag, ”det vill jag inte och jag är ny i riksbanken”, och vi hade en lång diskussion och jag sa nej till Monika Sundström. Då sa hon: ”Ja, du, det här är egentligen en onödig diskussion, regeringen har redan beslutat det här!” ”Jaha, i så fall så är det ju inte mycket vi håller på att diskutera”, sa jag. Bakgrunden till att de ville ha in mig i SAS styrelse var att Krister Wickman var sjuk och man var rädd för att suppleanten skulle behöva gå in. Då följde man traditionen och gick till riksbankschefen och tog in honom. Sedan gjorde jag ingenting i SAS styrelse ända till Krister verkligen blev sjuk, jag var med vid något sammanträde, sedan blev han mer allvarligt sjuk och då satt jag ett halvår. Efteråt framstod det ju även för mig som klart olämpligt att den traditionen fördes vidare under så lång tid. 1982 hade det väl ingen betydelse om riksbankschefen satt med där, men 1992 var det väl ganska olämpligt, och det insåg jag också när debatten drog igång. Jag hade en del samtal med fullmäktiges ordförande om detta, och andra i fullmäktige, och vi var ganska ense om det där. Men det är så klart, jag borde ha insett det lite tidigare, men där är det omständigheterna som vanligt. Jag hade aldrig räknat med att behöva tjänstgöra.

Men så finns det också en slags mytologi kring det där som bara du och de närvarande vet hur det var, det här med att SAS utlandslån dryftades under sammanträdet, och att du då satt med. Då menar folk

att även om du inte sa något så kunde det ändå tolkas si eller så, att Sverige skulle devalvera till exempel.

– Jag markerade, och det framgår av protokollen, att jag inte deltog i behandlingen av ärendet, och då finns det någon jurist i Göteborg som säger att man inte ska sitta med i rummet (medan ärendet behandlas), men det tror jag att större delen av juristkåren har en annan uppfattning om. Det finns ingen fast praxis i Sverige om detta, uppenbart, och jag har pratat med många jurister om det där efteråt, och de säger att ”nej, det är nog inte en rimlig tolkning”.
Ja, ingenting hände, så att...

Du fick ingen fråga om utlandslånen och du lade dig inte i diskussionen?

– Nej. Återigen, där fanns ju en praxis i SAS styrelse. Man var ju van att ha riksbankschefen med vid styrelsemötena och alla visste att riksbankschefen aldrig kunde delta i detta. Så i styrelsen där var det en etablerad kultur om hur de där frågorna hanterades, och i den kulturen ingick att den svenske riksbankschefen inte deltog i sådana frågor. Däremot skulle han naturligtvis delta i frågor om hur man byggde upp organisationen för riskkontroll och sådant där och det gjorde jag ju också. Jag drev till exempel hårt frågan att vi skulle ha utländska konsulter som tittade på hur vi drev riskkontrollen, risk management, control and implementation och alltihop det där, det var jag mycket aktiv i.
– Det blev ju ingen stor debatt om det där, den försvann ju snabbt. Det är ju pikant att se att SAS var det företag som gjorde den största valutaförlusten.

Var det så?

– Ja. Vad jag har kunnat kartlägga. SAS är ju inte börsnoterat, men jag har ändå gått igenom SAS, och det finns i min bok också, det var det bolag som gjorde de största kursförlusterna på grund av deprecieringen av kronan. De har ju en väldigt svår situation, en svår svenska kronor/dollar-situation, och de hade svårt att hantera det där, det är uppenbart.

Men det förekommer hela tiden samtal om det här, och man talar om att det var väldigt mycket valuta som rann ut ur landet de sista dyggen. Det talas om att det var många som så att säga förstod att det skulle gå som det gick med kronan. Men då framstår det också som märkligt att det var så många som förlorade. Det är ju många som kanske resonerade just så; att "det här kommer inte att hålla", men andra resonerade uppenbarligen inte så.

– Det är min konklusion också. De som gjorde stora förluster trodde inte att kronan skulle falla, det var olika riskbedömningar i marknaden. Annars är det svårt att förklara en del utav resultatet.

Så långt Bengt Dennis version.

Ju mer som framkommer när det gäller bankkrisen och kronförsvaret, desto mer anmärkningsvärt framstår våra politikerns sammanträden om karensdagar och försämringar för vanliga medborgare, medan stora företag och banker som lånat ut mångmiljardbelopp till fastighetsspekulation räddas av Riksbanken och skattebetalarna.

Till det bör läggas bankstödet, som räddade Nordbanken och Gota Bank, men också den statliga kreditgaranti som möjliggjorde för till exempel SE-Banken att förlänga sina utländska lån. Hade inte den offentliga sektorn stöttat bankerna och en del stora företag i denna process så hade vi kanske tvingats bevittna hur några av det svenska näringslivets tyngsta företag hade hamnat i en akut betalningskris.

Men då bör tilläggas att regeringen med sin ekonomiska politik först hade bidragit till att skapa den svåra situation som hade uppstått. Före riksbankschefen Lars Wohlin gör tolkningen att bankernas kris främst orsakades av valutapolitiken:

– Krisen i banksystemet var inte generell utan den skapades av valutapolitiken, så det hade aldrig behövts någon garanti om man hade släppt valutakursen, det hade varit två banker som hade behövt stöd; Nordbanken och Götabanken, och möjligen Första Sparbanken, de andra hade klarat sig. Visst hade det behövts ett visst stöd, men krisen uppstod genom att man... Stadshypotek vi hade 10 miljarder uppe i upplåning på marknaden, och det gick inte att sälja

certifikat, så vi satt naturligtvis fruktansvärt pressade. Och då fick de för sig uppe i Riksbanken att det här var en kris kring styrkan i balansräkningen, men det gick ju inte att sälja ett certifikat när det var 500 procents ränta! Så genom detta fick man klart för sig utomlands att det här var skakigt, och man till och med började tvivla på det svenska banksystemets solvens. Man blandade systematiskt ihop likviditetsbehov och solvensbehov på Riksbanken, menar jag.

På vilket sätt?

– Jo, om man höjer räntan till 500 procent då är det ingen som vill handla och gå in med dagslån bara. Det är ju oerhört lönsamt att få 1,5 procent om dagen, och därmed gick det nästan inte att sälja 3-månadersväxlar och 6-månadersväxlar, på den marknaden. Därmed uppstod en likviditetsbrist i bostadsinstituten. De skriver att ”vi införde garantin för att rädda systemet, vi behövde garantera balansräkning”, men man behövde inte garantera detta, det hade räckt med en likviditetstillförsel, det vill säga att *inte* ha 500 procents ränta. Hade vi devalverat den 16 september så hade vi aldrig behövt de här räntorna, då hade likviditeten hela tiden fungerat och räntorna varit låga, det hade inte varit något problem. SE-Banken hade aldrig behövt bli så helvetes illa ute så att aktien nästan var värdelös. Företagen hade också klarat sig bättre. Visserligen hade SE-Banken gjort vissa ränteförluster på sina företagskunder, men sedan hade ju räntorna kommit ner på ett helt annat sätt, och efterfrågan hade varit hög.

Du menar att regeringen först skapar ett problem och sedan säger man till bankerna: ”Nu hjälper vi er!”

– Ja just det, nästan att man knuffar ut dem utför avgrunden och sedan fångar man upp dem och säger sedan att ”Nu får du betala mig för att jag räddade dig!” Det är min tolkning. Men det kräver ju en noggrann analys. Och, det är klart, det *fanns* en massa dåliga fastighetslån, visst fanns det det, så du kan ju säga att garantin var nödvändig i den situation som hade uppstått, men den *hade* inte behövt uppstå.

Förklaringar till 90-talets depression

Förklaringarna till varför den ekonomiska krisen på 90-talet blev så djup är många, eller rättare sagt; delförklaringarna är många.

Kring detta diskuterar Sveriges ledande ekonom Assar Lindbeck i boken *Det svenska experimentet* (SNS, 1998):

Den närmast till hands liggande förklaringen till att recessionen i 90-talets början blev så djup är att inga försök gjordes att möta kostnads- och efterfrågechockerna med devalvering eller ökad inhemsk efterfrågan på varor eller arbetskraft. Det förelåg också en ovanlig samtidighet i ett antal negativa utbuds- och efterfrågechocker. Viktiga exempel är den internationella recessionen, de höjda realräntorna på världsmarknaden och (ännu mer) i Sverige, den drastiska nedgången i tidigare inflaterade priser på kapitaltillgångar och det ungefär 75-procentiga fallet i bygnadsverksamhet i fastighetssektorn. Samtidigt råkade ett stort antal finansiella institutioner ut för en allvarlig solvenskris... Tyvärr har det inte varit möjligt att avgöra vilken av dessa förklaringar till den djupa recessionen som är den viktigaste. Min personliga bedömning är att de viktigaste faktorerna var den övervärderade kronan, och realräntechocken – den sistnämnda delvis ett resultat av att kronan var övervärderad. Flera av de negativa chocker som den svenska ekonomin utsattes för i början av 90-talet var helt klart ett "arv" från 80-talets händelser och politik.

Dessa ord av Assar Lindbeck är nog en realistisk sammanfattning av vad som hände. Man bör lägga märke till att Sveriges tongivande ekonom förklarar recessionens djup med att inga försök gjordes att möta kostnads- och efterfrågechockerna med devalvering eller ökad inhemsk efterfrågan på varor eller arbetskraft.

Detta kan till exempel ställas mot Bengt Dennis och andra bedömares tal om "slapp finanspolitik" under dessa år. Det kan också ställas mot vad Staffan Burenstam Linder sa apropå den politik som fördes av den borgerliga regeringen efter 1991.

Jag frågade följande:

Men om man ser de här två borgerliga perioderna med regeringsinnehav, så kan man till exempel konstatera att från 1976 till 1982 så ökade inte den inhemska efterfrågan alls, och likadant under 90-talet, då den inhemska efterfrågan föll. Man har mitt i en kris så att säga stramat åt ytterligare och det har ju så att säga, om man tittar på aggregerad nivå lett till att BNP har halkat efter vid dessa tillfällen. Är det en alltför förenklad syn? Menar du att det i stället handlar om strukturella orsaker?

– Ja, inte bara förenklad utan den är ju fel. Det är ju riktigt rent praktiskt som du sa med efterfrågan och BNP, men jag menar: det beror ju inte på någon åtstramning. Om du ser perioden 1991–94 så – det beror ju på vad man menar med åtstramning – men statsfinansiellt så var det ju i alla fall en fruktansvärd påspädning, med enorma budgetunderskott. Socialdemokraterna med sitt enkla budskap ville ju späda på ännu mera, samtidigt som de skällde på regeringen för budgetunderskottet. Det är det som jag menar är det förenklade budskapet, men om BNP ändå faller beror det ju bland annat på att den där typen av keynesiansk politik inte fungerar något vidare bra med de stora underskotten. På den privata sidan var ju kontraktionen desto större. Men det var den ju som ett resultat av denna uppgillring som hade skett under 80-talet. (...)

– Det är mycket bättre att föra en politik så man inte hamnar i den här belägenheten. Man skulle inte haft åttiotalspolitiken, man skulle inte heller haft politiken under första hälften av 70-talet. Då hade man sluppit detta.

Jag frågar då Burenstam Linder om den politik som fördes under hans tid som handelsminister – att man till exempel kombinerade devalveringarna 1977 med en momshöjning och stramade åt den inhemska efterfrågan – jag frågar om det var en klok politik eller om Burenstam Linder var motståndare till den. Det var ju trots allt Gösta Bohman som var ekonomiminister under större delen av den perioden. Han svarar:

– Jo, det har säkert från vår sida begåtts alla möjliga olika problem, men Bohman kom ju också i den situationen att om man inte kan göra något så måste man ändå göra *någonting*. Och med den bor-

gerliga regeringen var det mycket lite som kunde göras därför att centerpartiet och folkpartiet var inte intresserade av göra något annat än att snarare fortsätta socialdemokratisk politik. Och då hamnade man så småningom i omöjliga situationer, om man är ekonomiminister kan man behöva vidta åtgärder som man inte själv egentligen tror på. Så 1976 till 1982 var ingen gloriös period i fråga om att försöka vända Sverige på rätt väg.

– Men, ja, momshöjningarna de har ju två effekter: det ena är att de kan suga upp köpkraft och minska från efterfrågesidan men sedan så höjer de från kostnadssidan. Det de höjer från kostnadssidan kan utlösa en massa mekanismer i fråga om kompensationskrav från fackliga sidan och snurra vidare, så det är då en bedömning av vilket här som är starkast. Och i en mycket inflationistisk situation där man hela tiden håller på med kompensation och sådant där så tror jag inte momshöjningar är något vidare bra. Jag har ju varit med i regeringar som har höjt momsen men det har inte varit *mina* förslag, det kan jag försäkra dig.

För att återvända till orsakerna till krisen på 90-talet.

Ulf Perbo, chef för Byggentreprenörernas ekonomiska sekretariat, har en mer detaljerad förklaring till 90-talskrisen än de flesta bedömare. Han skriver i Ekonomisk Debatt nr 6, 1999:

– Jag har i huvudsak argumenterat för två slutsatser. Den ena är att den realekonomiska krisen inte bör förklaras som orsakad av ett flertal olyckliga oberoende händelser. De förändringar i bostadsbeskattningen som genomfördes i samband med skattereformen är en viktig exogen händelse som orsakade eller i betydande grad förstärkte flera av de händelser som utgör krisens förlopp. Det är bl.a. kollapsen i bostadsbyggandet, fallet i villapriserna, uppgången i sparkvoten, nedgången i privat konsumtion, den sjunkande industriproduktionen, sysselsättningsrasen och den offentliga skuld-krisen.

Det andra är att utvecklingen bortsett från omläggningen av bostadsbeskattningen troligen skulle skapat en djup lågkonjunktur, men inte en depression med fallande BNP tre år i rad. De faktorer som brukar föras fram – bl.a. strukturella problem i ekonomins funktionssätt, övervärderad valuta, en svag internationell kon-

junktur, realränteuppgången – motiverar inte den dramatiska utveckling som inträffade. Övergången från lågkonjunktur till depression bör i betydande utsträckning skyllas på skattereformens hantering av bostadsbeskattningen.

Det gjordes två misstag i samband med skattereformen 1990/91 med avseende på bostadsmarknaden. Det första misstaget består i att bostadsinvesteringar som enda vara, tjänst eller kapitalplacering i hela ekonomin belades med både konsumtions- och kapitalbeskattning. Det andra misstaget var att genomföra omfattande regeländringar för bostadsmarknaden så tvärt. Den anpassningsprocess som detta utlöste i den mycket stora förmögenhetsmassa som bostäder utgör bidrog i betydande utsträckning till att vi fick en depressiv utveckling.

På teoretiska grunder är det rimligt att anta att skattereformen långsiktigt är positiv för Sveriges ekonomiska utveckling. Inledningsvis har den dock genom de effekter som beskrivits ovan inneburit stora samhällsekonomiska skador.

Perbos inlägg i debatten är intressant, och ett exempel på att nya hypoteser om varför krisen blev så djup på 90-talet fortsätter att presenteras, vilket fördjupar och nyanserar vår bild fortlöpande. Fortfarande har vi kanske skeendet på för nära håll för att se vilka bitar som var de dominerande och vilken kris som utlöste vilken. Fortfarande använder vi oss av schablonbilder som att ”regeringen Bildt skapade krisen” eller ”den socialdemokratiska politiken är förklaringen till djupdykningen”. De är sällan mer än delvis sanna.

Euro eller ”skvalpvaluta” – EMU eller inte?

Den svåraste krisen för svensk ekonomi sedan 30-talet kan dock sägas vara över nu i viktiga avseenden, även om sysselsättningen fortfarande är alldeles för låg. Vår valuta har flutit sedan november 1992, och det har varit en växelkursregim som har fungerat bra tillsammans med den oberoende Riksbanken. Just som denna regim har etablerats och vi har fått en högre tillväxt än omvärlden igen, efter år av lägre tillväxt, vill många politiker att vi ska låsa växelkursen igen genom att gå med i EMU.

Aftonbadet skrev den 10 november 1999: "Sverige in i EMU? Aftonbladet säger JA."

I denna ledare kunde man bland annat läsa:

Och det kan bli dyrt att inte gå med. EMU ger oss skydd mot de globala valutahajarna. Livet blir tryggare om vi aldrig mer kan drabbas av 500 procents ränta.

Det är bara det att det knappast lönar sig att spekulera mot en *rörlig* växelkurs. Några 500 procents ränta är det svårt att se någon situation som kräver med en sådan växelkursregim. Man kan undra om inte Aftonbladets ledarskribenter känner till att det faktiskt var mot en *fast* växelkurs som "de globala hajarna" spekulerade, inte en flytande. Vidare skriver man:

I längden duger det inte att låta andra bestämma över oss. Sverige kan inte sitta på åskådarplats när Europa inför den nya valutan och alla stora affärer görs upp i euro. På den grunden blir till sist ett ja till EMU självklart.

Man kan fråga sig i vilken mån vi låter *andra bestämma* över oss om vi behåller vår egen valuta. Man kan också fråga sig varför vi inte kan vara med och göra affärer i euron när vi dagligen kan göra ett antal mångmiljonaffärer i dollar. När man läser sådana inlägg i EMU-debatten då kan man ställa sig en smula frågande till nyttan med en folkomröstning i frågan. Om en del av våra viktigaste opinionsbildare tar ställning till EMU på sådana lösa grunder, hur ska då medborgarna kunna bilda sig en någorlunda realistisk uppfattning av de reella fördelar och nackdelar projektet kan medföra?

Professor Nils Gottfries, Uppsala universitet, är en av dem som reagerat på okunniga argument mot den svenska valutan. Den 3 maj 1999 skrev han en debattartikel i Svenska Dagbladet där han gick igenom en del av de argument för EMU och euron som förekommer i debatten.

Ett av inläggen han kommenterar kom från Carl Bildt, som kallat den svenska kronan för "en skvalpvaluta". Nils Gottfries skrev i SvD:

Ett annat favoritargument för EMU är att euron blir stark och stabil medan kronan blir en svag och instabil valuta. SE-Bankens chefekonom Klas Eklund varnade för något år sedan för att flykten till euron skulle försvaga kronan. Carl Bildt betonade eurons stabilitet och kallade kronan för ”skvalpvaluta”. Men om Riksbanken för en fast penningpolitik inriktad på låg inflation finns ingen anledning att kronan ska bli svagare än euron.

Nils Gottfries kommenterade även talet om att ett ja till EMU innebär lägre räntor i Sverige:

Som det ser ut nu kommer den europeiska centralbanken att föra en penningpolitik inriktad på låg inflation, men utanför EMU har vi minst lika stora möjligheter att föra en sådan politik. Därför avfärdade EMU-utredningen argumentet att EMU ger lägre ränta. Vi stödde oss inte bara på teori utan också på praktisk erfarenhet. Ett antal länder – Kanada, Nya Zeeland, Schweiz – hade visat att små länder med flytande växelkurs mycket väl kan ha låg inflation och låga räntor. Vi förordade ökad självständighet för Riksbanken för att skapa förtroende för penningpolitiken utanför EMU.

Ändå har företrädare för Riksbanken, bankekonomer, okritiska journalister och ledarskribenter ständigt upprepat argumentet att vi får lägre ränta om vi går med i EMU. Så sent som i januari i år betonade EU-kommissionären Anita Gradin lägre räntor som ett av de viktigaste skälen att gå med i EMU i en artikel i Dagens Nyheter.

Även Nils Lundgren kommenterar Bildts yttrande om ”skvalpvaluta”:

– Han sa att ”kronan har blivit en skvalpvaluta” ungefär. Och, jag menar, om man nu har någon som helst förståelse för marknadsekonomi så är det ju så att i priset sammanfattas på ett effektivt sätt all information, och den ändras hela tiden, och det är därför priset går upp och ner – och det är alltså bra att det gör det.

Utbud och efterfrågan, helt enkelt?

– Ja. Vitsen med den regim vi har – en flytande växelkurs och en självständig riksbank – det är just att även kronkursen ska ta upp stötar. Vi kan ju jämföra med Danmark, som är med i den här Exchange Rate Mechanism (ERM), och ska alltså hålla danska kronkursen fast mot euron, och då måste man ju anpassa räntan, så då blir det ju räntan som tar upp allting. Så när de fann att det började bli överhettning och att marknaden började oro sig för att de hade växande bytesbalansunderskott, då måste de ut och höja räntorna rätt häftigt. Det finns ett intressant uttalande av den danske centralbankschefen för några år sedan. Han fick frågan hur stor penningpolitisk självständighet Danmark har egentligen. Han svarade: ”Ungefär tio sekunder, sedan måste vi göra likadant!” Och det används då i den svenska debatten för att visa hur liten självständighet man har. Men det är ju för att danskarna har *fast* växelkurs! Det är inte alls tillämpligt på oss! Om de höjer eller sänker räntan det kan vi strunta i. Men däremot är det ju så att växelkursen betyder mycket mindre för vanligt folk och för hushållen. De allra flesta läser i tidningen, och de som just åkt på en tjänsteresa eller charterresa, de har en grov uppfattning att en peseta är ungefär fem öre, de ser inte om det är 5,26 eller 5,33 men i hela näringslivet så går det ändå in och har smärre effekter, framför allt på finansieringssidan. Det är ett väldigt bra system, som sprider ut den där anpassningen över hela ekonomin, på ett sätt som är effektivt. Medan om man har fast växelkurs, då höjer plötsligt den danska centralbanken räntan med 2 procentenheter, och mängder av husägare och andra upptäcker att deras privatekonomi förändras dramatiskt. Men det beror just på att de har det systemet med fast växelkurs. Men det där har alltså använts i den svenska debatten för att visa hur känsliga vi är för yttre påverkan, trots att vi inte har samma system. När den svenska kronan går upp och ner – vilket ju är själva tanken med en rörlig växelkurs – så säger den borgerliga oppositionsledaren ”Titta här, det fungerar inte – kronan går upp och ner!” Vill han ha prisreglering på alla områden? Det här, menar jag, visar att debatten har lämnat det empiriska och teoretiska stadiet, och ekonomerna har gett upp. Även Hans Tson Söderström, han skrev ju den där DN-artikeln där han konstaterade att EMU i

och för sig är en dum idé, men att det nu är kört, så nu måste man på något sätt hantera det här. Detta spökskepp som han trodde skulle sjunka seglar faktiskt vidare, och det innebär att nu kommer faktiskt Sverige med, så nu får man lägga upp hela politiken och debatten därefter, var hans slutsats.

Det Lundgren pekar på här är viktigt. Med en flytande växelkurs så blir det denna växelkurs som tar upp stötarna i stället för företag och privatpersoner. I Sverige borde detta ha tydliggjorts genom händelserna under hösten 1992, när just växelkursen låg fast medan räntan for i höjden.

Nils Lundgren menar att den svenska debatten på området är både okritisk och förvirrad.

– Vi har inte längre kvar det intellektuella förhållningssättet till den här frågan, utan argumenten är hopradsade och sprids väldigt kritiskt av alla. Under den här euro-euforin som var de första veckorna i januari, då ser man ju hur hela pressen, alla tidningar av alla kulörter, spelar med i detta, att ”vilken enastående framgång euron har blivit”. Men dessa länder har ju haft fast växelkurs mot varandra i evigheter nu, och de har samma valutor kvar nu, de har bara bestämt att vi också inför en ny räkneenhet som kallas euron, och som så småningom ska bli sedlar och mynt – det fanns ju inget skäl att tro att det skulle hända något särskilt för det. Och sedan, när euron försvagas, så säger några triumferande ”Titta, den var inte så bra i alla fall!”. Men euron är en stor valuta som rör sig mot dollar och yen, det är totalt förvirrat. (Lundgren skrattar)

I detta tillstånd av ”total förvirring” befinner sig Sverige efter ett par decenniers berg- och dalbana för medborgarna under den fasta växelkursen, och några år av kris men tilltagande stabilitet med flytande växelkurs.

Det demokratiska inslaget i processen kring EMU kan ibland vara svårt att upptäcka. Måndagen den 15 november – fem dagar efter Aftonbladets ja-artikel – gick statsminister Göran Persson ut i brittiska Financial Times och hävdade att Sverige inte *kan* stänga dörren till EMU, och att vi på sikt *inte har något val*.

Att inte ha något val brukar vara synonymt med att inte ha någon demokrati. Det är ju det som är finessen med en demokrati, just att man har en valmöjlighet.

Göran Persson sa att socialdemokraterna på sin partikongress i mars år 2000 i princip bara har att välja mellan att säga ja genast eller att säga ja senare.

Om detta skrev Dagens Nyheter:

Därmed fick omvärlden veta att Sverige nu står i samma kö för ett villkorat EMU-medlemskap som Storbritannien och Danmark. Ett besked som togs väl emot. Inte minst bland internationella placere, men även av Perssons kollegor bland EU:s stats- och regeringschefer.

När Persson några timmar senare träffar svenska journalister är budskapet lite mer nyanserat. Till synes också anpassat till den skeptiska hemmapubliken.

DN fortsätter:

Göran Persson är oerhört pressad av ministerkollegorna i Europa, av ja-sidan, etablissemangen och finansmarknaderna att säga ja till EMU. Det är därför han nu säger att Sverige i längden inte kan stå utanför valutaunionen.

Det anser flera kända socialdemokrater som är starkt kritiska mot EMU.

DN:s Henrik Brors skriver i sin analys:

Statsminister Göran Persson har i flera år varnat för att EMU kan hota Sveriges självständighet och leda till att EU utvecklas till en europeisk stat. Det har gjort att han vägrat ta ställning för eller emot den europeiska valutaunionen.

Men nu byter han fot och säger i brittiska tidningen Financial Times att 'det är omöjligt för oss att säga nej'.

Den svenske statsministern har därmed som den siste bland EU-ländernas ledare sagt det som övriga medlemsländer väntat på – att han vill att även Sverige förr eller senare ska byta den egna valutan mot euron. Även om Persson när han talade inför en

svensk publik i går sade att det fortfarande finns ett vänta och se-alternativ.

Ekonomijournalisterna Gunnar Örn och Ewa Stenberg intervjuade Staffan Burenstam Linder i samband med den artikelserie de skrev om kronförsvaret i Dagens Nyheter 1996. De frågade hur pass stor valfrihet Sverige får om vi väljer att stanna utanför den europeiska valutaunionen, och om vi i så fall kan fortsätta med flytande växelkurs.

Burenstam Linder svarade:

EMU är inte betjänt av att ha med länder som känner sig tvingade in. Därför tror jag att vi har möjlighet, i surhetens namn, att säga att vi inte vill. Men däremot ska vi inte tro att vi har friheten att köra en växelkurs bara på egen hand. Sverige kommer att vara tvunget att införa fast växelkurs, det kommer att finnas ett sådant tryck från omvärlden. Sverige kan inte fatta egna beslut här.

Politikerna Göran Persson och Staffan Burenstam Linder säger alltså att vi inte har något val. Persson säger att vi "måste" gå med i EMU och ge upp vår egen valuta. Burenstam Linder säger att vi, om vi säger nej till EMU, "måste" införa fast växelkurs.

Uttalandena är intressanta, för stämmer de så innebär de ju de facto att demokratin på nämnda områden är avskaffad. Förhoppningsvis har de dock fel. Rimligen borde vi själva få välja om vi vill gå med i den ekonomiska och monetära unionen eller ej, rimligen borde vi också få välja om vi vill ha en rörlig eller fixerad växelkurs utanför EMU. Om inte, då är detta i sig sensationellt.

Många människor känner att detta med EMU "redan är kört", som Nils Lundgren uttrycker saken. Man känner att när tillräckligt starka krafter inom näringsliv, finansmarknad och politik bestämt sig för att Sverige ska med, och de stora medierna driver samma linje, då har medborgarna till slut ingen möjlighet att stå emot.

Detta är något som är gemensamt för stora frågor som kärnkraften, EU och EMU, att man lätt kan uppleva det som att utgången är given på förhand. Många medier presenterar opinionsundersökningar och skriver "Nu ökar ja-sidan!" så att man bibringas en känsla av att nästa undersökning med nödvändighet

kommer visa att ja-sidan har vuxit ännu mer. Det skapas hos motståndarna en känsla av att det bara är en tidsfråga, och till slut har detta blivit en självuppfyllande profetia. Mellan opinionsundersökningarna ägnar sig ja-sidans medier åt opinionsbildning där man framställer motståndare som ”nej-sägare” och ”bakåtsträvare”, och väntar sedan ut den förväntade svängningen i opinionen.

Denna subjektiva tolkning tar jag upp med ekonomen Ulf Jacobsson, chef för IUI. Han svarar:

– EMU-frågan stämmer väl in i din bild. Där har väl etablissemang-
et tyckt – med ganska goda argument – att vi skulle gå med. Men
där har man ju haft folkopinionen som ett problem.

Ja, just det. ”Folkopinionen som ett problem”! (Intervjuaaren skrattar)

– Jag håller med om din skildring av det hela i den meningen att
man väntar ut frågan på något sätt. Skulle du gå ut och fråga folk:
”Tror du att vi kommer att vara med i EMU om fem eller tio år?”
då tror jag att 80 procent skulle svara ja. Och jag tror att de flesta
journalister som skriver om det här tror att vi kommer att vara
med. Jag själv tror att vi kommer att vara med i EMU om tio år,
och då *blir* det på något sätt att man väntar ut medborgarna: Jaha,
nu har folkopinionen kommit så långt – 55 procent – och nästa
gång kanske det blir 60 procent och när det blir 60 procent då utly-
ser Göran Persson en folkomröstning och då är vi med. Den här
uppgången som man ser nu präglas väl av att man går från en gans-
ka abstrakt diskussion till en konkretisering för folk vad det är frå-
gan om, och de här makroekonomiska argumenten som finns på
minussidan, och som ju fortfarande har bärkraft, de kommer nu i
bakgrunden och i stället blir det de här mikroekonomiska argu-
menten, som ju har enkelhetens charm.

Dessa ”mikroekonomiska argument med enkelhetens charm”, som
Jacobsson så väl uttrycker saken, är sådant som att man slipper
använda miniräknare, slipper växla valutor och kan jämföra priser
direkt mellan olika länder i euro.

Hur som helst, mitt i denna EMU-debatt kan man i varje fall
konstatera att Sverige nu ser ut att gå mot ljusare tider. Vår pro-

duktivitet har ökat mer än i våra konkurrentländer, industriproduktionen har vuxit snabbare än i omvärlden i flera år, och efter den djupa krisen har nu även hela produktionen, BNP, satt fart ordentligt, med höga tillväxtsiffror som resultat.

Tyvärr har vi, när detta skrivs, fortfarande en för svenska mått hög arbetslöshet, även om den har minskat med ett par hundra tusen personer de senaste åren. Brist på arbete på många håll, flaskhalsar och brist på arbetskraft på andra håll. Nedkylning och överhettning samtidigt. Kanske är det en situation vi får leva med i den nya ekonomin.

Om det blir innanför eller utanför EMU återstår att se.

3.3 Vad hände med Sveriges tillväxt?

När man talar om kostnader för den förda ekonomiska politiken för hela perioden efter 1970 då bör man veta att det inte är kronförsvaret 1992 som är den stora kostnaden, inte ens om det skulle ha kostat så mycket som 140 miljarder i statliga kursförluster och 35 miljarder i bankstöd (se ovan). Inte ens om den offentliga sektorn permanent, inte temporärt, skulle ha tagit på sig den privata sektorns samlade finansiella förluster efter spekulationsekonomin och depressionen – enligt Hans Tson Söderström ca 1 000 miljarder (se ovan) – inte heller då skulle detta vara den största förlusten av den förda ekonomiska politiken sedan 1970.

Den största förlusten i kronor räknat framkommer om man jämför den tillväxt av konsumtion och produktion vi haft med den vi kunde haft om vi hade fört en klokare politik.

Vi talar alltså om gapet mellan den reella och den potentiella levnadsstandarderna.

Jag ska nu avslöja en något chockerande siffra, som jag räknat ut genom att använda OECD-ländernas nationalräkenskaper: En trebarnsfamilj i Sverige hade i dag kunnat konsumera för ungefär 250 000 kronor mer varje år om Sveriges konsumtionsökning hade följt ett genomsnitt av de rika ländernas konsumtionstillväxt!

En kvarts miljon kronor mer för en mamma, en pappa och tre barn. Det är mer än 20 000 kronor i månaden i skattade pengar (1997 års priser).

Jag menar alltså inte ”om vi ökat vår konsumtion *mer* än i andra länder”, utan bara om vi hade följt *den genomsnittliga procentuella ökningen* av konsumtionen i vår omvärld. Då har jag inte i detta genomsnitt tagit med fattiga länder med lågt utgångsläge, detta är ett genomsnitt av konsumtionsökningen i 18 jämförbara länder, länder som redan 1970 var rika, låt vara att de flesta hade en lägre nivå på sin konsumtion än vår.

Är man utrustad med en smula fantasi kan man föreställa sig vilken himmelsvid skillnad i levnadsstandard detta skulle utgöra för de flesta svenska familjer. Inte för de som redan har så mycket pengar att 20 000 mer i månaden inte skulle innebära att de förändrade sin livssituation. Däremot för de familjer som i dag måste vända på varenda slant för att över huvud taget få ihop till nästa månads hyra, som måste låna ihop pengar av släkt och vänner för att kunna åka med barnen på semester en enda vecka på året, eller tvingas avstå från inköp av kläder för ha råd att gå ut och äta någon gång i månaden – för dessa människor, och de är många i dagens Sverige, så skulle självfallet 20 000 kronor mer i familjehushållet vara ofattbart mycket pengar. 250 000 kronor – en kvarts miljon kronor om året!

På tre år skulle familjen ha råd att köpa en mindre villa eller en bostadsrätt för 750 000 kronor.

För en ensamstående fattig person, som i dag tvingas förnedra sig och vända sig till socialen för att överleva, skulle 50 000 kronor mer i handen om året innebära hela skillnaden mellan ett liv i misär och ett dragligt liv.

För ett fattigt par, som har svårt att få pengarna att räcka till hyra, mat och kläder, skulle drygt 8 000 kronor mer i månaden utgöra hela skillnaden mellan deras nuvarande svåra situation och ett behagligt liv med god standard.

Det är sådana saker som den ekonomiska politiken egentligen handlar om.

Ekonomer och politiker brukar ibland säga att vi i dag skulle ha haft det så mycket bättre om vår tillväxt hade ökat mer.

Man kan vända på det och säga: tänk vilken kraftig tillväxt Sverige hade fått under dessa år om medborgarna hade fått chansen att konsumera mer, och inte utsättas för ekonomers och politikers

makroekonomiska experiment.

Låt mig därför föra över dessa siffror på makroplanet. Nu kommer ytterligare en siffra som bör skaka om alla som har ett hum om skillnaden mellan miljoner och miljarder.

Hade vi bara följt omvärldens ökning av den inhemska efterfrågan från 1970, då skulle vi år 1999 haft en inhemsk efterfrågan – konsumtion och investeringar – som hade varit 600 miljarder kronor större! Inte bara 1999, också år 2000 och nästa år och nästa...

Det enda som på sikt kan bringa ned den siffran är att vår konsumtion och våra investeringar ökar mer än i omvärlden under många år framöver. Bara så kan detta väldiga gap mellan vår reella och potentiella levnadsstandard slutas.

Vid intervjun med dåvarande finansministern Erik Åsbrink i december 1998 tog jag upp detta med Sveriges eftersläpning. Jag sa:

Sverige har nu lägre inkomster än andra länder, fastän vi började som ett av världens allra rikaste länder 1970, vi har lägre inkomster, lägre reallöner, lägre BNP, lägre investeringar – hur ska det här väldiga gapet slutas?

– Du ska inte dramatisera, för det är inget väldigt gap. Några få länder ligger en bra bit över oss, men vi tillhör en klunga på fem, tio länder där skillnaderna är ganska små. Några länder; Schweiz, USA, Luxemburg ligger så där påtagligt högre, men annars är det inte så stora skillnader. Så jag tycker inte att man ska dramatisera detta. Men grunden i din fråga är ju: hur ska vi få högre tillväxt än andra länder? Och, i och för sig, man ska inte reducera det här till någon idrottstävling, där det handlar om att slå andra – för mig får gärna andra länder fortsätta att utvecklas bra. Jag ser det primära i att vi ska eftersträva en hög tillväxt och stigande sysselsättning. Och, för all del, kan vi återta en del förlorade positioner så gärna för mig.

Hade Erik Åsbrink jämfört hur mycket Sverige har tappat gentemot omvärlden sedan 1970 och gjort en analys av skillnaden mellan reell och potentiell levnadsstandard – och inte bara räknat placeringar i tabeller över OECD-ländernas produktion – då hade han kanske uttryckt sig i andra termer än att vi ”för all del” och ”gärna för mig” kan återta en del förlorade positioner.

Om man nu vill publicera en tabell där man jämför de rikaste ländernas utveckling från 1970 till i dag, så kan man exempelvis välja den totala konsumtionen (privat och offentlig sammanslagen). Man kan då räkna ut hur stor konsumtionen var i andra länder 1970 jämfört med vår, samt hur stor deras konsumtion hade blivit 1997. En sådan tabell får följande utseende:

Total konsumtion per capita i OECD 1970 och 1997, i procent av Sveriges konsumtion

Köpkraftsjusterad beräkning.

Total Konsumtion	1970	Total Konsumtion	1997
USA	141,2	USA	151,5
Schweiz	123,2	Luxemburg	136,3
Sverige	100,0	Island	125,6
Kanada	95,8	Schweiz	120,8
Danmark	95,4	Danmark	120,2
Nya Zeeland	93,1	Kanada	115,8
Luxemburg	91,3	Norge	112,4
Frankrike	90,2	Belgien	111,9
Västtyskland*	90,0	Österrike	108,0
Storbrit.	89,9	Storbrit.	107,2
Australien	89,1	Australien	107,1
Holland	88,6	Japan	107,1
Belgien	82,8	Tyskland*	105,6
Italien	76,3	Frankrike	104,7
Österrike	73,0	Italien	103,0
Island	72,3	Sverige	100,0
Finland	71,2	Holland	99,9
Norge	70,8	Finland	93,8
Japan	60,3	Nya Zeeland	87,0
Spanien	57,4	Irland	80,1
Irland	55,2	Spanien	77,5
Snitt	85,4	Snitt	108,8

* Utgångsläget 1970 gäller Västtyskland, siffran för 1997 gäller det sammanslagna Tyskland.

Källa: OECD, Paris. Beräkning Torsten Sverenius ©1999.

En beräkning utifrån OECD:s köpkraftsjusterade siffror visar att Sverige tappat 23,4 procentenheter gentemot jämförbara länder sedan 1970. Det är alltså ett oerhört kraftigt ras för Sverige. Bara

två länder har enligt dessa siffror haft en sämre utveckling än Sverige: Schweiz och Nya Zeeland, också de enda två länder som haft en sämre tillväxt än Sverige sedan 1970. Att Schweiz ligger kvar så högt på listan beror på landets höga utgångsläge 1970. Såväl Sveriges som Schweiz konsumtion har ökat mycket svagt under perioden. Räknet i löpande priser och köpkraftspariteter så har Schweiz position försämrats något gentemot Sverige, medan en fastprisberäkning ger vid handen att Schweiz totala konsumtion har ökat något mer än Sveriges under perioden. När det gäller ökningen av hela BNP så är emellertid Schweiz klart sämst i hela västvärlden sedan 1970.

Det har ju i medierna och debatten hävdats att Schweiz haft en högre tillväxt än Sverige sedan 1970. Timbro gav 1998 till och med ut en bok på temat, *De fattiga & de rika*, av journalisten Axel Odelberg. Huvudtesen i boken är att högskattesamhället Sverige, med stor offentlig sektor, har haft mycket lägre tillväxt än finansmetropolen Schweiz.

Fakta är emellertid att Sveriges BNP per capita under perioden 1970–97 ökade med 42 procent medan Schweiz BNP per capita ökade med 24 procent, räknat i fasta priser.

OECD:s köpkraftsjusterade siffror visar att Schweiz 1970 hade en BNP som var 35,8 procent större än Sveriges. 1998 var deras BNP 25,3 procent större än vår. Schweizarna är alltså fortfarande betydligt rikare än svenskarna per capita, men avståndet har trots allt krympt när det gäller köpkraftsjusterad produktion per invånare.

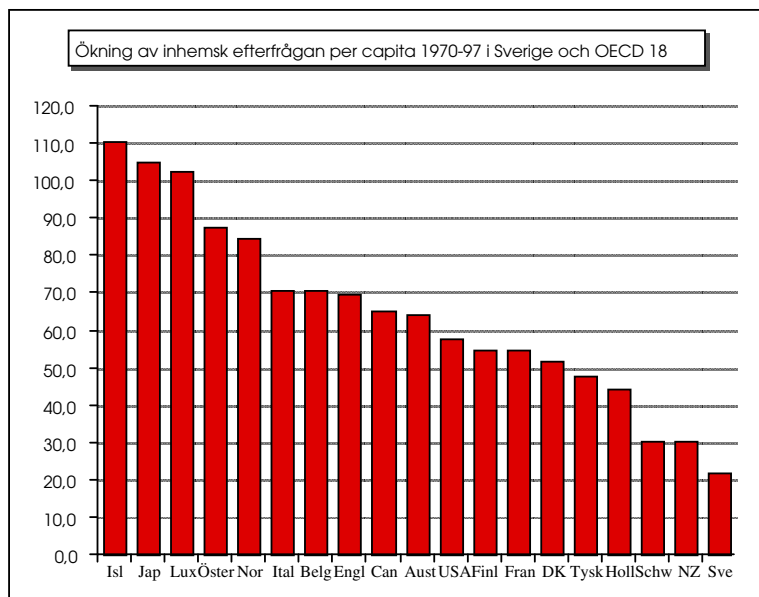
Om man tittar på till exempel Island, så har detta lilla land förstärkt sin position gentemot Sverige med 53,3 procentenheter! Island hade 1970 en total konsumtion som bara var 72 procent av svenskarnas, 1997 var den 25 procent högre än vår. Japan hade förstärkt sin position gentemot Sverige med 46,8 procentenheter fram till 1997, men har därefter försvagats något, Luxemburg har tagit in 45 procent relativt Sverige, och har nu en total konsumtion som är 36 procent högre än vår. Norge har gått från en konsumtion som var 70 procent av vår till en konsumtion som är 12 procent högre. Så nog är det en drastisk eftersläpning i konsumtion för Sverige.

Det är också detta som är huvudorsaken till eftersläpningen i tillväxt.

För att återvända till gapet mellan reell och potentiell efterfrågan i Sverige. Det är bara att tänka sig vilka ökade intäkter stat, kommun och småföretag runt om i landet hade haft med en samlad efterfrågan som var 600 miljarder större per år. Sexhundra tusen miljoner kronor.

Denna kraftiga efterfrågan hade i sin tur genererat ännu mer konsumtion och ännu mer investeringar, så fungerar nämligen multiplikatoreffekten; en inkomst från ett arbete eller en försäljning stannar ju inte hos den person som erhåller dessa pengar utan sprids till allt fler händer och så har den ursprungliga faktorinkomsten flerfaldigas.

Figur 3.8. Procentuell ökning i fasta priser (volym) av inhemsk efterfrågan per capita 1970–97 i Sverige och OECD 18

Källa: OECD. Beräkning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Industriförbundets chefsekonom om efterfrågan

I helsidesannonser om Sveriges tillväxt skrev Industriförbundet 1998 att ”vi alla tillsammans har levt över våra tillgångar” de gångna decennierna. Efterfrågan på den svenska industrins hemmamarknad har ökat minst i västvärlden sedan 1970. Samtidigt hävdar Industriförbundet alltså att efterfrågan i Sverige har ökat *för mycket* under denna period.

Ovanstående diagram visar hur mycket den inhemska efterfrågan har vuxit i volym mellan 1970 och 1997 i Sverige och 18 jämförbara OECD-länder. Genomsnittsökningen för dessa länder är 67 procent, Sveriges ökning är 22 procent, västvärldens lägsta. I våra konkurrentländer har den inhemska efterfrågan alltså ökat *tre gånger så mycket* som i Sverige, landet där, om man får tro Industriförbundet, efterfrågan har ökat *för mycket* under perioden.

Hur resonerar då Industriförbundets chefsekonom? Anne Wibble är trots allt en av våra ledande ekonomer, och hennes ord måste därför tas på största allvar.

Jag vill därför återge en del av det samtal som vi hade vid intervjun.

Det visar sig att Anne Wibbles sätt att resonera är ganska typiskt för svenska ekonomer; hon betonar kostnadskrisen vid mitten av 70-talet och överhettningen under andra halvan av 80-talet men man bortser ifrån – eller har inte observerat – den hårda åtstramningen av den inhemska efterfrågan mellan 1976 och 1985. Hon hänvisar till låg produktion, låga investeringsökningar och låg produktivitet och ser inte att åtstramningen av efterfrågan är en orsak till detta.

Inställningen är: Först ska produktionen och produktiviteten öka, sedan kan konsumtionen och efterfrågan tillåtas öka. Den gamla merkantila devisen *Först ska vi producera, sedan kan vi konsumera* är med andra ord ledstjärna i dessa ekonomernas resonemang.

Här följer ett kort utdrag av samtalet mellan undertecknad och Anne Wibble.

Anne Wibble: – Vi har ju haft underskott i bytesbalansen under större delen av den här svåra perioden efter 1970. Det är något udda år på 90-talet som vi har haft överskott. Dessförinnan har vi hela tiden haft ett sparandeunderskott. Vi har sparat för lite.

Torsten Sverenius: Det beror på vad man menar med "sparat för lite". Efter 1982 har det ju varit ett överskott i handelsbalansen, medan kapitalavkastningen har varit negativ.

– Nej, men det är inte så alldeles enkelt att hålla isär de där heller. Det är ju klart att det samverkar, hela det ekonomiska systemet.

Jo, men jag menar bara att om man pratar om att "vi har levt över våra tillgångar" och drar in bytesbalansen, som vissa har gjort, då tycker jag det är viktigt att utreda vilka det i så fall är som "har levt över sina tillgångar", vilka det i så fall är som har sett till att vi har ett bytesbalansunderskott.

– Jag måste erkänna att jag tycker att det är extremt fruktlöst faktiskt, att hålla på att älta vem som har levt över sina tillgångar. Hushållsekonomi är inte samma sak som samhällsekonomi. Det är klart att förfärligt många hushåll har använt gällande regelsystem för att köpa en liten bostadsrätt och sälja den och tjäna pengar på det, eller motsvarande på småhus och sådär. Man upplever inte att det är att leva över sina tillgångar. Utan det var smart att göra det med de regelsystem och skatter och den prisökningstakt som var på den tiden. Nu kan man ju säga att det där var samhällsekonomiskt oklokt, men man kan ju egentligen inte skylla på Pettersson och Svensson som gjorde så, utan man får väl i så fall säga att de som såg till att regelsystemen skapade sådana incitament, att det är de som har störst ansvar.

Ja, men varför jag har kritiserat när någon har sagt att "vi har levt över våra tillgångar" det är för att jag i mina diagram som jag gör utifrån OECD:s siffror ser så tydligt att vi redan från 1976 halkar efter omvärlden så kraftigt i konsumtion – total konsumtion och privat konsumtion – och att vi aldrig under hela perioden ens kom i närheten av OECD:s genomsnittliga ökningstakt. Vi hade två år – 1986

och 1987 – men sedan under hela övriga perioden så har vi tappat mark, och det är ur den aspekten jag ser det här med ”leva över våra tillgångar”, vad innebär det då om vi som en sådan stark industrination inte ens ökar vår konsumtion hälften så mycket som omvärlden. Vi har höga skatter som urholkar köpkraften, och sedan får medborgarna ändå höra att ”ni lever över våra tillgångar, vi får problem som nation om det konsumeras för mycket”. I medierna var det ständiga reportage om ”köpfesten”, och efter 1987 så var det ingen ”köpfest”, det var en byggboom, men konsumtionen fortsatte att tappa gentemot omvärlden.

– Det beror ju alldeles på hur folk använder sina pengar också. Om du säger att det var en byggboom så är det ju också så att folk köpte en massa hus och grejs, och det bokförs ju inte som privat konsumtion.

Nej, som investeringar.

– Ja, men det är klart att många förköpte sig. Det blir alltid konstigt om man bara tittar på en komponent.

Det är riktigt, men om man tittar på hela den inhemska efterfrågan så är det ju samma sak. Även om man slår ihop konsumtionen med investeringarna så är det ändå så att det har blivit ett gap som bara har ökat hela tiden mellan oss och omvärlden. Och det blir konstigt, tycker jag, när nästan ingen ekonom i Sverige tar upp detta. Det diskuteras inte.

– Jo jo, så kan man säga, men om det vid varje tidpunkt finns liksom 100, och sedan så är det ett antal komponenter som summerar till 108, så är det klart att det är inte alldeles enkelt att säga att det beror på att bara den ena komponenten var 8 för stor, utan det var ju summan som var för stor, och det är förmodligen så att varje enskild komponent har en del i detta.

Vad menar du mer specifikt med det?

– Jag menar att man måste se på alla de här sambanden. Men jag upplever inte riktigt att det är en kontroversiell fråga. Det finns väl

ingen som har förnekat att byggboomen i slutet på 80-talet till exempel hade en väldigt stor del i den överhettning som var då?

Nej, det förnekar ingen.

– Nej, precis, det ser man. Men, det är klart, byggboomen hängde ihop också med att man upplevde att det fanns en väldigt hög efterfrågan och köpvilja hos hushållen, att ha bättre bostäder, det är ju en sorts konsumtion. Du kan ju inte isolera det från hushållens konsumtion av i det här fallet bostäder.

Nej, det har du rätt i, att man måste plocka in hela biten. Och det fanns en spekulation i byggande också, som många hushåll inte över huvud taget har varit inblandade i.

– Javisst, det är alldeles riktig.

Men huvudorsaken från BNP-sidan till att vi har halkat efter omvärlden är att konsumtionen har halkat efter. Exporten sedan 1976 har ju gått aningen bättre än i omvärlden, men den inhemska efterfrågan – investeringar och konsumtion – har gått betydligt sämre än nästan alla andra länder. När jag tog upp det med Åsbrink ser han inte det som ett problem, och tycker inte att gapet gentemot andra länder är särskilt stort, och att det är relativt lätt att ta in.

– Men jag förstår inte vad du menar. Om du menar att analysen ska leda fram till att den inhemska efterfrågan har varit för liten, och att man därmed skulle ha stimulerat ekonomin på något sätt, då tror jag att det är alldeles fel. Jag kan inte se att vi har haft något generellt efterfrågeproblem på det viset. Tvärtom, i slutet på 80-talet hade vi ju överhettning, vi hade för mycket efterfrågan i relation till produktionsmöjligheterna, utan vårt problem har varit att vi har haft för låg underliggande produktionskapacitet, och det har omöjliggjort...

För lite investeringar då?

– Ja, just det, och för lite rationaliseringar och produktivitetsökningar, de är ju ofta kopplade till investeringar. Och om den un-

derliggande produktionsökningsförmågan eller utvecklingskraften är för dålig så kan man inte släppa fram för mycket efterfrågan, för då får man ju ännu större gap mellan det som är möjligt och det som så att säga är verkligt. Vi har ju haft sådana gap ändå. I relation till utbudsmöjligheterna så har efterfrågan varit för stor.

Trots att den har halkat efter omvärlden så kraftigt?

– Ja, och det beror ju på att utbudsmöjligheterna har halkat efter ännu mer!

Vilka utbudsmöjligheter?

– Våra kapacitetsökningsmöjligheter. Alltså; efterfrågan har ju inte varit någon begränsande faktor, det har jag aldrig hört talas om att någon skulle ha hävdad.

Nej, och det är det som jag tror är en felsyn.

– Det tycker jag verkar helt snurrigt! Det får du gärna utveckla, men det hinner vi inte göra nu. Men det förefaller mig helt osannolikt, att man genom en efterfrågeökning, som skapar ännu större överhettning, skulle kunna få någonting annat än väldigt mycket fler problem. Problemen ligger liksom i utbudsmöjligheterna, och det har varit en serie omständigheter, men det har inte varit tillräckligt lönsamt att investera i mera produktionsverksamhet i Sverige.

Och vilka är orsakerna till det, menar du?

– Ja, det är massor av orsaker till det. Det handlar om skattesystem, det handlar om produktionsmöjligheter, det handlar om regelsystem av många olika slag.

Men industriinvesteringarna jämfört med omvärldens, hur har de utvecklats?

– I många fall har de varit ganska bra. Men de har inte varit tillräckligt bra för att skapa den industriella expansion som hade varit

nödvändig för att möta våra ambitioner i fråga om både offentlig och privat konsumtion.

Exportefterfrågan är ju oerhört viktig, men det är också viktigt hur reallöner utvecklas i Sverige för det driver också på investeringarna, att det från efterfrågesidan finns ett tryck.

– Du får naturligtvis ett kostnadstryck från lönesidan som innebär krav på mera rationalisering. Det kan man ju säga. Om lönekostnaderna ökar kraftigt så skapar det i och för sig ett tryck på att vi inte får använda så många människor i produktionen. Och det var en diskussion som pågick när man hade arbetskraftsbrist som huvudsakligt problem, och det medverkar ju till rationaliseringar också, det gör det förvisso.

Ja, men en ökad efterfrågan innebär ju också att man säljer mer och att det därmed blir en press på att bygga ut produktionsapparaten för att efterfrågan är så hög, det finns ju den sidan också.

– Ja. Men Sverige är en liten del av världen. Om du har en stor efterfrågeökning i Sverige så är det ju inte så att den omedelbart kan mötas av en produktionsökning i Sverige, eller hur? Det tar tid att öka produktionen. Det första som händer är att du får mera import och lite sådant. Du får en massa underskott, kort sagt. Och du får en massa inflation, där den ökade efterfrågan driver upp priserna på produktionen. För att få en produktionsökning så måste du ju ha kontinuerliga så att säga framgångsmöjligheter eller att det är lönsamt och bra att bygga ut produktionen. Det gör man liksom inte så där från en dag till en annan med hjälp av någon efterfrågeökning.

Men varför är det då så att när det internationella trycket kommer – att det blir en kris utomlands eller att det blir en boom utomlands – så slår det genast igenom på produktionen och kapacitetsutnyttjandet här hemma, varför finns då detta samband, om nu inte efterfrågan har någon betydelse?

– Det finns de som tror att vi ska köpa oss ur krisen, att vi ska konsumera mer så löser vi alla problem, den diskussionen hade

man 1993. Då föreslog socialdemokraterna att vi skulle ha en ofinansierad momssänkning, och då skulle folk bli så glada och då skulle de köpa så mycket mera och så skulle alla våra problem vara lösta, det var ju väldigt otraditionell socialdemokratisk politik, får man ju säga, och det har ju försökts i flera andra länder, och misslyckats. Det hade varit extremt farligt skulle jag vilja säga. Och det var då Allan Larsson huvudsakligen, sedan bytte de talesman till Göran Persson under mitten av 1993. Och sedan lade man ju om politiken, så det får man väl säga till Göran Perssons heder, att från 1994 så drev han inte längre den här linjen. Han insåg väl att det var ganska galet, så det var ju alltid något. Men det finns naturligtvis en längtan hos medborgarna efter enkla lösningar, och det är ju en väldigt snäll lösning, att om bara du och jag går ut och handlar mer så löser vi problemen, det är ju en positiv lösning och mycket roligare än det där att man måste dra ner på sjukpenningen och sådant. Men det är lurendrejeri, och det försvårar så att säga en ordentlig demokratisk diskussion av de tuffa beslut som ju alla, även socialdemokraterna, har genomfört därefter. Men när man först säger till folk att ”det enda som behövs är att ni går ut och handlar mera”, och sedan kommer och sänker a-kassan och sjukförsäkringen därför att man ska lösa problemen då skapar man en betydande förvirring hos medborgarna. Med rätta. Det är inte riktigt snyggt att göra så.

Tyvärre hann inte Anne Wibble fortsätta samtalet efter denna kommentar.

En sak vi inte hann komma till var följande: om man kritiserar åtstramningar, reallönesänkningar och nedskärningar så innebär det inte med automatik att man hävdar att politikerna borde ha stimulerat eller fört en kraftigt expansiv politik. Att exempelvis plädera för ytterligare efterfrågeökning mitt under den spekulationsdrivna överhettningen under andra halvan av 80-talet vore inte särskilt klokt. Snarare hade en räntehöjning varit lämplig i ett tidigare skede under 80-talet.

Det är just nämnda åtstramningar *i fel lägen* som kritiserats, exempelvis de åtstramningar som har gjorts i lägen där den internationella efterfrågan har sviktat. Jag har också kritiserat den strategi

som ekonomerna i efterhand ofta glömmer att nämna, men som man var överens om: att hålla tillbaka medborgarnas konsumtion och föra över resurser till exportindustrin. Den strategin var inte helt igenom välgrundad, och den är också enligt mig en bidragande orsak till eftersläpning och kris.

Det är intressant att notera att Anne Wibble, och många andra ekonomer, menar att man skulle ha fört en mer restriktiv ekonomisk politik på 80-talet, att "eftervården" efter devalveringarna misslyckades på grund av att finanspolitiken blev "för expansiv".

Efter 10 år med fallande reallöner och stillastående konsumtion ville alltså svenska ekonomer och finansministrar trycka ned reallöner och konsumtion *ännu mer*, och tycker så här i efterhand att det är tråkigt att man inte lyckades med det.

Vad som komplicerade situationen var naturligtvis också kreditavregleringen 1985, som plötsligt gav möjlighet att snabbt låna tillbaka den förlorade köpkraften. Men då bör man som ekonom se detta mönster, och inte tala om att den ekonomiska politiken allmänt var för expansiv. De ekonomer som anser detta, de bör i så fall samtidigt dra slutsatsen att växelkursen borde ha släppts fri för att kunna bromsa kreditexpansionen med en höjning av de korta räntorna. I stället menar de att finanspolitiken var för släpphänt. Jag menar att det är en undermålig analys.

Man kan ställa sig frågan varför en minskning i den internationella efterfrågan omedelbart slår mot produktion och investeringar när det gäller vår exportindustri. När de gäller alla de företag som lever på den inhemska marknadens efterfrågan så finns, enligt många ekonomer, inget sådant samband. En nedgång i produktionen ska alltid mötas med utbudsekonomiska åtgärder och struktur-reformer. Varför resonerar man inte likadant när det gäller den *internationella* efterfrågan. Om vi får en kris i Sydostasien då borde vi ju i så fall bara diskutera vilka strukturella skevheter i vår exportindustri som har lett till att vi inte exporterar mer, och inte diskutera hur krisen i Japan eller Brasilien eller något annat land slår mot vår export.

Man kan alltså ifrågasätta hur konsistent en del ekonomers analys är i detta hänseende.

Tillväxten i Sverige och jämförbara länder

Vad hände egentligen med Sveriges tillväxt efter 1970? Frågan som ställdes inledningsvis ska jag kortfattat försöka ge min tolkning av och illustrera med några diagram. Med denna tolkning anser jag mig självfallet inte *fullständigt* förklara, utan snarare *delvis* förklara samt komplettera analyser som gjorts av exempelvis Lindbeck-kommissionen, SNS-rapporter (t.ex. 1999 års rapport *Vägen till välstånd*), Långtidsutredningar (t.ex. 1995 års rapport), och bidra med väsentliga fakta som dessa har missat eller helt enkelt bortsett ifrån.

Nämnda undersökningar har bland annat hänvisat Sveriges eftersläpning till problem som höga skatter (skattekilarnas snedvridande effekter), bristande konkurrens (för stor andel skyddad sektor), höga löneökningar (dåligt fungerande lönebildning) felgrepp i den ekonomiska politiken (finans- och penningpolitik) samt för hög andel offentlig sektor (konsumtion och transfereeringar). Jag anser att dessa förklaringar har sina poänger, men att de trots allt är bristfälliga.

Läsning av dessa rapporter anbefalles, men jag lägger här tonvikten vid det som nämnts tidigare i denna skrift: eftersläpningen för den inhemska delen av ekonomin, främst konsumtionen. Den korta genomgång jag gör här betonar efterfrågans roll, även om jag är fullt medveten om att utbudsproblematiken är precis lika viktig som efterfrågan.

Dock är det så att eftersom en majoritet av våra ledande ekonomer sedan slutet av 70-talet så starkt har betonat utbudets roll, och tonat ned efterfrågans roll – ja rentav ansett att ett grundproblem har varit *för hög* inhemsk efterfrågan – så har de därmed missat att eftersläpningen i konsumtion är huvudorsaken till eftersläpningen i produktion.

Inte bara det, genom att uppmana olika regeringar att strama åt den inhemska efterfrågan i lägen då den inte borde ha stramats åt, kan man mycket väl hävda att dessa ekonomer rentav har *orsakat* en stor del av Sveriges eftersläpning.

För att kunna analysera varför Sverige har haft en lägre tillväxt än jämförbara länder bör man självfallet känna till vad tillväxt är.

Tillväxt är detsamma som ökningen av landets samlade produktion, även kallad bruttonationalprodukten, BNP.

BNP kan mätas som summan av alla förädlingsvärden, men det kan också mätas, som i försörjningsbalansen, från användarsidan. Genom att mäta från användarsidan får man ett mått på vad produktionen har använts till, eller vad som har *orsakat* att produktionen kom till stånd.

Låt oss använda 1997 års siffror, enligt SCB och OECD:s National Accounts, som är en sammanställning av 29 industriländers nationalräkenskaper, i vilken man har använt samma definitioner, FN:s system för nationalräkenskaper, SNA. Att man använder samma definitioner är självklart om man ska kunna jämföra de olika ländernas nivåer och utveckling.

Alltså, Sveriges BNP från användarsidan 1997. Andel av BNP inom parentes.

Sveriges BNP 1997, miljoner kronor

Offentlig konsumtion	449 298	(25,8)
Privat konsumtion	922 922	(53,1)
Bruttoinvesteringar	237 895	(13,7)
Lagerinvesteringar	6 825	(0,4)
Export	761 405	(43,8)
Import	- 639 486	(-36,8)
BNP	= 1 738 859	(100,0)

Källa: SCB och OECD.

BNP är alltså summan av all konsumtion, alla investeringar och allt som exporteras *minus* allt som har importerats under året. Varför man drar bort importen är självklart för att vår BNP är ett mått på alla varor och tjänster som har producerats inom *Sverige* under ett år.

Det är alltså genom att konsumera, investera och exportera som vår produktion växer. Det finns ingen annan väg att få BNP att

växa. Alla förbättringar när det gäller exempelvis skattesystem, arbetsrättslig lagstiftning, arbetstider, produktivitet eller utbildning kommer att synas genom att vi konsumerar, investerar och exporterar mer. Självfallet måste vi *arbeta* och *producera* det som ska konsumeras, investeras och exporteras, men det finns ingen väg till ökad produktion och ökad tillväxt som inte går via antingen ökande konsumtion, ökande investeringar eller ökande export. Helst ska alla dessa delar växa parallellt. Då får vi en kraftig tillväxt.

Detta om vi ser på BNP från efterfrågesidan. Sedan finns det som sagt en *utbudssida* också. Kostnaderna för ett företag får exempelvis inte vara för höga i förhållande till liknande företag i andra länder, så att företaget inte kan konkurrera på någorlunda lika villkor, då finns risken att en ökad konsumtion i Sverige främst leder till ökad import, inte till ökad produktion *i Sverige*. Vår produktionsapparat får inte heller vara föråldrad och underdimensionerad så att vi inte kan möta en ökad konsumtion.

Att bara öka exempelvis konsumtionen och tro att det ensamt ska få en ekonomi att blomstra är tyvärr fåfängt. Om till exempel ett u-land finge låna stora summor och sätta igång en så kallad köpfest – vilket man förvisso hade unnat dem – så hade denna konsumtionsboom tyvärr riskerat att bli kortvarig, eftersom det inte finns tillräcklig produktionskapacitet, kunskap och infrastruktur att kanalisera denna ökade konsumtion till en ökad produktion och ökade investeringar inom landet.

Sverige befinner sig lyckligtvis inte i en sådan situation. Vi har en av världens modernaste produktionsapparater, vi har en välutbildad befolkning med hög produktivitet och vi har en utbyggd infrastruktur, rentav världsledande. I Sverige leder därför alltid en ökad konsumtion till en ökad produktion inom landet. Det finns de ekonomer som under det förflutna kvartsseklet – samma period som Sverige har släpat efter – upprepade gånger har varnat för att en ökad konsumtion bara kommer att rinna ut i form av ökad import, eftersom *importläckaget* är så stort.

För det första: Utan importläckage avstannar hela världshandeln. Skulle all inhemsk konsumtionsökning kunna täckas av den egna industrin och de egna tjänsteproducerande företagen så be-

hövs ju inget internationellt handelsutbyte. De som i olika länder oroas över importläckage oroas alltså över frihandel och export.

För det andra: Man har framställt Sverige som vore det extremt importbenäget. Så är inte fallet, detta är en av många moderna myter.

Ekonomen Per-Gunnar Berglund, som för närvarande arbetar med sin doktorsavhandling i USA (eftersom han finner den nationalekonomiska debatten vid svenska universitet underhaltig), har i sin bok *Konsten att avskaffa arbetslösheten* (DemokratiAkademin/Ordfront, 1996) bifogat en beräkning av de olika efterfrågekomponenternas effekt på importvolymen.

Effekter av 1 kronas ökning av respektive efterfrågekomponent.
(1991 års priser)

<u>Orsaksfaktor</u>	<u>Effekt på importvolymen</u>
Privat inhemsk efterfrågan (kons. + invest.)	0,336 öre
Offentlig inhemsk efterfrågan (kons. + invest.)	0,154 öre
Export	0,513 öre

Källa: Per Gunnar Berglund, 1996.

Dessa siffror är inte helt exakta, en viss felmarginal måste läggas till, enligt Berglund. Siffrorna överensstämmer annars väl med de beräkningar som Sven Grassman gjorde på 80-talet.

Man bör också tillägga att dessa siffror ändrar sig från år till år, och en viss förskjutning sker hela tiden. Men detta ger alltså en *ungefärlig* bild av vad som händer vid en efterfrågeökning här hemma. En mindre del "läcker" ut i form av import (vilket ger exportföretag i andra länder en chans att få producera), men den största delen gynnar alltså direkt svenska producenter av varor och tjänster.

Man kan också notera, vilket Grassman väckte viss sensation med redan i slutet av 70-talet, att *exporten är betydligt mer importkrävande än den inhemska efterfrågan*. För att exemplifiera kan man

nämna biltillverkning, där många av komponenterna importeras och sätts in i de ”svenska” bilar som sedan exporteras.

Detta är inget att gråta över, för såvitt man inte begråter världshandeln, men förhållandet mellan exporten och den inhemska efterfrågan kan vara intressant att notera eftersom medborgarna i två decennier har fått höra att om deras konsumtion ökar mer då leder det bara till att de köper mer utländska stereoapparater och bilar, och då försämras bytesbalansen.

Ett exempel på exportens importberoende är att importen på 90-talet har stigit kraftigt utan att den inhemska efterfrågan gjort det (1990–1997). Förklaringen ligger i att exporten vuxit mycket kraftigt, vilket alltså medfört ett betydande så kallat importläckage.

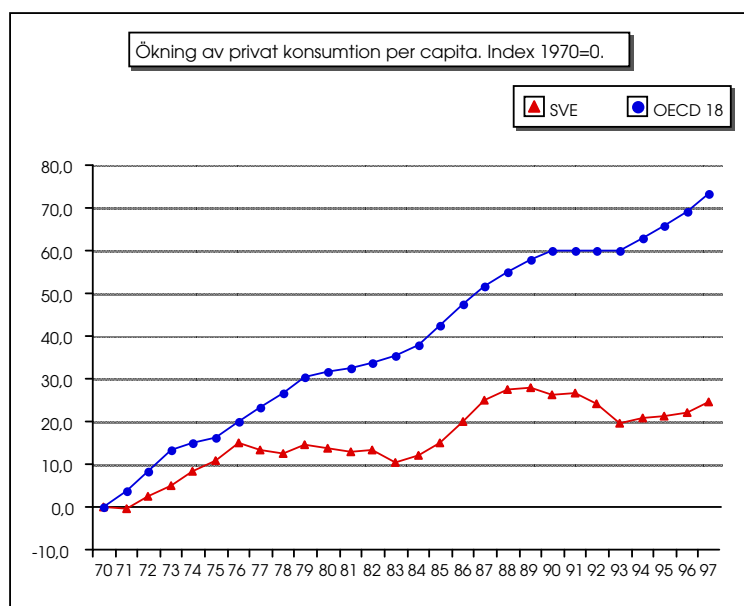
När vi nu har konstaterat detta då kan vi gå vidare och konstatera att den svenska konsumtionen har ökat mindre än i något annat land i västvärlden de senaste decennierna. Bara Nya Zeeland kan så att säga konkurrera på den punkten.

Som jag nämnt i tidigare kapitel så var den ekonomiska politiken från 1976 till 1985 inriktad på att hålla tillbaka den inhemska ekonomin och stimulera den konkurrensutsatta sektorn.

Genom att titta på diagram över konsumtionen, investeringarna, exporten och importen så får vi fram vilken del som har bidragit mest respektive minst till eftersläpningen gentemot andra länder. Låt oss börja med att visa volymindex över den procentuella ökningen per capita, alltså icke justerad för de olika ländernas utgångsläge.

De länder jag här jämför med är länder som redan 1970 var rika: USA, Kanada, Danmark, Norge, Finland, Island, Tyskland, Österrike, Schweiz, Luxemburg, Belgien, Holland, Frankrike, Storbritannien, Italien, Australien, Nya Zeeland och Japan. När det gäller utgångsläget så befann de sig i genomsnitt 1970 på en något lägre nivå än Sverige, dock när det gäller privat konsumtion så var de enligt OECD på nästan exakt samma nivå som vi (mer om det nedan). Det kan vara bra att veta när man tittar på nedanstående diagram över den privata konsumtionens procentuella ökning i fasta priser (volym) i Sverige och de 18 ovanstående länderna.

Figur 3.9. Procentuell ökning av privat konsumtion per capita 1970–97 i Sverige och OECD 18. Volymindex. Index 1970=0

Källa: OECD. Beräkning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Vi kan då se hur vi tappade mark redan mellan 1970 och 1971, men att den verkliga skillnaden mellan oss och dessa 18 jämförbara länder inträdde först 1976, när våra reallöner efter devalveringarna och momshöjningarna började släpa efter. Det är en våldsam eftersläpning av den privata konsumtionen. Räknat från 1976 är Sveriges ökning den lägsta i hela västvärlden. Räknat från 1970 har Nya Zeeland en något lägre ökning. Detta diagram illustrerar inte precis att svenskarna har "levt över sina tillgångar" jämfört med andra länder. Snarare berättar det motsatsen; att vi kraftigt släpade efter när det gäller den privata konsumtionen – 50 procent av BNP – och att detta är den viktigaste orsaken till att vi släpade efter när det gäller tillväxten.

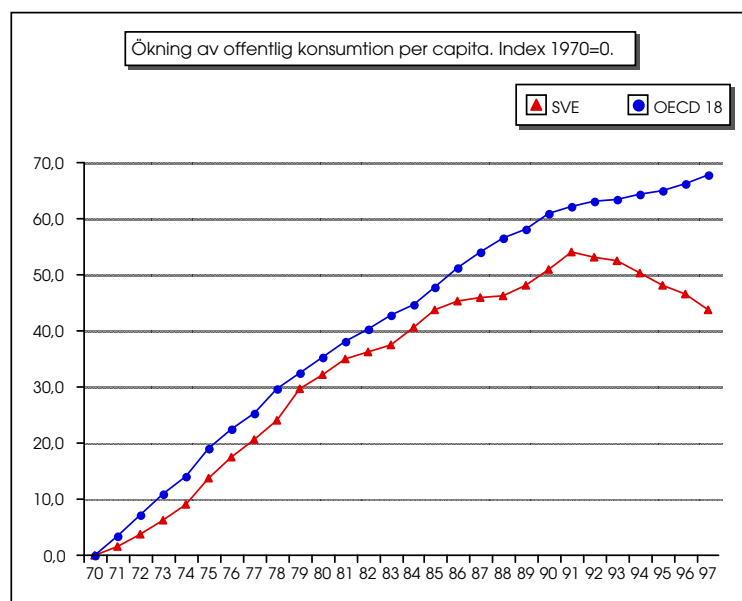
Mellan 1976 och 1983 öppnades ett jättelikt gap mellan Sverige och omvärlden, ett gap som sedan delvis doldes under den kraftiga

kreditexpansionen efter 1985. När effekterna av denna expansion försvunnit var den privata konsumtionen 1993 tillbaka på den nivå den haft 1986.

Låt oss också titta på hur offentlig konsumtion per capita har utvecklats. När man ser den kurvan bör man komma ihåg att Sveriges utgångsläge 1970 var klart högre än de flesta andra länders.

Figur 3.10. Procentuell ökning av offentlig konsumtion per capita 1970–97 i Sverige och OECD 18. Volymindex. Index 1970=0

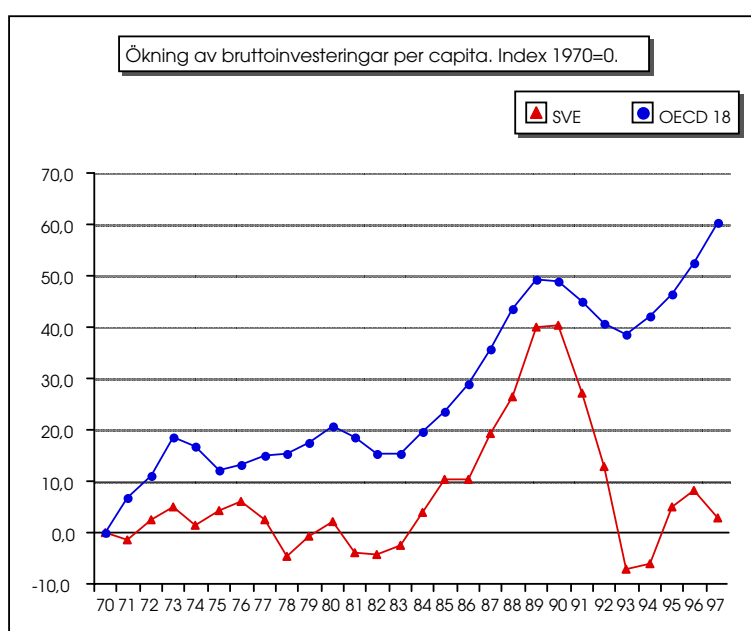
Källa: OECD. Beräkning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Som vi kan se är inte eftersläpningen lika markant när det gäller offentlig konsumtion som när det gäller privat. Det är först efter 1985 som vi verkligen börjar halka efter i ökningstakt när det gäller pengar till skola, vård, omsorg med mera. Men att hävda att Sveriges offentliga konsumtion skulle ha ökat mer än i andra länder

stämmer alltså inte. Vi hinner alltså aldrig ikapp omvärldens ökning någon gång under perioden.

Sedan bör man egentligen göra en uppdelning i vad som är en effekt av sysselsättning, vad som är en effekt av löneökningar och vad som är en effekt av förbrukning av varor och material, allt detta påverkar den offentliga konsumtionens storlek. Utan att ha gjort en sådan uppdelning för hela perioden så kan jag ändå konstatera att under en del av perioden så har den offentliga sysselsättningen hållits uppe i Sverige, medan däremot reallönerna i den offentliga sektorn (liksom i den privata) har halkat efter jämförbara länders. Sammantaget har dock den offentliga konsumtionen som sagt ökat mindre än i omvärlden sedan 1970.

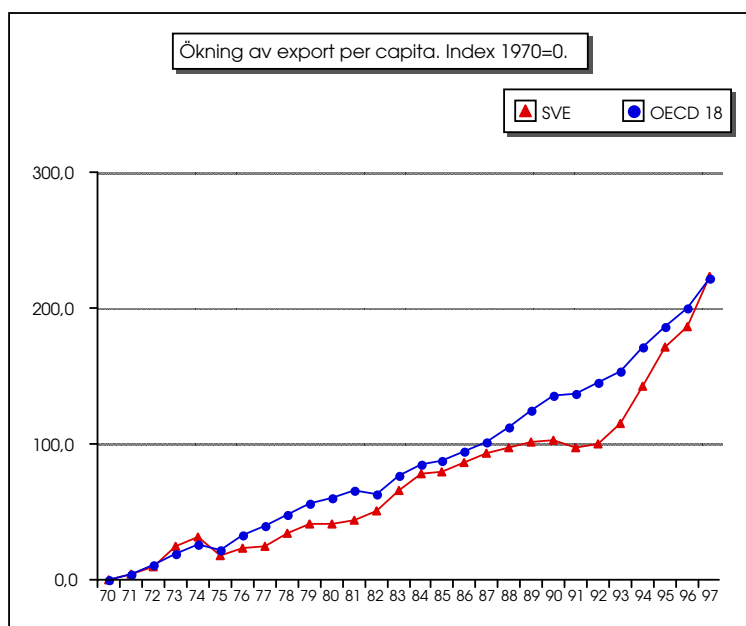
Figur 3.11. Procentuell ökning av bruttoinvesteringar per capita 1970–97 i Sverige och OECD 18. Volymindex. Index 1970=0

Källa: OECD. Beräkning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Så gäller det bruttoinvesteringar, det vill säga statliga och privata återinvesteringar och nyinvesteringar. Diagrammet visar att det var endast mellan 1984 till 1990 som våra investeringar ökade kraftigt, därefter föll de brant, för att 1997 bara vara ett par procent högre än de var 1970. När det gäller investeringar så har Sverige halkat efter kraftigt, men eftersom investeringar utgör en mindre del av BNP, påverkar investeringarna *ur den aspekten* BNP mindre än konsumtionen. Däremot är investeringar synnerligen viktiga på så sätt att de ökar vår produktionskapacitet, vilket gör att en efterfrågeökning är möjlig utan att vi får överhettning.

Figur 3.12. Procentuell ökning av export per capita 1970–97 i Sverige och OECD 18. Volymindex. Index 1970=0

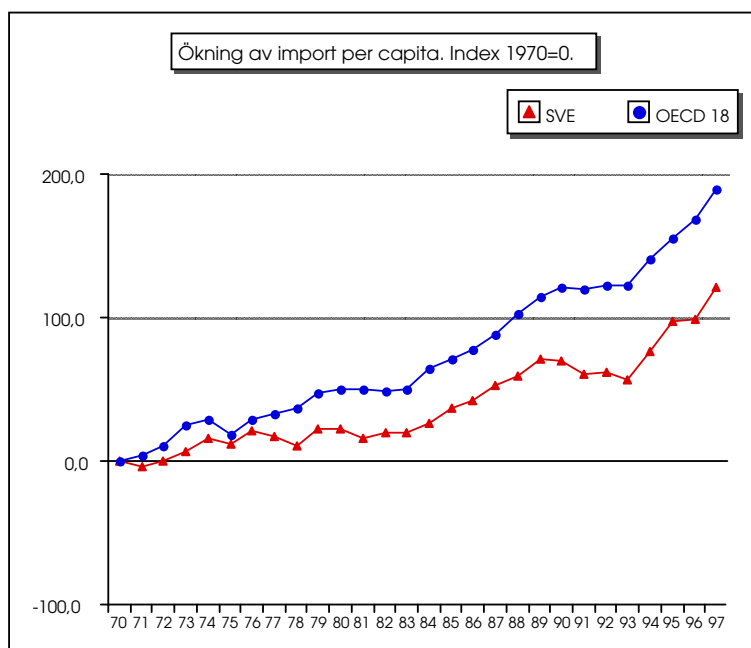

Källa: OECD. Beräkning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Vår exportvolym har mellan 1970 och 1997 ökat ungefär lika mycket som OECD 18:s genomsnitt mätt i volym, men med en

löpande terms of trade-försämring. Man kan notera att efter kostnads-krisen i mitten av 70-talet ökade vår export mindre än omvärldens, och att vi återtog en del av detta efter de stora devalveringarna 1981 och 1982. Mot slutet av 80-talet, när vår konkurrenskraft inflaterades bort, tappade vi åter kraftigt mot omvärlden. Efter frisläppandet av kronkursen 1992 har vi hämtat tillbaka hela det försprång som omvärlden fick. Startar man sitt index från 1976 istället för 1970 så har Sveriges export ökat mer än i omvärlden.

Figur 3.13. Procentuell ökning av import per capita 1970–97 i Sverige och OECD 18. Volymindex. Index 1970=0

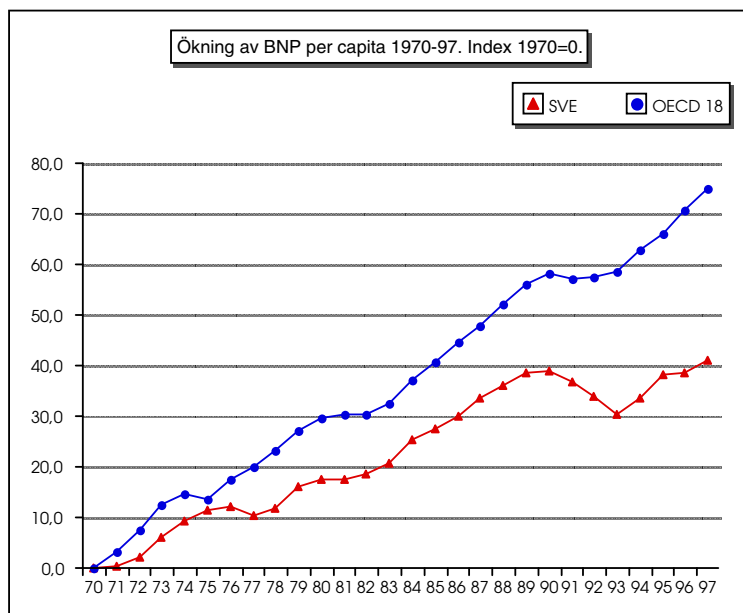

Källa: OECD. Beräkning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Diagrammet visar att importen släpade efter märkbart från 1976 och framåt, främst eftersom konsumtionen och hela den inhemska efterfrågan släpade efter. Notera också den branta stigningen uppåt

efter 1993, som inte har någon motsvarighet i ökning av konsumtionen, utan som följer exportens kraftiga uppgång. Observera dock att importen har omvänt förtecken än övriga BNP-komponenter. Om vår import släpar efter så gynnar det i motsvarande mån vår BNP och tillväxt eftersom importen räknas från konsumtion, investeringar och export.

Figur 3.14. Procentuell ökning av BNP per capita 1970–97 i Sverige och OECD 18. Volymindex. Index 1970=0

Källa: OECD. Beräkning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Om man slår ihop den årliga utvecklingen för konsumtion, export och investeringar, samt subtraherar importen, då får man fram Bruttonationalproduktens (BNP) ökning.

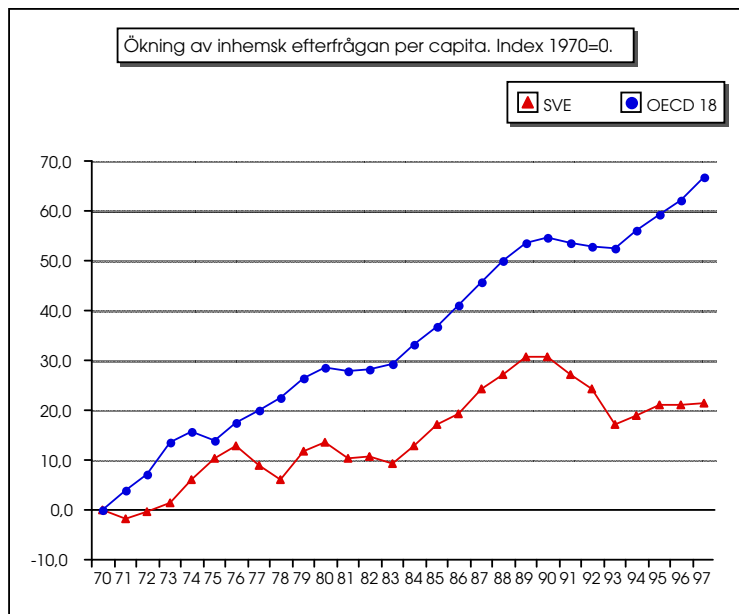
Notera att det uppstår ett gap mellan Sverige och OECD-länderna från 1976, och att det gapet sedan vidgas fram till 1983. År 1984 (ett starkt investeringsår för Sverige) tar vi tillbaka en del,

varpå vi kontinuerligt tappar mark fram till 1990, då Sveriges BNP faller kraftigt samtidigt som OECD-ländernas dito ökar något. Från 1993 ökar vi parallellt med omvärlden, fram till saneringsåret 1995, då vi faller relativt omvärlden igen.

Vi kan också göra liknande index över den inhemska efterfrågan (total konsumtion plus totala investeringar) och sedan till det lägga ett index över nettoexporten.

Ökningen av den inhemska efterfrågan plus ökningen av nettoexporten ger tillväxten.

Figur 3.15. Procentuell ökning av inhemska efterfrågan per capita 1970–97 i Sverige och OECD 18. Volymindex. Index 1970=0

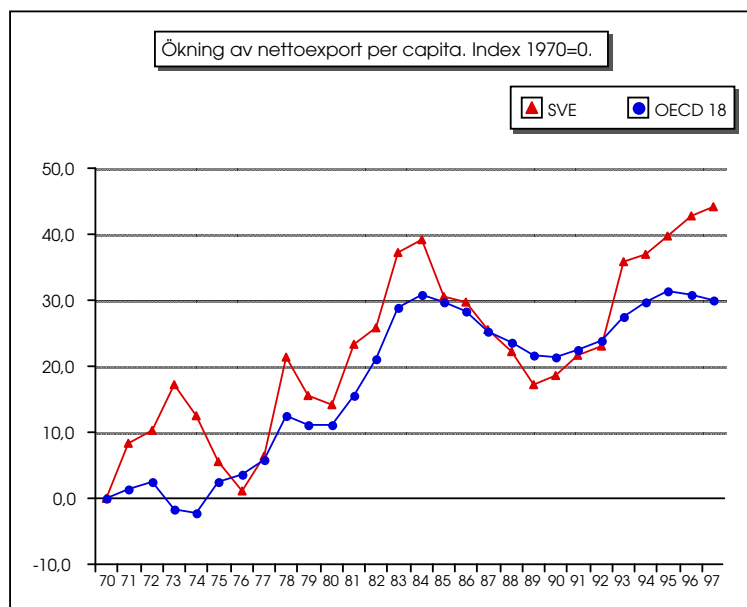
Källa: OECD. Beräkning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Här syns ökningen av hela den inhemska efterfrågan, det vill säga konsumtion och investeringar. Vi ser då att Sverige mellan 1976 och 1983 halkade efter omvärlden, och att gapet var konstant under större delen av 80-talet, fram till lågkonjunkturen i början av

90-talet då omvärldens efterfrågan föll något medan Sveriges efterfrågan föll drastiskt.

När våra ekonomer säger att ”den inhemska efterfrågan har ökat för mycket”, då är det alltså denna kurva de pratar om. Sanningen är emellertid att Sverige har haft den lägsta ökningen av den inhemska efterfrågan i hela västvärlden sedan 1970, till och med lägre än Nya Zeeland och Schweiz. Att vi har fått en aningen högre tillväxt än dessa länder beror på att vår nettoexport har ökat mer.

Figur 3.16. Procentuell ökning av nettoexport per capita 1970–97 i Sverige och OECD 18. Volymindex. Index 1970=0

Nettoexporten här beräknad som den procentuella förändringen av kvoten mellan export och import i 1990 års priser.

Källa: OECD. Beräkning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Nettoexporten är här beräknad som den procentuella förändringen av kvoten mellan export och import. Man kan då konstatera att en brant stigning av nettoexporten (export minus import) har skett vid fyra tillfällen sedan 1970; vid ”de förlorade åren” 1971–73 samt

efter devalveringarna 1976–77, 1981–82 samt den kraftiga depreciering av kronan som kom efter frisläppandet av växelkursen i november 1992. Gemensamt för dessa kraftiga ökningsår av nettoexporten är också att vår BNP har halkat efter omvärlden, eftersom konsumtion och investeringar samtidigt har fallit relativt omvärlden. Observera dock att nettoexporten här är mätt i fasta priser och inte i löpande, för att kunna jämföras med övriga BNP, som är beräknad i fasta priser.

Egentligen är det mer korrekt att mäta nettoexporten i löpande priser, eftersom man då får med förändringen av våra terms of trade (exportpris/importpris). Här ovan syns alltså volymförändringen, inte den försämring av prisförhållandet som Sverige har erfarit efter devalveringarna.

För att summera: ökningen av konsumtion och investeringar plus ökningen av exporten (minus import) ger storleken på BNP-ökningen i andra länder såväl som i Sverige.

Vi är tränade sedan många år att tänka tvärtom; att storleken på BNP är given, och att konsumtionen, investeringarna och exporten har att rätta sig efter den. Jag hävdar att BNP *inte* är given, utan bara är summan av hur konsumtion, investeringar och export, minus respektive dels importläckage, har utvecklats.

Självfallet finns det ett antal olika saker som sätter en gräns för hur mycket man kan öka konsumtion och investeringar under ett år, som tillgång på (utbildad) arbetskraft, råvaror, finansiellt kapital och så vidare. Ytterligare fenomen som kan sätta en gräns är hur inflation, statsfinanser och bytesbalans utvecklas med olika slags politik, hur skattesystem och välfärdssystem påverkar incitamentsstruktur och efterfrågan. Detta måste man givetvis ha i åtanke.

En större konsumtion hade exempelvis lett till en högre import under de gångna åren. Kostnaden för denna högre import hade dock varit mycket ringa jämfört med den våldsamma ökning av medborgares och företags inkomster en högre efterfrågan hade genererat.

När man resonerar så att BNP bara är summan av konsumtion, export och investeringar då blir många lätt en smula konfunderade, eftersom man i många år har vant sig vid att tänka på det omvända sättet, att ökningen av helheten (BNP) ger ökningen av delarna.

Detta är särskilt anmärkningsvärt som alla våra prognosmakare i sina bedömningar tittar på hur just BNP:s delar ser ut att utvecklas framöver, och därefter räknar samman vilken ökning av bruttonationalprodukten detta ger.

Att man skulle kunna *börja* (observera kursiveringen) en analys av tillväxten med att undersöka inte bara hur helheten BNP har utvecklats relativt omvärlden utan också undersöka hur *delarna* har utvecklats, det tycks många ha missat alternativt negligerat.

Gör man emellertid det då får man en första vägledning om vad som har hänt. Har exporten gått sämre än omvärlden? Har konsumtionen hållit takten med andra länder? Har investeringarna ökat mer eller mindre än i våra konkurrentländer?

Därefter måste man självfallet gå vidare och fråga sig *varför* de olika delarna har utvecklats som de gjort. I knappast någon av våra stora utredningar om vår ekonomi har man gått till väga på det sättet. I stället levererar man ett antal hypoteser om varför Sverige har halkat efter – och av dessa hypoteser är förvisso en och annan välgrundad – och sedan försöker man leda dessa hypoteser i bevis med olika former av resonemang och fakta.

Man bemödar sig dock inte om att exempelvis jämföra hur vår totala konsumtion – 80 procent av BNP – har utvecklats jämfört med andra länder. Många av våra ekonomer har varit så upptagna av att leda sina egna hypoteser i bevis att de helt enkelt missat att denna den största delen i BNP-kakan har ökat minst i västvärlden. Det man inte söker kan man heller inte finna.

Jag har hittills inte stött på någon utredning som på empirisk väg lyckats belägga att till exempel välfärden, lönebildningen eller den offentliga sektorn har orsakat Sveriges ras i den så kallade välfärdsligan. Därför blir en del av nämnda hypoteser hängande i luften, och därför tenderar också argumentationen mot välfärd och social trygghet att bli en smula lättviktig. Kan man inte visa att eftersläpningen härrör från någon av nämnda saker då blir det mer *åsikter* än fakta att hävda att så är fallet.

Det är i många sammanhang populärt att publicera listor över Sveriges utgångsläge när det gäller BNP 1970 och vår relativa nivå i dag. Då använder man sig normalt av en köpkraftsjustering för att få fram inte bara den procentuella ökningen utan också den reella.

Man tar då hänsyn till utgångsläget mellan de olika länderna. Ett land med mycket lägre produktion per person än Sverige, t.ex. Turkiet, kan ju under några år öka sin BNP mer än vi, räknat i procent, och ändå inte närma sig oss, eftersom vi har ett så mycket högre utgångsläge. Detta har till exempel sociologiprofessorn Walter Korpi påpekat i polemik mot de som hävdar att Sverige började halka efter redan på 70-talet. Resonemanget äger i och för sig stor giltighet, men det gäller som sagt främst om vi jämför oss med betydligt fattigare länder, inte länder som låg ungefär i nivå med Sverige 1970.

Vad Korpi och andra som resonerar i samma banor tycks ha missat i sin analys är att man måste ta hänsyn till *prisnivån* i respektive land. Det räcker alltså inte att via växelkursen räkna om de olika ländernas BNP per capita. BNP består till ungefär 80 procent av konsumtion. Ett nominellt värde på hur mycket vi producerar och konsumerar i Sverige är bara intressant om vi får veta hur mycket produkter vi kan konsumera för denna summa. Vi måste göra en jämförelse vad gäller skillnader i prisnivå mellan de olika länderna för att veta hur mycket vi får för den summa vi konsumerar. Allt annat blir som sagt en nominell, inte reell, siffra av den typ man ser i uppslagsverk över olika länders BNP per capita. Sådana siffror säger inget om prisnivån i respektive land, och säger därför inte mycket om levnadsstandarden heller.

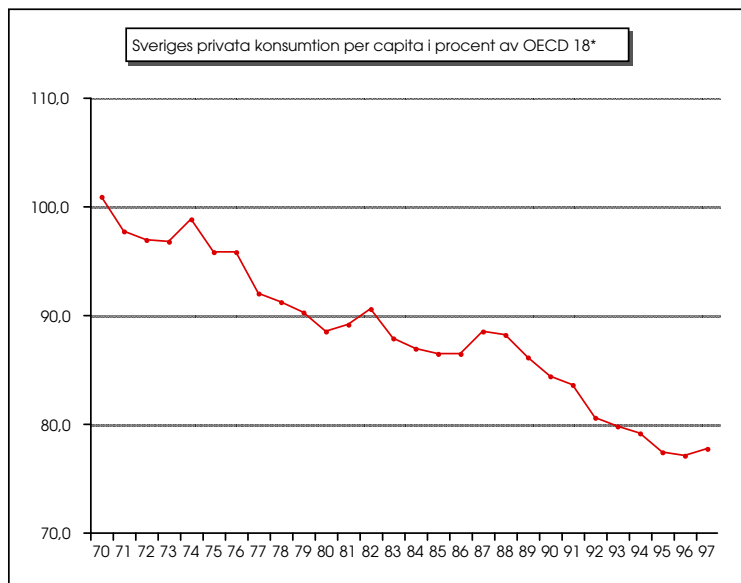
För att komma förbi detta problem gör OECD varje år en köpkraftsjustering av medlemsländernas BNP, konsumtion och investeringar. Man mäter då priset på en korg jämförbara varor och tjänster i de olika länderna, och jämför sedan hur mycket det konsumeras och investeras för i respektive land. Denna jämförelse blir aldrig hundra procentig, eftersom konsumtionen inte är jämförbar rakt över mellan länderna, men ger en någorlunda rimlig bild av nivåerna för konsumtion och produktion i respektive land. Någon mer tillförlitlig jämförelsemetod har i alla händelser inte presenterats ännu.

Det är sådana köpkraftsjusterade siffror som används när man talar om att Sverige har "halkat ned" från fjärde till 18:e plats i OECD.

Man publicerar alltså listor över denna kräftgång för Sverige. Däremot publicerar man nästan aldrig några listor över hur konsumtionen och investeringarna har rasat gentemot OECD, trots att det i huvudsak är detta ras som har lett till raset för BNP.

Ännu bättre än att göra en lista är göra ett diagram över den årliga förändringen mellan Sverige och andra länder. Om man gör sådana, och då utesluter fattiga länder med väldigt lågt utgångsläge – Spanien, Portugal, Grekland, Turkiet, Mexiko – får man ett mått på hur Sverige har utvecklats relativt den rika världens länder.

Figur 3.17. Sveriges privata konsumtion per capita i procent av OECD 18:s genomsnitt 1970–97. Köpkraftsjusterad beräkning

Källa: OECD. Sammanställning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Om man jämför Sverige med 18 länder (se ovan) och beräknar ländernas respektive nivå på konsumtion och BNP då får man en bild av utvecklingen.

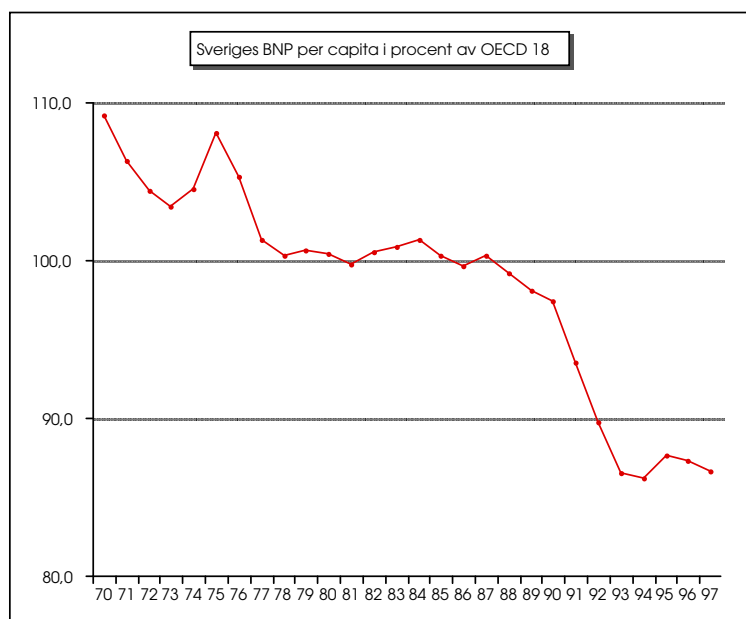
Vi börjar med den privata konsumtionen, som utgör drygt halva BNP i flertalet länder. Den privata konsumtionen är alltså en cen-

tral förklaringsfaktor när det gäller orsaken till raset för Sverige relativt omvärlden, den klart viktigaste enskilda faktorn enligt de beräkningar som undertecknad har gjort.

Sverige hade enligt OECD:s köpkraftsjusterade siffror ungefär samma nivå på vår privata konsumtion som ett genomsnitt av nämnda 18 länder 1970. Vår privata konsumtion var närmare bestämt bara 0,9 procent högre än deras. Därefter har vår konsumtion kontinuerligt ökat mindre. Följden har blivit att vi ett kvartsekel senare har en konsumtion som bara är 77,7 procent av deras! Märk väl att huvuddelen av eftersläpningen skedde *före* 1990.

Om vi gör ett diagram över hela BNP, inte bara privat konsumtion, visar sig följande bild:

Figur 3.18. Sveriges BNP per capita i procent av OECD 18:s genomsnitt 1970–97. Köpkraftsjusterad beräkning

Källa: OECD. Sammanställning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Här är fallet mer dramatiskt efter 1990. En orsak till det branta fallet var att de av spekulationsekonomin och byggboomen upp-

blåsta investeringarna rasade efter 1990. Även för BNP gäller dock att den största delen av eftersläpningen inträffade före 1990. Dessa fakta kan därmed vederlägga hypotesen från sociologiprofessorn Walter Korpi (och de olika debattörer som byggt sin argumentation på denna hypotes) att Sverige inte halkade efter under perioden 1970–1990, utan först därefter.

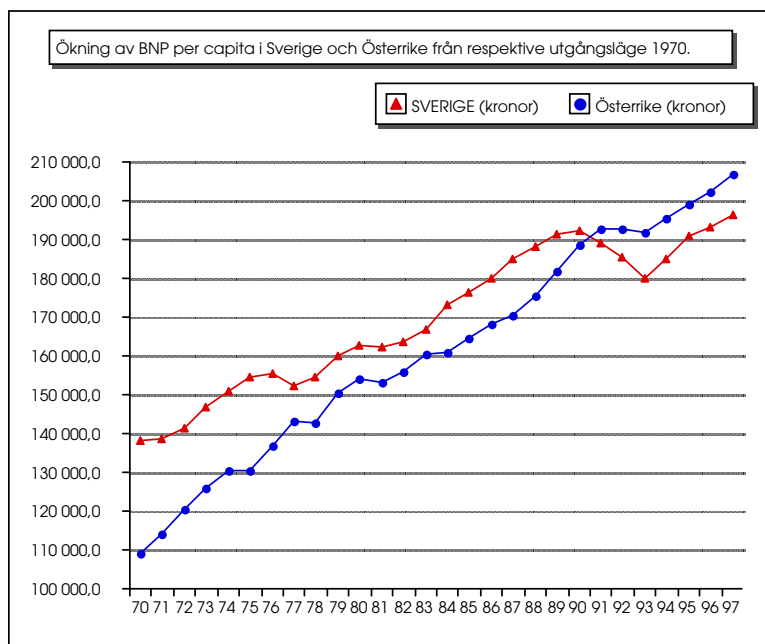
Sverige förlorade gentemot dessa 18 länder 22,5 procentenheter från 1970 till 1997.

Huvuddelen av denna eftersläpning – 11,8 procentenheter – inträffade fram till 1990. Resten – 10,7 procentenheter – tappades de resterande åren fram till 1997.

Vill man visa både utgångsläge och volymökning så kan man utgå från de köpkraftsjusterade siffrorna för 1970 och lägga på respektive lands procentuella ökning. Det ger den mest realistiska bilden. En sådan jämförelse kan vi göra med till exempel Österrike, ett land som har vissa likheter med Sverige.

Jag har här räknat om såväl Sveriges som Österrikes utgångsläge 1970 i svenska kronor, 1997 års priser. Sedan har jag låtit de båda ländernas produktion per person (BNP per capita) öka enligt respektive lands nationalräkenskaper. Det enda man kan ifrågasätta i en sådan här beräkning är om nivån mellan länderna är den rätta 1970. Själva den procentuella ökningen i fasta priser (volym) går inte att ifrågasätta. Låt oss därför anta att OECD:s köpkraftspariteter överensstämmer med den verkliga skillnaden (även om en sådan mätning aldrig kan bli helt exakt). Då får vi följande diagram över de båda ländernas tillväxt, räknat i svenska kronor.

Figur 3.19. Sveriges och Österrikes volymökning av BNP per capita i 1997 års priser (svenska kronor) utifrån 1970 års relativa nivåer enligt OECD:s köpkraftspariteter

Källa: OECD. Beräkning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Som vi kan se ökade Österrikes produktion snabbare än den svenska mellan 1970 och 1980, medan skillnaden under 80-talet, fram till 1989, var relativt konstant. Efter 1990 rasade Sveriges produktion och då gick Österrike förbi Sverige när det gäller BNP per capita.

Tilläggs bör att en sådan här beräkning avviker något från en köpkraftsjusterad beräkning över hela perioden. En del av denna avvikelse har att göra med att köpkraftsjusteringen görs i löpande priser, vilket alltså inkluderar terms of trade-förändringen, till skillnad från en fastprisberäkning. En del av förändringen speglar också en skillnad mellan OECD:s korg av köpkraftsjusterade varor/tjänster och respektive lands prisdeflaterer för BNP:s olika komponenter.

Helt exakt blir alltså inte en köpkraftsjusterad beräkning, men antagligen överensstämmer den någorlunda väl med verkligheten.

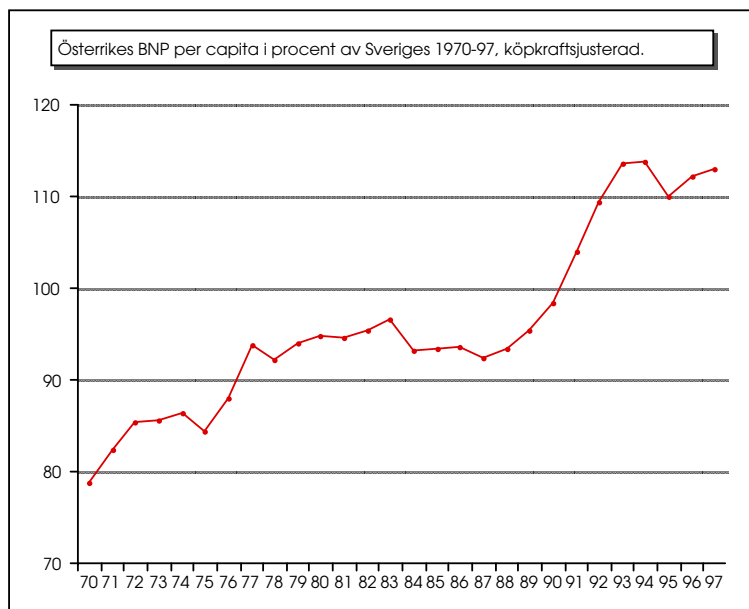
Att utgå från 0 eller 100 år 1970, som i ett index, gör att man ignorerar de olika ländernas relativa utgångsläge. Ett sådant beräkningssätt överdriver Sveriges faktiska eftersläpning.

Att räkna om respektive lands BNP och konsumtion 1970 via växelkurserna utan att ta hänsyn till prisnivåerna i de olika länderna, ger också en skev bild. Ett sådant beräkningssätt underskattar Sveriges faktiska eftersläpning.

Den bästa bilden av vad som har hänt ger alltså antingen diagrammet ovan, där det köpkraftsjusterade utgångsläget läggs ihop med volymökningen, eller också en användning av köpkraftsjusterade siffror såväl för utgångsläget som för utvecklingen.

Den sistnämnda metoden ger ett diagram som nedan, där Österrikes BNP per capita i procent av Sveriges BNP per capita redovisas.

Figur 3.20. Österrikes BNP per capita i procent av Sveriges 1970–97. Köpkraftsjusterad beräkning

Källa: OECD. Sammanställning och diagram: Torsten Sverenius 1999.

Om emellertid huvudorsaken till eftersläpningen i BNP är eftersläpningen i konsumtion gentemot omvärlden, vilka är då orsakerna till att vår konsumtion ökat så lite i Sverige?

Huvudorsaken – enligt de fakta jag hittills fått fram – är att vi har släpat efter andra länder när det gäller ökningen av reallönerna. Från slutet av 70-talet fram 90-talet ökade inte reallönerna alls, mätt i fasta priser före skatt. Under tiden ökade de flesta andra länder sina reallöner år från år, tills ett gap uppstod mellan oss och omvärlden. Visserligen konsumerade svenskarna på krediter ett par år mer än i omvärlden, men när krisen kom och vi fick en realräntechock då föll medborgarnas konsumtion ytterligare tillbaka gentemot omvärlden. 1980-talet dolde på så sätt en tudelning som redan var ett faktum i svensk ekonomi, och som återkom först under depressionen på 90-talet.

Det finns förvisso länder där reallönerna har fallit kraftigare än i Sverige. USA är ett sådant exempel. Detta har de kompenserat genom att arbeta fler timmar i genomsnitt än svenskarna.

Jämfört med OECD-ländernas *genomsnitt* har Sverige emellertid halkat efter kraftigt när det gäller reallön och (därmed) konsumtion och (därmed) tillväxt.

Tänkbara orsaker till eftersläpningen

En sammanfattning av de enligt mig viktigaste orsakerna till raset gentemot omvärlden skulle kunna se ut så här:

1. En överreaktion på kostnadskrisen, efter vilken man aktivt försöker trycka ned reallönerna på vinsternas bekostnad.
2. En överreaktion på de bytesbalansunderskott som uppkom från mitten av 60-talet och framåt, framför allt efter oljekriserna OPEC I och OPEC II, vilket medförde en strategi som gick ut på att man ville föra över resurser från den privata och offentliga skyddade sektorn (PS och OS-sektor) till den konkurrensutsatta delen av ekonomin (K-sektorn), exportindustrin.
3. Dessa två strävanden kombinerades i viljan att devalvera och ytterligare trycka ned reallönerna med stram finanspolitik, t.ex. höjning av indirekta skatter och avgifter.

4. Den omfördelning man genomförde från 1976 till 1983, med fallande reallöner och exceptionellt kraftiga finansiella vinster skapade en grogrund för 80-talets spekulatöns ekonomi.
5. Devalveringar, momshöjningar, och ett frisläppande av krediterna efter avregleringen 1985, ökade den svenska inflationen gentemot omvärlden (som i början av 80-talet slog om till en stramare penningpolitik och på så sätt växlade ned pris-lönespiralen).
6. Politiken kom också att hämma kapitalbildning och produktivitet, och kom att bidra till en inlåsning av arbetskraft i mindre lönsamma sektorer, samtidigt som delar av industrin led av arbetskraftsbrist.
7. En restriktiv ekonomisk politik i lägen där den internationella efterfrågan sviktade; mellan 1976 och 1983 samt mellan 1991 och 1995. Man har alltså vid dessa tillfällen fört en procyklisk, motkonjunkturell politik när det gäller den inhemska delen av ekonomin. De expansiva inslag som ändå uppträtt under dessa perioder har främst de automatiska stabilisatorerna, typ arbetslöshetsförsäkring, stått för.
8. En uppbindning till ”konstlade mål” som överskott i bytesbalansen, fast fixerad växelkurs och överskott i statsbudget som kostat mer än det man med dessa mål velat uppnå.
9. En allmänt konsumtionsfientlig inställning hos våra styrande, inte bara mot privat konsumtion utan också mot offentlig, vilket bland annat genom besparingar på skolans och sjukvårdens områden slagit mot humankapitalbildningen.
10. En för hög marginalskatt som, särskilt i slutet av 80-talet, genom att inflationen flyttade upp även medelinkomsttagare i allt högre skatteklasser, slog mot den privata konsumtionen.
11. En dålig samordning i tiden mellan olika ekonomisk-politiska åtgärder, som avregleringarna och den stora skattereformen, den dåliga samordningen mellan finans- och penningpolitik som följt av upplåsningen kring mål som fast växelkurs.
12. Den stora skattereformens ändrade regler för avdragsrätt, som bidrog till att utlösa fastighetskrisen och därmed bankkrisen.
13. De nya regler som skattereformen innebar (se Perbo, Ekonomisk Debatt), bland annat att bostadsinvesteringar som enda

vara, tjänst eller kapitalplacering i hela ekonomin belades med både konsumtions- och kapitalbeskattning, och att så omfattande regeländringar för bostadsmarknaden genomfördes så tvärt.

14. Bristen på konkurrens i den privata skyddade sektorn (PS-sektor), vilket har lett till en högre prisnivå i Sverige än i många jämförbara länder. Se exempelvis SNS-rapporten 1999, *Vägen till välstånd* (Ulf Jacobsson red.) och Lindbeckkommissionen (SOU 1993:16).
15. En skattepolitik som missgynnat företagande och ägande, på så sätt att en högre progressivitet i skatteskalorna och en högre kapitalbeskattning än i jämförbara länder har missgynnat investeringar och tillsammans med globaliseringen bidragit till att en del av de investeringar som kunde ha realiserats i Sverige i stället efter valutaavregleringen 1989 kom till stånd utomlands.

Ytterligare faktorer finns, som alltid, detta är självfallet ingen *hel-täckande* förklaring, och säkert har jag, som alla andra bedömare, missförstått ett och annat orsakssamband och utelämnat viktiga faktorer.

Faktorer, som åldersstruktur och sysselsättningsgrad gentemot omvärlden, har spelat en viss roll under vissa år, men kan inte enligt mina beräkningar förklara raset gentemot omvärlden.

Den kompetente ekonomen Göran Schubert har i sin utredning *Sveriges ekonomi i en internationell jämförelse* (1997) tittat på dessa saker. I ett diagram där Sverige jämförs med 22 OECD-länder (diagram 22) framkommer bland annat följande:

Mellan 1970 till 1990, innan vi fick depression i Sverige, hände följande, relativt OECD 22.

1. Andelen personer i arbetsför ålder (15–64) sjönk i Sverige relativt omvärlden.
2. Förvärvsfrekvensen (hur många ur kategori 1 som tillhör arbetskraften) steg.
3. Antalet sysselsatta i procent av arbetskraften (kategori 2) steg.
4. Antalet sysselsatta i procent av befolkningen steg fram till början av 80-talet, men sjönk sedan successivt. Sammantaget var

relationen gentemot OECD på denna punkt näst intill oförändrad mellan åren 1970 och 1990.

Efter 1990 faller såväl förvärvsfrekvens som andel sysselsatta i procent av arbetskraften och andel sysselsatta i procent.

Den viktigaste siffran för Sveriges del när vi jämför tillväxten per capita är antalet sysselsatta i procent av befolkningen, som sammanfattar de övriga kurvorna. Eftersom denna siffra var i stort sett oförändrad relativt OECD 22 drar jag slutsatsen att antalet sysselsatta i procent av befolkningen har spelat en klart underordnad roll när det gäller Sveriges tillväxt fram till 1990. Efter det har krisen varit huvudanledningen till den sjunkande sysselsättningsgraden.

Min bedömning är alltså att den ekonomiska politiken på ett avgörande sätt har kommit att påverka utfallet för produktion och sysselsättning i Sverige.

Kort sammanfattning om den ekonomiska politiken

Sveriges ekonomiska politik har vid olika tillfällen efter 1970 avvikit från omvärldens. Vid andra tillfällen har den ekonomiska politiken i stället anpassat sig till utvecklingen i omvärlden.

Redan under 70-talets första två år avvek Sverige genom att föra en stramare ekonomisk politik än andra länder. Efter oljekrisen 1973/74 förde vi i stället en mer expansiv politik än omvärlden, delvis som en reaktion på ”de förlorade årens” åtstramning och medföljande arbetslöshet.

Den kostnadskris som uppstod i samband med detta kom att försvåra för svensk exportindustri, vilket ledde till att man beslöt devalvera den svenska kronan och strama åt den inhemska efterfrågan.

Reaktionen på kostnadskrisen vid mitten av 70-talet blev att dominerande svenska ekonomer och politiker bytte ekonomisk-politisk strategi. Detta var också en följd av nya internationella strömningar, där keynesianismen förlorade mark och där nya ekonomiska teorier som monetarismen tog över allt mer.

I Sverige försökte man i fortsättningen hålla nere den inhemska efterfrågan – främst privat och offentlig konsumtion – för att föra över resurser till exportindustrin. På så sätt hoppades man få en hög tillväxt. Tillväxten skulle vara driven av export och investeringar. Med ett antal devalveringar, momshöjningar och återhållsam ekonomisk politik bromsades medborgarnas reallöner så att dessa kom att släpa efter omvärldens från 1976 till mitten av 80-talet. Den inhemska efterfrågan halkade därmed efter omvärldens, vilket i sin tur ledde till att vår BNP ökade långsammare än i andra länder. Vår tillväxt blev med andra ord lägre.

Genom att trycka ned den privata konsumtionen och (därmed de privata investeringarna) ännu hårdare än den offentliga så minskade därmed den privata konsumtionens och den privata sysselsättningens andel av BNP ännu snabbare än i andra länder, och snabbare än vad den naturliga förvandlingen från industrisamhälle till tjänstesamhälle medförde i hela västvärlden.

När man genom sin inflationsdrivande politik parallellt hade skapat ett minskat finansiellt sparande hos medborgare och småföretag och ett ökat finansiellt sparande hos exportföretag och banker, släpptes i november 1985 krediterna fria, vilket ledde till en våldsam ökning av krediterna och en snabbt stigande inhemsk efterfrågan (mot den uttalade strävan att hålla ned densamma). Under 1986 och 1987 ökade konsumtionen kraftigt i Sverige, därefter föll den tillbaka till en svag ökningstakt, bland annat till följd av att marginalskatterna slog mot konsumtionen.

Under 80-talet, efter devalveringarna, tog de privata investeringarna fart i Sverige. Dessa investeringar drevs först av exportuppgången, sedan av konsumtionsuppgången och slutligen av den lånefinansierade och statligt subventionerade fastighets- och byggboomen.

Genom en låsning av växelkursen var Riksbanken förhindrad att bromsa kreditexpansionen. Sverige hade fått en spekulationsekonomi, där industriellt nytänkande och produktivitet hämmades på bekostnad av rent finansiella vinster. Sysselsättningen ökade, bland annat i lågproduktiv privat tjänsteproduktion, samtidigt som industrin på sina håll led brist på arbetskraft.

År 1989 togs valutaregleringen bort, vilket bland annat ledde till att svenska företags direktinvesteringar och portföljinvesteringar ökade mycket kraftigt, samtidigt som svenskar under ett par år var de största köparna av fastigheter i städer som London och Bryssel.

Efter 1984 rådde den så kallade utlandslånenormen, signerad Erik Åsbrink, som innebar att staten inte fick ta upp lån utomlands. I stället tog privata företag upp stora lån utomlands till låg ränta och lånade ut pengar till staten för en betydligt högre ränta. Denna mellanskillnad, detta räntearbitrage, blev en kraftig inkomstkälla för många företag, något som bland andra Rolf Englund och Nils-Eric Sandberg skrivit om. Staten hade dessutom garanterat att växelkursen skulle förbli låst, så risken föreföll liten. Sverige hade dock sin devalveringshistoria, så dessa lån innehöll ändå en betydande ”riskpremie”, vilket bland andra LO-ekonomen P-O Edin betonat när han krävt att staten ska låna utomlands och ta på sig valutarisken i stället för den privata sektorn. Detta, menade Edin, skulle minska räntegapet mellan oss och omvärlden. Utlandslånenormen var av allt att döma en dyr affär.

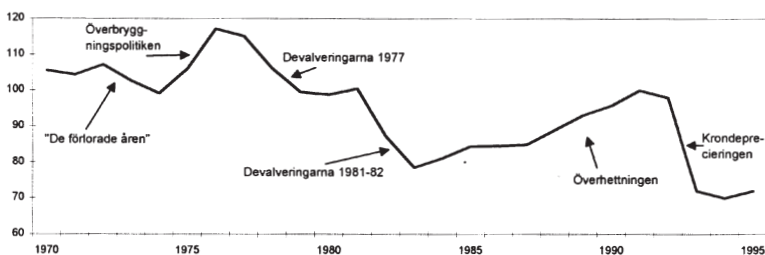
Så småningom kom många bankers och företags utlandslån att förvandlas till fällor. Fastighetskrisen utlöstes av den stora skattereformens drastiskt minskade avdragsrätt i kombination med den hårda antiinflationsspolitik som fördes i början av 1990-talet. Från negativ realränta efter skatt fick vi på något år en mycket hög realränta. Då föll fastighetspriserna, och hela spekulationsbubblan, med våldsamt uppdrivna tillgångsvärden, sprack. Detta bidrog till att driva in ekonomin i en depression.

Låsningen av det ekonomiska tänkandet var ett av de fenomen som banade väg för depressionen. Den svenska exportindustrins konkurrenskraft hade försämrats kraftigt, mycket beroende på att devalveringarna 1981 och 1982 tillsammans med höjd moms hade dragit upp inflationen och tvingat löntagarna att försöka kompensera sig med höjda nominella löner. Samtidigt hade omvärlden med en stram penningpolitik under 80-talet växlat ned löner och priser. Detta medförde, tillsammans med en sjunkande dollar, att vår exportindustri fick allt svårare att konkurrera. Det blev inte bättre när våra politiker i maj 1991 knöt kronan till ecun, bland annat som en strävan att börja anpassa Sverige till ett medlemskap i EU. Kro-

nan fixerades till en för hög kurs, vilket förvärrade krisen för exportindustrin.

När det gäller våra relativa arbetskraftskostnader per producerad enhet så var de emellertid fortfarande lägre än de varit före devalveringarna 1981 och -82, de var även lägre än de var före kostnadskrisen vid mitten av 70-talet (se diagram). Men exportindustrin hade under många år levt med ett så gynnsamt kostnadsklimat att även en måttfull höjning gentemot konkurrentländerna vållade stora problem. Man klarade inte omställningen från extremt lågt kostnadsläge, utan började inrikta sig på en ny nedskrivning av kronan.

Figur 3.21. Relativa arbetskraftskostnader per producerad enhet i tillverkningsindustrin 1970–95. Index 1991=100

Källor: OECD och Lars Jonung.

Den konstlade överhettningen drev dessutom fram en överefterfrågan på arbetskraft som drog upp löneökningarna kraftigt under 1989 och 1990, vilket ytterligare försämrade läget.

Den socialdemokratiska momshöjningen 1990 fick ännu en gång inflationen att ta fart jämfört med omvärldens, och samma år fick vi en regeringskris. Valutautflödet ökade, och rykten om en devalvering sattes igång.

Någon devalvering skulle det ändå inte bli, hade man tänkt sig. Hela samhällsdebatten var inställd på att devalveringar var skadliga och att vi nu inte skulle devalvera fler gånger. Den borgerliga regering som tillträdde hösten 1991 slog fast att nu var det den hårda normpolitiken som gällde. Löntagarna skulle stå sitt kast för löneökningarna. Hur arbetslösheten än ökade så tänkte inte Carl Bildts regering justera valutakursen. Industrins konkurrenskraft skulle i stället justeras via arbetslösheten. En högre arbetslöshet skulle, i neoklassisk ekonomisk anda, disciplinera löntagarna tills priset på arbetskraft hade sjunkit och jämvikt mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft på så sätt kunde återställas.

Att tro att ekonomer som Lars Jonung, Hans Tson Söderström och Lars Calmfors – som låg bakom normpolitiken – hade tänkt sig en massarbetslöshet av det slag vi nu fick, det är dock en tanke som rimmar illa med verkligheten. De har haft en teori, i det här fallet en tro på normpolitikens välsignelsebringande effekter, och denna teori har kolliderat med verkligheten, som alla teorier tenderar att göra.

Allt detta ledde emellertid till turbulensen hösten 1992, då Europas valutor gungade och den svenska skutan var förtöjd med normpolitikens ankare, den fasta växelkursen. Detta ankare var dock gjutet med en tyngd som höll på att dra hela skutan till botten. Inte förrän Staffan Burenstam Linder och Bengt Dennis – vem det var träter de om – slutligen kapade ankarlinan så sjönk vattnet ned igen från relingen och den svenska skutan klarade sig från att gå i kvav.

De våldsamma kostnaderna för den stigande arbetslösheten försämrade statsfinanserna till den grad att regeringen Carlsson, som efterträdde regeringen Bild, såg sig nödsakad att genomföra det hårdaste saneringsprogrammet som genomförts i hela västvärlden. Den offentliga sektorn hade fått agera städgumma efter den finanskraschen, nu höjdes skatterna drastiskt, och genom denna reduk-

tion återfördes en del av den skatt som för överbord under de stormiga åren.

Genom saneringspolitikens nedskärningar gick det också ut över de medborgare som aldrig för egen del hunnit förstå vad mediernas rapporter om "köpfesten" gick ut på. De hade ju inte levt över sina eller någon annans tillgångar.

Under 90-talet har svensk industri gått bäst i hela världen. Man har rationaliserat hårt, efter de liknöjda åren på 80-talet, och ökningstakten för såväl industriproduktion som produktivitet ligger i världstopp. Genom den självständiga Riksbankens försorg – och genom den svaga efterfrågan i den inhemska delen av ekonomin – har inflationen samtidigt varit västvärldens lägsta.

Hårda rationaliseringar i den tilltagande internationella konkurrensen har lett till en stigande produktivitet. Denna konkurrens har tvingat företagen att skära ned personalstyrkan och rationalisera, vägen att höja priserna har varit stängd.

Reallönerna har ökat under de senaste åren, vilket en del ekonomer och politiker har klagat på, men efter att reallönerna har stått stilla under 20 år kan man tycka att en höjning är befogad, särskilt som produktiviteten har ökat våldsamt – mer än löneökningarna. Ökar produktiviteten mer än lönerna så minskar samtidigt industrins produktionskostnader.

Hur detta förhållande kommer att utvecklas framöver vet ingen. Vi vet dock att "problemet med lönebildningen" inte har blivit särskilt sakligt och allsidigt belyst av ledande ekonomer och politiker.

Den *privata* sysselsättningen har efter exportuppgång, privat skuldsanering och reallöneökning återhämtat sig en del. Den *offentliga* sysselsättningen, som drogs ned mitt i raset för den privata sysselsättningen, har åter börjat öka. Den totala arbetslösheten är emellertid när detta skrivs fortfarande mycket hög, vilket döljs om man bara nämner den öppna arbetslösheten på 5,4 procent.

När det gäller sysselsättningens ras på 90-talet så är min slutsats att om den inhemska efterfrågan bara tillåts öka med 8 procent per capita under två decennier, och vi samtidigt får en rationalisering och en modernisering av maskinparken, då kan omöjliga sysselsättningen utvecklas positivt. Många av de arbetstillfällena som ska-

pades på 80-talet hade inte sin grund i stigande reallöner och en sund ekonomisk tillväxt, utan snarare i det drivhusklimat som följde på de stora devalveringarna och den inflationsdrivande politiken. När det belånade taket till detta växthus lyftes bort, och vi dessutom hade ekonomer och politiker som direkt uppmanade regeringen Bildt att släppa fram en ökad arbetslöshet, då var utgången förmodligen given.

Strävan att gynna exportindustrin på den inhemska ekonomins bekostnad har lett till en klyfta mellan företag, regioner och privatpersoner som under 90-talet växt sig större än på decennier. Strategin ledde inte ens till en kraftigare exportökning än omvärldens. Däremot ökade de *finansiella* vinsterna mer än i något annat land i västvärlden. Företagens finansavdelningar har vuxit mer än företagets produktionssida.

Västvärldens mest explosiva ökning av aktier, västvärlden lägsta ökning av konsumtionen per invånare. Det svenska samhället är nu tudelat, och den svenska modellen, med sitt samförstånd och strävan efter balans mellan samhällskrafterna, ett minne blott.

Slutsatser om ekonomi och demokrati

Vilka blir då slutsatserna av allt detta när det gäller sambandet mellan ekonomi och demokrati?

Det är upp till läsaren att dra sina egna slutsatser av det som framkommit. Personligen drar jag bland annat slutsatsen att det demokratiska inflytandet över den ekonomiska politiken har varit mycket begränsat under den gångna perioden, detta trots att de ekonomisk-politiska besluten oftast *rent formellt* har fattats på ett oklanderligt sätt. Det som föranleder slutsatsen är snarare att medborgarna på grund av bristfällig kunskap och otillräcklig förmedling av fakta bara delvis och ytligt har fått veta vad som *egentligen* har försiggått; de har dessutom fått direkt vilseledande uppgifter om centrala parametrar som till exempel de offentliga utgifternas storlek, de offentliga utgiftsräntornas storlek och tillståndet för de offentliga finanserna, lönebildningens del i kostnadskrisen, konsumtionens utveckling, och de har fått en felaktig beskrivning av

orsakssambanden när det gäller bytesbalansunderskottet, inflationen och den relativa eftersläpningen gentemot omvärlden.

Detta måste betraktas som synnerligen allvarligt, och knappast värdigt en demokrati där medborgarna har hög bildningsnivå.

Att bara redovisa utgifter och inte inkomster i sin självdeklaration kan få mycket allvarliga konsekvenser för en enskild medborgare. Gör man likadant som finansminister i Sverige ställs man inte till svars, i stället väntar beröm från ett antal så kallade analytiker.

Att som ekonom tala om att de offentliga utgifterna har ökat mer än i omvärlden utan att ens ha gjort en undersökning om saken, det föranleder inte någon som helst kritik eller uppmärksamhet i medierna. Tvärtom initierar detta ofta debatter om hur vi ska bringa ned de offentliga utgifternas andel av produktionen.

En slutsats av detta blir att om debatten om svensk ekonomi hade varit öppnare och mer saklig då hade våra styrande inte kunnat bedriva en ekonomisk politik som fått en sådan mager utdelning vad ökningen av vårt samlade välstånd beträffar.

Orsaken till bristen på saklig information om vår ekonomi bör nog inte sökas i någon konspiration av ”illvilliga krafter” i samhället. Som jag ser det bör man i stället söka förklaringen i fenomen som underskottet på kunskap, kampen mellan olika samhällsintressen, koncentrationen av makt och ekonomiska resurser samt drastiska förändringar i samhällsklimatet, utlösta av internationella strömningar och nya realekonomiska förutsättningar.

Följderna för ekonomi och samhälle får vi emellertid leva med i decennier framöver.

För en utförlig genomgång av privatekonomiska och sociala konsekvenser för olika samhällsgrupper, se SCB:s rapport *Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv 1975–1995*. Redaktörer för nämnda rapport var Joachim Vogel och Lars Häll på SCB.

Av rapporten framgår bland annat att Sverige, trots nedskärningarna på 90-talet, fortfarande tillhör de länder i världen som har mest utbyggt välfärdssystem. Men det framgår också att många grupper har fått det klart sämre under depressionsåren.

Det framgår också i nämnda rapport (kapitel 7, s. 604) att de reala arbetsinkomsterna för heltidsarbetande 1995 i stort sett låg kvar på 1975 års nivå (plus 3 procent i fast penningvärde).

Det är en skandal i sig att medborgarna i Sverige inte fått en kraftigare ökning av sin materiella levnadsstandard i ett land där exportindustrin, bankerna och aktieägarna har gjort kraftigare vinster än i så gott som alla andra länder. Detta måste betraktas som ett mycket kraftigt misslyckande i ett land med en så ultramodern maskinpark och hög utbildningsnivå. Sverige är trots allt världens mest datoriserade land och världens näst mest robotiserade land.

Domen över det demokratiska systemets sätt att fungera under denna tid måste därför bli hård.

Jag har tidigare nämnt tre grupper som särskilt ansvariga för det som inträffat; ekonomer, politiker och journalister.

Alla medborgare har dock ett ansvar. Att bara gå och rösta vart fjärde år och lita på att våra folkvalda ordnar allt till det bästa när det gäller vår gemensamma ekonomi är knappast hållbart längre, i den mån det någonsin varit det.

Författarpresentation

Torsten Sverenius är journalist med inriktning på nationalekonomi och ekonomisk historia. Har under 90-talet varit sysselsatt med en studie kring Sveriges ekonomi i ett internationellt perspektiv. Har skrivit om detta i *Sydsvenskan*, *Dagens Nyheter*, *Expressen*, *Lärarnas Tidning* m. fl. Hans rön har uppmärksammats i bl.a. *A-ekonomi* och *Dagens Eko*. I TV-programmet *Norra Magasinet* (november 1996) ställdes hans syn på den förda ekonomiska politiken mot regeringens syn.

Referenser

Litteratur:

- Berglund, Per Gunnar (1996) *Konsten att avskaffa arbetslösheten*. Stockholm: Ordfront
- Bergström, Hans (1984) *Att överskrida gränser*, en vänbok till Gunnar Helén. Stockholm: Natur och Kultur
- Bergström, Hans (1987) *Rivstart? Från opposition till regering*. Stockholm: Tidens förlag
- Bergström, Hans (1993) "Flerpartisamarbete i regering och opposition" ur *Politikens väsen*. Stockholm: Tidens förlag
- Book, Cecilia (1997) "Kuppmakare och ideologiskt skifte? Om processen när socialdemokraterna upphävde valutaregleringen." Rapport till PISA-projektet
- Bröms, Jan (1992) "Lönebildning under kontroll", bilaga 14 till *Långtidsutredningen 1992*. Stockholm: Allmänna Förlaget
- Bröms, Jan med flera (1994) *En social försäkring*, ESO-rapport Ds 1994:81
- Calmfors, Lars med flera (1995) *Ekonomisk politik – en vänbok till Assar Lindbeck*. Stockholm: SNS förlag
- Dennis, Bengt (1998) *500 %*. Stockholm: DN
- Dikson, Luukkainen, Sandelin (1992) *Termer i nationalekonomi*. Malmö: Liber Ekonomi
- Eisner, Robert (1997) *Underskottsparanoian (The Great Deficit Scares: Social Security, Trade and the Federal Budget)*, Stockholm: Ordfront
- Eklund, Klas (1995) *Vår Ekonomi*. Stockholm: Tidens förlag
- Elmbrant, Björn (1993) *Så föll den svenska modellen*. Stockholm: Fischer
- Erixon, Lennart (1988) "Omvandlingstryck och produktivitet" i *Konkurrens, regleringar och produktivitet*. Expertrapport nr 7 till Produktivitetsdelegationen. Stockholm: Allmänna Förlaget

- Faxén, Karl-Olof samt Claes-Erik Odhner och Roland Spånt (1988) *Lönebildningen i 90-talets samhällsekonomi*. Stockholm: Raben & Sjögren
- Feldt, Kjell-Olof (1991), *Alla dessa dagar...i regeringen 1982–1990*. Stockholm: Norstedts
- Freeman, Richard B. samt Robert Topel och Birgitta Swedenborg (1995) *Välfärdsstat i omvandling. Amerikanskt perspektiv på den svenska modellen*. Konjunkturrådets rapport 1995, Stockholm: SNS förlag
- Galbraith, John Kenneth (1994) *Min ekonomiska historia (A Journey Through Economic Time)*. Stockholm: Ordfront
- Grassman, Sven (1973) *Ekonomins gångjärn*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Grassman, Sven (1981) *Det tysta riket*. Stockholm: Ordfront
- Grassman, Sven (1983) *Makten över våra tankar*. Stockholm: Ordfront
- Grassman, Sven (1985) *Det plundrade folkhemmet*. Stocksund: Årstedernas förlag
- Grassman, Sven (1987) *Till en kvinnlig vikarie*. Stocksund: Årstedernas förlag
- Grassman, Sven (1988) *Bokslut*. Stocksund: Årstedernas förlag
- Grassman, Sven (1991) *Från det lydiga landet*. Stockholm: Ordfront
- Hamilton, Carl och Dag Rolander (1993) *Att leda Sverige in i krisen*. Stockholm: Norstedts förlag
- Henreksson, Magnus (1992) *Sveriges tillväxtproblem – en analys med särskild tonvikt på humankapitalets roll*. Stockholm: SNS Förlag
- Hugemark, Agneta (1994) ”Den fängslade marknaden”, Lund *Studies in Social Welfare VIII*. Lund: Arkiv
- Israel, Joakim (1994) *Klappjakt på välfärden*. Stockholm: Ordfront
- Jacobsson, Ulf, med flera (1990) *Kapitalavkastningen i bytesbalansen*. Betänkande av KARIB, SOU 1990:45

- Jacobsson, Ulf (1997) "Den svenska devalveringscykeln", *Ekonomisk Debatt* årg 25, nr 3
- Jacobsson, Ulf (1997) "Svensk stabiliseringspolitik" ur Södersten, Bo *Marknad och politik*. Stockholm: SNS förlag
- Jacobsson, Ulf (1999) *Vägen till välstånd*, Konjunkturrådets rapport 1999. Stockholm: SNS förlag
- Jonung, Lars, red. (1991) *Devalveringen 1982 – rivstart eller snedvändning. Perspektiv på svensk devalveringspolitik*. Stockholm: SNS förlag
- Jonung, Lars, red. (1996) *Ekonomerna i debatten – gör de någon nytta?* Stockholm: Ekerlid: Ingenjörsvetenskapsakademien
- Jonung, Lars (1997) "Var finns den oberoende professorn", *Ekonomisk Debatt*, årg. 25, nr 7
- Kinnwall, Mats (1995) "Inflationshistorien viktig för industriländernas räntedifferenser" ur *Ekonomisk Debatt*, årg. 23, nr 6
- Korpi, Walter (1990) "Halkar Sverige efter? Vår ekonomiska tillväxt och produktivitet i jämförande belysning", *Ekonomisk Debatt*, årg. 18, nr 5
- Korpi, Walter (1996) "Eurosclerosis and the Sclerosis of objectivity: on the role of values among economic policy experts", *The Economic Journal* 106, november 1996
- Lepage, Henri (1980) *I morgon kapitalism* (Demain le capitalisme, 1978). Stockholm: Ratio
- Lindbeck, Assar med flera (1993) *Nya villkor för ekonomi och politik*. Ekonomikommisionens förslag. SOU 1993:16
- Lindbeck, Assar (1997) *Det svenska experimentet*. Stockholm: SNS förlag
- Oberkofler, Marie och Hans Olsson (1994) *Nettokostnaden för transfereringar i Sverige och några andra länder*. ESO-rapport Ds 1994:133
- Odelberg, Axel (1998) *De fattiga & de rika. Om Sverige och Schweiz*. Stockholm: Timbro
- Perbo, Ulf (1999) "Varför fick Sverige en depression i början på 90-talet?", *Ekonomisk Debatt* årg. 27, nr 6

- Persson, Göran och Peeter-Jaan Kask (1997) *Den som är satt i skuld är icke fri – min berättelse om hur Sverige återfick sunda statsfinanser*. Stockholm: Atlas
- Reinius, Ulla (1996) *Stålbadet – Finanskrisen, Penserkraschen och Nordbankens rekonstruktion*. Ekerlids förlag
- Schubert, Göran (1997) ”Sveriges ekonomi i en internationell jämförelse”, SACO-SR
- Schön, Lennart (1994) ”Omvandling och obalans”, bilaga 3 till *Långtidsutredningen 94*
- Svensson, Torsten (1996) *Novemberrevolutionen – om rationalitet och makt i beslutet att avreglera kreditmarknaden 1985*. ESO-rapport Ds 1996:37
- Söderström, Hans Tson, red. (1989) *Den svenska modellen inför 90-talet*, Konjunkturrådets rapport 1989. Stockholm: SNS förlag
- Söderström, Hans Tson (1996) *Normer och ekonomisk politik*. Stockholm: SNS förlag
- Söderström, Hans Tson (1994) *Välfärdsland i ofärdstid*, Konjunkturrådets rapport 1994. Stockholm: SNS förlag
- Söderström, Hans Tson (1995) ”Realräntechock, skuldsanering och budgetunderskott”, *Ekonomisk Debatt*, årg. 23, nr 3
- Thorgren, Gunilla, intervju med Gösta Bohman i *Pockettidningen R*, årg. 14 nr 5 1984
- Wetterberg, Gunnar (1993) *Historien upprepar sig aldrig*. Stockholm: SNS förlag
- Wetterberg, Gunnar, Hans Bergström med flera (1994) *Makten över framtiden – tolv inlägg om långsiktiga politiska beslut*. Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA)
- Vogel, Joachim med flera (1997) *Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv 1975–1995*, rapport 91, Statistiska Centralbyrån
- Örn, Gunnar (1996) *Nationalekonomi för noviser*. Stockholm: Timbro

Övriga källor:

Diverse tidnings- och tidskriftsartiklar (se text)
Egna intervjuer med ekonomer och politiker (se lista i förordet)
Konjunkturinstitutet: Löneavtal och löneglidning
LO: "Ekonomiska utsikter", Om ekonomi och makt 1947–1997
OECD, Paris: Economic Outlook, juni 1999
OECD, Paris: National Accounts, Main Aggregates 1960–1997
SCB: Nationalräkenskaper 1980–1996, N 10, SM 9701
SCB: Konsumentprisindex 1960–1999
SCB: Realkapital och förmögenhet 1980–1995, N 10 SM 9501
SAF: "Fakta om Sveriges ekonomi 1997"
Sveriges Riksbank: Sveriges betalningsbalans
Sveriges Riksbank: Riksbanksfullmäktige, särskilda protokoll
1970–1992

Personregister

Ahlenius, Inga-Britt
Ahlmark, Per
Andersson, Rune
Andersson, Sören
Becker, Gary
Behrenz, Lars
Benz, Carl
Berglund, Per Gunnar
Bergman, Bo
Bergström, Hans
Bergström, Villy
Bildt, Carl
Blomberg, Gunnar
Bohman, Gösta
Borgström, Henric
Brors, Henrik
Bruno, Giordano

Bröms, Jan
Buchanan, James M.
Burenstam Linder, Staffan
Calmfors, Lars
Cassel, Gustav
Chamberlain, John
Childs, Marquis W.
Christensen, Anna
Copernicus, Nicolaus
Daimler, Gottlieb
Delander, Lennart
Delors, Jacques
Dennis, Bengt
Dickson, Harald
Douglas, Gustaf
Edin, Per-Olof
Edström, Johannes Sigfrid
Ehrenberg, Johan
Einhorn, Jerzy
Eisner, Robert
Eklund, Klas
Elmbrant, Björn
Englund, Rolf
Engström, Odd
Ericson, Nils
Eriksson, Ingemar
Erixson, Lennart
Eskilsson, Sture
Faxén, Karl-Olof
Feldt, Kjell-Olof
Ferm, Anders
Fischer, Thomas
Fisher, Irving
Franzén, Thomas
Friedman, Milton
Fälldin, Thorbjörn

Galbraith, John Kenneth
Galilei, Galileo
Gennser, Margit
Gernandt, Johan
Gonzales, Felipe
Gottfries, Nils
Gradin, Anita
Grassman, Sven
Gripenstedt, Johan August
Gustavsson, Jacob
Gustavsson, Lars
Hambraeus, Birgitta
Hamilton, Carl
Hansson, Ingemar
Hansson, Per Albin
Hayek, Friedrich von
Heckscher, Eli
Hedborg, Anna
Hedvall, Barbro
Heikensten, Lars
Henreksson, Magnus
Herin, Jan
Holmlund, Bertil
Hugemark, Agneta
Häll, Lars
Israel, Joakim
Jacobsson, Ulf
Jalakas, Rudolf
Jevons, William Stanley
Jonung, Lars
Karlsson, Gösta
Kask, Peeter-Jan
Kennedy, John F.
Keynes, John Maynard
Kinnwall, Mats
Korpi, Walter

Lamont, Norman
Lane, Jan-Erik
Larsson, Allan
Larsson, Sven Robert
Leijonhufvud, Sigfrid
Lepage, Henri
Lindbeck, Assar
Lindqvist, Herman
Ljunggren, Anders
Ljunggren, Sten
Lucas, Robert
Lundberg, Erik
Lundgren, Bo
Lundgren, Nils
Luukkainen, P.A.
Lyttkens, Lorenz
Lönnroth, Johan
Malm, Stig
Malthus, Thomas Robert
Marjasin, Sigvard
Marshall, Alfred
Marx, Karl
Meade, James
Meidner, Rudolf
Menger, Carl
Molander, Per
Mozart, Wolfgang Amadeus
Myrdal, Alva
Myrdal, Gunnar
Nobel, Alfred
Nordling, Danne
Oberkofler, Marie
Odelberg, Axel
Odhner, Clas-Erik
Ohlin, Bertil
Olsson, Hans

Olsson, Leif "Loket"
Palme, Olof
Pareto, Vilfredo
Perbo, Ulf
Persson, Göran
Persson, Inga
Persson, Torsten
Peterson, Thage G.
Reagan, Ronald
Rehn, Gösta
Reinius, Ulla
Rolander, Dag
Roosevelt, Franklin D.
Rosenberg, Göran
Rydenfelt, Sven
Ryttar, Bengt-Ola
Sahlin, Mona
Sandberg, Nils-Eric
Sandelin, Bo
Schein, Harry
Schubert, Göran
Schumpeter, Joseph
Schön, Lennart
Seregaard, Ingvar
Smith, Adam
Sigvardsson, Ola
Sohlman, Michael
Soros, George
Spånt, Roland
Stenberg, Ewa
Sträng, Gunnar Emanuel
Ström, Pernilla
Svensson, Alf
Södersten, Bo
Söderström, Hans Tson
Thalén, Ingela

Thatcher, Margaret
Thorgren, Gunilla
Tobin, James
Tobisson, Lars
Tullock, Gordon
Wallenberg, Marcus
Wallström, Margot
Walras, Léon
Weil, Robert
Verdoorn, P.J.
Westerberg, Bengt
Wetterberg, Gunnar
Wibble, Anne
Wigforss, Ernst
Wihlborg, Clas
Wohlin, Lars
Vogel, Joakim
Wolf, Michael
Vredin, Anders
Åberg, Carl-Johan
Åsbrink, Erik
Örn, Gunnar

så arbetar

Demokrati utredningen

Demokratiutredningen analyserar den svenska folkstyrelsens förutsättningar inför 2000-talet. Det sker i ljuset av bl.a. globaliseringen, EU-medlemskapet, förändringarna i medielandskapet, den nya IT-tekniken, förnyelsearbetet inom offentlig förvaltning och folkrörelsernas förändringar. Kommittén har också fått i uppdrag att förklara det sjunkande valdeltagandet samt stimulera det demokratiska engagemanget. Vid sekelskiftet skall utredningen presentera en sammanvägd analys i form av ett slutbetänkande.

Utredningen vill redan under arbetets gång bidra till att fördjupa demokratidebatten genom

- en skriftserie
- offentliga seminarier
- en webbplats för debatt och information

Skrifter

Demokratiutredningen kommer fortlopande under arbetets gång att publicera en skriftserie med essäer, debattartiklar, seminarieinlägg och forskarantologier.

Den omfattande demokratiforskning som bedrivs vid våra universitet och högskolor ställs på detta vis till förfogande för alla som är intresserade av demokratifrågor.

Information om titlar, utgivningsdag, priser m.m. finns på utredningens webbplats.

Seminarier

En av utredningens uppgifter är att stimulera det offentliga samtalet.

Därför anordnar vi offentliga seminarier runt om i landet.

Till seminarierna bjuder vi in forskare och idédebattörer att bidra med sin kunskap och sina värderingar kring de frågor vi tycker är värdefulla att samtala kring.

Varje seminarium dokumenteras i form av en skrift.

www. demokratorget. gov.se

är adressen till Demokratiutredningens webbplats. Här finns möjlighet att föra en fri debatt kring demokratin – demokratorget är öppet för alla.

Ett antal krönikörer kommer att kommentera demokratiproblem och andra demokratidebatter.

Här kan Du också informera dig om och föra dialog kring utredningen. Direktiv i fulltext, arbetsplan och utredningens protokoll är dokument man kan hämta hem.

Här informerar vi också fortlopande om aktuella skrifter och seminarier. Man kan dessutom ta del av debattinlägg vid seminarier samt beställa utredningens skrifter.

Länkar finns till andra delar av nätet där demokratifrågor dryftas på olika sätt.

Information

Vi svarar gärna på frågor och lämnar ytterligare information om utredningens arbete. Adress och telefonnummer till utredningens kansli finns på nästa sida.

Utredningens sammansättning

Ordförande

Bengt Göransson
f.d. statsråd
tel: 08-453 41 04

Kommittéledamöter

Elisa Abascal Reyes (mp)
tel: 08-519 560 06

Stefan Attefall (kd)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 54 46

Nils Fredrik Aurelius (m)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 46 85

Britt Bohlin (s)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 47 80

MATS GERDAU
kommunalråd
tel: 08-718 92 25

Per Gustafsson (c)
informationschef
tel: 08-587 686 40

Gunnar Larsson (s)
klubbordförande
tel 031-703 73 07

Eva Marcusdotter (s)
frilansskribent
tel: 019-36 36 48

Olle Schmidt (fp)
utredningssekreterare
tel: 040-34 10 64

Pernilla Zethraeus (v)
kommunalråd
tel: 026-17 81 22

Experter

Lars Bryntesson
Kulturdepartementet

Wanja Lundby-Wedin
LO:s andra ordförande

Carl-Gunnar Peterson
Justitiedepartementet

Elisabeth Rynell
författare

Marcus Storch
direktör

Sekretariat

Huvudsekreterare
Erik Amnå, *fil dr*
tel: 019-30 30 67

Biträdande sekreterare
Margareta Meyer
tel: 08-405 49 16

Seminarieansvarig
Anders Ljunggren
tel: 08-405 16 54

DEMOKRATI
Utredningen

POSTADRESS: 103 33 Stockholm. BESÖKSADRESS: Regeringsgatan 30-32

TEL: 08-405 49 16. FAX: 08-411 24 67

E-POST: margareta.meyer@justice.ministry.se

Demokratiutredningens skriftserie

Redaktör Erik Amnå

1. **Demokratins räckvidd.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:55)
2. **En god affär i Motala.** Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik (SOU 1998:63)
3. **Att rösta med händerna.** Om stormöten, folkomröstningar och direktdemokrati i Schweiz (SOU 1998:85)
4. **Gör barn till medborgare!** Om barn och demokrati under 1900-talet (SOU 1998:97)
5. **Det unga medborgarskapet.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:101)
6. **Lekmannastyre i experternas tid.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:102)
7. **Demokrati på europeisk nivå?** (SOU 1998:124)
8. **Läsarna och demokratin.** Ett brev till det läsande Sverige (SOU 1998:134)
9. **Lokala Demokratiexperiment.** Exempel och analyser (SOU 1998:155)
10. **På Marginalen.** En intervjubok från Socialtjänstutredningen (SOU 1998:161)
11. **Allas frihet.** Demokratin möter marknaden. Tre ronder (SOU 1998:164)

12. **EU – ett demokratiprojekt?** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:145)
13. **Invandrarskap och medborgarskap.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1999:8)
14. **Att slakta ett får i Guds namn.** Om religionsfrihet och demokrati (SOU 1999:9)
15. **Etik och demokratisk statskonst** (SOU 1999:13)
16. **Elektronisk demokrati** (SOU 1999:12)
17. **Den skyddade provinsen.** En essä om demokratins värde och värdighet (SOU 1999:22)
18. **Lobbning** (SOU 1998:146)
19. **Demokratin i den offentliga sektorns förändring.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1999:40)
20. **Bemäktiga individerna.** Om domstolarna, lagen och de individuella rättigheterna i Sverige (SOU 1998:103)
21. **Bör demokratin avnationaliseras?** (SOU 1999:11)
22. **Globaliseringen och demokratin.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1999:56)
23. **Löser juridiken demokratins problem?** (SOU 1999:58)
24. **Representativ demokrati** (SOU 1999:64)
25. **Demokratin och det gemensamma bästa** (SOU 1999:74)
26. **Demokratiopinioner** (SOU 1999:80)
27. **Olydiga medborgare** (SOU 1999:101)
28. **Demokratins förgörare** (SOU 1999:10)

29. **Civilsamhället som demokratins arena.** Några kritiska reflektioner (SOU 1999:112)
30. **Demokrati på remiss** (SOU 1999:144)